

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

SİYASİ VE DİNİ BAĞLAMDA TÜRKİYE'DE
HİZBULLAH

HÜSEYİN SALUR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET AKGÜL

KONYA/2025

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**SİYASİ VE DİNİ BAĞLAMDA TÜRKİYE'DE
HİZBULLAH**

HÜSEYİN SALUR

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET AKGÜL**

KONYA-2025

ÖNSÖZ

Genellikle Hizbullah gibi gizli örgütlenen kapalı veya yarı kapalı grupların çalışılması bazı nedenlerden dolayı oldukça zordur. Nihayetinde bu tür gruplara ait bilgi ve belgelerin veri toplamının zorluğu bir yana ulaşılacak bilgi ve belgelerin güvenilirliği de ayrı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden evvela akademik bir çalışmanın öncelikleri doğrultusunda, dönemin şartlarında ülkede yaşanan şiddet sarmalının bileşenlerinden biri olan Hizbullah örgütünü, içinde bulunduğu kültürel ve sosyolojik durum içerisinde anlamaya çalıştığımızı, vakıayı başarabildiğimiz kadar geniş bir perspektiften “olabildiğimiz kadar objektif olmaya çalışarak” araştırma yaptığımızı söyleyebiliriz. Ayrıca araştırmamızda ‘aşırı indirgemeci veya aşırı genellemeci’ yaklaşımlardan uzak durmaya çalıştık. Dolayısıyla doğrulara ulaşma yolunda yaptığımız bu çalışma, konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler ve ulaşılan sonuçlar, bilimsel anlamda tartışılabilir bilgi ve bulgulardan oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Böylelikle, içinde yaşadığımız bu ülkeye ve topluma fayda ve katkı sağlama dışında bir niyetimizin olmadığını da açıkça belirtmek isteriz.

Çalışmamızın giriş bölümünde tezimizin kuramsal altyapısı ve bu tür çalışmalarda nasıl bir yol takip edildiği verilmiştir. Birinci bölümde, Hizbullah ile özdeşleşen dinsel şiddet ve özelde konumuzu ilgilendiren birtakım kavramlar ve nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Hizbullah örgütünün fikri alt yapısını nelerin oluşturduğu, örgütü ortaya çıkaran amillerin ne olduğu, şiddete nasıl, niye ve kime karşı bulaştığı, bu şiddeti din ile referans gösterip nasıl gerekçelendirdiği, din ve cihat anlayışı, teşkilat yapısı, üye profilleri ve en temel amaçları, bu alanda yapılmış çalışmalardan ve araştırmalardan karşılaştırmalı bir biçimde verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Hizbullah örgütünün kuruluşundan bugüne kadar tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu evreleri, değişme ve başkalaşma dinamiklerini, nihayetinde şiddet ile anılan bir hareket olan Hizbullah’ın legal demokratik siyasi hayata dahil edilmesi ve dini bağlamda değişen-dönüşen anlamlandırma süreci konu edinmiştir. Çalışma, sistematik derleme deseninde kullanılan veri toplama tekniği olan doküman analizi ile alanda yapılmış çalışmaların incelenmesi ile tamamlanmıştır. Böylece konu ile ilgili doküman analizi verilerinin karşılaştırılması ve tematik örüntülerin tespiti sağlanmış, elde edilen veya ulaşılan veriler ışığında örgütün geçirdiği tarihsel evreler ve değişim süreçleri betimlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada emeği ve katkısı olan danışmanım Prof. Dr. MEHMET AKGÜL hocama teşekkür ederim. Prof. Dr. Ramazan Uçar, Prof. Dr. Kemalettin Taş, Prof. Dr. Ahmet Koyuncu hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu minvalde zaman zaman entelektüel birikimlerinden ve tecrübelerinden yararlandığım Prof. Dr. Abdullah Alperen, Prof. Dr. Oğuzhan Özcan, Doç. Dr. Mustafa Kısa ve Prof. Dr. Hayri Ertem hocalarıma, lojistik desteklerinden dolayı da Arda Doyduk ve Hasan Salur’a; Konya-Adana arası mekik dokurken bana özellikle teknik, maddi-manevi her türlü desteği hiç esirgemeyen doktora dönem arkadaşım Dr. Cumali Demirbağ’a ayrıca teşekkür ederim.

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüseyin SALUR		
	Numarası	18810201055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	SİYASİ ve DİNİ BAĞLAMDA TÜRKİYE'DE HİZBULLAH		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hüseyin SALUR

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüseyin SALUR		
	Numarası	18810201055		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet AKGÜL		
	Tezin Adı	SİYASİ ve DİNİ BAĞLAMDA TÜRKİYE'DE HİZBULLAH		

ÖZET

Bu çalışma Türkiye’ de 1980 öncesi yıllarda görünürlük kazanmaya başlayan Hizbullah örgütünün içinden neşet ettiği dönemin tarihsel ve sosyolojik şartları içinde siyasi, sosyal, ideolojik ve dini bağlamda ele alan bir çalışmadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da, PKK’ya kökten karşı duran, fakat halk nezdinde sosyal ve kültürel zemini olan, aynı zamanda dini bir iddia ve söyleme sahip olarak ortaya çıkan Hizbullah örgütünün, diğer ülke örneklerinde olduğu gibi, salt “terör ve şiddet” boyutuyla anlaşılması eksik bir nitelendirme olabilir. Kendini dini bir söylem üzerinden tanımlamakla beraber, pek çok sosyal veya dini hareketin ortaya çıkışında hangi dini veya sosyo-psikolojik motivin daha baskın olduğu ilk bakışta anlaşılabilir. Çalışmada, çok değişkenli yapıyı çeşitli boyutlarıyla betimlemekle kalmayıp, onun hangi dini-sosyolojik şartlarda ortaya çıktığını, ideolojik ve fikri altyapısını, örgütün hedef ve amacını, zaman içinde nasıl değişip dönüştüğünü, geçirmiş olduğu evreleri, üye profilleri ve dini bir söylem ile şiddeti nasıl meşrulaştırdığı, nihayetinde hareketin bugün geldiği aşamayı gösterme amaçlanmıştır.

Çalışmamızın özgün tarafı Hizbullah örgütünü dört farklı ana koldan ele almak olmuştur. Bunlardan ilki Hizbullahın kendi kaynaklarında kuruluşundan bugüne kadar ortaya nasıl çıktıkları, amaçları ve kendilerini nasıl tanımladıklarını içeren yayınlar. İkincisi, Hizbullah alanında yapılan ister ülkemiz üniversitelerinde ister yurtdışındaki akademilerde ulaşabildiğimiz tüm akademik çalışmalar, tezler ve makaleleri içermektedir. Üçüncüsü, Hizbullah ile ilgili emniyet ve istihbarat raporlarının yanı sıra özellikle savcı iddialarını da içeren “Hizbullah Ana Davası” mahkemesi karar metinleri. Son olarak ise Hizbullah ile ilgili gazeteci araştırmaları başta olmak üzere, özellikle kitle iletişim araçlarını kullanan bağımsız araştırmacıları ve onların eserlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu tez araştırma deseni ve araştırma konusuna uygun olarak literatür taraması yapılarak doküman analizi çerçevesinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizbullah, Türkiye Hizbullah’ı, Örgüt, Dinsel Şiddet, Dinsel Terörizm, Terör, Cihad, Siyaset, HÜDA-PAR, PKK.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Name and Surname	Hüseyin SALUR		
	Student Number	18810201055		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet AKGÜL		
	Title of the Thesis/Dissertation	HEZBOLLAH İN TÜRKİYE İN POLİTİKAL AND RELİGİOUS CONTEX		

SUMMARY

This study analyzes the Hezbollah organization, which began to gain visibility in Türkiye in the years before 1980, within the historical and sociological conditions of its emergence, and in its political, social, ideological, and religious contexts. In Eastern and Southeastern Anatolia, the Hezbollah organization, which is fundamentally opposed to the PKK but has a social and cultural base among the people, and also possesses a religious claim and discourse, can be understood solely through the lens of "terrorism and violence," as is the case in other countries; this would be an incomplete characterization. Although many social or religious movements define themselves through religious discourse, it may not be immediately clear which religious or socio-psychological motivation is more dominant in their emergence. This study aims not only to describe the multifaceted structure in its various dimensions, but also to show the religious and sociological conditions under which it emerged, its ideological and intellectual foundation, the organization's goals and objectives, how it changed and transformed over time, the phases it has gone through, its member profiles, how it legitimized violence through religious discourse, and finally, the stage the movement has reached today.

The unique aspect of our study is that we examine the Hezbollah organization from four main perspectives. The first of these is Hezbollah's own publications from its founding to the present day, detailing its origins, aims, and self-definition. Secondly, it includes all academic studies, theses, and articles that we could access regarding Hezbollah, whether from universities in our country or from academies abroad. Thirdly, security and intelligence reports concerning Hezbollah, as well as the court rulings from the "Hezbollah Main Case," which specifically include the prosecutor's allegations. Finally, it encompasses independent researchers and their works, particularly those using mass media, especially journalistic investigations related to Hezbollah. Therefore, this thesis has been shaped within the framework of document analysis through a literature review, in accordance with its research design and subject matter.

Keywords: Hezbollah, Türkiye's Hezbollah, Organization, Religious Violence, Terrorism, Religious Terrorism, Jihad, Politik, HUDA-PAR, PKK.

KISALTMALAR

A.A.	: Anadolu Ajansı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Akom	: Afet Koordinasyon Merkezi
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Akt.	: Aktaran
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
ATM	: Para çekme ünitesi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
BDP	:Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezî Haber Alma Teşkilatı-ABD).
CNN	: Cable News Network (ABD Menşeli Haber Ajansı).
CNN Türk	: Türkiye CNN Haber Kanalı.
Çev.	: Çeviren
D.T.	: Doğrulama Tarihi, Tekrar Kontrol Tarihi.
DAEŞ	: İŞİD (Irak Şam İslam Devleti). DAİŞ.
Der.	: Derleyen
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DİAYDER	: PKK iltisaklı Din Adamları Yardımlaşma Derneği
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
ETA	: Euskadi ‘ta Askatasuna (Bask Ülkesi ve Özgürlük)
Fak.	: Fakültesi
FARC	: Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü-Gülen Hareketi
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü-Arafat
FLN	: Front de Libération Nationale (Ulusal Kurtuluş Cephesi)
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HAMAS	: Harakat al-Muqawama al-Islamiya (İslamî Direniş Hareketi)
Haz.	: Hazırlayan
HDP	: Halkların Demokrasi Partisi
HÜDA-PAR	: Hür Dava Partisi (Partiya Doza Azadî)
IRA	: Irish Republican Army (İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu)
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İBDA-C	: İslamî Büyük Doğu Akıncıları Cephesi – Salih Mirzabeyoğlu

İHD	: İnsan Hakları Derneği
İhvan-ı Müslimin:	Müslüman Kardeşler
İhya-Der	: İlim Hizmet Yardımlaşma ve Araştırma Derneği
İlkha	: İlke Haber Ajansı
Mazlum-Der	: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKYK	: Merkez Karar Yürütme Kurulu
MTTB	: Millî Türk Talebe Birliği
Mustaz'af-Der:	Mustazafları Koruma Derneği – Mustazaflar Hareketi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
OHAL	: Olağanüstü Hal Bölgesi
Ör.	: Örneğin
Pasdaran	: İran İstihbarat Servisi
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
RAF	: Red Army Faction (Kızıl Ordu Fraksiyonu)
Rand	: Amerika Düşünce Kuruluşu
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STB	: Silah Bıraktırma, Tasfiye-Terhis ve Bütünleşme
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
Şura-Der	: Şura Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyonu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Umut-Der	: Umut Kervanı İnsani Yardım Vakfı
Üniv.	: Üniversite
v.b.	: Ve benzerleri
v.d.	: Ve dahi
v.d.	: Ve diğerleri
v.s.	: Vesaire
YDG-H	: Yurtsever Devrimci Gençlik Harekatı
Yusufi-Der	: Tutuklu/Hükümlü ve Aileleriyle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
KISALTMALAR	VII

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve ÖNEMİ	4
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
III. HİZBULLAH HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	6

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. CİHAD KAVRAMI	11
II. FUNDAMENTALİZ ve RADİKALİZM	12
III. SİYASAL PARTİLER	14
IV. ŞİDDET ve DİN REFERANSLI ŞİDDET	17
A. ŞİDDETİN TANIMI ve TÜRLERİ	17
B. ŞİDDETİN KAYNAĞI ve DİNSEL ŞİDDET	19
V. TERÖRİZM TANIMI ve GELİŞİM SÜRECİ	24
A. TERÖRİZM TANIMI	24
B. DİNSEL TERÖR	25

İKİNCİ BÖLÜM

HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN YAPISI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

I. HİZBULLAHIN ORTAYA ÇIKIŞI ve TARİHSEL DAYANAKLARI	29
A. TARİHSEL ARKAPLAN	29
B. HİZBULLAHIN ORTAYA ÇIKMASI	38
C. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN KENDİNİ TANIMLAMASI	50
D. HİZBULLAH ÜYELERİNİN KİŞİLİK YAPILARI ve SOSYAL HAYAT	52
II. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN TEŞKİLAT YAPISI	61
A. LİDER ve ŞURA	64
B. LOJİSTİK KOORDİNATÖRLÜĞÜ	68
C. ÜST BİLGİ İŞLEM KOORDİNATÖRLÜĞÜ	70
D. SİYASİ KANAT KOORDİNATÖRLÜĞÜ	71
1. Siyasi Koordinatör	72
2. Bilgi İşlem Merkezi	72
3. Bölge Sorumluları	73
4. Cami Sorumluları	75
E. ASKERİ KANAT KOORDİNATÖRLÜĞÜ	76
1. Birim Sorumluları	77
2. Askeri Birim Sorumluları	78
a) Gözcü	79
b) Koruma	79
c) Tetikçi	79
3. Askeri Kanat Birimlerinin Eylem Sorumlusu	81

III. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN İÇ TEŞKİLAT YAPISI	83
A. ÖZGEÇMİŞ RAPORLARI ve BİLGİ NOTLARI	85
B. GÜVENLİK, GİZLİLİK ve HİYERARŞİ	87
C. İSTİHBARAT ve HABERLEŞME	88
D. MİT'ÇİLER ve GÖZALTISORGU EKİPLERİ	90
E. ÖRGÜT EVLERİ ve SİĞİNAKLAR	93
F. İŞARET, ALAMET ve KOD ADI	95
G. CEZAEVİ FAALİYETLERİ	95
IV. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN ŞİDDETİ MEŞRU GÖSTERME GEREKÇELERİ	97
A. MEŞRU MÜDAFAA DOKTRİNİ	98
1. Yüksek Otoriteye Başvurma	102
2. Dini ve Tarihsel Söylem	102
3. Misilleme ve Kıyas	104
B. MAĞDURİYET SÖYLEMİ	106
C. KOZMİK SAVAŞ: İYİNİN ve KÖTÜNÜN MÜCADELESİ	109
D. AHLAKİ ÇÖZÜLM MEKANİZMALARI	112
1. Toplumsal Çürümüşlük Söylemi	115
2. Amacın Aracı Meşru Kılması	117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN GEÇİRMİŞ OLDUĞU EVRELER	
I. BİRİNCİ DÖNEM	119
KURULUŞ ve VAROLUŞ MÜCADELESİ	119
II. İKİNCİ DÖNEM	121
KENDİNİ KABULLENDİRME ve GÜN YÜZÜNE ÇIKMA	121
A. PKK İLE ÇATIŞMA	122
B. MENZİL ve DİĞER GRUPLARLA ÇATIŞMA	125
C. TAKTİK DEĞİŞİKLİĞİ ve GÖÇ	133
D. HİZBULLAH ve DERİN DEVLET İLİŞKİSİ	134
E. KOLLUK KUVVETLERİ İLE ÇATIŞMA ve İÇ İNFAZLAR	137
III. ÜÇÜNCÜ DÖNEM	139
KOPUŞ, YENİDEN TOPARLANMA ve SİVİLLEŞME ÇABALARI	139
A. DAĞILMA ve TOPARLANMA	140
B. MEZAR EVLERDEN MUSTAZAF DER'E	143
C. PEYGAMBER SEVDADILARI	145
D. MUSTAZAF DER ve HÜDA-PAR İLİŞKİSİ	146
IV. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
6-7 EKİM OLAYLARI ve YASİN BÖRÜ CİNAYETİ	157
A. ÇÖZÜM SÜRECİ	157
B. YASİN BÖRÜ VAHŞETİ	160
C. BİR DÖNÜŞEMEME SÜRECİ	163
V. BEŞİNCİ BÖLÜM	166
15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ	166
GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	170
KAYNAKÇA	176

GİRİŞ

90'lı yıllarda soğuk savaş ikliminin ağır yüküyle yorgun düşen dünya, önemli siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik dönüşümler yaşarken ülkemizde de bunların yansıması elbette aynı oranda büyük olmuştur. Bu yıllarda Doğu Bloku nezdinde sosyalist-komünist devrimin temsilcisi SSCB henüz yeni dağılmış ve Türk Devletleri ortaya çıkmıştır. Amerika kendini hür dünyanın efendisi ve jandarması ilan etmiş ve Yeni Dünya Düzeni adıyla dünyayı yeniden şekillendirmeye çalıştığı yeni bir döneme girmiştir. Yine bu dönemde, başta internet ve onun üzerinden kitle iletişim araçları hızlıca yaygınlaşmaya başlamış, küreselleşme rüzgarının etkileri her yerde kendini hissettirmeye başlamıştır.

Bu yıllar, ülkemiz için oldukça karanlık ve talihsiz bir dönemdir. Girilen sürece uygun olarak ülkemiz belli şer odaklarının toplumu yeniden dizayn etme adına, kimi zaman korkunç askeri suikastler ile infiale sürüklenmeye çalışılmış kimi zaman da bazı yazar, gazeteci veya aydınlara yönelik faili meçhul cinayetler il toplumun sinir uçlarıyla oynanmıştır. 1993 yılında Bingöl'de 33 silahsız erin PKK tarafından şehit edilmesi, daha bu hadisenin sıcaklığı soğumadan yine aynı örgütün Başbağlar'da 33 sivil vatandaşımızı katlettiği haberinin duyulması, bölgede terör sebebiyle derin korku ve güvensizlik ikliminin oluştuğu dönemdir. Özellikle Güneydoğu Anadolu'nun Türkiye'nin huzur ve istikrarını istemeyen ülkelerin gizli "istihbarat savaşları"na sahne olduğu yıllarda, yine ileri tarihlerde bölgenin hangi karanlık eller aracılığıyla hangi acı ve şiddet olaylarının tezgâhlanacağına tanıklık etmek zor olmayacaktır.

1990'lı yıllar siyasi, iktisadi sorunlar bir yana, devam eden terör olaylarına ilave olarak Madımak otelinin yakılması (1993) ve bunun muhafazakâr kesimlere mal edilmesi, açlık grevleri, hayata dönüş operasyonları, Susurluk'ta (1996) meydana gelen trafik kazası sonrası ortaya çıkan mafya-siyaset-devlet bağlamında kirli ilişkiler, siyasi cinayetler; faili meçhuller, köy baskınları, Jitem ve gladio yapılanmaları, Beyaz Toroslar, PKK terörü ve söylemleri, istihbarat savaşları gibi toplumsal çalkantılara sebep olan yoğun olaylardan dolayı ülkenin oldukça güvensiz

bir iklime sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu dönemde toplumu 28 Şubat olarak bilinen post-modern darbeye hazırlayacak sürecin fitili çeşitli olaylar ziciriyle ateşlenmeye başlamıştır. Refah-Yol İktidarı döneminde, Ali Kalkancı-Müslüm Gündüz-Fadime Şahin kurguları, Meclise ilk defa başörtüsü ile giren Merve Kavakçı hadisesi ve ardından gelen Sincan'da tankların yürütülmesi, nihayetinde 28 Şubat postmodern darbesi ile kamusal alanda başörtüsünün yasaklanması halkın bilincinde derin yaralar açan sosyal olaylar olarak kayıtlara geçecektir. Diğer taraftan, Gazi olayları, 5 Nisan Kararları ile patlayan ekonomik kriz, 28 Şubat sürecinin toplumsal sonuçlarıyla, 2000'lerin başında yeniden yaşanacak bir ekonomik kriz toplum olarak yaşanan ağır bedelleri temsil etmektedir. Dolayısıyla doksanlar, Türkiye için şiddet sarmalından beslenen belirsizlik, baskı ve korkunun zirveye tırmandığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir.

Ülkemizin içine sokulduğu dini, siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklar ve istikrarsız bir siyasi ortam olarak addedilecek olan 90'lı yıllarda, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da başka bir örgüt adından ve eylemlerinden söz ettirmeye başladı. Bu örgüt Türkiye Hizbullah'ı idi. Kuruluşu 1980 öncelerine uzanmakla birlikte Hizbullah, Türkiye'nin daha çok Güneydoğu'sunda gündeme ürpertici şiddet uygulayan, oldukça kapalı bir örgüt olarak özellikle basın camiasında şiddet eylemleriyle kendinden sıklıkla söz ettiren bir terör örgütü olarak adını duyurmuştur. Başta Diyarbakır'da olmak üzere, Hizbullah önce kendi camiası içinde Menzil ve İlim Grubu olarak, sonra Hizbullah-PKK çatışması ve şiddeti olarak adını etrafa korku salarak duyurmaya başladı. Yani dönemin Türkiye'sindeki şiddet ortamına PKK terörünün yanında, birde Hizbullah örgütünün yarattığı terör ve şiddet durumu eklenmiştir. Esasen belli bir sosyal ve dini tabanı olan ve başlangıçta kapalı/gizli bir dini grup halinde örgütlenmeye başlayan hareket, kabaca 1990 ve 2000'li yıllar arasında adından, din ve şiddet anlayışından ve korkunç eylemlerinden söz ettirmiş ve 2000 yılında Beykoz Baskınıyla adeta yeni evreye geçmiştir. Türkiye Hizbullahı lideri olarak tanınan Hüseyin Velioğlu'nun ölü olarak olmak üzere, lider kadrosu tamamen ele geçirilmiş, mahkeme sürecinde çeşitli ağır cezalara çarptırılmıştır. Hizbullah, kapalı ve illegal yapısını yer yer muhafaza etmekle birlikte, 2010 sonrasında cezaevlerinden tahliye edilen lider kadro mensupları, harekete legal bir

görünüm kazandırarak siyasi ve sivil örgütlenmelere yönelmiştir. Çoğu zaman toplumda STK, dernek ve vakıf faaliyetleri ile meşru bir yapı gibi sürdürse de, dışarıdan bakıldığında, hala birçok kimseye gizemli ve genellikle korku uyandıran yarı kapalı bir örgüt izlenimi vermektedir.

Biz bu çalışmada Türkiye Hizbullah'ını ortaya çıkışı, tarihi, iddiası, eylemleri ve örgütsel yapısı ve organizasyon biçimini üzerine yazılmış eserler ve akademik çalışmalar bağlamında ele almak istedik. Ayrıca Türk toplumunun yaşanmakta olan tarihsel, toplumsal, kültürel ve dini sorunları ve bu sorunları bilimsel olarak ortaya koymak, çözmek ya da bunlara tepki olarak ortaya çıkan sosyal, kültürel, etnik ve dini hareketlerin bilimsel olarak tesbiti, 2025 Türkiye'sinin yarınlarının küresel ölçekteki konumu ve projeksiyonunu tesbit anlamında önemlidir. Zira modern bir devlet ve toplum organizasyonunun gücü ve etkisi, sorunlarıyla yüzleşerek çözme becerisi gösterebilmesiyle ölçülmektedir.

Hizbullah örgütünü hem *içerden* yani mensuplarının kaleme aldığı eserler ve açıkladığı görüşler muvacehesinde 'örgütün kendini nasıl tanımladığı', hem de *dışardan* 'yani diğer aktörlerin gözünden örgütün nasıl görüldüğünün', yapılan analitik çalışmalar ve değerlendirmeler açısından araştırılması önem arz etmektedir. Aynı zamanda kendini dini bir "cemaat" olarak tanımlayan "Hizbullah Örgütünün oluşumu, din anlayışıyla birlikte, değişim ve dönüşüm evrelerini ve nihayetinde gelmiş olduğu son durumu tesbit etmek, hatta yarınlarda alması muhtemel biçim ve zihniyet hakkında bazı öngörülerde bulunmak hedeflenmiştir. Nihayetinde ise, bir dönem şiddeti asli amaç olarak kullanan bu örgütün değişen sosyal şartlarda zihni, siyasi ve dini bağlamda yaşadığı dönüşümü çözümleme çabasından ibarettir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI ve ÖNEMİ

Çalışmanın konusu, “*Siyasi ve Dini Bağlamda Türkiye’de Hizbullah*” seçilmiştir. Ele alınan konu, başlangıçta din referanslı şiddeti “asli amaç” olarak kullanan ve daha sonra bir takım değişim ve dönüşüm geçiren Hizbullah örgütünün tarihsel, sosyolojik değişim sürecidir. Bu yüzden illegal silahlı bir aktör olarak beliren Hizbullah örgütünü ortaya çıkaran amiller, kültürel ve sosyal tabanı, ideolojisi, değişim ve dönüşümü, sivilleşme/legalleşme serüvenidir. Kısaca çalışmamız, aynı zamanda kendini dini bir cemaat olarak niteleyen ve öyle tanımlayan Hizbullah örgütünü, din sosyolojisi zaviyesinden değerlendirmektir.

Din referanslı ancak şiddet ile anılan bir dini-sosyal grubu grubu, çeşitli yönleriyle doğru bir şekilde yani bilimsel anlamda ortaya koymaya amaçlanmaktadır. Kuşkusuz Hizbullah, ülkemizi ve toplumsal yapımızı bir dönem derinden etkilemiştir. Nihayetinde hala aynı zihniyeti taşıyan tabanı ile ülke gündemini etkilemeye devam edecek olan bu örgütü olduğu gibi tanımak önem arz etmektedir. Bu yüzden en temel amaçlarımızdan biri önyargıları ve bildik yanlışları tekrar etmek yerine ‘olanı olduğu gibi bilimsel veriler aracılığıyla ortaya koymak’ olacaktır.

Araştırmanın önemi, din ve şiddet ilişkisi üzerinde yapılan teorik ve uygulamalı araştırmalar çoğu zaman akademik ve objektif bakış açısından yoksun, oldukça yanlı ya da eksik bilgilerle doludur. Akademideki din konusundaki sübjektif yargılar özellikle dini geçmiş çağlara mahsus inanç ve pratikler şeklinde bir ön kabulle dini zamanın dışına iten ideolojik bakış açısı, modern zamanlarda din ile ilgili değer ve uygulamaları gayr-i insanı ve çağa yabancı bir benimseme olarak görmektedir. Bu anlayış, bugün insan eylemlerini ve toplumsal olayları çözümleme açısından büyük hatalara sevk etmekte ve din ve şiddeti ilkel insan ve toplum davranışı olarak görmek eğilimindedirler.

Hizbullahı alanında çalışmalarının az olduğu ve varolan bu çalışmalarında genelde akademik araştırmalar olmadığı göz önüne alınırsa araştırmamızın önemi ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu çalışmamız, Hizbullah örgütü hakkında, farklı kaynaklarla derli toplu ve daha sağlıklı bilgiler içermesi bakımından sonraki çalışmalara kaynaklık edecektir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilimsel Araştırmalarda metodoloji kavramı, ele alınan bir problemi çözmek için izlenen sistemli yol, yöntem veya usul demektir. Genel olarak, amaçlanan araştırmalarla hedefe ulaşmak için kullanılan araç ve tekniklerdir (Gökçe, 1999: 40-41). Yöntem, çalışmanın nasıl kurgulandığı ve oluşturulduğu aşamadır. Ne tür yaklaşım ve desenlerin çalışmada kullanıldığı, veri toplama tekniklerinin neler olduğu bu kısımda cevap bulabilmektedir. “Araştırma ne tür sayıltı, sınırlılık ve örnekleme sahiptir?”, “Araştırmanın deseni ve veri toplama tekniği nedir?” gibi sorular kavramsal çerçeve ile ilgilidir. Ayrıca veri analiz tekniklerinin hangi tekniklerden oluştuğu bu kısımda yer alabilmektedir. Araştırmanın en önemli aşamalarından olan yöntem bölümü, çalışmanın stratejisini özetlemektedir (Demir, 2024: 322). Yapılan çalışma esasında bir literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Literatür taraması, ortaya çıkışı 1980 öncesine uzanan ve yansımaları zamanımıza uzanan Türkiye Hizbullah’ı araştırmasında konu olduğu gibi, tarihi boyutu olan belirli bir konu hakkında etraflıca yapılan çalışmaların sistematik biçimde betimlenmesi ve sentezlenmesi önemlidir. (Günbayı, 2020: 17). Başka bir ifade ile Hizbullah Örgütü’nün tarihsel süreç içerisinde kuruluşu, geçirdiği aşamalar ve nihayetinde aldığı yeni biçim ve form hakkında yapılan çalışma ve değerlendirmeleri bir araya getirerek derlemek ve toplamaktır. Nitel çalışma desenlerinden biri olan Sistematik Derleme Deseni, belirli konularda yapılan çalışmaları veya araştırmaları belirli bir plan dâhilinde gözden geçirmek şeklinde tanımlanabilir. Bu çalışma deseninde veri toplama tekniği doküman analizi kullanılır. Doküman incelemesi sonrasında derlenen veriler ise betimsel ve tematik olarak karşılıklı analiz edilebilmektedir (Günbayı & Sorm, 2018: 65). Öncelikle araştırma ve incelemelerden oluşan detaylı bilgi ve belgelerin kaynakların değerlendirilmesi şeklindedir (Günay, 1998: 71). Doküman analizi ile toplanan verilerin betimlemesi, analize tabi tutulan tarihsel serüven ve olguların temaları ve örüntüleri ortaya çıkarma ve diğer yapı ve örgütlerle karşılaştırmalı analiz yapılabilmektedir. Analize tabi tutulan verilerin ışığında ulaşılan bilimsel kanaat ve yorumlara kaynaklık eden analizleri raporlaştırma aşamasında karşılaştırmalı olarak verileri yeniden tanımlama ve yorumlama olanağına sahip olabilmektedir.

Son tahlilde, Hizbullah, ülkemizin daha ziyade doğusunda, Sünni akideye sahip ve büyük oranda Şafi mezhebine mensup genelde Kürt kökenli vatandaşlarımızdan oluşan ve Devlet ve PKK karşıtı ve dini- sosyal bir tabanı olan yapılanmadır (Kurt, 2014: 6; Salur, 2006: 27). Dolayısıyla, Lübnan-Şii Hizbullah'ından (Alagha, 2007) ayrı ve farklı olan ülkemize has Hizbullahi yapılanma ile ilgili birçok isimlendirme zikredilmiştir. Sosyoloji ve İlahiyat literatürünün kesiştiği bir alanda yapılan bu çalışma, dünü, bugünü ve yarınları projeksiyonu anlaşılmaya çalışılan Türkiye Hizbullah'ının tarihsel serüveni içinde ve Türkiye sosyolojisi bağlamında sosyal bir vakıa olarak anlama çabasının sonucudur.

III. HİZBULLAH HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu kısımda Hizbullah alanında farklı çevrelerce yapılmış araştırmalarda, konunun nasıl ele alındığı, bu çalışmalarda takip edilen yolları, ne tür değerlendirmeler yapıldığı ve ne gibi sonuçlara ulaşıldığı konularına değinilmiştir. Böylece Hizbullah konusunda yapılan çalışmaların belirgin ortak özellikleri ve ana fikri ortaya konacaktır. Hâlihazırda bu konudaki büyük resmi biraz daha geniş perspektiften görmüş olacağız.

Türkiye Hizbullah'ının yapılanması ve eylemsel sürecini geniş bir şekilde incelemeye çalışan Ö. A. Yurtseven (2006) araştırmasında Hizbullah'ı, Türkiye'de faaliyet gösteren “*Dini Bir Terör Örgütü*” olarak ele almıştır. H. Cinoğlu (2008) araştırmasına, “*Kendi Dilinden Hizbullah...*” isimli kitap ve ona ek olarak Menzil grubu liderlerinden Mansur Güzeysoy, Fidan Güngör ve Zeki Savaş'ın yazdığı üç kitabı da dâhil etmiştir. Bu çalışmada özellikle İlim Grubu (Hizbullah) üyelerinin kimlik inşası için kullandığı onbir (cihat vurgusu, şehitlik isteği, cemaat kimliği gibi) kavram üzerinde durmaktadır. Cinoğlu, örgütün kimlik özelliklerini araştırdığı “Türk Hizbullah'ının siyasi ve askeri kanatlarında yerleşmiş terörist kimliğin analizi”ni işlediği bu çalışma, mevcut literatürü ve Hizbullah'ın gerçek üyelerinin el yazısıyla yazılmış 144 raporu kullanarak yaptığını belirtmektedir.

H. Gürtekin (2008) çalışmasında, dini istismar eden radikal örgütlenmeler kapsamında, örgütün lider kadrosunda yer alan isimlerden olan İsa Altsoy tarafından

yazılan “Kendi Dilinden Hizbullah” isimli kitabı analiz edilmiştir. Söz konusu kitap, Hizbullah tarafından yazıldığı bilinen ilk eser olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Engin Avcı (2011) doktora çalışmasında, Türkiye Hizbullah’ının sergilediği şiddeti, dini emellerine alet etmek suretiyle maruz kaldıkları zulme karşı haklı bir tepki olarak meşru göstermeye çalıştığını; genelde Hizbullah’ın kendi eseri açısından ‘söylem analizi’ çerçevesinde incelemiştir. E. Avcı Hizbullah’ı, kendini ‘Cemaat’ olarak tanımladığını ve örgütün kendi eylemlerini, meşru müdafaa ve mağduriyet çerçevesinde tanımlama gayretinde olduğu belirtilmektedir.

İ. Yıldırım (2012), Hizbullah militanlarının kimlik profilleri üzerine çalışmıştır. Hizbullah eylemlerinin betimsel analizine odaklanan bu çalışmada İ. Yıldırım Hizbullah’ı, dini istismar eden bir terör örgütü olarak ele alır. Diyarbakır Ağır Ceza Mahkemesinin 2009/727 karar numaralı iddianamesinden, 1991-2001 yılları arasında Türkiye Hizbullah’ı tarafından işlenen şiddet içerikli eylemlerin sayısı, tipleri, sonucu gibi iddianame üzerinde çalışma yapmıştır.

A. Akçakoyun (2013) çalışmasında, Hizbullah’ta 2000 sonrası dönemi ele alırken Hizbullah örgütünün sivilleşmesini ve partileşme sürecini ele alarak, onu bu yola iten nedenlerden bahsedip gelecek ile ilgili bir takım iddiaları dile getirmektedir.

S. Özeren ve C.V. Voorde (2011), “Turkish Hizballah: A Case Study of Radical Terrorism” çalışmasında, onu radikal bir terörist örgütlenme olarak, örgüt üyelerince yazılan özgeçmiş raporlarında yapılan ‘içerik analizi’ şeklinde Hizbullah’ın kimlik, kişilik ve örgüt yapısını anlatır.

Z. Elitsoy (2014), Hizbullah’ın Hüda-Par’a dönüştüğü ve bunun olumlu bir kazanım olduğunu söylediği gibi; A. Palabıyık ve Y. Koç (2016) ise, yaptıkları çalışmada Hizbullah’ı gelişen, değişen, dönüşen ve nihayetinde partileşen bir yapı olarak ele alır. Bu anlamda, partinin ideolojisi ve geçirdiği dönüşümleri üç ana dönemde ele almak suretiyle Hüda-Par’ı direkt Hizbullah’tan evrilen bir yapı olarak ele alırlar. Bunlar; a) Tebliğ ve Davet Dönemi 1979-1991, b) Şiddet Dönemi 1991-2000; c) Partinin ideolojik temellerini, İslamcılık ilkesinden aldığı dönem.

Hizbullah ile ilgili biraz daha ayrıntılı yapılan çalışma ise, Mehmet Kurt’un (2014) *“Din, Şiddet ve Aidiyet: Türkiye’de Hizbullah Üzerine Sosyolojik Bir*

Araştırma” isimli doktora tezi olmuştur. Çalışma, Hizbullah’ın militan profiline ve üyelerinin otoriter lideri kaybettikten sonra yaşadıkları halet-i ruhiyeye dikkat çekmektedir. Hizbullah kimliğinin korunması, oluşan yeni şartlara göre yeniden inşası ve grup aidiyetinin korunması gibi konulara değinen M. Kurt, Hizbullah’ın genelde kendinden *kopmuş eski üyeleri* üzerinden ulaştığı sonuçlara ve geçmişte yaşanan olaylara odaklanır. M. Kurt çalışmasında, Hizbullah eski üyelerinin pişmanlık duyduğu tecrübeleri değerlendirirken, gurubun kendi eserleri ve görsel sosyolojisi üzerinden Hizbullah kimliğin yeniden inşası üzerine sosyal bir harekete dönüştüğü bu anlamda dernekleşip nihayetinde partileştiğinden bahseder.

M. S. Çelen (2016) çalışmasında Hizbullah’ın legalleşmesi ve büründüğü yeni hüviyeti konu edinmiştir. Çelen, Hizbullah’ı “Dini İstismar Eden Radikal Örgütlenmeler” ve “Devrimci Şiddet” perspektifinde ele almıştır. Çelen, eylemleri ve ideolojisi ele alındığında Hizbullahın, sonuçları olarak dini istismar eden yapılanma hüviyetine sahipken, eylemlerinin ve fikirlerinin altyapısını oluşturan unsurlar incelendiğinde devrimci yapıya sahip örgütlenme özelliği, onun devrimci terörizm kapsamına da girdiğini gösterdiğini iddia etmiştir.

A. M. İrat (2017), Hizbullahi yapıları “Tevhid Dergisi” çerçevesinde değerlendirirken onun Kürt kimliğinin oluşumu ve gelişimi üzerine etkilerini ele almıştır. Ayrıca bu çalışma, Hizbullah tabanının önceleri Mustazaflar hareketiyle dernekleştiği, 2013 yılında ise Hüda-Par olarak siyasi bir partiye dönüştüğünü iddia etmiştir.

E. Topçu (2019) “Türkiyede Ektremist Gruplardan Hizbullah” adlı çalışmasında genel kanaat olarak sol görüşlü terör örgütlerinin, Sovyetler Birliği menşeli olduklarını, radikal dini terör örgütlerinin ise İran menşeli olduklarını, bunun aslında bir aldatmacadan ibaret olduğunu, bu iki ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda terör örgütlerini destekledikleri bilindiğini esasen bununda Batılı emperyalist ülkelerin oyunu olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla ABD, İngiltere ve İsrail’in başını çektiği Batılı ülkelerin, dünyadaki mevcut doğal kaynakları sömürmek amacı ile gerekli şartları hazırlayarak, terör örgütlerini kurdukları ve yönettiklerini belirtmektedir. Bu sayede istenilen yerlerde kargaşa çıkararak, demokrasi getirmek vaadi ile buraların nasıl sömürge edildiğinden bahseder.

Dolayısıyla Hizbullahında Batılı emperyalistlerin bu amaca hizmet eden taşeron bir örgüt olduğunu iddia eder.

İsmet Herdem (2020) “Decoding the nexus of Iranian hyperactivity and Turkish Hezbollah” adlı Yüksek Lisans tezinde Hizbullahı, öncelikle radikal İslam çerçevesinde beslendiği tarihsel köklere değinirken onun aslında İran destekli bölgede istikrarsızlığı artıracak ve rejim ihracını kolaylaştıracak bir terör örgütü olduğunu iddia etmektedir. Kısaca İ. Herdem, iki zıt unsuru bir arada zikrederek; Türk Hizbullah’ını, Sünni kökenli devlet dışı aktör olarak, İran’ın dış politikalarına uygun ve onunla pragmatik ilişkisinin olduğunu iddia etmiştir.

Son olarak 2019 yılında gizli ibare ile ortaya çıkan Diyanet İşleri Başkanlığına atfedilen “dini-sosyal teşekküller, geleneksel dini-kültürel oluşumlar ve yeni dini yönelişler” raporunda Hizbullah hareketini “dini siyasi teşekküller” başlığı altında vermiştir. Akılcılık, mealcilik, tekfircilik ve ırkçılık gibi akım ve düşünceleri prensipte reddederler. Bu rapora göre Hizbullah hareketi başlarda tebliğ, cemaat ve cihad aşamalarını terk ederek şiddete bulaşmış daha sonra dernekleşmiş ve nihayetinde de partileşmiştir. Harekete bağlı ‘Alimler ve Medreseler Birliği (İttihadül Ulema)’, ‘Peygamber Sevdalıları Platformu’, ‘Kuduse Sahip Çıkıyoruz Mitingi’, onlarca derneğin (Yetim-Der gibi) yanında web siteleri (habernas.com), yazılı ve görsel basın gibi bir çok faaliyet alanında görünür olmuştur.

Kısaca Hizbullah çalışmaları, araştırmacıların birçoğunun mensup olduğu dünya görüşü çerçevesinde şekillenmiş ve genelde mevcut paradigmanın dışına pek çıkılmamıştır. Yani Hizbullah örgütü genelde günübirlik politik konjoktöre göre şekillenmiştir. Nitekim bir taraftan kendilerini ideal bir toplum modeli yaratacak örgüt olarak kurgulayan ve öylece tanımlayan Hizbullah medyası diğer taraftan onun domuz bağı ile anımsayan vahşet ve dehşet içeren, dini istismar eden dinci teröristler olarak görülen yaygın bir algı vardır. Dolayısıyla Hizbullah hakkındaki özellikle sosyal medya başta olmak üzere yazılan çizilen birçok çalışma genelde tek taraflı, kısır ve kirli bilgilerden oluşmaktadır. Hatta birçoğu bilindik yanlışları ısrarla tekrar etmektedir. Bu yüzden Hizbullah konusunda akademik çalışmalar daha da kıymetli olmaktadır. Akademik anlamda Hizbullah çalışmalarının birçoğu ise özellikle Polis Akademisi ve güvenlik bilimleri adı altında yapılan yüksek lisans ve doktora

tezlerinden oluşmaktadır. Bunlarında birçoğu Hizbullah'ı bir sosyal vakıa olarak incelemekten ziyade, güvenlik kaygılarının ön planda olduğu ancak çok değerli çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütüncül ve farklı perspektiflerden olguya bakış açısını içeren bu araştırma, ülkemizdeki akademik anlamda “Hizbullah” araştırmalarına katkı sağlayacağı ve sonradan yapılacak çalışmalar için bir kaynak teşkil edeceğine inanıyoruz. Bu yüzden kamuoyunda yaygın olan kimi yanlış bilgiler de bu çalışma ile doğruluğu veya yanlışlığı netleşmiştir. Yaptığımız bu çalışma ile Hizbullah örgütünü dört temel pencereden ve bu ana kaynaklar değerlendirerek tam ve doğru bir şekilde vermeye çalıştık. Bunlar; a) Hizbullahın kendi kaynaklarında kuruluşundan bugüne kadar kendilerini nasıl tanımladıkları, nasıl gördükleri ve suçlamalara karşı takındıkları tavrı içermektedir. b) Hizbullah alanında yapılan ister ülkemiz üniversitelerinde ister yurtdışındaki akademilerde ulaşabildiğimiz tüm akademik çalışmalar, tezler ve makaleler. c) Hizbullah ile ilgili ilk emniyet ve istihbarat raporları olmak üzere özellikle savcı iddialarını da içeren “Hizbullah Ana Davası” karar metinleri, mahkeme kayıtları ve sonuçları. d) Bu konuda geniş çaplı gazete araştırmaları ve gazeteci kimliği ile neşredilen kitaplar. Başta sosyal medya olmak üzere kitle iletişim araçlarının bize sunmuş olduğu bilgi ve belgeler de bu kategoride değerlendirildi. Kısaca Hizbullah örgütünün varlık amacı, kuruluşu, ideolojisi, üye profilleri, bugüne kadar nasıl ve ne şekilde evrildiği, değişim ve dönüşümü, en önemlisi sosyal bir tabanı olan bu örgütün siyasi ve dini bağlamda nasıl gözüktüğü derli-toplu bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu çalışma tek yönlü bakış açısıyla değil kapsamlı olması hasebiyle Hizbullah örgütü hakkında değerlendirmeler sunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. CİHAD KAVRAMI

Cihad, (c-h-d) kökünden türemiş bir kelime olup “meşakkat, güç yetme, gayret etme, çaba harcama” gibi anlamlara gelir. Literatürde ise, dîni emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, nefis muhasebesinden gerektiğinde düşmana karşı mücadele etmek şeklinde genel bir anlam taşır (Özel, 1993: 527). Kur’an’ın *cehd* (didinme) ve *sây’* (çalışma) anlamına gelen *cihad* kavramını geniş anlamlar içermektedir. Savaş ise zorunlu hallerde insan yaşamının bir parçasıdır. Kur’an’da savaş ayetleri veya *savaş hukukunun* geçtiği yerlerde genellikle *kital* (Albayrak, 2016: 210-220) lafzı kullanılmaktadır.

Cihad, *Allah yolunda, Allah rızası için* sınırlandırılmış olup (i’lay-ı kelimetillah ve fi sebilillah), Allah yolunda canla, malla, dil ile bütün gücün ve takatin sarf edilmesi (Buhari, Cihad 15) anlamında kullanılır. Yani cihad süreğen bir şeydir, başlayıp bitmez her zaman vardır; bu bazen savaşa dönüşür. Günümüz şartları içinde takip edilmesi gereken cihad yöntemlerini *ekonomi, kültür, sanat, bilim, edebiyat* ve nihayetinde fiili savaşı da kapsayan (Topaloğlu, 1993: 531- 534) kısaca bir Müslümanın onurlu bir şekilde bu dünyada yaşamasını sağlayacak her alanda iyi olmasını içermektedir. Bununla beraber kimi zaman cihadın, mazlumları zalimlerin elinden kurtarmayı insanlık adına görev addetmek olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır (Özel, 1993: 527; Hamîdullah, 1962: 93-94).

Cihat, Batı dillerine genellikle “kutsal savaş” (holy war) olarak tercüme edilmektedir (Ruelland, 2004: 54). Oysa İslama göre savaş meşru da olsa asla kutsal sayılmamıştır (Albayrak, 2016: 199). *İnsan hayatında her doğru şeye ulaşmada gayret ve çaba harcama olarak nitelenebilen* cihad kavramının karşılığı, İngilizcede *holy war* (kutsal savaş) değil, *struggle* (çaba-gayret) dır (Karlsson, 2005: 165).

Hizbullah örgütü cihadı genel olarak Aktan’ın (2004: 37); “zaman zaman Müslümanların saldırıya uğramaları, ya da saldırıya uğrayacakları hakkında ciddi

istihbari bilgiler edinmeleri durumunda mevcut tehdidi ortadan kaldırmak, haysiyet ve itibarlarını korumak için kabule mecbur bırakıldıkları bir savaş” biçimi şeklinde algıladıkları izlenmektedir. Bu çerçevede Hizbullah, Azzam’ın (1996: 539) dediği gibi “din ve dünyayı bozan, fitne salan, karıştıran, saldırgan düşmanı bertaraf etmek kadar, imandan sonra kuvvetli hiçbir farz yoktur” anlayışına sahiptirler. Mevcut durumu böyle okuyan bir Hizbullah örgütüne mensup birey, H. Benna (1976: 77) gibi “ayetleri okumaya devam edersek, Allah’ın cihadı nasıl namazla ve oruçla bir, hatta onlardan daha üstün tuttuğunu görürüz” anlayışıyla hareket edecektir.

Hizbullahın ne tür bir cihat yaklaşımını benimsediği (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 158), aşağıda yer verilen ifadelerden daha açık anlaşılacaktır. “...Cihad, esas itibariyle zulmün ortadan kaldırılması gibi yüce bir amacın gerçekleşmesi için yapılır... cihad ancak şu iki halde caiz olur... Cana, mala, ırza, vatana yapılan her türlü tecavüz ile Allah dinine yapılan daveti engelleme terörizmdir. Bu teröristlerle mücadele ise, cihattır ve Müslümanlar bu teröristlerle mücadele ile emr olunmuşlardır...” Bu açıklamalarda Hizbullah örgütünün bu iki durum hâsıl olunca şiddete başvurduğunu, bu şekliyle cihadın artık farz olduğu ve bunu kaçınılmaması gereken dini bir görev olarak addettiği anlaşılmaktadır.

II. FUNDAMENTALİZM ve RADİKALİZM

Köktendincilik kavram olarak Latince “temel, esas” gibi anlamlara gelen “*fundament*” kelimesinden gelir. Fundamentalism kelimesi; Hristiyanlık inancında İncil’in katı bir şekilde ve olduğu gibi yorumlanmasına dayandıran Protestanlığın bir türü olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2002: 9-16; Heywood, 2006: 89). Kökten dincilik olarak çevrilen fundamentalizm genelde Müslüman coğrafyada ortaya çıkan *İslam kaynaklı siyasal şiddet hareketleri* için kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu anlayış, bugün en çok islamaFOBİK söylem ve davranışları beslemektedir (Bilgenoğlu, 2018; Delibaş, 2004: 1-39; Kirman, 2004: 85). Kısaca, dinin temel metinlerine dönmeyi isteyen inanç kaynaklı bir hareket olan Fundemantalizm, modern dönemde ortaya çıkmış *öze-köklere dönüş* hareketidir (Marshall, 2003: 251; Heywood, 2006: 89).

Radikalizm ise, herhangi bir konunun ilk temellerine, en son köklerine inerek

çözüme ulaştırmaya çalışan düşünme yöntemidir. Bir ilkeyi taviz vermeden doğruluğu önceden kabullenilmiş belli gerçeklere bağlı kalarak sonuna dek sürdürme tutumu olarak ifade edilebilir (Güçlü vd., 2003: 845-846). İlk ortaya çıkış itibarıyla kendisini kitap ve sünnete dönmek biçiminde ifade eden, Batı'ya ve Batı'nın tüm değerlerine karşı İslam dinini bir alternatif olarak ortaya koyan ve bünyesinde devrimci fikirler barındıran anlayış ise genelde *Radikal İslamcılık* kavramı ile açıklanır (Göçeri, 2004: 21).

Bu kavramlar arasında hala pek çok anlam karmaşasının olduğu ortadadır. Lewis (2003: 32), radikal İslamcıların 'tek çözüm olarak gerçek Müslümanlığı hayat tarzına dönüştürmek ve hain yönetimleri yıkmak gerektiği' düşüncesinde olduklarını söyleyerek radikal İslam ve köktendinciliği aynı anlamda kullanmaktadır. Lewis (2007: 255) gibi düşünürler, "İslam fundamentalizmi"ni terörizm ile eşit saymakta ve bu anlamda kullanmaktadır. B. Rubin (2002) İslamcı hareketleri; Siyasal İslam, İslamcılık ve Radikal İslam gibi kavramları kullanarak tartışır. Benzer şekilde, E. Sivan (2002) Radikal İslam, İslamcılık ve Köktendincilik arasında bir ayrıma gitmemektedir. Dökmeciyan (2003), Hariciler ve Şiilerden başlayarak köktenciliği, iktidardakilere karşı bir muhalefet ideolojisi olarak tanımlar. Dolayısıyla, Arap dünyasında ortaya çıkan dini hareketlerin neredeyse tamamını köktendincilik olarak adlandırır. M. Ferro (2008) yine bu kavramlar hakkında herhangi bir ayrıma gitmeden konu üzerinde uzun uzun tartışır. J. Deeb (1992: 52-65), militan İslam'ın 1980 ve 1990'larda Orta Doğu'da büyük bir siyasi güç olarak ortaya çıktığını ve bünyesinde şiddet içerdiğini söyler. İslami hareketlerin tamamını militan İslam olarak ele alan Deeb, militan İslamın mevcut siyasi kurumlara meydan okuma özelliğine özellikle dikkat çeker.

Dinî Köktenciler, dini, yalnızca kişisel davranışı değil, toplumsal, ekonomik ve siyasî hayatın örgütlenmesini de buyuran ve karşı çıkılması mümkün olmayan ilkeler bütünü olarak görmektedirler. Bu yüzden din 'özel' alana hapsedilemez. Dinin kendisi kamu alanında görünür olmalı ve toplumu bu minval üzere inşaa etmek gerektiği fikrini taşır (Heywood, 2016: 326). Genelde köktendincilik kavramı ile İslam devleti kurmayı hedefleyen, genellikle muhalefette olan modern siyasal hareketler ve fikirler kastedilmektedir (Atacan, 1993: 25). İslam temelinde şekillenen

hareketler, esasen bir taraftan mevcut siyasal ve ekonomik yapıyla bütünleşmiş ve onu değiştirmeyi hedeflemeyen, diğer taraftan ise, mevcut yapıları devrim yoluyla köklü bir biçimde değiştirip dönüştürmeyi hedefleyen hareketler şeklinde, çok geniş bir alana yayıldığı söylenebilir (Atacan, 1993: 26). E. Demirel (2005), Türkiye’de İslami hareketleri incelediği eserinde, Hizbullah, El Kaide, İbda-C gibi oluşumlar için radikal İslam terimini kullanmış ve onları tehlikeli terör örgütleri olarak nitelemiştir. H. Aydınalp (2008: 74-159) çalışmasında, islam dünyasında ilk köktenci hareket olarak Haricileri konu edinip selefiler ve ihvan hareketiyle bitirir. Yine bu çalışmasında, köktencilik anlayışının sürekli değişime uğradığını, onu zaman, yer, grup, zemin ve şartlarda farklı algılandığı, farklı grupların ya da akademik çevrelerin ona yüklediği değerlerde değişme olduğu farklı köktencilik tanımlamaları yapmaktadır.

Yukarıda anlatımlardan hareketle Hizbullah örgütü, geleneksel dindarlığı radikal ve köktenci bir biçimde algıladığı, böylece diğer gruplara göre dini daha katı yorumlandığı ve böyle uygulamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak onun, vehhabi-selefi ekolünden farklı sünni çizgisinde yol izlediğini, modern harici zihniyetinden yani tekfirci bir anlayış taşımadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Hizbullah, İslamı her dönem, zemin ve coğrafyada hâkim kılma ideali taşıdığı, özellikle İslamın her dönem ve şartlarda yaşanabileceği bir asr-ı saadet özlemi taşımaktadır. Bu yüzden amaçlar aynı kalmak şartıyla araçların değişebileceği, cihad vurgusunun fazlaca önemsendiği ve gerektiğinde şiddete başvurmaktan kaçınmayan bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. SİYASAL PARTİLER

Genel olarak birbirine yakın siyasi görüşlere sahip bireylerin ülke idaresinde söz sahibi olmak üzere kurdukları örgütler siyasi parti (Teziç, 1979: 6; Tuncay, 2000: 26-28) olarak adlandırılır. Siyasi partilerin geçmişi, insanlık tarihi kadar eskiye dayandırılabilir, siyasi partilerin modern çağa ait yeni bir olgu olduğu söylenebilir (Duverger, 1974: 15-20). Siyasal Partiler, genelde kendilerini belli bir ideoloji veya siyasi tanımla özdeşleştiren bireylerin bir araya gelerek iktidarı ele geçirmek veya da bu konuda baskı aracı olmak üzere örgütlenmiştir (Sarıbay, 1997: 10-13).

Türkiye'nin ilk partilerinden sayılabilecek “İttihad-ı Osmani” 21 Mayıs 1889’da, esasen padişah II. Abdülhamid’i tahttan indirmek amacıyla kurulan dernektir. Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alacak bu dernek, II. Meşrutiyet’in ilanının ardından 18 Ekim-8 Kasım 1908 tarihleri arasında yaptığı kongre ile siyasi partiye dönüştüğünü açıklamıştır. Osmanlı Devleti, 1839 yılında *Tanzimât Fermânı* olarak bilinen *Gülhane Hatt-ı Şerifi’nin* okunmasıyla başlayan modernleşme ve yenileşme dönemini, hem devleti içinde bulunan durumdan kurtarma düşüncesine sahip hem de bu reformları iç politikada baskı unsuru olarak görmüştür. Osmanlı reformları 1922’de Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına kadar devam etmiştir. 1830’lar ile 1860’lı yıllar arasında da başlayan Kanun-ı Esasî yani anayasa ve Meclis-i Mebûsan yani parlamenter sistem tartışmalarına sahne olmuştur. Bu tartışmalar daha sonraları ulema ve bürokrasi arasında ciddi bir fikir ayrılığına sebep olmuştur. Ziya Paşa, Mithat Paşa ve Namık Kemal öncülüğünde 23 Aralık 1876’da I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve fiili olarak *Tanzimât* dönemi sonlanmıştır. II. Abdülhamid, 93 Harbi’nin çıkmasını gerekçe göstererek 1878’de Meclisi kapatmış ve Anayasa’nın bazı bölümleri askıya almıştır. Ancak yine de Meşruti rejimin devam ettiği kabul edilmiştir. 24 Temmuz 1908 ihtilali ile Kanun-i Esasî’nin yeniden yürürlüğe girmesi, II. Meşrutiyet döneminin başlangıcı sayılmıştır. Bu dönem, Sultan Vahdeddin tarafından Meclis-i Mebusan’ın kapatıldığı 11 Nisan 1920 tarihine dek varlığını korumuştur (Bkz.: Tunaya, 2015; Sarıbay, 2001: 34; Karpat, 2008; Akşin & Tanör & Boratov, 2003: 27-122).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşaması öncesi ve sonrasında ise, ilk siyasi parti 23 Ekim 1923’te “*Halk Fırkası*” adıyla Mustafa Kemal önderliğinde kurulmuştur. Kendini “*Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetleri*”nin devamı gören bu fırka, sonrasında bu cemiyetlerin tüm kademelerini “Halk Fırkasına” dönüştürmüştür. Milli mücadele sürecinin bir bakiyesi olan CHP’nin oluşumunda; temelde dini bir yapıya dayanan Osmanlı Devletinin çöküşü, yeni Batı’lı kimliğin tercihi, otoriter ve totaliter dünyanın varlığı gibi bir takım siyasal ve sosyal gelişmelerin etkisi olduğu söylenebilir (Akkır; 2019: 25-30). Ancak daha sonra CHP, dinin tasfiyesi ve Batı’lı anlamda aydınlanma için Kemalizm ideolojisini 1930’larda belirgin bir şekilde ikame edecek ve bu politikaların belirleyicisinin de laiklik ilkesi olduğunu

vurgulayacaktır (Akkır, 2019: 30-52). Duverger (1974: 359)’e göre, Kemalist devrimin özü itibariyle pragmatik olduğu ve görevinin de modernleşmenin önünde engel olarak duran dine karşı mücadele ederek Türkiye’yi Batı’lılaştırmaya çalışmak olmuştur. Devrim ilkelerinin geçerli olduğu ve en katı bir biçimde uygulandığı bu dönemden 1950’li yıllara kadar, birkaç başarısız parti denemeleri olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti, CHP hegemonyasında tek partili rejim olarak devam etmiş sonrasında Demokrat Parti ile yoluna devam etmiştir. 1980 fiili askeri darbeyle kapatılan siyasi partiler 24 Nisan 1983 tarihinde yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu ile yavaş yavaş yasaklar kalkacak ve Türk demokrasisi daha geniş ve farklı katılımlara sahne olacak seçimler olacaktır (Akşin, & Tanör, & Boratov, 2003).

Seküler ve milliyetçi prensipler üzerine ikame edilen Türkiye’nin 1950’lere uzanan ilk döneminde, katı modernist ve katı laik bir anlayışla yönetildiği ifade edilmiştir (Tapper, 1993: 7-32; Turan, 1993: 39-64). 1950’den 1970’e kadar merkez sağ partilerde siyaset yapmayı tercih eden muhafazakâr mütedeyyin kitlelerin, 1970 tarihinde Milli Nizam Partisi’nin kuruluşuyla birlikte yeni bir aşamaya girmiştir. Bu durum siyasal anlamda Milli Görüş çizgisini doğurmuş, Milli Nizam, Milli Selamet, Refah, Fazilet ve Saadet Partileriyle devam etmiştir. Bu gün yaklaşık yirmi yıldır iktidarda olan ve merkez sağ olarak nitelenen Ak Parti, çoğunlukla bu gelenekten gelmiş kişilerden oluşmuştur. Bu oluşumların kendilerine hitap etmediği düşünen ve ümmetçi çizgide olduklarını iddia eden kimi kitleler ise tabiri caizse Türk İslam çizgisinde BBP’yi; Kürt İslam çizgisinde HÜDA-PAR’ı oluşturmuşlardır.

“Din adamlarının politika dışında kalması gerektiği fikri ‘emperyalizmin ajanları’ tarafından gerçekleştirilen kötü bir propagandadan başka bir şey değildir. Bu anlayış, genelde hain hükümetler ve onların İslam karşıtı politikalarına karşı mücadele vermenizi engellemek için yayılan bir fikir olduğu”, “...Peygamberde siyasi bir kişiydi...” (Moin, 2005: 152) bağlamında düşünce ve yazılara göre İslam temelde siyasettir. Müslüman din adamı da temelde siyasetçidir (Şinnavi, 1998: 11, 39) anlayışı ‘siyasal İslam’ın en temel paradigmalarından birini oluşturmaktadır. “...anlayışına göre bir İslamcı Müslüman kimliğini siyasi pratiğinin merkezine koyan birisidir.” “Ben İslamcıları, kendi siyasal projelerini anlatmak için, İslami metaforlar kullananlar olarak tanımlıyorum” (Sayyid, 2000: 37, 202) tarzındaki

cümleler İslamın politik kurgusu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Kuşkusuz siyasi ideologlar dini sıklıkla etkili bir meşrulaştırma aracı olarak kullanırlar. Dolayısıyla, siyasal görüş “kutsallık” zırhına büründürüldüğü zaman ona karşı çıkmak oldukça zordur. Çünkü karşı çıkmak, “imandan olmak”, “dinden çıkmak”la neredeyse eşdeğer (Berktaş, 2009: 18-20) olarak görülebilmektedir.

Dolayısıyla dini, kendine ait bir toplumsal, siyasal, ekonomik modeli bulunan, belirgin bir devlet yapısı olarak öngörüp belli bir hukuka sahip özel bir sistem olarak telakki eden anlayış ise genelde *Siyasal İslam* kavramı ile ifade edilmiştir. Yani İslam’ı bir itikat, ibadet ve ahlak olmanın ötesinde sosyal, siyasal ve ekonomik bir sistem olarak algılayan bir düşünce biçimine verilen addır (Bkz.: Akdoğan, 2000; İşcan, 2002; Akşit, 2009; Er, 2016).

Kısaca, kavram olarak siyasal İslam, dinin ideoloji gibi tasarlanması ve dini hedeflere siyasi araçlarla ulaşılmaya çalışılmasıdır. İslam referanslı hareketler arasında belirgin bir ayrım yapılmadan köktendincilik, siyasal İslam, İslamcılık ve radikal İslam gibi sözcüklerin birbirinin yerine sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. İslam’ı refesans aldığını söyleyen Hüda-Par’da bu anlamda Necmettin Erbakan’a atfedilen “siyaseti önemsemeyen Müslümanları, Müslümanları önemsemeyen siyasetçiler yönetir” sözünden hareketle, İslam dininin yaşamın her alanında var olduğunu ve bu anlamda diğer yönetim şekillerine alternatif olduğunu dile getirir. Dolayısıyla Hüda-Par’a göre Müslümanların da siyaset alanında bulunması, yönetimde söz hakkının olmasını ve temsiliyet elde etmesi gerekir.

IV. ŞİDDET VE DİN REFERANSLI ŞİDDET

A. ŞİDDETİN TANIMI VE TÜRLERİ

Türkçe’ye Arapça’daki “şedd-unf” kelimesinden geçen “şiddet” sözcüğü “bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğlilik, sertlik; karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma; duygu veya davranışta aşırılık” şeklinde tanımlanmaktadır (Tdk, 1998: 3351). Bu kavram Türkçede genelde “kaba kuvvet” anlamında kullanılır. Hukukçular şiddet eylemlerini “insanın, benzerlerine karşı giriştiği, onlarda önemli-önemsiz hasarlar veya yaralar oluşturan, saldırganlık ve hoyratlık ifade eden hareketler”

olarak ifade ederler. Bu ifade, şiddet ile kalıcı fiziksel hasar veren güç kullanımı arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (Polat, 2014: 112-117).

Hukuksal çerçevede şiddet, insanların bedensel bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltile, sert veya acı verici bir eylem olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla şiddet, bir kişi veya gruba yönelik; mağdurun bedensel bütünlüğüne, mallarına, simgesel ve kültürel değerlerine zarar verecek şekilde her türlü davranıştır (Ünsal 1996: 31). Bu anlamda her çeşit fiziksel saldırı, duygusal baskı, toplum ya da sistem tarafından uygulanan baskılar, şiddet emsalleridir (Gümüş, 2006). Burada esas olan *başkasının özgür iradesine isteği dışında psikolojik veya fiziksel her türlü baskı* (Salur, 2009: 27) şiddet olarak nitelenmiştir.

İslam, terör ve şiddet konusunda fıkhi bir yaklaşım sergileyen A. Özel (2007), dinde aşırılık ve fitne kavramlarına özel vurgu yapar. Bu anlamda İslam hukukunda şiddet, temel dokunulmazlar diye sayabileceğimiz “can, mal, akıl, nesil-haysiyet, din”e, kısaca *zarurat-ı diniyye*’ye fiziksel veya psikolojik her türlü saldırıdır (Çınar, 2013: 138). Her ne kadar biz onun psiko-sosyal yönüyle ilgilensek bile, şiddet olgusunu her disiplin kendi açısından değerlendirdiği söyleyebiliriz. Bu anlamda şiddet türleri de farklılık arz etmektedir. Ancak, şiddeti kategorik olarak ayırıp farklı sınıflandırmalar yapan bilim adamları da vardır.

Şiddeti uygulama açısından *bireysel* veya *kolektif* olarak ikiye ayıran D. Ergil, düzeni bozmaya çalışanlara karşı önlem olarak *yapısal şiddet* ile geçici olarak ortaya çıkan *konjoktürel şiddet* olarak (Ergil, 2001: 40) da ikiye ayırmıştır. Karşlı (2016), hedefi açısından şiddeti, *amaçsal* ve *araçsal* şiddet şeklinde iki kısımda incelenmektedir. P. Ricoeur şiddeti, dilde şiddet, eylemde şiddet ve kurumsal şiddet olarak üçe ayırır (Changeux & Ricoeur, 2009: 260). Byung-Chul Han, Şiddetin Topolojisi (2018) eserinde ise, modernite öncesi şiddeti daha çok fiziksel olarak ve sosyal hayatta kanıksanmış bir şekilde zikreder. Hatta bu kültürlerde çoğu zaman şiddet, dinsel iletişimin asli unsuru olabilmektedir. Bu anlamda şiddet, yine de *aşırı ölçülerde olumsuzluk* içeren davranışlar üzeredir. Modern dünyada ise, daha çok *aşırı olumluluk* içeren davranışlardan müteşekkildir. Esasen günümüzde performans, proje ve başarıya endeksli bir hayat tarzı, kişiyi daima mahremiyetten yoksun bir şekilde görünür kılmak istediği (özellikle instangram, facebook, twitter, tik-tok gibi

alanlarda) farklı bir şiddet türüne sebep olmaktadır. Kısaca günümüzde ortaya çıkan en belirgin şiddet iki şiddet türü daha vardır. Bunlar; a) performans dayalı şiddet (sistem tarafından dayatılmış tek tip başarıya endeksli yaşam) ve b) bilhassa sosyal medyada beğenilme, takdir edilme ve özellikle görünür olma baskısı anlamındaki şiddet türleridir.

Şiddetin daha özel bir türü olan *siyasal şiddeti* Gurr (1970: 3-4), bir toplulukta siyasal rejime, onun aktörlerine olan iktidar veya muhalif gruplar ve politikalarına karşı yöneltilen her türlü saldırı olarak tanımlamaktadır. Kimi zaman siyasal şiddet, terörizm ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bayraktar (1982: 159)'a göre şiddetin araç olması durumunda bile, şiddet ve terörizm farklı anlamlara işaret etmektedir. Terörizmin şiddet tipolojisi içinde, şiddetin özel bir türü olarak ifade edilmesi de mümkündür (Ünsal, 1996: 32-35).

Genelde şiddet kavramı ona maruz kalanlara ve uygulanma biçimine göre sınıflandırılmaktadır. Ancak bu ayrımların çoğu zaman net bir biçimde ortaya çıkmadığı, toplumsal hayatta çoğu zaman iç içe geçmiş halde bulunabilmektedir. Şiddeti değerlendirirken ister şiddete maruz kalan, şiddeti yaşayan gruplara göre; ister amaçsal ya da araçsal hedef açısından; ister direkt ya da dolaylı şiddet olsun; ister bireysel ya da kollektif şiddet olsun genel olarak ortaya aşağıdaki gibi bir şablon çıkmaktadır. *Fiziksel şiddet cinsel şiddet, duygusal/sözel şiddet, ekonomik şiddet, psikolojik şiddet, siber/dijital şiddet), dinsel/mezhepsel şiddet, politik/ideolojik şiddet, ırkçı şiddet, kültürel şiddet, çevresel şiddet ...* (Polat, 2016; Gümüş, 2006) gibi birçok alandaki şiddetten söz edilebilmektedir.

B. ŞİDDETİN KAYNAĞI ve DİNSEL ŞİDDET

Şiddetin kaynağı konusunda geçmişten günümüze birçok ilim dalı çalışmalar yapmıştır. Şiddet ve saldırganlığı genelde genetik yatkınlığa (ırk, biyoloji, gen, tipoloji vs) bağlayanlar olduğu gibi onu çevresel faktörlere (din, ekonomi, coğrafya, kültür, siyasal kimlik vs) bağlayanlarda olmuştur. Ancak bugün bilim çevreleri şiddet olgusunu tek etmenle açıklamaktan oldukça uzak durmuşlardır.

Esasen şiddetin tanımı, biçimleri, onun yasal/meşru veya illegal/gayr-ı meşru

olup olmamasını belirleyen durum bulunulan toplum, zaman ve günün politikaları gibi değişkenlerdir (Candansayar, 2002: 403-404). İnsani bir güdü olarak ortaya çıkan şiddet, uygun zaman ve zeminde nevu nema bulan bir haslet olarak kabul edilir. Bu hasletin en önemli kısmı ise hayatta kalma güdüsüdür. Hatta sosyal şartlar zorlandığında E. Göka'nında (2004: 209, 225) belirttiği gibi "her insan uygun şartlarda vahşet uygulayıcısı olabilir" görüşü önem kazanır (Arıboğan, 2005: 81). Bu anlayışla aslında barışçı pek çok insan, kararlı birer katiller haline getirilebilir (Sen, 2010: 195). E. Fromm (1993; 1995a) bu anlamda, insandaki saldırganlık dürtüsünün yaşanan çevreye göre kendisini nasıl konumlandığını uzun uzun anlattığı çalışmalar mevcuttur.

Şiddetin kaynağı konusundaki en önemli yaklaşımlardan biri "*fitrat*", başka bir deyişle *yaratılış* kavramına dayanmaktadır. Fitrat kavramını, İslam'a dayalı tahliller çerçevesinde inceleyen Açıkgenç (2007: 239-243), şiddetin kökenini insanların mensup oldukları din ve kültüre dayandırmak isteyen yaklaşımları eleştirmektedir. Ona göre şiddetin kökeni din değil, insanın fitratıdır. Din ise bu fitratı yok saymak yerine onu genelde farklı alanlara kanalize etmeye çalışır. Din insan fitrattında olan bu güdüyü nasıl, nerede, ne şekilde kullanılması gerektiği hakkında yön vermeye çalışır. Yani şiddet güdüsünü inkâr etmez, terbiye etmeye çalışır (Ateş, 2002). Diğer birçok güdü gibi şiddetin hemen hemen her insanda yaratılış hasebiyle bulunduğu, bunun uygun zaman, zemin, kültür ve coğrafyada; yani şartlar olgunlaştığı zaman sosyal çevrede ortaya çıktığı, kimi zaman farklı şekilde tezahür ettiği hatta dönüştüğünü ileri sürebiliriz.

Dinsel yorumlar, şartlara, algılamalara ve bakış açısına bağlı olarak değişebildiği ve her kutsal metin gibi Kur'an'da, farklı yorumlamalara, anlamlara ve okumalara konu olabilir (Albayrak, 2016: 100-104; Roy, 2003: 14). "*Şiddetin kaynağı din midir?* veya din şiddeti destekler mi? Din şiddete meşruluk sağlar mı?" tarzı sorulara verilecek cevapların, kişilerin din olgusuna bakış açılarına göre şekillendiği görülmektedir (Kalm, 2007: 255). Din ve şiddet ile ilgili tartışmalarının genellikle, dinin şiddeti teşvik ettiği şeklindeki yaklaşım ile dinin barışçıl ve birleştirici yönüne vurgu yapan yaklaşımlar arasında cereyan ettiği izlenmektedir (Martin, 1989: 349-350). M. Akgül'ün 'dünyadaki bütün şiddet ve çatışma içeren

olayların göbeğinde dinleri rahatlıkla bulabiliriz. Ancak, aynı şekilde dünyadaki bütün çatışmaları ve şiddeti ortadan kaldırıp barış iklimini sağlayacak gücü de dinlerde bulabiliriz' deyimi olgunun nasıl yorumlandığını göstermesi açısından oldukça değerli bir tespittir.

Hemen hemen her kutsal kitapta veya dinsel bir metinde şiddeti öven ya da yeren ayetler bulabildiğimiz gibi neredeyse bütün dinlerin, kendilerini o dine adanmış müntesipleri arasından hem amansız savaşçılar hem de büyük barış savunucuları çıktığında görebiliriz (Sen, 2010: 86). Bu anlamda dinin barışçıl yönünü daha da ileriye taşıyan Appleby (2000: 211)'a göre, çatışmanın her safhasında ve toplumun çeşitli seviyelerinde, barışın inşasında din önemli bir role sahiptir. Protestan, Katolik ve Yahudi inançlarında intihar ve din ilişkisinin araştıran Durkheim (2002: 187), dinin insanların bütünleştirilmesinde önemli rol oynadığı toplumlarda intihar oranlarının düşük olduğu sonucuna varmıştır. Kimi zaman şiddetin ortaya çıkmasında önemli bir rolü olan dinin, insanları suçlu davranışlardan alıkoymada sosyal bir dayanak sağlaması da söz konusudur (Al-Khattar & Aref, 2003: 7).

Din, mensuplarına dünyayı anlamlandırmanın yanında (Berger, 1993: 58-59; Giddens, 2000: 462; Hamilton, 2000: 529), etnik ve ulusal politikalarda ve uluslararası ilişkilerde geniş grup kimliğinin bir belirleyicisi olarak, çoğu kez anahtar rolü oynamaktadır (Volkan, 2005: 34). Binaenaleyh, en azından ideal anlamda dahi olsa bütün dinler, insanın yapısında var olan kötü hasletleri engelleme, isyana ve inançsızlığa meyletmesini önleme çabasıdadır. Bu bağlamda dinler, hitap ettiği insana, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında kendisini mutluluğa ve kurtuluşa iletecek yolu izlemesini salık verirler (Gündüz, 2002: 22). Ancak din, şiddeti veya meşru savunmayı hangi durumlarda ve ne zaman gerekli görüp tasvip ettiği, ne zaman şiddeti yerdığı ve kaçınılması gereken durum olarak bahsettiği konusu üzerinde önemle ve dikkatle durulması gereken bir husustur.

Bu yüzden bazı yazarlar dinsel şiddeti ikiye ayırmaktadır. İlki, kimi zaman dinler, bazı kişi, grup, devlet ya da devletlerin çıkarlarını savunmada veya yeni çıkarlar elde etmede ortaya çıkarılan çatışmalara giydirilen kılıf olarak yönetimlerin kullandığı şiddettir. Yani, bir nevi din istismarı sayılabilecek ve din kisvesi altında ekonomik ve siyasal savaşlardır. Bunun en tipik örneği, *Haçlı Seferleridir* Bir diğeri

ise dinsel yönetimlerin uyguladığı şiddettir (Ercan, 1997: 49-64). Yine bu bağlamda mezhep farklılıklarından doğan ve farklı dinsel yorumlara sahip grupların birbirlerine karşı uyguladıkları şiddet hareketlerini bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Albayrak’a (2016: 13) göre dinsel şiddet yandaşları, biricik hakikat iddiasındadırlar. Çoğu zaman bundan dolayı dini lideri sorgulamadan körü körüne itaat içermektedir. Şiddetin meşruluğunu dinden alması; şiddetin kutsal ve zorunlu bir eylem veya görev olarak görülmesidir. Dolayısıyla daha yıkıcı olması, mevcut düzende köklü değişiklikler aranması, nihai neticelerin önceden kararlaştırılmış olması, hareketin insanüstü bir kaynağa sahip olması ve Allah’ın müdahalesi, şiddetin dinî bir otorite tarafından onaylanması veya teşvik edilmesi, asıl izleyicinin Allah olması (Avcı, 2011: 115), çoğu zaman Batı ve sömürge karşıtlığı içermesi onun en belirgin özellikleri arasındadır. Özellikle kendini medeni olarak gören Batı dünyasının sömürü aracı olarak kullandığı en önemli argüman size ‘uygarlık ve medeniyet’ (Kalın, 2018: 109-126), ‘size demokrasi getiriyoruz’ aşağılayıcı tavrı ve üstenci bakışı İslam dünyasında ciddi tepkiler almaktadır.

Uygulanan şiddetin meşruiyyetini dinin kendisinden veya yorumlarından alan şiddet türüne “dinsel şiddet” diyebiliriz. Bu yüzden çalışmamızın ilerleyen aşamalarında görüleceği üzere ‘dinsel şiddet’ kavramının çoğu zaman ‘din referanslı şiddet’ anlamında kullanılacaktır.

Din referanslı şiddetin temel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

a) Radikal İslamcı şiddet uygulayanların en önemli özelliği genelde şiddeti *Teymiyye*, *El-Mevdûdî*, *El-Benna* ve *Kutub* gibi ideologların yorumladığı din anlayışına dayandırmaktadırlar. Cihada başvurulacak zaman konusunda farklı fikirler savunulsa da radikal İslamcı terörist addedilen kimselerin genellikle tebliğ, cemaat ve cihat şeklinde üç aşamalı bir strateji izledikleri bilinmektedir (Çağlar, 2006). Cihadı, kişinin kendi iç dünyasındaki mücadele ya da savunma cihadı şeklinde ele alan tüm yaklaşımları reddeden bu kişiler, Dârül-İslam olarak gördükleri dünyada, cihadı her Müslümanın yerine getirmesi zorunlu olan kutsal bir görev olarak görürler (Laqueur, 1999: 130).

b) Radikal İslamcı şiddeti diğerlerinden ayıran başka bir özellik, onun ancak

nihai zafere ulaşıldığında sona erecek kutsal savaşın bir türü ya da iyi ve kötü arasında devam eden “kozmik savaş” olarak kabul edilmesidir (Taheri, 1987: 8; Juergensmeyer, 2003: 148-150). Esasen, incelediğimiz birçok Hizbullah yayınında, nihayete ersin veya ermesin, zafere ulaşılsın ya da ulaşılmasının o kadar da çok önemli olmadığı, önemli olanın bu yolda ve O’nun rızası için çalışılması gerektiği vurgulanmıştır.

c) Dinsel şiddetin en önemli özelliklerinden biri de, sembolik eylemler yoluyla izleyicilere mesaj vermektir. Fakat şiddete atfedilen kutsallık söz konusu olduğunda, mesaj verme ve izleyiciye ihtiyaç duyma özelliği belirli oranda farklılaşmaktadır. Eylemci açısından asıl izleyici *Tanrı* olmaktadır. Bu nedenle, saldırganın kamuoyunun eylemine tanıklık etmesini istemediği, hatta buna ihtiyaç duymadığı durumlar da olabilir. Elbette dinî söylemle açıklanan terörizmin bu özelliği, onun eylem kapasitesini de artıracaktır (Rapoport, 1984: 660-672).

d) Dini motivasyonlu şiddet eylemcisinin kurbanı ‘kötü’ ‘tağut’ ‘şeytan’ ve türevleri olarak görmesi eylemin yıkıcılığını artıran bir etkidir (Avcı, 2011: 109; Rapoport, 1984: 664). Tarih boyunca birçok dini görünümlü savaşlar, *biz-onlar, iyi-kötü, beyaz-siyah* gibi basit ama etkili ötekileştirmelerden neşet etmiştir (Eco, 2001: 319; Akyol, 2000). Esasen, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD hükümetlerinin biz ve onlar söylemi, “bu savaş şeytana karşı” ya da “haçlı seferleri” gibi keskin söylemleri hala hafızalarımızda taze olarak durmaktadır. Köktencilik, var olan seçenekleri yeterli görmeyip, kendilerini ‘şeytanî’ güçlere karşı şiddet dâhil, başka şeyler yapmakla görevli hissedenenlerin ideolojisidir (Juergensmeyer, 2003: 188).

e) İslamcı şiddet hareketlerinin başka bir özelliği de ‘kendinden zuhur’ etmesidir. Bu özelliği, örgüte yakınlık duyan yerel grupların veya örgüte sempati besleyen fakat organik bağı olmayan bireylerin, örgüt amaçlarına uygun faaliyette bulunmaları ile açıklanabilir. Söz konusu grup ve kişiler örgütten bağımsız olarak, örgütün yayınlarını takip ederek, kendi vardıkları sonuçlar doğrultusunda şiddet veya eylemlerine başvurabilmektedirler (Çağlar, 2009b: 68-69). Bir grup ile kurulan özdeşlik duygusu, sistematik bir kışkırtmayla başka bir gruba zalimce davranmanın güçlü silahı haline gelebilir (Sen, 2010: 15). Vamık D. Volkan’ın (2005) vurguladığı ‘geniş gurup kimliğini’ tehdit altında gören müntesipler özellikle kutsallara

yapılan saldırılardan kendilerine pay çıkarır ve durumdan vazife devşirebilirler. Volkan'ın (2009) 'kimlik adına öldürmek' dediği durum, genelde kimliğinin tehdit altında hisseden ve onun fiili saldırı altında olduğunu düşünene kimse (Çarlı Hedbo saldırısında olduğu gibi) onu koruma adı altında her türlü eyleme girişebilirler.

V. TERÖRİZMİN TANIMI ve DİNSEL TERÖR

A. TERÖRİZMİN TANIMI

Latince'de ürperme anlamına gelen “terrere” veya “terror” (Güzel, 2002: 15) kelimesi, “şaşırtma, korkutmak, dehşete düşürmek, caydırmak, yıldırma, yoğun baskı” gibi anlamlara da gelmektedir. Dilimizde önceleri terör ve terörizm kelimelerine karşılık, Arapça'daki “dehşet” kelimesinden türetilen “tedhiş” ve “tedhişçilik” kelimeleri (Bayraktar, 1982: 157, Ergil, 1980: 1) ve “siyasal nitelikli şiddet” anlamında da kullanılmaktadır (Çınar, 1997: 198).

Terör ve terörizm kavramlarının fazlasıyla iç içe olduğunu belirten Çağlar'a (2009a: 5-36) göre, terör daha çok eylem yönü olan bir *olguyu* kastederken, terörizm her tür terör eylemini kapsayan strateji ya da terörün ideolojileşmiş yapısı anlamına gelmektedir. Her terör durumu, terörizmi meydana getirmemektedir. Bu çerçevede, terörizmi, her türlü terör eylemini ve uygulamasını içeren bir strateji, taktik ve hatta savaş yöntem ve biçimi olarak ifade etmek mümkündür (Çağlar 2009a: 13). Terörün bilinçli, planlı ve bir siyasi amaç güdülerek yürütülmesi terörizm olarak ifade edilir (Çeşme, 2005: 41). Terör, gayri iradi olarak da meydana gelebilir bu yüzden terör bir “durum”u ifade eder. Genelde, birtakım maksatlarla “iradi” olarak terör yaratma ve onu sürdürme durumu ise terörizmdir (Alkan, 2002: 13 & Altuğ, 1995: 18).

Genel kabul gören bazı izahlar dışında terörizmin üzerinde ittifak edilen bir tanım bulunmamaktadır. Doğal olarak, terör ve terörizm kavramları da zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Düşük maliyetli lakin yüksek etkisi olan bir savaş stratejisi olarak günümüz dünyasınca anlamlandırılan terörizme, gruplardan devletlere kadar her kesim kullanabilmektedir. Dolayısıyla terörizmi, ‘*masum siviller üzerinde şiddeti bilfiil ve hukuksuz şekilde kullanarak bir tarzı siyaset gütmek*’ olarak tanımlıyoruz (Salur, 2009: 70). Bu çerçevede Hizbullah örgütünün terörizmi bir strateji olarak kullanmadığı lakin şiddet kullandığı guruplara giriştiği eylemlerin

kamuoyunda dehşet yarattığı bu durumdan dolayı insanların terörize oldukları birçok durum olmuştur. Dolayısıyla Hizbullah, dönemin var olan terör ortamını daha da tırmandığı ve bundan dolayı toplumu terörize ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Kuşkusuz Hizbullah örgütü, şiddeti bir dönem fiili araç olarak kullandığı, araç-amaç yönünden devlet ile ters düştüğü ve hatta rejimi kendisine düşman olarak belirlediği için Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından *irticai terör örgütü* sınıfında değerlendirilmiş, tüm müntesipleri terörist olarak addedilmiştir. Dahası, gurubun şiddet eylemlerinin bir dönem belli kesimleri terörize ettiği ve şiddet eylemlerini dinsel gerekçelerle meşrulaştırdığından dolayı çoğu zaman kamuoyunda da genel olarak radikal İslamcı terörist bir grup olarak addedilmiştir.

B. DİNSEL TERÖR

İnsanlık tarihi boyunca dinin şiddeti meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı zamanlar olmuştur. Bu çerçevede, dini metinlerden beslenen ve bu saiklerle eylem yapan birçok şiddet hareketini tarihsel süreç içerisinde bulabiliriz. Terörizm her dönem ve her mekânda çoğu zaman farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Terörizmin çeşitliliği onların kullandıkları yöntem ve taktikler belirlediği gibi asıl onları harekete geçiren, motive eden saikler daha önem arz etmektedir. Bu yüzden terörizm türleri dendiğinde eylemin kime yapıldığı, ne amaçla yapıldığı, nasıl yapıldığı ve bu eylemlerin itici gücünün ne olduğu ile yakından ilgilidir. Örneğin kimyasal, biyolojik veya nükleer gibi kullanılan silah ve benzeri maddelere göre yapılan tasnifler olduğu gibi Marksist, Leninist, Faşist terör gibi grubun sahip olduğu ideolojik sınıflandırmalar da mevcuttur.

Terörizm tasnifi yapan araştırmacılar, küçük farklılıklar dışında aşağı yukarı aynı kategoriler ortaya koymuşlardır. En genel anlamında *aşağıdan terörizm* dediğimiz etnik kökenlerden, ideolojilerden, din ve mezheplerden, örgütlü veya bireysel eylemlerden beslenen terör hareketleridir. İkincisi, *yukarıdan terörizm* dediğimiz devlet terörizmi (Cırhinlioğlu 2004: 127-129; Keleş & Ünsal, 2005: 93-95) yani rejimin genelde kendi halkına yada kimi zaman başka halklara uyguladığı terörizmdir. Bu duruma ek olarak günümüzde küresel ve bölgesel güç olan *devasa*

şirketlerin özellikle üçüncü dünya ülkeleri ve halklarına uyguladığı sömürü faaliyetlerini rahatça gerçekleştirme uğruna uyguladıkları terörizmi de ekleyebiliriz.

İzah edildiği üzere *motivasyonunu, referansını ve meşruiyetini dinden alan şiddet türüne, dinsel şiddet* kavramını kullanmakta beis görmediğimizi belirtmiştik. Din referanslı şiddette ‘yegane ve tek referansının din olmadığı’ nı da dile getirmemiz gerekmektedir. Yine, dinsel radikalizm ve ondan beslenen şiddet hareketlerinin sadece İslam için olmadığını da ayrıca vurgulamamız gerekmektedir. Din masumları korur, zalimin karşısındadır. Terör ise masum, sivil, çocuk ayrımı yapmaz. Bu yüzden, din ve terörizm asla yanyana gelecek minvalde kavramlar değildir. Burada vurgulanan yegane şey, *bazı terör eylemlerini “araç” olarak kullanan kimselerin kimliğinin Müslüman olmasını* kastettiğimizi hatırlatmak isteriz.

Dinî söylemle açıklanan terörizm konusundaki karşılaştırmalı çalışmasında Yahudi, Müslüman ve Hindu geleneğinden gelen üç örgütü (Zealot/Sicarii, Haşhaşin ve Thuglar) inceleyen Rapoport (1984: 658), birbirinden farklı görünmekle birlikte, her bir örgütün aynı inanç motivasyonu ile hareket ettiklerini söyler. Dini fundementalizmin sadece İslam’a özgü olmadığını (Heywood, 2016: 324-346), yine dinî terörizmin de özellikle Orta Doğu’daki radikal İslamcılara has olmadığını belirten Hoffman (1995: 272;), Hristiyan, Yahudi ve Sih hareketlerindeki benzerliklere dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda kimi araştırmacılar din referanslı şiddet hareketlerini kategorize ederek açıklamak istemişlerdir. Örneğin, Rapoport (1984)’un, kutsal terör modeli; Alianak (1998)’ın messianic terör modeli ve Pearce (2006)’ın dinî doktrin terörizm modeli olmak üzere inanç bağlamında geliştirilen farklı terörizm modelleri ortaya koymuşlardır (Avcı, 2011: 70-75). Dinî motivasyonlu bir terörist için şiddet, ilahi istek ve zorunluluklar karşısında doğrudan başvurulmuş en öncelikli kutsal eylem olarak görülmektedir. Terörizmin doğaüstü bir boyuta sahip olduğu varsayıldığından (Rapoport, 1984: 674), ona başvuranlar da kendilerini siyasi, ahlâkî ve pratik bir takım kısıtlamalardan muaf görürler. Juergensmeyer (2003) ise, dinî terörizmin kimi zaman daha acımasız görünmesinin sebebini ‘kozmetik savaş’ kavramıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla dinî şiddeti daha yıkıcı kılan saldırganların eylemleri sadece politik bir strateji olarak değil aynı zamanda bir ruhanî başkaldırılar olarak

görür (Juergensmeyer, 2003: 148-150). Dinî söylemle açıklanan terörizmde, genellikle eylemlerden önce veya sonra şiddetin dinî bir otorite tarafından tasdik veya teşvik edilmesi söz konusudur. Bu kutsal metinlerden doğrudan alıntılar yoluyla yapılabileceği gibi, yorumlama suretiyle de mümkün olabilmektedir (Hoffman, 2006: 87-89; Avcı, 2011: 112).

Bir dinî gelenek içerisinde aşırı uçlarda yer alan marjinal düşünceler veya inanç sistemlerinin, özellikle saldırganlığı kutsaması, yüceltmesi veya araç olarak kullanması durumunda ortaya çıkan terör ve şiddet eylemlerini anlatmak için kullanan “dinî motifli terör”, *dinden beslenmiş gibi görünen terör* anlamında da kullanılabilir (Gus, 2017: 34, 181; Aydın, & Türkoğlu: 2011, 163-173). Yani literatürde dinsel terörizm, dinci teröristler, dini terör yerine daha çok “*dinî motifli terör*” kavramı daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmamız içerisinde çoğu yerde, şiddet eylemlerine dini metinlerden meşruiyet bulan bu durum için “din referanslı şiddet” kavramını kullanmayı uygun bulduk.

Batı dünyasında en yaygın algılardan biri, radikal İslam ile terörizmi eşit görme eğilimi (Gus, 2017: 181), genelde ülkemiz araştırmacılar içinde söylenebilir. Bununla birlikte, milyonlarca Müslüman arasında sadece küçük bir azınlığın terörizme başvurması, Batı’daki yaygın inancın subjektif değerlendirmelere dayandığını göstermektedir. Din ve şiddet ilişkisi konusunda araştırmalar ve yaklaşımlar incelendiğinde, dinin doğrudan şiddeti ve terörizmi motive ettiğini söylemek oldukça zordur. Esasen; istenildiğinde şiddet ve saldırganlığa dinden kaynak bulunduğunu kabul ediyoruz. O halde, dinsel terörizm veya dinsel şiddetin; Salur (2009), Esposito (2002; 2003), Noam Chomsky (1999), Galeano, (2001), Aydın ve Açıkmeşe (2008) gibi birçok araştırmacı yazar tarafından, günü birlik hâkim egemen ideolojinin düşmana ihtiyacı olduğu için çarpıtılmış, özellikle kitle iletişim araçlarıyla oldukça abartılmış ve pardigmayı belirleyen güç tarafından yaratılmış bir *efsane* olduğu görüşü dile getirilmektedir. Genel olarak, İslam ile terör arasında kurulan bağın bu uluslararası arkaplana dayandığını söyleyenler azımsanmayacak kadar çoktur (Özel, 2007).

Dinsel terörizmi diğerlerinden ayıran temel motivasyon araçları; a) şiddeti, bir çeşit dini bir vazife, ibadet, ayin gibi görmesi (Karlsson, 2005: 180) ve b)

eylemcilerinin sahip olduğu derin bir iman ve ondan kaynaklı kararlılık ve azimdir (Cirhinlioğlu, 2004: 168). Kısaca, bizler *dinsel şiddet dediğimiz zaman referansını ve meşruiyetini dini metinlerden alan, doğru-yanlış o dinin mensupları tarafından uygulanan şiddet türünü* kastetmekteyiz. Bu anlamda Hizbullah uyguladığı hemen hemen bütün şiddet eylemlerini tarihi, sosyal ve kültürel gibi bir takım nedenlere dayandırsa da temel gerekçesini ‘dinsel argüman’ içerisinde izah etmiş ve asıl olarak dini argümanlara dayandırmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN YAPISI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

I. HİZBULLAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL DAYANAKLARI

A. TARİHSEL ARKA PLAN

Osmanlı Devletinin son yüzyılından başlayarak II. Dünya Savaşına kadar Müslüman birçok bölge ve devlet, Hristiyan Batı dünyası tarafından ele geçirilmiş birçokları ise sömürgeleştirilmiştir. İslam toplumları arasında sömürgecilik, sadece askeri ve politik gücün kaybı olarak görülmemiş, İslam nedeniyle diğerlerinden üstün olduğuna inanılan bir yaşam tarzının aşağılandığı duygusunu vermiştir. Bu duygu karşısında gelişen Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık ideolojileri ile samimi kurtuluş reçeteleri aranmıştır (Akgül, 1999). İslam dünyasının, özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemine denk gelen 18. yy. sonlarından itibaren, Batı karşısında gerileyişi anlamaya ve çözmeye çalışan, çıkış yolu arayan ve kurtuluş reçeteleri arasında kendine yer bulan *İslamcılık* akımı bu anlamda oldukça önem arz etmektedir (Bkz.: Tunaya, 2003; Kara & Öz, 2013).

Temelde *İslam'ın siyasal bir kurgu olarak inşası* anlamında İslamcılığın (Aktay, 2014; Kara & Öz, 2013) bir *ideoloji* olarak inşası, Batı sömürgeciliğine verilen bir karşılık olarak, 20. yüzyılın tarihsel ve toplumsal koşulları çerçevesinde şekillenmiştir (Akgül, 1994: 194). Türkiye'de İslami uyanış, İslamcılık ideolojisi (Türküne, 2011; Şeriati, 1987; Subaşı, 2005; Kara, 2001) ve yeni İslamcı söylemin oluşmasında *tercümelerin* önemine değinen Köroğlu (2020: 45-99), bunlarında en başında, İslami *devlet* teorisini olarak Mevdudi'yi, *İslami toplum* teorisini Seyyid Kutub'u ve İslam'ın *aktivist* söylem teorisini Ali Şeriati'yi saymaktadır. Demand'tan aktaran Kurt'a göre İslamcılık genelde üç evre izlemiştir (Akt. Kurt, 2018: 37-39). Seyyid Kutub, Mevdudi, Hasan el-Benna gibi yazarların etkili olduğu ilk evre. Yani Mısır'daki Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) harekete ve yarattığı etki. İkinci evre, 1979 tarihinde gerçekleşen Şii kökenli İran İslam Devrimi'dir. Üçüncü evre ise, I. Körfez Savaşı'ndan sonra İslamcı örgütlerin küresel düzeyde etkileridir.

Aşağıda vereceğimiz kimi kişi ve guruplara ait bilgiler öncelikle İslam'da

radikal dini yorumların oluşmasında, aynı şekilde kimi zaman radikal silahlı İslamcı bir örgüt olarak tanımlanan Hizbullahın örgütünün fikri yapısının şekillenmesi açısından önem arz etmektedir.

Babası Şeyh Mahmud Fevzi annesi ise Gulê Hanım olan *Şeyh Said* (1865-1925), Zaza bir ailede dünyaya gelir. Nakşibendi tarikat lideri ve bölgenin çok önemli bir kanaat önderidir. Yeni kurulmuş rejimin reform ve inkılaplarına şiddetle karşı çıkmıştır. 1925 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde merkezî yönetime karşı Kürt ve Zaza aşiretlerin destek verdiği geniş çaplı ayaklanma başlatır. Amacını 'muhakkak ki mücadelem Allah ve dini içindir' diye özetler. Daha sonra 'Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp idama mahkûm edilmiş, Diyarbakır dağkapı meydanında asılarak infazı gerçekleştirilmiştir (Geniş bilgi için bkz: Fırat, 2023). Bu anlamda Hizbullah örgütü için Şeyh Said 'Allah rızası için kıyam etmiş' manevi bir önderdir. Hizbullah örgütü içerisinde askeri timlerinin bir bölümünün 'Şeyh Said Seriyeleri' adını taşıdıklarını biliyoruz.

Bitlisin Hizan ilçesi Nurs köyünde doğan *Said Nursî* (1878-1960), Kürt asıllı İslam âlimi ve müfessir olarak bilinir. İslam ve iman hakikatleri üzerine yazılmış ve çoğu ayeti ilmi anlamda tefsir eden *Risale-i Nur Külliyyatı* adlı eseri elliden fazla dile çevrilmiştir. Çok genç yaşta din bilginlerinin ilim meclisinde yapılan münazara ve imtihan sonucunda kendisine "Bediüzzaman" ünvanı verilmiş ve daha sonra bu isimle anılmaya başlanmıştır. Said-i Kürdi olarak ta bilinen Sait Nursi, I. Dünya Savaşında milis alay komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde öğrencileri ile savaşıyor. Gösterdiği çabalar sayesinde tutsaklığı sona erince kendisine 'Harp Madalyası' verilir ve 'Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye' üyesi olarak onurlandırılır. Said-i Nursi İslam dünyasındaki düşüşü, Fen ilimlerinde geri kalmışlığa hem de imanın asli hakikatinden uzaklaşmaya bağlamıştır. Bu yüzden o, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu'da fen ve din ilimlerinin Türkçe, Arapça ve Kürtçe dillerinde verileceği üniversite tipi *Medresetü'z-Zehra* okulunu kurmak ister. Bu üniversitesi için hem Osmanlı hükümdarlarından hem de yeni kurulan rejimin ilk meclisinden destek istemiştir. Daha sonra Ankara Hükümetiyle görüşlerinin uyuşmaması üzerine siyasetten tamamen çekilmiştir. Kurtuluş savaşı lehinde fetva vererek milli mücadeleyi desteklemiş olan Said Nursi ömrünün son dönemlerinde sadece iman ve

Kur'an hakikatlarıyla meşgul olmuştur. Sürgünler ve hapishanelerle geçen bir hayata rağmen her zaman vatan ve milletin itihadından yana tavır takınmıştır. Said-i Nursi Tarihçe-i Hayat adlı eserinde bu durumu “Ben, cemiyetin imanını kurtarmak yolunda dünyamı da feda ettim, âhiretimi de.... Bütün ömrüm harp meydanlarında, esaret zindanlarında yahut memleket hapishanelerinde geçti...” sözleriyle ifade etmektedir. Ölümünün ardından eserleri birçok cemaate ilham kaynağı olmuş, birçok ‘Nurcu Cemaat’ türemiş ve eserlerinden dolayı farklı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır (Duman, 2008; Beysülen & Canlı, 2010; Aydın, 2017; Mardin, 2023). Özellikle yukarıda geçen “iki Said”i manevi önderi sayan Hizbullah, örgütünün yerel düzeyde fikri altyapısını bu öğretilerle beslemektedir.

Hayatının tamamını Mısır ve Suriye’de Memluk Devleti’nde geçiren, dini içtihatlar ve fetvaları nedeniyle sık sık yargılanmış olan *İbn Teymiyye* (1268-1328), asırlardır düşüşte olan İslam’ın teoloji, ritüel ve yasal problemler konusunda arındırılmasını yani İslam’ın ilk dönemlerindeki saflığına dönüşü savunmuştur (Sivan, 1990: 94-95). 13. yy.’da kendi toplumunun sorunlarını dile getirip çözüm önerileri sunan İbni Teymiyye ve onun öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye’nin fikirleri, Suudi Arabistan’ın 18. yüzyıl Vehhabi hareketini, Mısır’ın modern eylemci ideologu Seyyid Kutub’u, Muhammed El Farac’tan Üsame bin Ladin’e kadar etkili olmuştur (Adın, 2016: 30- 57; Esposito, 2003: 64). Kepel’e (2001: 52, 382) göre İbn Teymiyye, her eğilimden siyasal İslam hareketinin temel referanslarının başında gelir. Böylece, zamanla selefî dönüş yani İslam’ın tarih içerisinde bütün kazanımlarını yok sayarak “Asr-ı Saadet’e dönüşü sağlayacağını düşünen radikal bir harekete evrildiğini dile getirmiştir.

Selefiyye ekolü, Hicri 4. asırda ortaya çıkmış ancak Hicri 7. asırda *İbn-i Teymiyye* tarafından tekrar ihya edildiği varsayılır. Selefiler, itikadi meselelerde aklın hüküm kaynağı olamayacağını, Kur’an ve Sünnet dışında delile ihtiyaç duymazlar. Bu anlamda selefilik, a) Nassa (Kur’an ve Sünnet) bağlılık, b) kültürel Batı aleyhtarlığıyla ve c) Hanbeli geleneğine bağlılık gibi, Kur’an’ın harfi harfine okunması ve anlaşılması gerektiğini savunurlar. Esas olan din ve nakildir, akıl sadece idrak ve tasdik edici bir rol oynamaktadır (Ebu Zehra, 1983: 232- 235; Ecer, 2001: 15-50, 260-263). Bu kavram aynı zamanda İslam’da Sahabe ve Tabiun dönemi

Müslümanları için kullanılan isimlendirme olarak da bilinir (İşcan, 2006: 28-30). Selefilik kavramının 19. yüzyılda Cemaleddin Afganî ile ortaya çıktığını ve selefilik yerine “*yeni- fundamentalizm*” kavramını tercih eden Roy (2003: 124), onu ‘özgün metinlere ve peygamber zamanındaki toplum modeline dönme fikri’ olarak tanımlamaktadır.

Dolayısıyla, sahil din anlayışının bugüne ve geleceğe taşınması anlamına gelen selefilik, bir nevi “geçmişten beslenen bir gelecek tasavvuru oluşturma” çabasıdır. Bu yönüyle o, köktencilik ve radikal yorum anlamına gelmez. Müslümanın çağdaş dünyada hayatı, İslam’a uygun yeniden üretebilmeyi sağlama çabası (Kutlu, 2008: 80-81) olarak okunabilir. İlk dönemlerde geleneksel ulemaya karşı reformu ve çağdaşlığı temsil eden Selefiye daha çok entelektüel bir hareket görünümündeyken, 1928’de Hasan el-Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler hareketiyle, sosyal politik hedefleri olan kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Köse, 2014).

Selefilik, modern İslamcılığın önderleri arasında sayılan Cemalettin Afgani (v.1897), Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşit Rıza’nın (1865-1935) katkılarıyla daha da kurumsallaşmıştır (Çağlayan, 2010: 91-162). Cemalettin Afgani milliyetçilik, İslamcılık ve anti-empyeralizm ile öne çıkmıştır. İslam dünyasını Batı kısılcından kurtarmak ve politik olarak birleştirmek ve İslam konusunda reformist söylemler geliştiren Afgani’ye göre, İslam birliği ancak İslam’ın kökenlerine dönerek olacaktır. M. Abduh ise, *tecdit* yani yenilenme taraftarı ve sömürgecilik karşıtı söylemleriyle ön plana çıkmıştır. Batı medeniyetinin karşısında İslam medeniyetinin zayıflaması ve gerilemesini problem edinen Abduh; İslamın modern dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde yeniden yorumlanması ve gerilemenin durdurulması gerektiğini savunmaktadır. Reşit Rıza ise, Hz. Peygamber ve dört halife dönemi uygulamalarına dayanarak “*altın dönemin*” ruh ve mantığıyla yapılacak yeni yorumlardan yana tutum sergilemiştir. Kur’an ve sahil sünnetin yani dinin inanç ve ibadet bölümünün sabit, sosyal hayatla ilgili bölümlerinde ise maslahata dayalı yeni yorumlar geliştirilmesi gerektiğini savunur (Alperen, 2003:100-203; Akgül, 1999: 191-256).

Selefiye ekolü, Muhammed b. Abdulvahhab (1703-1792) tarafından yeniden yorumlanarak *Vahhabilik* adı altında Suudi Arabistan’ın resmi mezhebi haline

getirilmiştir. Vehhabiler (Roy, 1995: 50; Mango, 2005: 84), kendilerine daha çok *Muvahhidun* adını verir ve *Hanbeli* olduklarını söylerler. İslam'daki tevhid akidesinin önemini vurgulayan Abdulvahhab, toplumdaki bid'atlara, insanlara tazime, yatır, mezar ve benzeri bir takım yerleri kutsallaştırmaya karşı çıkarlar ve bunların kişiyi şirke götürdüğüne inanırlar (Esposito, 2002: 66-67).

Vahhabiler kendilerinden öncekilerden farklı olarak, a) İbadetlerin, sadece Kur'an ve Sünnetin beyan ettiği ve İbn-i Teymiyye'nin anlattığı şekilde yapılmasıyla yetinmeyip, örf ve adetlerinde tamamen İslam çerçevesinde devam etmesini gerekli görmüşlerdir. b) Sadece inanç ve amel bağlamında kalmayıp, zora başvuran dini davetlerde bulunmanın yanı sıra kendilerine muhalif olanlara karşı harbe giriştikleri de bilinmektedir. c) Bidat ve hurafelerle savaşma adına insanlar tarafından kutsal sayılan türbe, kabir gibi yerleri yaktılar (Ebu Zehra, 1983: 260-263; Ecer, 2001: 51-249). Esasen İslam'ın katı yorumlanmasında veya dine dayandırılan şiddetin yayılmasında Haricî, Selefî ve Vehhabî anlayışlarının da önemli rolleri olduğu söylenebilir.

Çağdaş radikal İslamcı hareketlerin yükselişinde Mısır'daki *İhvan-ı Müslimin* (Müslüman Kardeşler) hareketinin önemli bir yeri vardır. Dinî tebliği temel görev olarak gören *Hasan El-Benna* (1906-1949) (Lia, 1998: 22-24), örgüt yapılanmasını dinî eğitim ve cami inşası dâhil İslam'ın ruhuna uygun çeşitli sosyal girişimler (spor ve gençlik kulüpleri) yoluyla oluşturmuştur. 1930'ların sonlarına doğru Mısır'da ve yurtdışında temaslara başlayan örgüt, daha çok siyasallaşmış ve radikalleşmiştir (Laqueur, 2003: 31-33). Hasan El-Benna, 1920'li yıllarda eğitim için Kahire'ye geldiğinde sosyal ve kültürel anlamda toplumda dinin etkisini azaldığını gözlemler. Buna neden olarak; I. Dünya Savaşı sonrası Müslüman dünyasındaki nihilist ve din karşıtı düzenlemeler, geleneklere yönelik Mısır'ı etkileyen saldırılar, Mısır Üniversitesi'ndeki İslam dışı düzenlemeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra laik Türkiye'yi kurarak hilafeti kaldıran Atatürk'ün faaliyetleri şeklinde sıralar (Mitchell, 1969: 4). El-Benna'nın bu duygu ve düşüncelerle oluşturduğu, Batı sömürgeciliği ve Mısır toplumunun çıkmazlarına yönelik eleştirileri, Mısır'da geniş kitleler tarafından kabul görmüştür. Hasan El-Benna o dönemde, İslam toplumlarının yaşadığı problemlerden öncelikle Avrupa

sömürgeciliğini sonrada Batılılaşmış Müslüman liderlerini sorumlu tutmuştur (Esposito, 2002: 223). El-Benna döneminde modernist ve ıslahatçı iki tavrın olduğu, kendi buhranından çıkış yolu olarak ıslahatçılardan yana tavır koyduğu bilinmektedir. Hasan El-Benna, 12 Şubat 1949'da Kahire'de öldürülmüştür (El Benna, 1987; Bulut, 2016: 210-230; İnayet, 1991; Laqueur, 2003: 33).

1906 yılında doğan *Seyyid Kutup*, bir süre edebiyat eleştirmenliği, öğretmenlik ve okul müfettişliği yapmış, 1949-1950'de eğitim yönetimi öğrenimi görmek üzere ABD'de bulunmuştur (Laqueur, 2003: 33; Haddad, 1989: 85). S. Kutup ABD deneyiminde, sonraki yazılarını etkileyen iki konuyu tecrübe ettiğini belirtmektedir. *Birincisi*, Amerikalıların İsrail'e verdiği destek ve Amerika'da gelişen Arap düşmanlığı; *ikincisi* ise, orada karşılaştığı güçlü ırk ayrımcılığıdır. Kutup, geliştirdiği cihat doktriniyle sebebiyle, kendisi için "*İslamî metinlerin güçlü okuyucusu*" tâbiri kullanılmıştır (Haddad, 1989: 86; Sivan, 1990: 22).

Cahiliyye kavramının güncel yorumunu 1951'de Kahire'de karşılaştığı El-Mevdûdî'den alan *Seyyid Kutup*, içinde bulunulan dönemi "cahiliyye" olarak tanımlamaktadır (Sivan, 1990: 23). Kutup (2006: 12-13), başlangıçta öncü bir topluluğun oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Bu topluluğun ihtiyaç duyacağı "yol işaretleri"nin de İslam'ın ilk neslinin yaptığı gibi Kur'an'dan alınması gerektiğini savunmaktadır. Kutup'un ayırt edici bir özelliği, Sünnî gelenek içinde ilk kez gücü elinde bulunduranlara karşı bir ayaklamayı meşru göstermeye çalışması olmuştur (Sivan, 1990: 28). S. Kutup, beşer tarafından yapılmış bütün gelenek ve yasaları modern paganizm olarak yorumlamıştır. Böylelikle, İhvan-ı Müslim'in hareketine yeni bir ideolojik perspektif kazandırmıştır. İnsan yerine maddeyi merkeze alan bir medeniyet olarak Batı'yı, cahiliye kavramıyla niteleyen Kutup, hem materyalist hem de Marksist yorumları içinde, Batı medeniyetini gerilik olarak ifade etmiştir (Türkmen, 2016: 242-262; Güner, 2015: 15-117). S. Kutup, en çok tartışılan kitabı "*Yoldaki İşaretler*" nedeniyle 1965 yılında tutuklanmıştır (Haddad, 1989: 95-96). Nasır'a yönelik bazı eylemlerden sonra Kutup'un da aralarında bulunduğu bazı liderler 1966 yılında idam edilmiştir (Laqueur, 2003: 34).

Ebu'l Ala el-Mevdûdî (1903-1979)'nin, dinî bir misyon üstlenmesi Şadhî hareketinin kurucusu S. Şardhanand'ın öldürülmesinden sonra başlamış, Kadıyanilik

aleyhinde ciddi mücadeleler vermiş ve Keşmir'in silahlı mücadele ile kurtuluşunu savunmuştur (İğdi, 2019: 1306-1307; Mevdûdî, 2009: 12). Batının hem kültürel hemde diğer alanlardaki istilasının olduğuna inanan El-Mevdûdî, Müslümanların bu duruma kayıtsızlığından şikâyet eder. Mevdûdînin temel amacı cahiliyye'nin yapısını ve özellikle çağdaş Batı'lı biçiminin içerdiği tüm kötülükleri gözler önüne sermek; İslamî yaşam biçimini mantıklı, tartışmaya açık ve dizgesel bir anlatımla sunmaktır. Toplumsal değişimin yukarıdan aşağıya şekillendiğine inanan ve liderlerin toplumda büyük ağırlığı olduğuna inanan Mevdudi, bu kimselerin görüşleri değişmedikçe toplumsal değişimin gerçekleşmesinin zor olacağına inanmıştır. Bu nedenle, kitlesel hareket yerine kitlelere önderlik edecek kişilerin Müslüman olması ya da bu niteliği taşıması üzerine yoğunlaşmıştır (Adams, 1989: 122).

Mevdûdî, 1940 yılında toplanan İhvan-ı Müslim'in, Müslüman Birliği'nin tasarısına da tepki göstererek 75 takipçisiyle birlikte ayrılmış, 1941 yılında Pakistan-Lahor'da *Cemaat-i İslamî* adlı hareketi kurmuş ve ilk başkanı olmuştur (Adams, 1989: 124-125). El-Mevdûdî'nin, 1939 yılında Hindistan'da geliştirdiği “*modern cahiliyye*” teorisi, S. Kutup ve takipçileri için esin kaynağı olmuştur. Bu etki, Kutup'un fikirlerinin netleşmesine de yardımcı olmuştur. Komünizm ve Faşizme karşı çıkan Mevdudi, ekonomik, sosyal ve politik olarak İslam'ı bir ideoloji şeklinde yorumlamış ve beraberinde *İslam İnkılabı* fikrini getirmiştir. “*İslam devrimci bir ideoloji ve pratiktir*” söylemiyle Mevdudi, modern dünyayı İslam ve İslam olmayanlar arasında bir çatışma olarak yorumlar. Esasen o, bütün modern politik felsefeleri, cahiliyye ve putperestlik olarak yorumlamıştır (Sivan, 1990: 23; Kaya, 2016: 231-240; Nasr, 2000).

Kısaca köktenci İslam'ın yükselişinde ve keskinleşmesinde etkili olan birçok ismin yanında, “Müslüman Kardeşler Örgütü”nden Hasan El-Benna (1906-1949) ve Seyyid Kutub (1906-1966) ile Cemaat-i İslamî'den Ebu'l-A'lâ El-Mevdûdî (1903-1979)'nin ayrı bir yere konulması gerekmektedir. Buradan hareketle İran Şii Devrimi'nin ideologlarından “İslam'ı yeniden yorumlama ve ümmete eylemsel düzlemde rehberlik etme” anlamında Ali Şeriati (Zülaloğlu, 2016: 359-366) ve İmam Humeyni'nin; benzer doğrultuda Libya lideri Muammer Kaddafi'nin de İslamî yükselişte önemli ve ciddi rolleri bulunmaktadır (Esposito, 1989: 79). Mamdani

(2005)'ye göre radikal İslamcı şiddet; *ideolojik, örgütsel ve siyasi* unsurların birleşimi sonucu daha görünür olmuş ve bu şekliyle ortaya çıkmıştır. İdeolojik unsur, El-Mevdûdî ve Kutub'un düşüncelerinin karakterini taşıırken, örgütsel unsuru Afganistan saldırısını uluslararası bir Haçlı Seferi gibi sunan ABD'nin müdahalesine dayanmaktadır. Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkan ve 11 Eylül'den sonra artan bir ivmeyle İslam'ın terörizmle eşitlenmesi ise siyasi unsur olarak aktarılır (Akt.: İşcan, 2006: 48; Avcı, 2011: 84-85).

İslam'ın yeniden ihyası için çaba harcayan yukarıda zikredilen bu düşünürler, geleneksel İslamî birikime sahip olan ve aynı zamanda modern Batı düşüncesini bilen eğitilmiş insanlardır. Genel olarak birleştikleri nokta, sömürge karşıtlığı, milliyetçilik, buhrandan çıkış, kurtuluş için İslam'ın köklerine dönüş fikirleridir. Görüldüğü üzere Hint-Pakistan ve Mısır'da gelişen İslamcı hareketler en temelde *anti-empyral* söylem taşıyan *sömürgecilik karşıtı* ve *kültürel Batı aleyhtarlığı* üzere ortaya çıkmıştır. İran ise *Sünni* gelenekten farklı olarak devrimci yapısı ile *Şia* öğretileri perspektifinde gelişmiştir.

Anadolu irfanına ve kültürel kodlarına genelde pek de uymayan ancak entelektüel birikim açısından çok kıymetli olan ve bilhassa 1960'lı yıllardan sonra özellikle Mısır ve Pakistan kökenli yazarların tercüme edilen eserleri, yeni kuşak İslami gruplarda faaliyet yürüten kişileri ve oluşumları derinden etkilemiştir. Bilindiği üzere, bu eserlerin birçoğu sömürgeleştirilmiş ülkelerin aydınları tarafından, öze-köklere dönüş ve *kurtuluş reçeteleri* sunan, kendi iklimine uygun anlatılar içeren, aynı zamanda "*yeniden aydınlanma*", "*bağımsızlık mücadelesi*", "*sömürge olmaya isyan*" ve daha çok "*cihad retoriği*" üzerine yazılmıştır.

İslamcılık fikri radikal İslamcı hareketlerin ideolojik altyapılarına esin kaynağı olmuşlardır. Postmodern süreçte küreselleşme ile artan iletişimle beraber dünyanın küçülmesi yeni fundamentalistlere büyük fırsatlar sunmuştur. Bu fırsatlardan biri de *göçebe cihatçılık* anlayışının doğmasıdır. Afganistan ile başlayan Çeçenistan ve Bosna ile zirveye oturan *göçebe cihatçılık* anlayışı da böyle doğmuştur (Roy, 2003: 175; Roy, 2001: 72; Esposito, 2003: 191-193). Fiili savaşa katılma anlamında *göçebe cihatçılık*, farklı milletlerden ümmet şuuru içerisinde, Müslüman toplum veya coğrafyasında problem ortaya çıktığında *fiilen müdahale* etme ve *orada*

savaşma fikridir. Afganistan’da cihat eden ve dünyanın birçok yerinden gelen Müslüman savaşçılar, buranın kurtulmasından sonra yine dünyanın birçok yerine (Bosna-Hersek, Çeçenistan, Sudan, Cezayir, Filistin, Irak, Suriye gibi) dağılacaklardır. Suriye iç savaşı ile şimdilik sonlanmış görünmektedir. Suriye iç savaşı ile “İslam ve Müslüman hassasiyetiyle” göçebe cihatçılar bu ülkede bir araya gelmiş olasalarda daha sonra bu savaş Sünni-Şii/Nusayri mezhep katliamlarına dönüşmüştür.

Batı da son dönemlerde büyük bir ivme kazanan *İslamlaşma sürecinin* DEAŞ üzerinden etkisizleştirilme çabası olarak niteleyen A. Koyuncu’ya göre, DEAŞ, genelde İslam’ı ve Müslümanları özelde ise Sünnileri terörist katiller olarak gösterme çabasından başka bir şey değildir. Yani DEAŞ üzerinden başta Batı olmak üzere dünya genelinde İslam’ı terörle özdeş görme ve İslamofobiyi hem normalleştirme hem de haklı gösterme çabaları olarak okumak gerekir (Koyuncu, 2016: 65). Esasen, bu göçebe cihatçıların birçoğu DAİŞ (İŞİD) mensubu olarak gösterilmiş, yine birçoğu misyonlarını tamamlayınca da imha edilmiştir. Batı’nın enformasyon araçları ve baskın medyası ile DAİŞ’i en vahşi eylemleriyle gündeme getirip, bunu İslam ve Müslümanlara mal etmesi çok kolay olmuştur. Bu manada, Batı dünyası “*mücahit*” algısını neredeyse yok etmiş, onu *barbar ve vahşi* göstermekle kalmamış, Müslümanı doğal terörist olarak lanse eden argümanları güçlendirmiştir. *Böylelikle, İslam dünyasında ortaya çıkacak herhangi bir problemde, oraya refleks olarak gidecek ve ilk tepki koyacak Müslümanları hem fiili hem de fıkri anlamda hemen hemen neredeyse yok etmeyi başarmıştır.*

Nihayetinde Osmanlı’nın son dönemlerine denk gelen kurtuluş reçetelerinden kazanan fikir “Baticılık” olunca, Türk Devrimi de bunun çerçevesinde toplumu şekillendirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Toplumu bu kadar hızlı dönüştürmeyi amaçlayan tepeden inme inkılaplar, toplumun birçok kesiminde derin travmalar bırakmış yine birçok kesim tarafından da direnç ile (Üngör, 2016: 193-415) karşılaşmıştır. Dolayısıyla din ve ırk konusunda katı tutum sergileyen yeni rejim özellikle ülkenin doğusunda ilk olarak din adına 1925’teki Şeyh Said İsyanı ve son olarak ırk adına PKK ayaklanması yani etnik veya dini birçok ayaklanmaya tanıklık edecekti. Hizbullah örgütünün bu anlamda isyanların ve ayaklanmaların yeşerdiği

ülkenin doğusunda ortaya çıkması neşu nema bulması tesadüf değildir.

Tüm bu söylemler “Kendi Dilinde Hizbullah” kitabını incelendiğı zaman “laik Kemalist rejimin Türkiye’deki Müslümanlara özelde ise, Doğı halkına Kürt kimliğinden ve inancından dolayı yaptığı zulümler ve işlediğı cürümler” olarak Hizbullah tarafından ifade edilecektir. Hizbullah örgütünü daha iyi çözümlemek adına Türkiye’nin modernleşme süreci, Kürtler ve İslam’la kurduğı ilişki bu yüzden oldukça önem arz etmektedir. Milliyetçi ve daha çok seküler ilkeler üzerine ikame edilen Türkiye’nin 1950’lere kadar olan dönemi daha çok bartılı modernist ve katı laik bir anlayışla yönetildiğı bilinmektedir (Berkes, 2002: 500-555; Ateş, 2001: 321-395; Tunçay, 2005; Akşin vd., 2003). Dolayısıyla Kemalist devrim ilkelerinin topluma dayatılması ve katı laikçi bu tutum (Tunçay, 2006: 121- 278; Tunçay, 2003: 147-156; bkz.: İnsel, 2002), sonraları siyasal anlamda Milli Görüş çizgisini doğuracaktır. Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren modernleşme karşısında geleneksel ve dini referanslarla beslenen halk arasında ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum 1950’den 1970’e kadar merkez sağ partilerde siyaset yapmayı uygun bulan daha çok İslamcı camia, 1970 tarihinde Milli Nizam Partisi’nin kuruluşuyla birlikte yeni bir sürece girmiştir. 28 Şubat Post-Modern darbesi ile önü kesilmeye çalışılan İslamcı veya muhafazakâr politik çizgi AK Partinin doğuşu ile yeni bir kitle hareketine evrilmiş ve yaklaşık 20 yıl iktidarda kalmasını sağlamıştır (Kurt, 2018: 39-40). Bu oluşumların siyasal anlamda kendilerine hitap etmediğı düşünen ve ümmetçi çizgide olduklarını iddia eden kimi kitleler ise tabiri caizse Türk İslam çizgisinde BBP’yi; Kürt İslam çizgisinde HÜDA-PAR’ı oluşturmuşlardır

B. HİZBULLAH’IN ORTAYA ÇIKMASI

Tarih boyunca ortaya çıkan kimi problemleri güç kullanarak çözmek, daha özelinde şiddet kullanmak insanlığın evrimsel sürecinin bir parçası olmuştur. Bu yüzden, tarihsel süreç içerisinde neredeyse her dinin ve toplumun içinden, şiddeti bir çare veya çözüm için araç olarak kullanan insan gurupları mutlaka çıkmıştır. Türkiye’nin 1990’lı yıllarına damgasını vurmuş, bir dönem şiddeti araç olarak kullanmış Hizbullah örgütü, bulunduğu coğrafyadan, onun dini algılayış biçiminden ve siyasal gelişmelerden kopuk, özellikle de tarihsel arka plandan, bulunduğu

toplumun sosyolojik ve kültürel yapısından bağımsız olduğu düşünülemez.

Türkçe'ye Arapça'daki "hzb" kökünden geçen "hizip" kelimesi "bölük, kısım, klik, fırka, büyük bir parçanın küçük bir cüz'ü, bir siyasi partinin içinde ana siyasi çizgiye aykırı ve farklı davranan fraksiyon anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 1998: 182-183). Kur'an-ı Kerim'de Maide, 55-56 ve Mücadele, 19-22 ayetlerinde Hizbullah (Allah taraftarı, doğrular, iyiler) ve Hizbuşşeytan (Şeytan taraftarları, sapkınlar, kötüler) kavramları geçmektedir. Müfessirler tarafından "Allah'ın ordusu, Allah'ın dostları, Allah'ın taraftarları, Allah'ın dininin yardımcıları" gibi anlamlarda açıklanan bu ayetler tüm Müslüman şuurunda bulunması gereken mücadele ruhuna ve nerede olması gerektiğine işaret eder (Birişik, 1998: 183-184; Yazır, 1979: II/252; Korani, 1992). "Hizb" ve "Allah" kelimelerinin birleşmesinden oluşan "*Hizb-ul Allah*" ise "*Allah'ın partisi, Allah'ın taraftarı*" anlamına gelmektedir. Hizbullah örgütü, bu kavramı siyasi ve örgütsel anlamda kendi grubu için kullanarak dinsel atıfları direkt ana kaynaktan aldığını söylemektedir (Yılmaz, 2009: 54; Çoban, 2008: 15; Örsdemir, 2007a: 30-31; Örsdemir, 2007b: 28).

Siyasi ve dini bir gurup anlamında Hizbullah kavramını, 1973 yılında İran'da cezaevinde ölen Ayetullah Mahmud Gaffari tarafından kullanılmıştır (Demirel, 2001: 24; Faraç & Bulut, 2000: 35; Taheri, 1987: 77-78). Daha sonra, bu isim İran etkisiyle ve Şii öğretilerle Lübnan iç savaşında etkili olmuş ve İsrail işgaline karşı olan gurubun adı olmuştur. Bu yüzden, Türkiye Hizbullah'ı, adından dolayı zaman zaman Lübnan'da faaliyet gösteren Şii tandanslı Hizbullah ile karıştırılmış ise de, "Hizbullah Ana Davası karar metnine göre" "ele geçen bilgi ve belgelerden örgütün Lübnan Hizbullah'ı ile bir ilgisi tespit edilememiştir" ifadesine yer verilmiştir. Kısaca *Hizbullah*, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Hüseyin Velioğlu ile birlikte Türkiye'de ortaya çıkmış, dini referanslarla beslenen, eylemlerini yoğun olarak bu bölgede icra etmiş ve mensuplarının çoğunluğu Kürt, Sünni ve Şafii olan silahlı bir örgüt (Salur, 2006: 27; Yılmaz, 2009: 57) olarak ortaya çıkmıştır.

1980'li ve özellikle 1990'lı yıllarda kimi dini gurupların "cihad" kavramını "silahlı propaganda" felsefesiyle okuyup tartıştığı bir dönem olmuştur. Hizbullah şiddeti işte bu dönemde, bu işi pratiğe döken nadir gruplardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Hizbullah şiddetini doğru okumak için onun içinden çıktığı

toplumsal koşullardan bağımsız değerlendirmemek gerekir. Bu amilleri řu şekilde sıralayabiliriz: a) Mısır ve Pakistan'daki Müslüman fikir adamlarının etkisi (Hasan el-Benna, Mevdudi, Seyyid Kutub gibi). b) Ali şeriatı ekseninde Humeyni önderliğindeki İran İslam Devriminin yarattığı heyecan (Kepel, 2001: 137; Demirel, 2001: 9). c) O dönemde Marksizmin silahlı propaganda yöntemiyle kısmi başarılar sağlaması. d) Özellikle Güneydoğuda PKK terör örgütünün silahlı propagandayı çok etkili bir yöntem olarak kullanması (korku, caydırıcılık, hakları elde etme, güç ve gövde gösterisi gibi) ve buna bağlı olarak oluşturduğu etki alanı (Yılmaz, 2009: 55-56). e) Hizbullah söylemlerine göre ise tüm bunlara ek olarak bölgede dindar Kürtlerin mağdur edilmesi ve sahipsiz kalması olarak sayılabilir.

Hizbullah şura üyelerinden Cemal Tutar, mahkemede yaptığı savunmasında örgütün ortaya çıkışının 'tarihi sebepleri' olarak; halifeliğin kaldırılışı, sarık yerine şapkanın zorla taktırılması, medreselerin ilgası ve tevhidi tedrisat kanununun yürürlüğe girişı, tatil günlerinin Cuma'dan Pazar'a alınması, Kur'an'ın ve ezanın Türkçeleştirilmesi, mevcut rejimin Müslümanlara ve Kürtlere yapmış olduğu baskılar olarak özetlemiştir. Tutar, "İslamî yükümlölük gereği olarak... İşte bütün bunlardan dolayı her Müslüman ferdin kendisini ve ailesini zamanın fitnelerinden kötölüklerinden şerlerinden gayri İslami yaşantısından koruyabilmesi için Kur'an ve Sünnet'i esas alan ve Allah'ın emirleri doğrultusunda faaliyet yürüten böyle bir cemaate tabii olması zorunludur" şeklindeki açıklamasında Hizbullah örgütünü "cemaat" olarak tanımlamasının yanında onun neden ve nasıl ortaya çıktığını kendi zaviyesinden izah etmiştir (Yılmaz, 2009: 56; Bagasi, 2004: 23-25; Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 115-134).

Örgütün kendi açıklamalarından, Hüseyin Velioğlu'nun da aralarında bulunduğu öncü bir grubun 1979 sonları 1980'lerin başında Hizbullahı kurdukları anlaşılmaktadır (Bagasi, 2004: 26; Faraç, 2002: 15-19; Çakır, 2001: 46; Çitlioğlu, 2001: 71). Yani Hizbullah, üç beş kişinin bir araya gelerek ellerinde bir bildiriyle "biz cemaatimizi kurduk ismi de şudur" diye bir basın açıklamasıyla kurulmamıştır, bilakis bu bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Türkiye Hizbullahı'nın temelleri 1980'li yıllarda yoğun siyasi çatışmalar ile dernek ve partilerin kapatıldığı süreçten sonra, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) ve

Akıncılar Derneği bünyesinde toplantılarla atılmıştır (Faraç, 2002: 15-16; Kurt, 2018: 150-151). Hüseyin Velioğlu, öğrencilik ve gençlik yıllarında Milli Selamet Partisi ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) içerisinde aktif bir şekilde çalışmıştır. Bu faal rol, Hizbullah örgütünün kurulduğu vakte kadar devam etmiş, 1980 Askeri Darbesi'nden bir süre sonra ise (Kurt, 2018: 41) Velioğlu'nun yolu Milli Görüş çizgisiyle bir daha birleşmemek üzere ayrılmış ve bu sistemde *legal zeminde mücadelenin verilmeyeceği fikri* kendinde kuvvet kazanmıştır.* Dolayısıyla ülkemizdeki pek çok örgütlenmede olduğu gibi Hizbullah'ta da İslamcı söylem, köken olarak *Türk İslamcı* söylem içinde gelişmiştir. Yani Hizbullah örgütü de tıpkı PKK gibi, bir dönem Türk ağırlıklı yapılar içerisinde faaliyet gösteren ve onlardan ayrılan kişiler tarafından kurulmuştur.

1980 sonrası Güneydoğu Anadolu bölgesinde dini gruplar yoğun bir şekilde faaliyetlerini artırmışlardır. Bu dini faaliyetler genellikle, o dönemlerde *kitap evleri* çevresinde yürütülmüş ve bu hareketler de genelde kitap evlerinin adlarıyla anılmıştır. İlim, Menzil, Vahdet, Fecir gibi kitap evleri bunların en başında gelmektedir (Yılmaz, 2009: 56).

Kurt'a (2018: 45) göre Hizbullah, 1978 yılında başlayan yoğun görüşmeler ve faaliyetler sonucunda 1979 yılında Batmanda temelleri atılmıştır. Hizbullah'ın kuruluş sürecinde Hüseyin Velioğlu, faal ve etkin yeni bir İslami cemaat için yaşadığı bölgede birçok grup, medrese, cemaat, seyda ve kanaat önderi ile ikna anlamında istişare etmiş fikirlerini anlatmıştır. Mülkiyeli Hüseyin Velioğlu önderliğinde üçü medrese kökenli seyda, biri TPOA'da (İsmail Altsoy) mühendis öncülük edip hareketi kurmuşlardır. *Mektepliler ve medreselilerden* oluşan bu gurup bir nevi *din adamları ile ilim adamlarının* birleşmesini andırmaktadır. Elbette daha sonra bu guruptan Velioğlu haricindeki diğerleri belli sebeplerden dolayı örgütle yollarını ayırmışlardır. Geçmişten günümüze eski ile yeni, gelenek ile modern gibi ayrışmalar bu anlamda olmuş ve bu gruptaki ilk çatışma ve bölünmede bu minval üzere çıkmıştır.

Daha sonra Hizbullah olarak isimlendirilecek olan İlim gurubu silahlı

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-3> (D.T.: 20.05.2023).

faaliyetlere başladıktan sonra PKK ile çarpışmış, bir süre beraber faaliyet yürüttükleri ve kitapçıları adıyla anılan Menzil (Yılmaz & Tutar & Varol: 176-178) ve Vahdet guruplarıyla da yoğun bir çatışma içine girmişlerdir. Cemal Tutar, mahkeme kayıtlarında Hizbullahın silahlı faaliyetlerini PKK, Menzil ve devletin güvenlik ve istihbarat güçleri ile yaptıkları mücadele olarak özetlemiştir. Menzil grubunu tasfiye etme ve bölgedeki dini hareketlerin merkezine oturma düşüncesi ile bir süre sonra mensuplarına “İlimciler” yakıştırmalarını kullanmayı yasaklamış ve kendilerini “Hizbullah” olarak adlandırmaya ve öyle tanıtmaya çaba göstermişlerdir (Çoban, 2008: 16-17).

Hizbullah’ın ilk isminin *Cemaate Ulema’ye İslamî (İslam Âlimleri Cemaati)* olduğu ve bu ismin örgüt tarafından kısa bir süre kullanıldığı bilinmektedir. “Mollalar” (medrese) ve “Alimler”den (mektepli) oluşan bu grup kısa sürede bölgede ismini duyurmuştur.* Hizbullah ismi ise, Hizbullah mensuplarının topluca düşünceye katılıp ‘*İnşallah, Maşallah, Hizbullah*’ şeklinde sloganlar atıp halay çekmeleri neticesinde onlara başka insanlar tarafından *Hizbullah* denmesi, başta Velioğlu olmak üzere grubun bunu kabullenmesi etrafında şekillendiği rivayetleri de vardır** (Kurt, 2018: 46).

Türkiye Hizbullahı’nın, Diyarbakır’da Abdülvahap Ekinci’nin Vahdet Kitabevi çatısı altında biraraya gelen İslamcı gruplardan doğduğu fikri oldukça yaygındır. Bu yaygın kanının aslı ise, Ekinci ailesi ve çevresinin bir dönem “İhvan-ı Müslimin” heyetini Gaziantep’e çağırması ve özellikle ‘Güneydoğudaki seydaların ve birçok dini gurubun onlara biat etmesine öncülük ettiği vakıasından doğmaktadır’. Bu gruplardaki şahıslardan Fidan Güngör’ün Menzil Kitabevini açarak Molla Mansur Güzeysoy ile “Menzilciler” olarak bilinen kanadı***; Hüseyin Velioğlu’nun ise, İlim Kitabevini açarak “İlimciler” olarak anılan hareket oluşur (Çoban, 2008: 16; Demirel, 2001: 37; Faraç, 2002; Çitlioğlu, 2001; Hizmete Özel, 1996).

Hizbullah örgütü yukarıda zikredilen bu bilgilere kısmen çelişik bulmuştur. İ.

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-5> (D.T.: 20.05.2023).

** <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-4> (D.T.: 20.05.2023).

*** Buradaki Menzil gurubunun, Muhammed Raşit Erol (1930-1993) tarafından Adıyaman’da kurulan ve Nakşibendi Tarikatına bağlı olan “**Menzil Tarikatı**” ile bir ilgisi yoktur.

Bagasi (2004: 33)'ye göre örgüt Batman'da kurulmuş ve bir süre sonra merkezi Diyarbakır'a taşınmıştır. Velioğlu taraftarları Diyarbakır'daki diğer İslamcı gruplar gibi, Menzil Kitabevi çevresinde bulunmuş; hatta *bir süre Menzil grubuyla birlikte hareket etmiş, fakat daha sonra ayrılmıştır*. Türkiye Hizbullahı, Menzil'i bir dönem bütünleşerek birlikte faaliyet gösterdikleri bir grup olarak tanımlamaktadır. Menzil grubunu "Nifak grubu" olarak tanımlayan örgüt, kendisi için İlim adını değil "Cemaat" adını kullanmıştır (Bagasi, 2004: 151, 170). Hizbullah konusundaki çoğu rapor ve yayında adı geçen Abdülvahap Ekinci*, Vahdet Kitabevi'nin, Menzil ve İlim kitabevlerinden sonra açıldığını ifade ederek, Hizbullahın örgütün Vahdet kitabevi çatısı altında kurulduğu iddialarını reddetmektedir. Kısaca, Hizbullah'ın başlangıçta Menzil, İlim ve Vahdet isimli grupları içinde barındıran tek bir yapı olduğu ve daha sonra dağıldığı anlayışı pek de doğru bir kanı değildir. Sonuç olarak tüm bu oluşumlar, bir dönem birlikte hareket etmiş bile olsalar birbirinden oldukça ayrı gruplardır.

Hizbullah'ın Menzil'le ilgili yollarını ayırması ve İlim Kitabevini kurmasının benzerini, Abdülvahap Ekinci 1986-88'de İlim gurubundan ayrılıp Vahdet Kitabevini kurarak gerçekleştirir. Böylelikle A. Ekinci, Vahdet Kitabevi'ni açmak suretiyle Hizbullah-İlim gurubuyla yollarını ayırmıştır. Hizbullah ile Vahdetçiler (İhvancılar) arasında 1993 yılı Diyarbakır İmam Hatip Lisesindeki ciddi satırlı kavgalar, birkaç ağır yaralama ve bir süre süren pusu ve baskınlar dışında uzun soluklu başka bir çatışma yaşanmadı. Sonrasında Vahdet grubu, eylemlerini sonlandırmaya karar vermiş ve başta liderleri olmak üzere birçoğu Diyarbakır dışına göç etmiş, çok az bir kısmı da Hizbullah içinde erimiştir (Demirel, 2001: 38).

1980 askeri darbesine kadar Ankara'da bulunan Velioğlu, darbe sonrası Batman'a dönmüştür. Bu tarihten sonra 1991 yılına kadar ülkenin doğusunu köy köy dolaşmış ve ulaşabildiği oranda medrese hocalarına, seydalara, şeyhlere, "cemaatleşmeyi" ikna etme anlamında anlatmıştır**. Bu seyahatler, neredeyse Doğu

* 1961 Mardin Kızıltepe doğumlu olan Ekinci 1986'da medrese kurar ve hocalık yapar. İhvan-ı Müslimin çizgisini takip eden Ekincinin, Vahdet (Türkiye İhvanı) gurubunun kurucusu olduğu söylenir. Şu an (2023) İstanbul'da Dünya Müslüman Âlimler Birliği Türkiye temsilcisi, Uluslararası Müslüman Âlimler Derneği - UMAD başkanıdır.

** <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-1> (D.T.: 21.05.2023).

ve Güneydoğu'nun bütün il ve ilçelerine yapılmış, tanınmış tüm din adamları ve gruplarla “cemaatleşmenin ve örgütlü birlikteliğin gerekliliği ve bu zamanda legal anlamda mücadele verilemeyeceği fikri” ve cemaatleşmenin/örgütlenmenin önemi anlatılmıştır. Bu bağlamda, ziyaret edilen yerlerden bazıları Nakşibendi, nadiren Halidi olarak bilinen medrese ve dergâhlardır*. Bu medrese, tekke ve dergâhlarda kimi zaman Velioğlu ekibi, tasavvuf karşıtı olmakla itham edilmiştir. Buna rağmen ilk yıllarda gruba önemli oranda İhvan-ı Müslimin etkisindeki genç seyda katılımı da olmuştur (Kurt, 2018: 47).

H. Velioğlu, yeni yapının isim, içerik ve teoriden daha çok eylemi öncelediği ve önemseydiği ısrarla vurgulanmaktadır. Yani teoriden çok pratik insanı olan Velioğlunun, bu yeni oluşumunun etkisi Batman, Bismil, Diyarbakır, Silvan, Mardin, Nusaybin, Cizre, Tatvan gibi şehirlerde hızlıca yankı uyandırmıştır. Velioğlunun cemaatine katılan birçok seydanın aşağıda lider-şura başlığı altında zikredilen nedenlerden dolayı daha sonra bu oluşumdan ayrılmış ve taraflar birbirini çoğu zaman ikiye yüzölçümü gibi ağır şekilde suçlamışlardır. İlk dönem bu yeni oluşum ile yollarını ayıranlar sonra Hizbullah aleyhine konuştukları için saldırıya uğradıkları bilinmektedir (Kurt, 2018: 47-48). Jenkins, Hizbullah'tan ayrılma sebepleri olarak; a) şiddetin bazı seydalar tarafından bir yöntem olarak benimsenmemesine, b) adının Cemaata Ulemaî İslamî olan bir yapının başında Mülkiyeli birinin olmasının uygun bulunmaması, c) Hizbullah'ın temel yönetim birimi olan Şura'nın işlememesine, d) Velioğlu'nun arzuladığı şekilde grubu yönlendirmesine gibi nedenler saymıştır (Jenkins, 2008: 187-188). İlk dönem bariz olarak ortaya çıkan gerilim, modern eğitim/devrimci fikirlerin olduğu yeni nesil (mektep) ile gelenek/ulema dediğimiz (medrese) arasında cereyan etmiş ve daha sonra ciddi fikir ayrılıklarına sebep olmuştur.

Batmandan bir süre sonra, Diyarbakır'ı merkez olarak benimseyen Velioğlu, burada lise ve üniversite örgütlenmesinde daha önce hiç olmadığı kadar artış gerçekleştirmiştir. Toplumun pek çok kesiminden katılımı, hızlı ve geniş bir temsiliyet düzeyine ulaşan Hizbullah, bu anlamda taban bulmuştur. Başlarda, birkaç

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-4>
<https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-5> (D.T.: 21.05.2023).

camide başlayan cami faaliyetleri, 1995'e gelindiğinde sadece Diyarbakır'da 150 cami ve mescitte 22000'i bulan öğrenci mevcuduna ulaşmıştır*. Örgüt bu dönemde neredeyse Diyarbakır'ın tüm mescitlerine yayılmış, camilerini Hizbullah'ın kullanımına izin vermeyen din görevlileri tehdit edilmiş, psikolojik baskıya duçar kılınmış veya fiziksel sataşma/şiddete maruz bırakılmıştır. Bu durumun en önemli olayı *Ubeydullah Dalar** cinayeti olmuştur. Hizbullah'ın kurbanları arasında İslami kesimden de isimlerin olması, bölgedeki bazı İslamcı grupların Hizbullah'a karşı oldukça mesafeli durmasına sebep olmuştur (Elitsoy, 2014).

Bu meyanda Ruşen Çakır, “nihai hedefini rejimi yıkıp şeriat esaslı bir İslam devleti kurmak olarak belirleyen Hizbullah, nedense devlete bir türlü yönelmemiş ama rekabet içinde olduğu bir yapının (Menzil) yok olmasını sağlamış” (Çakır, 2016: 66-77) şeklindeki iddiası birçok yerde dile getirilmiştir. Hüda- Par parti sözcüsü S. Şahin ise, ‘Sınır İhlali’ adlı bir Tv programında,** ‘devlete karşı silah kullanmak bir nevi ülkenin tümüne savaş açmak ve o toplumun bütünüyle kavga etmek’ anlamına geldiğini söylemiştir. Hizbullah'ın toplumu kargaşa kaosa sürükleyerek harabeye çevirme gibi amaçlarının olmadığını söylemiştir. Said Şahin “ama PKK silahlı bir örgüttür, Hizbullah, onlara bile anında silah kullanmak adına karşılık vermedi ki, kaldı ki devlete versin” şeklinde açıklama yapmıştır.

Hizbullah ana davasına reddiye olarak yazılan savunmalar adlı eserde ise, bölgede bir devlet terörü uygulandığı, kendi guruplarına yönelik infaz ve ajanlaştırma faaliyetleri olduğunu buna rağmen Hizbullah'ın, devlet ile zorunlu olmadıkça çatışmaya girmedikçe söyler. Onlara göre “bizimkisi olsa olsa devletin yok etme savaşına karşı hayatta kalma tedbirleri” olarak adlandırılması gerektiği iddia edilir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 248-260). Aras & Bacık (2002: 151) ise, esasen Velioğlu'nun bulunduğu yerde benzer İslamcı hareketlere tahammülü

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-6> (D.T.: 20.05.2023).

* Aslen Mardin Mazıdağlı olan Molla Ubeydullah Dalar, Cizre'de vaizlik yapar. Bir süre sonra vaizliği bırakıp Diyanetten ayrılır. Diyarbakır'a yerleşir. Çevresinin iknasıyla Et Balık Kurumu işçilerinin yaptırdığı Şehitlik Camii'nde İmam-Hatiplik yapar. Dalar, 21 Aralık 1992 tarihinde sabah namazından sonra başına sopalarla vurularak hunharca katledilmiştir. Öldürüldüğünde Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisidir. Bu caniliği Hizbullah örgütü, yaşları 14 civarında birkaç çocuğa yaptırdığı iddia edilmiş ve kamuoyu böyle bilmiştir (Tekin, 2017; Yalçın, 2014). (<https://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/kardesinin-memleketinin-isminden-rahatsiz-olmak/>) (<https://www.milatgazetesi.com/haber/sehid-molla-ubeydullah-dalar-161034/>) (D.T.:16.12.2023)

** https://www.youtube.com/watch?v=g_WOcYlwxQk (D.T.: 19.05.2023).

olmadığı iddiasındadırlar. Dolayısıyla o dönemde, bölgedeki kontrolü ele geçirmek için izlediği stratejinin ilk safhası, diğer dinî grupları kendisine bağlı kılmak ya da onları yok etmeye çalışmak ve bu süre zarfında devlet ile doğrudan çatışmama stratejisinde aranabilir.

Devlet ve Hizbullahın ortak düşmanı PKK'nın varlığı, 'birbirlerini şimdilik görmezden gelme' anlamında dönemin konjoktörüne uygun bir stratejisi olarak ortaya çıkar ve belli bir dönem devam eder. Belki de Hizbullah, bölge hâkimiyet sağlayıncaya kadar devleti bu yüzden hiçbir zaman doğrudan hedef olarak almamıştır. Avcı'ya göre (2011: 176) ise, örgüt bu stratejisini zamanla PKK başta olmak üzere, bütün örgütleri ve İslamcı grupları saf dışı bırakıp, Batı illerine göç ederek hareketi ülke geneline yayma amacı olarak görmüştür. Bugün ortaya çıkan durum işin bu şekilde vuku bulmadığını göstermiştir. Bu süreçte Hizbullah'ın içinden neşet ettiği sosyolojik yapı ile Batı illerinin etnik, kültürel, örfi ve dini mayası tutmamış, doku uyumsuzluğu yaşamıştır. Buralarda ancak hücre tipi örgütlenebilmiştir. Bilhassa zorunlu olarak taşradan büyük kentlere giden Hizbullah üyeleri kendilerinin dışında oldukça farklı kocaman bir dünyanın var olduğunu görüp şaşıracaklardır (Kurt, 2018: 117). Hizbullah, OHAL bölgesinden çıkarak, kendi üzerindeki baskıyı azaltmak ve rahat nefes alma amacını elbette taşımıştır. Hizbullahın, stratejik olarak bu amacı taşıdığı ve gruplarının yayılmasını, genişlemesini, yaşamasını ve devamını sağlama amacı da göttükleri vakidir. Ancak örgüt, içinden neşet ettiği bölgenin kodlarıyla farklı bölgelere gidip yerleşmek istese bile bu anlamda kültürel mayasıyla uyumsuz ve başta İstanbul olmak üzere buralarda yer edinememiştir.

İlk dönem kendi içerisinde “mollalar” (medrese) ve “alimler” (mektepli) şeklinde ayrışan grup, asıl hüviyetine bürünmesi yani Hizbullah olarak ortaya çıkması onun Menzil ile yollarını ayırması ve onunla silahlı çatışmaya girmesiyle olmuştur. Örgüt, *böylece Cemaati Ulemai İslami olan adı önce İlim Gurubu nihayetinde bu olaylardan sonra da Hizbullah diye anılacaktır*. Bu anlamda 1987 yılı ile birlikte, gruplar arasında iyice belirginleşen görüş farklılıkları 1990'lı yıllarda çatışmaya dönecek kadar su üstüne çıkacaktır. Özellikle, Menzil dini liderlerinden Molla Mansur Güzelsoy başta olmak üzere Hizbullah örgütünün ileri gelenleri

ile ayrışmayı önlemek üzere görüşmeler olmuşsa da, birleşme sağlanamadığı gibi çatışmalarda engellenememiştir (Bağasi, 2004: 186, 196).

Hizbullah Ana Davasına karar metnine göre, İlim grubu lideri Hüseyin Velioğlu tabanını genişletme ve örgütsel konumunu güçlendirme çabasına girmiştir. Tebliğ, Davet gibi aşamaları fazla önemsemeden direkt silahlı mücadele safhasına geçerek bölgede bir güç olmayı ve diğer grupların tabanlarına da hâkim olmayı amaç edinmiştir (Çoban, 2008: 16; Örsdemir, 2007a: 34). Bu nedenle bir dönem ortak hareket ettiği ancak düşünce yapısı olarak İran çizgisine yakın olan Menzil grubunu kendine engel olarak görmüştür. Dolayısıyla kendine engel olarak gördüğü Menzil grubuna yönelik psikolojik baskılar, 1993 yılından itibaren silahlı saldırılara dönüşmüştür (Çoban, 2008: 17).

PKK, Menzil ve güvenlik güçleriyle girdiği çatışmalardan sonra örgütün İstanbul ve diğer Batı illerine göç safhası da bu dönemde başlamıştır. Önce Gaziantep'e, sonra Adana ve Mersin'e, nihayetinde İstanbul olmak üzere, Marmara Bölgesi'ne açılmışlardır. Hüseyin Velioğlu ile şûra üyeleri Cemal Tutar ve Edip Gümüş öncü olarak gitmişlerdir. Askerî faaliyet alanları olarak Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Adana ve çevresine yerleşilmesi talimatı verilmiştir. Göç süreci de örgütün gizlilik prensibine uygun yürütülmüş, hiçbir ekip diğerinin nereye yerleştiği konusunda bilgilendirilmemiştir (Faraç, 2002: 87-90). Velioğlu'nu ve gurubunu göçe zorlayan nedenlerden bazıları; a) PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra, örgütün etkin olduğu bölgelerde güvenlik güçlerinin başta Gaffar Okkan nezdinde Diyarbakır olmak üzere, baskı ve operasyonlarının yoğun bir şekilde artması, okların PKK'dan daha çok Hizbullah'a çevrilmesi; b) OHAL'den kaçma ve biraz daha rahat hareket etme, daha geniş alanlara yayılma isteği; c) PKK'nın Batı illerinde etkin olduğu noktalardaki kontrolü ele geçirme amacı ve bir takım ekonomik nedenler; d) Diğer İslami cemaatleri tek çatı altında toplayabilme umudu ve Hizbullahi mücadeleyi tüm ülke geneline yayma istekleri sayılabilir.

Bununla beraber büyük şehirlerin gecekondu bölgeleri, kendisini Türkiye'nin Doğusuyla sınırlandırmak istemeyen örgüte sosyal bir taban sağladığı, insan ve finans kaynakları açısından da yeni imkânlar sunduğunu iddia eden (Aras & Bacık, 2002: 151-152; Avcı, 2011: 186) yazarların aksine durum biraz daha ters cereyan

etmiştir. Esasen Hizbullah örgütü Batı illerinde, Doğu'ya nazaran yaşama imkânı bulmamıştır. Diğer paydaş örgütlerle entegre olamamıştır. Bu anlamda, Doğu'daki gibi hükümranlığını kimse tanımamıştır. Elbette ki bu süreçte örgütün silahlı mücadele yöntemini benimsemesi; “mezar evler ve domuz bağı” iddialarının sıkça dile getirilmesi; örgütün diğer dini guruplara davranış şekli ve “tek güç benim, tek çatı ben olmalıyım” mottosu bunda etkili olduğu düşünülmektedir.

PKK terör örgütünün Marksist-Leninist kimliğinden dolayı, Sünni mütedeyyin Kürt halkının bu grup hakkında sahip olduğu olumsuz düşünceler, Hizbullah'ın ortaya çıkışında ve bölgede taban bulmasında rolü olmuştur. İran İslam devriminin şiddet ile var olduğu, genelde Marksist-Leninist sol örgütlerinin (başta PKK gibi) silahlı propaganda ile fayda sağladığını, aynı şekilde 1980 darbesinin silahlı kuvvetlerin tüm toplum üzerindeki etkisi, İslamın cihat retoriğini tercümeler yoluyla radikal yorumlama özellikle Hüseyin Velioğlunu ‘silahlı mücadele’ fikrini güçlendiren etmeler olarak sayabiliriz. Çünkü tüm bu yukarıda sayılan sebepleri bölgenin kültürel kodlarıyla okuyan örgüt ve onun lideri “silahlı mücadele ve tepeden inmece inkılap” fikrini iyice benimsemişlerdir. Legal olarak hiçbir hedefe ulaşamayacağı kanaati hâsıl olan Velioğlu, silahlı mücadelenin hızlı, çabuk, net ve en etkili sonuca ulaştıracağı fikrine oldukça inanmıştır. Böylelikle bu metodu kullanan örgüt kısa sürede toplumda kendilerinden korkulan, çekinilen bir yapıya dönüştüğü ve bu anlamda muhatap alındıklarını görünce kendilerini amaçlarına ulaşmış saydılar.

1991 yılında Hizbullah lideri H. Velioğlu Mardin'e göç eder. Bu yıl aynı zamanda Hizbullah-PKK çatışmasının da başladığı yıl olarak da kabul edilir. Hizbullah ile PKK arasında zaman zaman yaşanan bu gerilimlerin sonlanması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu çatışma ve sorunları gidermek için yöre insanların saygı duyduğu kimi kanaat önderlerin gibi bazı aracılardan yardımına başvurulmuştur. Kimi zaman ise Hizbullah ile PKK arasında direkt görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin *birincisi*, bir kardeşin Hizbullah, diğer kardeşin ise, PKK mensubu olduğu bir ailenin arabuluculuğuyla gerçekleşmiştir. Ancak PKK üyesi kardeş olumsuz bir cevapla dönüş sağlamıştır. *İkinci* görüşme ise, İdil'de gerçekleşmiş ve yine *Kendi Dilinden Hizbullah* kitabında iddia edildiğine göre PKK,

Hizbullah'a üç şart sunmuştur. Ya PKK saflarına katılınacak ve devlete karşı birlikte savaşılacaktır, ya Hizbullah faaliyetlerini durdurup bölgeden göç edecektir. Hizbullah bu teklifleri kabul etmez ise PKK, Hizbullah'ı yok edecektir (Bagasi, 2004: 81-92; Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 236-239; Faraç & Bulut: 1999, 183). Esasen PKK terör örgütü, Hizbullah'ı varlık gösteren bir güç olarak kabul etmek bir yana onu “sofik” olarak aşağıladığı ve adam yerine koymadığı kibirli dönemleridir (Kurt, 2018: 61). Bu dönemde PKK örgütü Hizbullah'ı ‘taşeron, devletle işbirliği yapan ve din adına çocukların kışkırtılıp Kürt Hareketi'ne saldırtıldığı’ bir örgüt olarak görmektedir (Çakır, 2016: 67-72).

1980 darbesi bir nevi Marksist devrim fikrini zayıflatırken, İran İslam devriminin de etkisiyle yeni yükselen bir kısım İslamcı ideolojileri cezbetmiştir. Tepeden inme, siyasal İslamcı ve silahlı mücadele çerçevesinde Hizbullah Cemaati, silah kullanma anlamında eski tür mücadele şeklinin son örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Değişen ve dönüşen dünyayı daha sonra iyi okumaya başlayacak olan Hizbullah, mücadele alanlarını farklı yönere kaydıracağı ve silaha zorunlu olmadığı sürece başvurmadığı bir sürece evrileceği, stratejisini genelde daha çok dernek, vakıf, cami faaliyetleri, yardım organizasyonları, medya vb. şeklinde değiştirdiği görülecektir.

İslamcı hareketlerin önemli bir kısmının aşırı Batılılaşma (Mardin, 1991: 23-77), modernleşme (Akgül, 1999; Mardin vd., 2001), sömürgecilik gibi olgulara karşı çıkarken (Nebi, 1997), milli ve manevi değerleri merkeze alan argümanları benimsediğini (Wiktorowicz, 2004, 6) söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bu argümanların da Hizbullah söylemlerinde yer bulunduğunu ifade edebiliriz. Lakin Hizbullah gibi hareketleri ortaya çıkaran sebeplerin sadece Batı karşıtlığı, Batı dünyasının kültürel, ekonomik ve fiili sömürgeciliğine karşıt, sadece dini ideolojik argümanlar olmadığı bilinmelidir. Ancak İslamcı hareketler içinde olduğu toplumun geleneksel kodları, ülkenin siyasi/politik ve ekonomik şartları da bir o kadar etkilidir (Delibaş, 2009: 90). Böyle ortamda Hizbullah gibi bir örgütün ortaya çıkması esasen şaşırtıcı olmayacaktır. Bu bölge şartları içerisinde, her zaman böyle bir potansiyel vardır ve var olacaktır. Hizbullah ilk çıktığında birçok kesim (özellikle İslamcı camia) doğrudan desteklemeseler bile kendilerinden nefret etmez, hatta

onlara sempati beslerlerdi. Daha sonra bahsedileceği üzere Hizbullah örgütü özellikle sivil halk üzerinde katı, agresif ve keskin tavırları bu sempatiyi şaşırtıcı ölçüde bir çok kesim için nefrete çevirmeyi başarmıştır.

C. HİZBULAH ÖRGÜTÜNÜN KENDİNİ TANIMLAMASI

Sünni referanslı İhvan-ı Müslimin hareketi ile İran İslam Devrimi'nin prensipleri aynı minvalde içselleştiren Hizbullah, mücadele ve direniş örneği olarak *Şeyh Said'in* isyan kültürünü benimseyerek ve *Said-i Nursi'nin* ilmi eserlerinden hareketle, örgütün temel prensiplerini oluşturmuştur (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 137, 159-163). Hizbullah kendi kaynaklarında, “varlık sebebimiz, gayr-ı İslamî, laik Kemalist zulüm rejimine karşı mücadeledir” şeklinde amaçlarını ifade etmektedirler. Hizbullah örgütüne göre Kemalist rejim ve onun ürettiği katı laikler, Kürtleri hem din anlamında hem de ırk anlamında iki koldan haksızlığı, hukuksuzluğa ve ağır insan hakları ihlaline çok uzun süre maruz bırakmışlardır. Özellikle cana, mala, ırza yönelik ağır saldırılara karşı koymanın örgüt tarafından artık izzet-i nefis meselesi olduğunu zikreder. Bu anlamda, örgütün mottosu sıklıkla kullandıkları “zillet bizden uzaktır” sloganı (Bagasi 2004: 37) olmuştur.

Gurubun kendisini tanımlamak için kullandığı kavramlar, “*Cemaat*”, “*Hizbullah*”, “*Hizbullahi Cemaat*” ya da “*Hizbullahi Hareket*” şeklindedir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 58, 150-130; Bagasi, 2004: 151). Kendi dilinden Hizbullah eserinde İ. Bağısı bu durumu “Hizbullahi Cemaat, Kürdistan çıkışlı/merkezli ve mensuplarının büyük çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği İslamî bir harekettir” (Bagasi, 2004: 55; Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 143) şeklinde ifade etmiştir. Medrese kökenli dindar Kürt âlimlerinin, Kürt toplumsal yaşamı üzerinde güçlü bir etkisi olduğu bilinmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugünde, Doğu bölgesinde bulunan bu ulemadan Hizbullah yararlanmayı iyi bilmıştır. Hatta örgütleri için manevi önder ve rehber saydıkları iki Said'den (Şeyh Said ve Said-i Nursi) sıklıkla bahsederler (Küçükşarı, 2016).

Bazı yazarlar, hem örgütün profili hem de kendi tanımlarındaki bu etnik kimlik vurgusundan dolayı “Kürtçü-ırkçı” algısına (Avcı, 2011: 207) özellikle dikkat

çekmiştir. Hizbullah örgütü ise bu anlamda Kürt kimliğine ayrıca özel olarak vurgu yapmamış “bölge kaynaklı Zaza, Arap ve Türk kardeşlerimizden müteşekkil” “yine sünni akideye bağlı çoğunluğu Şafii mazhebinden” denilerek var olan vakıayı sosyolojik olarak (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 137, 141) izah ettiklerini ifade etmişlerdir. Hizbullah itirafçısı Abdülaziz Tunç, örgütün ideolojisinin temelinde milliyetçilik olmadığını; örgüte Kürtler dışında Malatya’dan, Kayseri’den, Akdeniz’den gelen Türklerin olduğunu; bölgedeki Arapların da örgüte olumsuz bakmadıklarını söylemiştir (Çakır, 2016: 164). Burada ‘yapılan vurgu tamamen içinde bulunulan toplumsal yapının tezahürü olduğu’ sonucunu çıkarmak mümkündür.

Geçmişten günümüze birçok İslamî hareketlerden hem etkilendiğini hem de faydalandığını belirten İ. Bagasi, kendini yerel ve özgün bir gurup olarak tanıtır. Bagasi (2004: 27), “ne yerel ne de ümmet düzeyinde kendisinden önce mücadele veren veya şu anda mücadele sahnesinde olan *hiçbir hareketin aynısı, uzantısı ve devamı* olmadığını” ve “mirasına da konmadığını” dile getirmektedir. Hizbullah örgütü, kendilerinin tüm Müslümanları kapsayan İslam’ın evrensel ilke ve ideallerine uygun bir cemaat olduklarını dile getirirler (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 137). “...İslami bir hareket, İslam’ın evrensel ilke ve ideallerine uygun bir dünya görüşüne sahip olmak ve her hususta İslami ölçülere uygun hareket etmek mecburiyetindedir... İslami hareketin evrensel olması, bölgeci veya ulusçu olmaması, onun mücadele verdiği coğrafyada bulunan insanların ve özellikle içinde doğup, büyüyüp geliştiği toplumun ve mensubu bulunduğu ulusun sorunlarına duyarsız kalması anlamında değildir... ...İslami bir cemaatin, kendi halkının ve içinde yaşadığı toplumun sorunlarına duyarsız kalması düşünülemez...” (Bagasi, 2004: 56).

Genel olarak İ. Bagasi, olmak istedikleri ideal tipi çizer. Neredeyse ümmetin hepsini kapsadığı yegâne yapı olarak kendinden bahseden örgüt, bu anlamda sosyal realiteden yoksun ve üst perdeden konuşmuştur. Nitekim bir dönem bütün açılımlarına rağmen Batı illerinde yer edinmek için uğraşan cemaat, sosyo-kültürel ve etnik doku uyumsuzluğundan dolayı buralarda yer edinemez. Gerçekte yerel ve bölgesel olmaktan öteye geçememiş, hatta bir dönem diğer İslami camiadaki kimi grupları da kendine zorla tabi kılmaya çalışmıştır.

D. HİZBULLAH ÖRGÜT ÜYELERİNİN KİŞİLİK YAPILARI, KİMLİK ve SOSYAL HAYAT

Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Kişilik, *çevre* ve *kalıtımın* ürünüdür (Atkinson vd., 2002: 422-486). Madalyonun bir yüzü kimlik ise diğer yüzünü kişilik oluşturur. Bireyi kendisini algılayış şekline kimlik denir. Başkaları tarafından algılanan yani bu kimliğin dışa yansıyan ifadeleri ise *kişiliktir* (Volkan, 2005: 264). Kimlik, boşlukta gelişen kavram değildir. Bireyin etnik, aile, kültür ve içinde bulunduğu toplum içindeki deneyimleri ile ilgilidir (Long, 2002: 422; Yapıcı, 2004). Kimi insanların hangi şart ve sebep olursa olsun, şiddet kullanmayı bir çözüm ve bir seçenek olarak görmesi ilk önce kişinin karakteri ve sonrasında ise kimliğini inşa ettiği sosyo-kültürel yapıda aramak gerekir. Bu anlamda teröristlerin kişiliği henüz şümulü ve sistematik bir şekilde araştırılmamış bu anlamda henüz kapsamlı bir tipoloji çıkarılmış değildir. Kısaca, terörist addedilen bireyin yaş, cinsiyet, meslek gibi belli bir klişe tipi yoktur (Ortaylı, 2002: 9; Göka, 2004: 205-206).

Evvela, uygun ortamlar olduğu takdirde, her insan vahşet uygulayıcısı olma potansiyeli vardır (Göka, 2004: 209, 225; Arıboğan, 2005: 81). Kişilerin terör sayılabilecek eylemleri tercih etmeleri, psikolojik sebeplerin yanında içinde bulundukları toplumun politik, ekonomik, kültürel nedenleri de etkilidir (Cirhinlioğlu, 2004: 209). Bunun yanısıra en önemli etkenlerden biri de yakın duygusal ilişkilerden doğan grup kimliği dir. Terörist eylem, çoğu zaman bir grup eylemi olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla eylemciler birbirleri arasında organik bağ olmasa dahi aynı amaç doğrultusunda hareket edebilmektedirler. Birbirlerinden çoğu zaman çok farklı coğrafyada olsalar dahi *geniş grup kimliğine* aidiyet hissiyle hareket etmektedirler (Göka, 2004: 208- 219; Cirhinlioğlu, 2004: 227; Volkan, 2005). Bütün bunların yanında “İnsan bir gecede terörist olmaz”, insan bir günde terörist olmadığı gibi terörist olarak da doğmaz, bunun uzun bir süreç gerektirdiği bilinen başka bir gerçekliktir (Laqueur, 2002: 124-125; Arıboğan, 2005: 87; Çitlioğlu, 2005: 230). Dolayısıyla genelde terörist tipolojileri bulunulan bölge, ırk, ideoloji, inanç ve mezhep, zaman ve mekâna göre değişiklik arz etmektedir.

Bir insanı canını teslim edecek kadar fedakârlık yapma duruma getirme

teknîği, çoğu zaman o insanın kişiliğini bedeninden ayırmaktan ibarettir. Ya eski kişiliğinin üzerini kapatacak yeni bir kişilik edinecek ya da kendi gerçek kişiliğine sahip olması önlenecektir. Bu çerçevede, uygulanan *kod adı* geçmiş bir nevi inkâr anlamına geldiği gibi, yeni yaşam, yeni kimlik, yeni aidiyet anlamlarına da gelir. Böylece birey, kendine özgü kimliği silip gurup kimliği ön plana çıkararak kendini dava uğruna feda eder. O artık kendini toplulukta yok etmiş onunla hemhal olmuştur, topluluğun devamı onun var olma modudur (Hoffer, 1998: 74; Long, 2002: 429). Bu anlamda, Sartre'nin deyişiyle bağlı oldukları gruplar, tek gerçek kardeşlik birliği haline gelmektedir (Wilkinson, 2002: 171). Hoffer (1998: 77) deyişiyle “Bir kişi, işkence veya yok edilme durumuna düştüğü zaman kişisel gücüne güvenmesi imkânsızdır. Onun tek güç kaynağı kendi kendisi olmak değil, güçlü, görkemli ve yıkılmaz bir grubun parçası olmaktır. Bu açıdan bakıldığında, inanç (iman) genellikle bir kimlik kazanma işlemidir ve bu işlemle kişi, kendi kendisi olmaktan vazgeçerek ölümsüz bir şeyin parçası olur.” yorumu bu anlamda kayda değer bir açıklamadır.

Hizbullah polis ve savcılık soruşturma tutanaklarına göre, yakalanan bir Hizbullah mensubunu emniyet sorgusunda konuşturmanın çok zor olduğu, bu konuda neredeyse her türlü şiddete karşı direnç gösterebilecek şekilde eğitildiği dile getirilmektedir. Gerek araştırmanın seyrini etkilemek, gerek örgüte zaman kazandırma amaçlı stratejik nedenlerle, sahte profil ve yanıltıcı bilgi vermeyi kural haline getirdikleri de bilinmektedir. Bu yüzden, Hizbullah örgütüne ait bilgilere, yakalanan militanların ifadelerinden daha çok, genelde ele geçirilen belgelerden yola çıkılmıştır (Yılmaz, 2009: 71-72; Örsdemir, 2007a: 49).

Hizbullah örgütü, hem kimlik inşası, hem bilgi birikimini aktarma hem müntesiplerinin her konuda nasıl davranmaları gerektiğini hem bu dava uğruna bedel ödeyenleri unutmamak adına hem de geçmişten bugüne nasıl bedeller ödenerek gelindiğini göstermek adına özellikle ‘beykoz operasyonu’ sonrasında bolca yazılı kaynak üretmiştir. Roman ya da tarihi dönem kitapları (Tanıkların Diliyle Yakın Tarih Katliamları, Susa, Şahitler, 6-8 Ekim Olayları gibi) da dahil olmak üzere, bütün eserlerinde özellikle didaktik dil kullanılmakta, mutlaka genel kültürün yanında ayet ve hadislerle bezenmiş bolca dini konular işlenmekte ve bunu özellikle bilgilendirme-eğitim amaçlı, bilinçli bir şekilde işlemektedir. Hizbullah

örgütü bununla üyelerinin *kimliğini inşa* etmekle kalmayıp *gurup kimliğini* güçlendirmeyi amaçlamıştır. Aşağıda incelenen temel eserler Hizbullahın nasıl bir metod izlediğini, özellikle yeni müntesiplerine örgütün nasıl ve hangi bedeller ödeyerek bugüne geldiğini, müntesiplerinden nasıl bir yaşam tarzı istediklerini göstermesi açısından önemlidir.

Naşit Tutar (2007) “39. Koğuş” adlı eserinde, özellikle, ilk olarak Diyarbakır Cezaevi’nde başlayan cezaevi örgütlenmesini ve oralarda nasıl yer ediniş ve nasıl bir eğitim sistemi geliştirdiklerini anlatır. Bu cezaevinin nasıl “Medrese-i Yusufiyye”ye dönüştüğünü ve teşkilat aşamalarını ayrıntılarıyla izah eder.

Yine aynı minvalde Naşit Tutar (2013) “Yusuflî Direniş” adlı eserinde özellikle Bingöl Cezaevi’nin fonksiyonu ve oradan yayılan örnek cezaevi direnişinden bahseder. Bütün bu eserlerin satır aralarında Hizbullah örgütünün ‘cami örgütlenmesi, cezaevi örgütlenmesi’ gibi teşkilat yapısına dair bilgiler de edinilmektedir.

Naşit Tutar (2010) “İmana Susayan Gönüller” eserinde, müntesiplerinin sosyal hayatta ve bulundukları toplumda nasıl davranmaları gerektiği, insanlara bu konuda rol model olarak, hayatı cahili değer yargıları ile değil, Kur’an ve Sünnetle şekillendirmek gerektiğini bunun içinde kan davalarından ticari ilişkilere, düşünlerden toplu yaşam kurallarına kadar dini çözüm önerileriyle birçok konuda yaşanmış örnekler vermektedir.

Mehmet Sudan (2015) “Mescid Gülleri” adlı eserinde 90’lı yıllarda Hizbullah’ın camilerde nasıl teşkilatlandığını, tehdit, baskı ve engellemelere rağmen gençlerin cami derslerini ve cami örgütlenmesini anlatır. Bu arada M. Sudan’ın Hizbullah’ın cami teşkilatlanmasında en çok sözü edilen kişi olduğu hatırlanmalıdır.

Naşit Tutar (2016) “Eşreften Esfele - Muhbirler” adlı eserinde devletin kendilerine yönelik ajanlaştırma, sızma ve mitleştirme operasyonlarını ayrıntılı bir şekilde hikâyeleştirir. Bu eser, kendi deyimleriyle 90’larda istihbarat birimleri tarafından yürütülen ve hiçbir hukuki ya da ahlaki değer gözetilmeden uygulanan ajanlaştırma yöntem ve taktikleri, ajanlaşan bireylerin de aşama aşama imani ve ahlaki yönden nasıl yozlaştıklarını ve yok olduklarını gözler önüne serer.

İskender Tutar (2020), “*Konuş Yoksa...*” adlı eserinde 90’lı yıllarda gözaltında sistematik işkencelerin ayrıntılı ve tüm çıplaklığıyla nasıl vicdansızca uygulandığı, bunun karşısında cemaat örgüt nasıl tavır takındığı ve böyle bir durumda nasıl davranılması gerektiğinden bahseder.

Reyhan G. Çelebi (2014) “*Asiye*” adlı eserinde, yaşanmış birçok olaydan yola çıkarak İslam’ın kadına verdiği değer, Müslüman kadının duruşu ve kimliği üzerine odaklanır. Tüm bunları anlatırken elbette bol bol bir inançlı kadının nasıl olması gerektiği ile ilgili örnek anlatılar vermektedir. Aynı perspektifte, Muhammed M. Yaray (2011) “*Amine Sensin*” romanında genç bir kızın sosyal hayatta ve okulda inancı uğruna nasıl direniş sergilediği, küçük bir kızın nasıl destan yazabildiği bu bağlamda genç kızlara rol model olmasını işler. Kadın kimliğini ve inancı uğruna bedel ödemeyi, direnmeyi ön plana çıkaran bir diğer eser Mahmut Kılıç’ın (2015) “*Kod Adı Hafize*” eseridir. Özellikle 28 Şubat döneminde üniversitelerde başörtüsü yasağı için kurulmuş ikna odalarından, ülkenin Güneydoğu Bölgesi ile ilgili birçok toplumsal konulara kendi zaviyesinden değinir.

Hizbullah’ın yazılı metinleri üzerinden (Xalê Bekir; Şehadet Bir Çağrıdır Nesillere, Çağlara; Susa Gülleri... gibi) oluşturduğu toplumsal belleğin *söylem analizine* (Kurt, 2018: 170-208) ve Hizbullah etkinliklerinin *görsel analizine* odaklanan Kurt (2018: 209-271)’a göre, bu yol ile cemaat üyelerinin kişiliğini oluşturmaya çalışırken dışarıya mesaj vermeyi ihmal etmemektedir. Toplum inşasına yönelik, ruhu güçlendirme ve *ne için var olduğunu*, amaç ve ideallerinin kimlik algısına işlendiği bu metinler kimlik inşasının ana kaynaklarıdır.

Hizbullahi gençlere, özellikle cami derslerinde “kendini feda etme kültürü, şehadet aşkı” duygusu, ilk dönem İslam tarihinden örnekler de verilmek suretiyle güçlendirmektedir. Hatta çaresiz kalındığı durumlarda ‘*var olmak için yok olmak*’ anlamında, bile bile ölüme gidildiği, bunun cihad ve şehadet kültürü ile anlamlandırmaktadırlar (Aydınalp, 2008: 159-252). Böylece ‘*anlamalı bir şekilde yaşayamıyorsak anlamalı bir şekilde ölürüz*’ mottosunu geliştirerek yaşamlarına izzet ve şeref kattıkları (Salur, 2006: 183) duygusundadırlar. Bu bağlamda bedel ödemek, hapis yatmak veya ‘şehit olmak’, özellikle Beykoz operasyonuna kadar Hizbullah mensubu pek çok kişi için arzulanan bir durum olmuştur (Kurt, 2018: 144).

Bununla beraber, 90'lı yıllarda Hizbullah örgüt mensuplarının belli başlı bir takım özellikleri de bilinmektedir. Hizbullah müntesiplerinin ailelerin çoğunlukla Doğu ve Güneydoğulu Kürt kökenli, orta/dar gelirli ve kalabalık ailelerden geldikleri bilinmektedir. Genelde Diyarbakır, Batman, Bingöl, Mardin illeri nüfusuna kayıtlı olan (Örsdemir, 2007a: 50; Yılmaz, 2009: 73) Hizbullah mensupları ve aileleri, geçmişte soruşturma geçirmediikleri tutanaklara yansımıştır. Silahlı kanatta yer alan örgüt militanları büyük çoğunluğunun ise 14-21 yaş (dönem itibariyle 1972-1988 aralığı) aralığında olduğudur. Hizbullah mensuplarının üniversite öğrencilerinden katılım olsada genelde ortaöğrenim ve dengi okul mezunu oldukları, birçok örgüt mensubunun eğitim-öğretim kurumlarına düzenli olarak devam ettiği tutanaklara girmiştir. Cemaat üyelerinin, eleman temini çalışmalarında gençler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yüzden faaliyet alanları *kırsaldan çok kent merkezleri* ve eğitim öğretim kurumları üzerinde yoğunlaşmıştır (Yılmaz, 2009: 73; Örsdemir, 2007a: 51; Özeren vd., 2010: 157-159).

Kadın ve erkeklerin haremlik ve selamlık olarak ayrıldığı, kadınlarda siyah çarşaf, erkeklerde ise sakalın ağırlıklı olduğu bir profil (Kurt, 2018: 161; Örsdemir, 2007b: 43; Yılmaz, 2009: 68; Örsdemir, 2007a: 46) kayıtlara geçmiştir. Katılımda ağırlık erkeklerde olmakla birlikte, kadınların da aileleri ile birlikte Hizbullah'a katıldığı ve ailenin toplu katılımının, kadın katılımı için başat etkenlerden olduğu söylenebilir (Kurt, 2018: 96). Kadın müntesiplere ayrı önem ve ayrı görevler verilir. Kadın müntesipler guruba daha bağlı ve fedakâr olabilmektedirler. Kadınlar genelde sohbetlerde, eğitim alanlarında, kermeslerde, mitinglerde ve sosyal yardım alanlarında daha bir etkin ve görünür olmaktadır. Esasen Hizbullah mensuplarının sosyal anlamda görünürlüğü (kara çarşaf, peçe vb.) kadınlar da daha belirgindir. Lakin grup içi çalışmalarda aktif rol alan kadınların yine de erkeklerden biraz daha geride kaldığı da gözlemlenmektedir. Hizbullah örgütü diğer birçok hareketin aksine evlilik ve cinsellik konusunda geleneksel dini yorumlardan öte bir ciddiyet, ahlakilik ve katılığa sahiptir.

1990'larda toplumsal yaşamda bir Hizbullah mensubu genelde "geniş şalvar kesim kıyafetler, Leton ayakkabı, çember siyah kısa kesilmiş sakal" tiplemesi ile farkedilirdi. Eylem tarzlarıyla ise genelde Takarof-Makarov ile arkadan enseye ateş

edip infaz etmek ya da satırla saldırmak şeklinde ayırt edici alametler olarak zikredilebilir. Esasen bulunulan dönemde yapılan eylemler ve yapılaş biçimleri o gurubun ‘imzası’ şekline bürünmüştür.

Bir Hizbullah mensubunun sosyal hayat içerisinde aşağı yukarı beş önemli görevi vardır. Bunlar;

a) Kendi ailesinin rızkını helal yoldan temin etmek, örgüte infakta bulunmak ve ibadetlerini aksatmaması üzerine günlük evradı ezkarını yerine getirmek. Esasen, bir Hizbullahçının bu süreçte hayatında hiç bir boşluk yoktur, örgüt onun her alanını kaplamış ve kendi de adanmış bir hayat sürmektedir. Bu anlamda, örgüt onun ailesidir ve kişinin tüm yaşamını çevreler her şeyini kuşatır. Bireyin, belli bir ideal anlatı çerçevesinde bir gayesi vardır ve o bir dava adamıdır. Devamlı gergin, stresli ve tetikte bir yaşamın yanı sıra, her an ölüme hazır bir hayat psikolojisi içindedir. Her daim “fi sebillillah” için motive olmuştur. Buna rağmen o, hem İslam dini için ve hem de ümmet için digergamlığı karşısında, yaptığı işten dolayı duyduğu gurur belki de biraz kibir tüm benliklerini kuşatmıştır.

b) Kurumların (kilise, cami, sinagog, vb.) iletişim, eleman temini, lojistik ve barınma gibi konularda sağladıkları destekle dinî hareketlerin örgütlenmesinde önemli rol (Pearce, 2006: 118-119; Kepel, 2003) oynadığı bilinmektedir. Dolayısıyla, camilerinde en önemli fonksiyonlarından biri, inanan müminlerin cemaat olarak birbirinin durumundan haberdar olmasıdır. 1990’lı yıllarda özellikle Doğu’da dini referanslı neredeyse tüm guruplar, okul ve özellikle camilerden eleman temin etmiş, genelde buradan üye toplama faaliyetlerine girişmiştir. Birçok camideki kontrolü sağlayan Hizbullah, bu yerleri teşkilatlanmanın yanı sıra eğitim, irtibat, buluşma ve gizlenme yeri, bazen de saldırı silahlarının saklandığı mekân olarak da kullanmaya başlamıştır.

Dini roman ve hikâyelerin oldukça geniş yer tuttuğu 90’larda bu süreç genelde şu şekilde işlemektedir. Okuldaki Hizbullah mensubu için ‘alaka’ denilen öğrencilerle ilgilenmek ve onunla alaka kurmak en temel sorumlulukların başında gelmektedir. Genelde süreç, alaka’ya dini hikâye ve romanlar verilmesiyle başlar. Sonrasında kitabın konusu ve okuyanın değerlendirmesi hakkında sohbet edilir.

Kitap alışverişi ile kurulan yakınlık sürekli ve düzenli ziyaretlerle pekiştirilir. Genelde sınıfın kapısından alınan öğrenci, boş zamanının çoğunu bu Hizbullah mensubu ile geçirmek zorunda kalırdı. Bu yolla, talebenin/alakanın eski sosyal çevresinden soyutlanması sağlanır, aynı zamanda diğer dini guruplara kaptırılmamış olurdu. Öğrenci, pikniklere, birlikte top oynamaya, namaz kılmaya ve ev sohbetlerine (çay-bisküvi) götürülerek yeni bir sosyal çevreye dahil edilir. Böylece örgüt, bu yeni öğrencinin hayatının her alanını boşluk kalmayacak şekilde kuşatıp çevrelerdi. Hizbullah bu amaçla, Türkiye’de dini alanda yayımlanan tüm yayınları kullanırdı. Bunların başında dönemin Emine Şenlikoğlu, Hekimoğlu İsmail, Şule Yüksel Şenler, Hasan Nail Canat romanları gelirdi. Kendilerinin sınıandıklarından habersiz testi geçen bu çocuklar, bir sonraki aşamada eldeki imkânlar ve hedefteki talebelerin anlayış durumuna göre başka etkinlik ve okumaların içine dahil edilirdi. Tebliğ faaliyeti kapsamında nakış nakış işlenen bu öğrenciye bir süre sonra ‘davet’ yapılır. Talebenin bunu olumlu bulması durumunda kişiden genelde özgeçmiş ve ‘son altı ay içinde çekilmiş’ bir fotoğraf istenir.

Hizbullah açısından “Emri bil ma’ruf Nehyi anil münker” babında tebliğ anlayışı, esasen örgüte eleman kazandırma stratejisi olarak ortaya çıkar. Hizbullah üyeleri için gündelik yaşam pratiklerinin başında ‘idealist’ anlatıların verildiği *cami faaliyetleri* merkezdedir. Bunun yanı sıra örgüte katılım, çoğu zaman aile, okul faaliyetleri, mahalle ve arkadaşlık çevresi etkili olmuştur (Kurt, 2018: 106, 176-177; Örsdemir, 2007b: 29; Avcı, 2011: 196-197).

Hizbullahın örgütünün yazılı, görsel, sosyal medya gibi kaynakları tarandığı zaman onun en önemli propaganda ve aynı zamanda motivasyon araçlarından birinin de *ilahi-ezgi* (Mizgina İslam, Şehitler Kervanı gibi) ve neşidler olduğu görülecektir. Örgüt içinde şهادet söylemi oldukça yoğun ve etkin bir biçimde işlenmektedir. Hizbullah müntesibi bir kişi için ölüm, şهادet demektir; yaralanma ise, gazilik anlamına gelmektedir. Hapishane onun için Medrese-i Yusufiye’dir. Kendisinin fiili olarak şiddete başvurmadığı dönemlerde ise, İslam coğrafyasının mazlum halkları (Filistin, Çeçenistan, Bosna, Arakan, Irak, Suriye gibi) adına yazılmış okunmuş yine cihad, şهادet, intikam ve kıyam üzerine olan ezgiler çoğunluktadır. Hizbullah’ın özellikle şiddete başvurduğu 90’lı yıllarda çıkardığı kasetlerde, cihat/şهادet

verguusu, çatışmalarda ölen militanlarını yüceltmesi ve müntesiplerine ideal tip olarak sunması en etkili motivasyon araçları arasında yer almıştır.

Esasen, kendini yüce amaçlar (rıza-i İlahi, halkların kurtuluşu veya özgürlüğü gibi) için yapılan mistik ve duygu yüklü ezgi, şarkı, marş ve ilahiler içerik olarak, kendini feda etme kültürü ve diğergamlık ile beslenirler. Oldukça yoğun duygu ve empati besleyen bu müzik-musıkı, üyelerin amaç ve ideallerini hatırlatan güdülenme aracı olması bir yana, en güzel, en etkili üye ve sempatizan kazanma stratejisilerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu stratejiyi Türkiye’de DHKP-C ve Hizbullah gurupları oldukça etkili şekilde kullanmaktadırlar. Özellikle, Grup Yorum’un Anadolu’da kullanılan her dilde ve enstrümanda ustalıkla konuşturduğu ezgiler, başta DHKP-C ve diğer marjinal sol guruplar tarafından hala üniversitelerde etkili eleman kazanma yollarından biridir.

c) Bir Hizbullah mensubu gündelik çetele tutup hemen hemen her şeyi raporlamalıdır. Örneğin, camilerden sorumlu olan Hizbullah elemanları, camide Kur’an, İslam tarihi gibi derslerinin verilmesi gibi faaliyetlerin yanında bazı sorumluluklara sahiptir. Derse gelmeyen kişilerin takibi, bir sorunları olup olmadığının öğrenilmesi varsa bu problemlerin çözümü, bu kişilerin gelişimlerinin takip edilmesi, aile ve sosyal ilişkilerinin gözlemlenmesi, cami çevresinde bulunan işyerleri başta olmak üzere etrafın izlenmesi ve tüm bu icraatlerin pelür kâğıda yazılarak rapor etmesi gerekmektedir. Bu raporlama sadece cami çevresiyle ilgili değil, şüpheli ve rutin dışı herşeyin raporlanması şeklinde cereyan etmektedir. Bu anlamda, Hizbullah, örgütün bu konudaki kazanımlarını aktararak müntesiplerine nerede nasıl davranmaları gerektiği tecrübesini aktarır (Tutar, 2007; 135-136; Kurt, 2018: 106-107).

d) *Güvenlik ve gizlilik* bir Hizbullah mensubunun gündelik yaşamında dikkat etmesi gereken en önemli prensiptir. Örneğin, örgüt evinin güvenli olup olmadığını kontrol etmek için pencereye bir saksı, havlu, oyuncak koyma; arkadan takip eden varsa onu görebilmek için sokağı geniş alma, yakalanıp sorguya çekilmesi durumunda sorumlusuna dair vereceği sahte (Örsdemir, 2007a: 49) bir eşkâl vardır. Bütün bu şiddet ve stresli ortamda, elbetteki büyük bir grup olan Hizbullah örgütünü yönetmek, sevk ve idare etmek ciddi bir iş bölümü, katı bir *hiyerarşi* ve *gizlilik*

konusundaki hassasiyetine dayanacaktır. Bu şekliyle örgüt, mensubu üzerinde grup aidiyetini gündelik yaşamı boşluk kalmayacak şekilde düzenlenmesi ve onu kontrolü ile sağlamaktadır.

e) Bir Hizbullah mensubu insiyatif alacağı konular hariç hemen hemen her şeyi örgüt ile *istişare* etmelidir. Üstlerinin vereceği kararlara itirazsız *mutlak itaat* istenir. Yani örgütün vereceği her görevi vazife bilip onu yerine getirmesi beklenilir. Dolayısıyla Hizbullahi eylemlerin hiçbirisi rastgele olmadığı, iradeli ve bilinçli bir tercih olduğunu ve yüksek güdülenmeyle icra edilmektedir. Hedef alınan tüm şahıslar genellikle iyi bir istihbarattan sonra titizlikle seçilen kişiler (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 231; Yılmaz, 2009: 68) olduğu bilinmektedir.

Bu kısımda genelde örgüte katılım, kişilik yapısı ve ruh halleri, bulunulan toplumsal yapı, din anlayışları, diğer guruplara bakış gibi Hizbullah müntesibine ait birçok ipucu barındırmaktadır. Basın bildirileri başta olmak üzere kendi kaynaklarında satır aralarında okuduğumuz bu tipolojilerden en kaba şekliyle beş bileşen öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki; Hizbullahın eylemi öncelediği lakin usul esas eksikliğinin olduğu, *ikincisi*; geçmişten ders çıkardığı ama günah çıkarmadığıdır. Üçüncüsü, Hizbullah militanları pes etmeyen kararlı azimli inançlı özgüveni yüksek sağlam kişiliklerden oluştuğu, örgütün hala yerli yerinde durduğu ve hala silahlı olduğu, dördüncüsü; bölgede dini gurupların kendi sayelerinde PKK tarafından yokedilmedikleri, *beşincisi*; tüm bunlara rağmen dini gurupları rakip görmek yerine çevrelerini dinlemeye başlaması, *istişare* ederek değişip dönüştüğü hadisesidir.

II. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN TEŞKİLAT YAPISI

Örgüt, ortak bir amacı ya da eylemi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kişilerin veya kurumların oluşturduğu bilinçli organizasyon, teşkilat anlamında kullanılır. Bu anlamda örgüt, belirli bir otorite ile beraber ast-üst ilişkisinin ve *emir komuta* zincirinin hâkim olduğu *hiyerarşik ilişkiler* kümesini içeren insan grubudur. (Geniş bilgi için bkz.: Şerif, & Şerif, 1996: 181-359; Kutup, 2016; Özgenç, 2022; Aksakal & Yurttaş, 2019; Efe, 2013; Türkyılmaz, 2022). Hüseyin Velioğlu'nun yaşamının anlatıldığı *hüseyinisevda* ve *habernas* web sitelerinde, onun nasıl bir örgütsel çalışma içerisine girdiği ve bu bu gurubu nasıl kurduğu anlatılır. Bu anlatıda onun özellikle “cemaatleşme” kavramı ve Müslümanların çoğunu aynı çatı altında birleştirme anlamında “*vahdet*” (birlik) anlayışı üzerine bir hareket metodu arzulanmış olduğu söylenmektedir. Lakin bu vahdet anlayışı kanaatimizce genelde Hizbullah potasında zoraki buluşma-birleşme şeklinde dayatıldığı, yanlış yöntemlerle uygulamaya konulduğu ve bu konuda pek başarıya ulaşılmadığı sonucu çıkarılabilir.

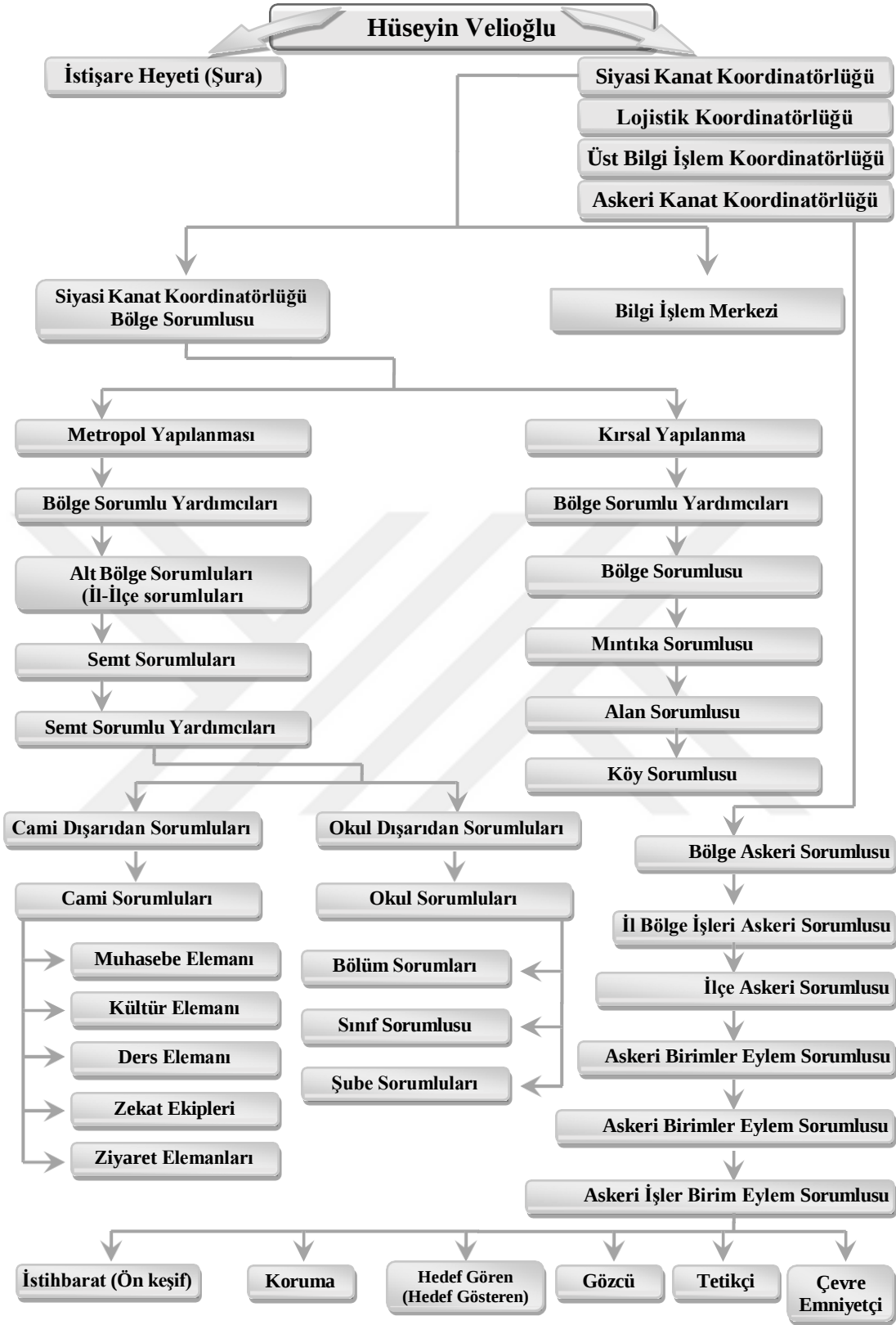
1980 sonrası medreselerde, evlerde, Kur'an okuma ve sohbet guruplarında, çay ocaklarında, özellikle çeşitli kitabeveleri çevresinde toplantılar yoluyla cemaatleşme ve tebliğ faaliyetleri yürüten dini guruplar gibi Hüseyin Velioğlu ve arkadaşları, özellikle camiler etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Bu amaçla imamı olmayan camilere kendi fikirlerine yakın kimseleri yerleştiren Hizbullah, diğer taraftan resmî görevli olan imamları da genelde psikolojik baskı ya da ikna yoluyla kendi yanına çekerek üzerlerinde kontrol sağlamıştır. İmamlar ve Seydalar, özellikle Güneydoğu Bölgesi'nde, Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla insanlar üzerinde manevi anlamda sahip oldukları güçlü etki nedeniyle, hem Hizbullah'ın hem de PKK'nın önemli hedefleri olmuşlardır. 90'lı yıllarda Hizbullah'ın fetvalarını anlatmayı kabul etmeyen onlarca imamın veya müezzinin örgüt tarafından ağır bir şekilde cezalandırıldığı iddiaları hala tazeliğini korumaktadır. Diyarbakır İskenderpaşa Camisinde 1989 yılında başlayan ilk örgütlenme, 1994 yılına gelindiğinde il merkezindeki cami ve mescitlerin üçte ikisini kontrol altına aldığı bir organizasyona (Kurt, 2018: 41; Aras & Bacık, 2002: 151-152) dönüşmüştür.

Savcılık iddianamesinde Türkiye Hizbullah'ının yapılanmasında, İhvan-ı

Müslimin ve İran devrim muhafızlar ordusu (Pasdaran) ile benzerlikler gösterdiği kayda geçmiştir (Yılmaz, 2009: 72; Örsdemir, 2007a: 49). Bu sebeple Gaffar Okkan'ın onlar için “istihbarat örgütü-ajan örgütü” dediği nakledilir. Mısır ve İran'dan ithal edilen bu örgütlenme modellerine ilâve olarak, örgüte kaynak sağlayan İslamî kitabeveleri, Türkiye Hizbullahı'na has “her sistemin kendine sunduğunun en iyisini almak” anlayışını yaratmıştır. Örgüt yapılanma aşamasının başlangıcında, dinî harekette Seyyid Kutup (2006: 12-13)'un zorunlu gördüğü “öncü bir cemaat”i hedeflemiştir. Hizbullah anlayışında, bir cemaat oluşturulma zorunluluğu günümüz koşullarında bir Müslüman'ın kimliğini koruması için İslamî bir yükümlülük olarak görülmüştür (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 133).

Hizbullahın öğretisi ve teşkilatlanma yapısı itibariyle *eklektik* bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Kurt (2018: 43); iman hakikatleri konusunda *Risale-i Nurlar*, eylem açısından *İran İslam Devrimi* ve teşkilatlanma konusunda *İhvan Hareketi*'ni model aldığını ifade etmektedir. Örgüt, bu eklektik yapısı ile beraber yerel özelliğini kaybetmeden devam etmiştir. Çoğunlukla il ve ilçelerde bir sorumlu başkanlığında *hücre* örgütlenmesi şeklinde yapılanan Hizbullah Örgütü*, *teşkilat yapılanması* konusunda oldukça profesyoneldir. Bu dönemde Hizbullah, faaliyet alanı genelde orta dereceli okul ağırlıklıdır. Daha çok şehir örgütü olan Hizbullah, alt, üst ve yatay ilişkiler ile kurduğu koordinasyonla eşgüdümlü hareket etmektedir. Direkt silahlı eylem yapabilme yetkisine sahip il ve ilçe sorumluları; örgütsel istihbarat, eğitim ve eylem gibi faaliyetleri birlikte yürütmektedirler. Kimi zaman eylem yapmak üzere sorumluluk alanı farklı bir bölgeden getirilen kişi, eylemin gerçekleşeceği şehir veya mekândaki örgüt elemanlarınca genelde tanınmamaktadır (Örsdemir, 2007a: 49; Yılmaz, 2009: 71-72).

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-4> (D.T.: 23.05.2023).

Yukarıdaki şekil **Hizbullah Örgütü'nün** 1990'larda çıkarılan şemasıdır.

(Genişletilmiş Şema: Menderes, 2009: 60; Örsdemir, 2007a: 38; Örsdemir, 2007b: 35)

A. LİDER ve ŞÛRA (İstişare Heyeti)

Rehber. İmam. Seyda. Şura, kelime olarak danışmak (meşveret) anlamına gelir. Esasen, özellikle konunun uzmanlarının karşılıklı fikir beyan edip danışması anlamına gelen istişare, bir araya gelerek üzerinde ortaklaşa fikir beyan edilen iş anlamındadır. “Onların işleri aralarında şûra iledir” (Şûrâ 42/38) ve “iş hususunda onlarla istişare et!” (Âl-i İmrân 3/159) âyetlerinden yola çıkarak istişare, Hz. Peygamber’in sünneti ve Hulefâ-i Râşidîn’in uygulamaları ile İslam topluluklarında yer etmiştir (Türcan, 2010: 230-25). Şûra prensibini belirtmek için “kengeş” kelimesini kullanan Türkler; özellikle Müslüman olduktan sonra devlet işlerini danışma yoluyla yürütme geleneklerini, İslâm’ın istişare prensibiyle meczederek devam ettirmişlerdir (Mahmud, 2008: 604).

Hizbullah örgütünün kurucusu 1952 yılında Batman ili, Gercüş ilçesi, Boğazköyü’nde doğmuş olan Hüseyin Velioğlu’dur. Oldukça başarılı bir öğrenci olan Velioğlu, ilk ve orta öğrenimini Batman ve Mardin’de tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarındaki Millî Selamet Partisi gençlik kolları, Akıncılar Örgütü ve MTTB’de (1977-1980) görev almıştır. 1980 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi maliye bölümünden mezun olmuştur (Çakır, 2001: 49; Çitlioğlu, 2001: 70). H. Velioğlu, 1978 yılında üniversitede “Durmaz” olan soyadını değiştirmeden önce, Mevdudi’nin kurduğu “Cemaati İslami” gurubuna mensup İngilizce olarak basılan İslamcı dergi “The Ummah An Independet Montly Muslim Critique” sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü olarak kayıtlara (Çakır, 2016: 61-63) geçmiştir. Mezun olduktan sonra Batman’a dönmüş, bölgede İsa Altsoy, Edip Gümüş, İhsan Yeşilirmak, Fidan Güngör ile birlikte faaliyet yürütmüştür. Hüseyin Velioğlu, kendisini bölgede kabul ettirdikten ve özellikle silahlı faaliyetlere başladıktan hemen sonra tamamen yer altına çekilmiştir. Kendi örgütü içinden bile sınırlı sayıda elemanların görüşebildiği Velioğlu, kendi örgüt elemanlarınca dahi yakından bilinip görülmemiştir. Zaten iletişimin ekserisi kurye üzerinden ve şifreli gerçekleştirildiğinden dolayı kendisi hayattayken hakkında çok az bilgiye ulaşılabilmektedir (Yılmaz, 2009: 56).

Hizbullah itirafçısı Abdülaziz Tunç ise, Risale-i Nur Külliyyatı’na çok iyi hâkim olan Velioğlu’nun güçlü bir ikna yeteneği olduğunu ve bunu sohbet ve toplantılarda sergilediğini söylemektedir (Çakır, 2001: 147). Velioğlu, 1978 yılında

evlenir ve 11 çocuğu olur. 1983-1991’de Diyarbakır’da; 1991-1995’te Mardin’de; 1995-1997’de Adana’da; 1997-1999’da Konya’da ve 2000 yılında İstanbul’da bulunmuş, örgütünü buralardan sevk ve idare etmiştir*.

Aras & Bacık (2002: 151), Velioğlu’nun “dinî görevi”ne başlamadan önce siyasi alanda faaliyet gösterme girişiminde iki başarısızlık yaşadığını belirtmektedirler. *Birincisi*, mülkî idare amirliği (kaymakamlık) sınavındaki başarısızlığıdır. *İkinci* başarısızlığını ise, Batman’da Petrol-İş Sendikası Başkanlığı seçimlerinde yaşamıştır. Bu başarısızlıkların, başlangıçta sosyal değişim için şiddeti savunmayan Velioğlu’nu şiddet içeren yöntemlere ittiği ileri sürülmektedir. Çakır (2001: 52; 2011, 64)’a göre sendika seçimlerinde 1.600 oy alan sol blok adayına karşı aldığı 1.100 oy, Velioğlu’nun sağ kesim içinde tanınan bir isim olmasına yetmiştir. Batman’da güçlü bir grup oluşturan Velioğlu ve arkadaşları, 1980 yılında aldıkları karar doğrultusunda örgütün merkezini Diyarbakır’a taşımışlardır. 1987 yılında açıkça faaliyet göstermeye başlayana kadar gizli ev toplantıları düzenleyen örgüt, Diyarbakır’da açılan “İlim Kitabevi” nedeniyle, İlmeçiler olarak da anılmaya başlanmıştır (Kurt, 2018: 44; Avcı, 2011: 193).

Bölgede bu kadar eğitim gören ve yüksekokul okuyan çok nadir bulunduğu o tarihlerde, akrabaları ve ailesinin devlet görevi almasını çok istedikleri; lakin Velioğlu’nun bunu istememesinden dolayı çok üzüldüklerini ifade edilmektedir. Bu başarısızlıklarının Velioğlu’nu şiddet içeren yöntemlere ittiği yorumlarını kesinlikle reddeden yeğenini ise, kaymakam olma isteğinin kendisinin değil, ailenin isteği olduğunu, Velioğlu’nun ise, mülki amirliğe sıcak bakmadığını söylemektedir.**

Hemen hemen birçok toplumda liderlik olgusu sosyolojik bir gerçekliktir. Max Weber, otorite tiplerini geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere üçe ayırmaktadır. Otoriter liderlik daha çok geleneksel toplumlarda ön plana çıkmakta, bu lider mahiyetindeki insanlar ve gruplar adına her şeyi kendisi belirlemekte ve tayin etmektedir. Weber’e göre, “karizma” terimi kendisinde doğaüstü yeteneklerin olduğuna inanılan ve sıradan insanlardan ayrılan, belli niteliklere sahip olan ve toplumu bunalımdan kurtaran “insan” için kullanılmaktadır. Karizma bir özelliktir.

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-2> (D.T.:21.05.2023)

** <https://www.youtube.com/watch?v=rNe9dAuvMyI&t=4560s> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2021)

Karizma sahibi kişiler cazibe merkezi olduklarından toplumun doğal lideri olurlar. Gücünü yasalardan alan resmi liderlere kıyasla karizmatik liderler güçlerinin olağanüstü özelliklerden alırlar (Kızılçelik, 1994; 258; Arslantürk & Amman, 1999: 160). Örgütteki konumundan hareketle otoriter bir kişilik sergileyen Hüseyin Velioğlu, yine de bu lider tipleri içinde karizmatik lider pozisyonunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu tarz yapılanmalarda, genelde dini lider ve siyasi liderin varlığı ve bunların birbirinden ayrı olduğu ön kabulü vardır. Örneğin, Menzil grubunun dini lideri Molla Mansur Güzelsoy, siyasi lideri Fidan Güngör olarak kabul edilmiştir. Karar alma ve operasyonel faaliyetler konusunda o kadar da bir etkisi olmayan dinî liderin asıl rolü, üyelerin dinî ve ilmi motivasyon yönünden desteklenmesidir. H. Velioğlu örgütüne görev dağılımı verip inisiatif vermemiş, nihayetinde son kararı kendine bırakmıştır. Dolayısıyla Velioğlu, hem dini hem de siyasi lider olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Hüseyin Velioğlunu, ‘fırsatları iyi değerlendiren, nerede bir imkân bulduysa onu Hizbullah’ın amaçları için kullanmaya çalışan, teorik tartışmalardan çok eylemi önceleyen’ (Kurt, 2018: 132) biri olarak tanımlanması, <https://habernas.com/>, <https://huseyni-sevdam.tr.gg> ve www.huseynisevda.biz internet sitelerinde yer alan biyografilerde de bulunabilmektedir. Bu yönüyle Velioğlunun pragmatik, hedefe çabuk ulaşmayı amaçlayan, sonuç odaklı, gelişime açık lakin “*kervan yolda dizilir*” mantığıyla hareket eden, bunun üzerine ciddi bir *usul-metod problemi* yaşayan biri ve bir hareket olarak tanımlamak yanlış olmasa gerek.

Şûra, üst düzeydeki siyasi ve askerî üyelerin oluşturduğu, çok önemli konuların tartışılarak kararların alındığı merkez komitesi olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye Hizbullahı’nın örgütsel yapılanmasında üç seviyeli bir hiyerarşi vardır. Bunlar; *liderlik*, *şûra* ve *şehir komiteleridir*. Liderlik; dinî ve siyasi olarak ikiye ayrılır. Hüseyin Velioğlu, her iki liderliği uhdesinde bulunduran bir liderdir (Örsdemir, 2007b: 35-36; Avcı, 2011: 197).

Örgütün kuruluş aşamasında görev alan üst düzey mensuplarından oluşan ve rehber/lider doğrudan bağlı olarak faaliyet gösteren *şûra* üyelerinin sayısı değişmektedir. Şûra, askerî ve siyasî kanat olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tüm faaliyetler şûrada alınan kararlar çerçevesinde yürütülür. Bunun yanısıra üst şûra

haricinde her ilde alt şûralar bulunmakta ve o ildeki örgütsel faaliyetler buralardan çıkan kararlar ile sevk ve idare edilir. Genelde Hüseyin Velioğlu'nun başkanlık ettiği şûra da yapılacak her türlü faaliyet ve çalışma ile ilgili son karar kendisininidir. Kimi zaman yapılacak işler ile ilgili Şûra üyeleriyle birebir görüşmeler yapılır. Bu yüzden, her konu Şûra'da görüşülmez. İlgili Şûra üyesinin bildiği bir konu diğer üyeler tarafından bilinmeyebilir (Yılmaz, 2009: 60-61; Örsdemir, 2007a: 38). Şûra üyelerinin çoğu, Hüseyin Velioğlu'nun silahlı faaliyetlere başlamadan önceki arkadaş çevresinden de oluştuğu bilinmektedir. Bunlar, Edip Gümüş, Selahaddin Ürük, İsa altsoy, Hacı Bayancuk*, Mehmet Beşir Varol, Mehmet Sudan ve Cemal Tutar oldukları tahmin edilmektedir.

Şûra olmasına rağmen son sözün liderde olduğu anlayış, var olan örgüt yapısına da sirayet eder. Yani Hizbullah örgütünde kimi zaman 'ben varken bu bölgede diğer dini gruplara ne gerek var' anlayışı hakim olacaktır. Bu örgütün kendince ümmetin vahdet anlayışı (İslam birliği) sonraki açıklamalarda da kendini hissettirecektir. Hizbullah örgütü Said-i Nursi'nin, "Herkes benim meşrebim, mesleğim ve mektebim haktır diyebilir. Ancak, hak yalnızca benim meşrebim, mesleğim veya mektebimdir demeye hakkı yoktur" şeklindeki veciz ifadesini kendilerine ilke olarak kabul ettiklerini beyan etmesine (Bagasi, 2004: 37) rağmen realitede gurubun üyeleri üzerinde "biz hak ve doğru yoldayız, liderimiz, şûramız yanlış yapmaz ve sorgulanmaz, kişisel menfaat yok, her şey Allah rızası için, onun dinini hâkim kılmak için" anlayışı egemendir. Bu anlayış diğer dini grupları çok pasif olmakla suçlamaya kadar ulaşacaktır. Hatta kendi örgütleri olmasa diğer dini grupların onurlarını kaybedeceği açıklamaları da Hizbullahta bulmak mümkündür. Hatta fıkıh ilmine atfen "hakkında içtihad edilen konu doğruysa iki kat ecir-sevap, yanlışsa bir kat ecir" ya da "yanılmışsa herhangi bir günah yoktur" anlayışı bu anlamda Hizbullah müntesiplerini sorumluluktan kurtarmıştır. Yer yer ifade edilen bu görüşlerde kimi zaman, hata edilen konunun sorumluluğundan kaçınmak,

* Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan suikastının planlayıcısı olarak hüküm giyen Hizbullah yöneticisi Hacı Bayancuk. Kamuoyunda "Ebu Hanzala Hoca" ismiyle bilinen Halis Bayancuk'un babası. 1984 yılında Diyarbakırda doğan Ebu Hanzala, selefi ve radikal söylemleri ile bilinir. Sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşabilmek için 'TevhidDersleri.org' sitesini kurdu ve Tevhid Dergisi'ni çıkardı. Mehmet Sudan'ın cami teşkilatlanmasını organize ettiği, İsa Altsoy ve Cemal Tutar'ın askeri kanat sorumluları olduğu savcılık makamınca iddia edilmiştir.

kritiğini yapmamak ve hesap vermekten sakınma kolaylığına düşülmüştür. Kısmen Şia anlayışında ya da papalık kurumunda olduğu gibi liderin “*la yüs-el*” Weberyen karizması, liderin içtihadı ve yanılmamazlığı ilkesi; ya da birçok dini gurupta da görülen “*vardır bir hikmeti*” şeklindeki algı, müntesiplerini de kendilerinin biricik ve en doğru yolda oldukları, kurtuluşa erenlerden oldukları, yol yöntem, metod ve kaynak olarak en güzel mücadelenin bu olduğu, diğerlerinin ise genelde hatalı metod ve yol izledikleri anlayışına zemin hazırlamıştır.

Hizbullah-İlim örgütü her ne kadar Hüseyin Velioğlu’nun şahsında *tek adam* ve bir *lider örgütü* olmakla birlikte, üst düzey kadrosunun şura heyeti (Yürütme Kurulu / Merkez Karar Kurulu) şeklinde yapılandırmış ve bununla kimi zaman sorumluluğu paylaşmıştır. Beykoz operasyonu sonrası Hizbullah mensuplarına ait bütün bilgiler harf sırasına göre kodlanarak bilgisayara aktarıldığı örgütsel dokümanların incelenmesinden kabaca ortaya çıkan durum, Hüseyin Velioğlunun kendi örgütünü arşivindeki bütün bilgileri girdiği bilgisayar aracılığıyla yönetmiştir (Yılmaz, 2009: 60; Örsdemir, 2007a: 37). Hizbullah şura üyelerinin ve idarecilerinin 2011’de tahliye edilmesine kadar örgüte İsa Altsoy liderlik etmiştir. Bu tarihten günümüze kadar ise Hizbullah örgüt liderliği İsa Altsoy’dan Edip Gümüş’e geçmiştir (Çelen, 2016: 161).

B. LOJİSTİK KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Hizbullah örgüt müntesiplerinin araç, malzeme, silah ve mühimmat alımları, sığınak ve örgüt evi ihtiyaçlarını karşılamak, ölen yada cezaevine giren müntesiplerinin ailelerine yardım gibi kısaca tüm maddi ihtiyaçlarını karşılama birimidir. Bütün bu harcamaların envanterlerini tutup örgüt liderinin talimatları doğrultusunda harcama faaliyetlerini icra ettiği birimdir. Bütün bunlar örgüt gelirlerinden karşılanır. Bölge ve il sorumluları tarafından ticari faaliyetler veya infak, zekât ve aidatlarla toplanan para bu ihtiyaçlar için kullanılır. Aylık mali raporlar tutulur. Bütün gelirlerin kontrolü tamamen Hüseyin Velioğlu ve Şura heyetinin tasarrufundadır (Örsdemir, 2007b: 37; Yılmaz, 2009: 62; Örsdemir, 2007a: 39-40). Kısaca örgüt mensuplarının her türlü, barınma, saklanma, mahkûmiyet, ulaşım ihtiyaçlarını karşılamayı koordine edilir. Hizbullah Ana Davası karar metnine

göre örgütün gelirlerini beş ana guruba ayırabiliriz.

Örgütün gelirlerlerinin en başında *infak* (Çetinkaya, 2011: 255), fitre, zekât ve aidatı sayabiliriz. Hizbullah mensuplarının yardım amacıyla evini, ziynet eşyasını, aracını, ev eşyalarını, maaşının veya gelirin bir kısmını, canlı hayvanını, silahını veya değer atfeden herhangi bir malzemeyi vermesidir. Bölgelerde fitre ve zekât toplama ekipleri oluşturulur, bu ekipler talimat ile fitre, zekât toplama işlerini yaparlar. Sadece kendi mensuplarınca değil senede bir ya da iki kere verilen zarflar ile örgüt üyelerinin yakın akraba, komşu, arkadaş veya sempatizanlardan da bu yardım, zekât veya fitrenin genelde gönüllü toplanması üzerine de kuruludur (Örsdemir, 2007b: 37; Yılmaz, 2009: 62; Örsdemir, 2007a: 40). Neredeyse tüm gelirlerini üyelere karşılayan örgütün (Demirel, 2001: 65), mahkeme kayıtlarına göre yurtdışı bağlantısı oldukça zayıf bulunmuştur (Yılmaz, 2009: 57).

İkinci olarak, örgüt mensuplarının veya çoğunlukla kırsal kesimde sahipsiz *arazilerin*, örgütü benimsemeyenler tarafından işlenmesi ile sağlanan gelirlerdir. Bunlar genelde hazine malı ve bölgede boşaltılan köylere ait arazilerdir (Örsdemir, 2007b: 37; Yılmaz, 2009: 62; Örsdemir, 2007a: 40). Üçüncü gelir kaynağı, *hayvan ticaretini* içerir. Örgüte infak edilen veya örgüt adına alınan hayvanların bakımı neticesi kazanılan paralardır. Bu işler, genelde örgütün kontrolünde bulunan köylerde yapılır (Örsdemir, 2007b: 37 Yılmaz, 2009: 62), Bu anlamda Kurban Bayramlarında örgüte yakın kişilerden toplanan et ve deriler ciddi gelir kaynaklarıdır (Bulut & Faraç, 1999: 175; Gürtekin, 2008: 27).

Dördüncü gelir kaynağı *ticari işler* ve ilişkileri kapsar. Örgütün buluşma ve randevu amacıyla açtıkları dükkânlar, toptan alış verişi mekânları, kitapçılar ve Hizbullah örgütü propagandasının yapıldığı vaaz, marş vb. içeren kaset, cd satışlarından da gelir elde edilmektedir. Özellikle cemaate yakın ya da iltisaklı yayınevlerinin çıkardığı kitap, takvim, broşür vb. unsurlar ciddi getirilerdir (Yılmaz, 2009: 62; Örsdemir, 2007a: 40; Gürtekin, 2008: 27). Son dönemlerde kendi müntesipleri arasında çiftçilik ve hayvancılığın yanısıra, iş adamlarının mütahhitlik ve toptancılık alanlarına yöneldiği bu anlamda örgütün parasını yöneterek ciddi getiriler sağlandığı da kayıtlara geçmiştir.

Beşinci olarak, *fidye ve gasp* yoluyla elde edilen *ganimetler* başlıdır. Kaçırılan kişilerden gasp yapıldığı (Gürtekin, 2008: 28), örgütün 1991-1994 yılları arasında İstanbul-Batman hattında çalıntı arabaları pazarlama (Bulut & Faraç, 1999: 175), iddiaları gündeme gelmişse de bunu ispat edecek hemen hemen hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca, kimi zengin iş adamlarının alıkonulması ve serbest kalma bedeli, PKK terör örgütü mensupları ile girilen çatışmalardan tutun da kaçırılan diğer dini grup liderlerinin mal varlıklarına el konulması veya fidye alınarak serbest bırakılması (Yılmaz, 2009: 62; Örsdemir, 2007a: 40), gelir kalemleri arasında yer aldığı tutanaklara geçmiştir. Esasen bu tarz (gasp, yağma, kamulaştırma, soygun vb) gelir elde etme yol ve yöntemi, genelde ülkemizin sol fraksiyonlarına aittir. Bazı iddialar, bundan mütevellid ‘bu örgüt de olsa olsa bu şekilde gelir elde etmiştir’ şablonuna zorla uydurulması şeklinde cereyan ettiği aklımıza getirmektedir. Diğer yandan Hizbullahın Güneydoğu bölgesinde PKK ile mücadele ettiği ve bundan dolayı ülkenin batısındaki kimi dini grupların kendilerine sempatiyle yaklaştığı ve el altından ciddi maddi yardımlar yaptığı iddiaları da vardır. Ancak bu yardımlar Hizbullahın şiddeti diğer dini gruplara yansittikten sonra kesilmiştir.

C. ÜST BİLGİ İŞLEM KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Örgütün tüm alt birimlerinden bilgi işlem merkezine *kuryeler* ve benzeri yollarla ulaşan bilgi notlarının raporlanıp tasnif edildiği yerdir. Bu bilgiler, genelde özgeçmişler, cami/okul faaliyet raporları, ziyaret raporları, olay-haber raporları, istek-sorun raporları, istenilen ve yapılan talimat raporları, mali raporlar, gözaltı ve cezaevi raporları, askeri işlere ilişkin eylem raporları ve günlük hayata ilişkin raporlar şeklinde cereyan etmektedir.

Genelde, üst düzey mensupların istekleri ile ilgili kapalı notları, örgütün çalışma ve prensipleri ile ilgili bilgileri, silah mühimmat envanterini içerir. Alt birimlerden gelen tüm bu bilgilerin kaydedilmesi sonrasında düzenli olarak üst birimlere ulaştırılmasıdır. Bu raporlar doğrultusunda üst birimlerin ürettiği çözümleri, emir ve talimatları örgütün alt birimlerine gizlilik içinde iletilmesini koordine eder. Yapılacak eylem ve planlar; önemli şahıslar ile yapılan görüşmeler; saha, kurum ve kişi izlemeleri; mahalle, okul, cami bilgi notları; örgüt tarafından

sorgulanan şahısların notları ve görüntülerinin bulunduğu disket, cd ve flaş bellekler liderin kontrolünde bulunan bilgisayara aktarılır. Başta eylem talimatları olmak üzere her türlü direktifler Hüseyin Velioğlu'nun kendisine ait olan kişisel bilgisayarlarında (Örsdemir, 2007b: 38; Yılmaz, 2009: 62-63; Örsdemir, 2007a: 41), Velioğlu sonrasında ise üst şura arşivinde bulunmaktadır.*

D. SİYASİ KANAT KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Üst şura ekibinde bulunan siyasî kanat sorumlusu, örgütün propaganda ve halkla ilişkiler gibi konularında faaliyetleri organize eder. Asıl amacı örgütün eleman kazanımına ve tebliğ çalışmalarına yönelik faaliyetlerdir. Hücre tipi örgütlenmede, kendisine bağlı tüm alt birimler arasında koordinasyonu ve onların faaliyet alanlarını ve çerçevelerini kuryeler vasıtasıyla koordine görevi olan birimdir. Kendilerine ulaştırılan talep ve sorunların lidere ulaşımını sağlayıp, üretilen çözüm önerileri ve talimatların yine kuryeler vasıtasıyla ilgili alt birimlere iletme görevi vardır.

Alt birimlerden gelen her türlü bilgi ve belgeyi (özgeçmiş, eylem, faaliyet, gözetim raporları gibi) düzenli bir şekilde tasnifini yaparak disket, flash bellek vb. ortamında bilgi işlem koordinatörlüğüne teslim eder. Burada saklanan tüm bilgilere göre örgüt organize edilir. Böylece örgüte kazandırılan şahısların ön elemesi de dahil olmak üzere kişinin hangi alanlarda veya hangi birimlerde görev yapmasının uygun olacağı lider değerlendirmesine sunulur. Bu koordinatörlük *yükseköğretim, ortaöğretim, cami/mahalleyi* içeren halk birimlerini de barındırır. Yükseköğretim

* Genel olarak Hizbullah örgütünün kullandığı grup içi dil yani “Hizbullah Terminolojisi” şu şekildedir. **Rehber:** Hüseyin Velioğlu. **Alim/Ulema:** Din adamı, örgütün dinî lideri; Melle, Seyda. **Amel:** Eylem, iş, davranış. **Ameliyat:** Eylem, öldürme, suikast. **Biat:** Lidere ve örgüte bağlılık yemini. **Cahili Düşünce:** Şer'i esaslara aykırı, İslâm dışı her türlü fikir akımı. **Cahili Sistem:** Şeri esaslara göre yönetilmeyen ve mutlaka mücadele edilmesi gereken geleneksel veya çağdaş rejimlerin tümü; **Diyet:** Cezalandırılan kişilerden alınan haraç. **Fetva:** Cemeatin yöneticilerinin istişare ile alınan eylem kararı. **Hizbuş-Şeytan:** Şeytan partisi, şeytan yandaşı, özelde Hizbullah karşıtı herkes. **Alaka:** Cemaatin eleman olarak kazanılmasını istediği kişi. **Cahiliye:** Hizbullah girmeden önceki durum. **Mustazaf:** Ezilen kitle, mazlum Müslümanlar. **Müstekbir:** Ezenler, kibirliler, zalim yöneticiler. **Taguti Rejimler:** İslam dışı tüm idareler; laik Kemalist rejim; sosyalist komünist akımlar. **Hicret:** Kâfir sayılan diyardan göçmek; Müslümanlar için güvenilir sayılan kurtarılmış bölge kurmak, devlet oluşturma aşaması demektir; dinini rahat yaşayacağı yere kaçmak. **Nifak Gurubu:** Menzildiler. **Rabitacı:** Vahdetçiler. Dış yardım alan İslamcı gruplar. **Kıyam:** Her türlü taguti sisteme “ayaklanma, başkaldırma, karşı gelme” anlamındaki isyan, reddetme; Kemalist rejim. **Mitçiler:** Cemaatten bilgi almak için dışardan sızmış veya bir zaaf karşılığı içeriden satın alınmış hainler, ajanlar. **Medrese-i Yusufiye:** Haksız yere veya sırf inancından dolayı hapis yatılan yer, zindan; bir eğitim ve nefis terbiyesi yerine dönüşen hapisane (Örsdemir, 2007b: 48; Yılmaz, 2009: 73; Örsdemir, 2007a: 51).

birimi, üniversite ve ona bağlı fakülte ve bölümlere birer sorumlu atamakla beraber genelde tebliğ ağırlıklı ünedir. Ortaöğretim birimi, ortaokul ve liselerde yürütülen faaliyetleri organize etmektedir. Örgütün varlık gösterdiği her okulda bir sorumlusu bulunmaktadır. Halk birimi ise, toplum içerisinde ve genellikle camiler ve mahallelerde yürütülen çalışmaları organize eden birim (Örsdemir, 2007b: 37; Yılmaz, 2009: 61; Örsdemir, 2007a: 39) olarak bilinir.

1. Siyasi Kordinatör

Örgütün üst düzey sorumlularındandır. Lider tarafından görevlendirildiğinde, mahrem sayılacak konularda görev alır. Bilgi İşlem Merkezinin sorumluluğunu yapar ve bu merkezde çalışacak elemanları yetiştirir. Bölgelerden gelen bölge sorumluları ile görüşür, sorumlunun getirdiği dokümanları kendisi veya görevlendirdiği kişi teslim alır. Liderin vereceği talimatları bölge sorumlularına iletir ve gerektiğinde bölge sorumlularını örgüt lideri ile birebir görüştürür. Bilgi işlem merkezinin bütün ihtiyaçlarını giderir. Bilgi işlem merkezinde bölgelerden gelen dokümanların tasnifini yaptırarak disket (günün şartları nasıl gerektiriyorsa) ortamında ve kapalı gelen notları örgüt liderine götürür (Örsdemir, 2007b: 38; Yılmaz, 2009: 63; Örsdemir, 2007a: 41).

2. Bilgi İşlem Merkezi

Siyasî koordinatör aynı zamanda bilgi işlem merkezinin sorumlusudur. Bölgelerden gelen dokümanların yine bölgelere göre tasnifinin yapıldığı en önemli örgüt evlerinden birisidir. Bu evler genelde deşifre olmamış güvenilir bir örgüt mensubu veya yakını üzerine kiralanır veya alınır. Bu dokümanlar çoğunlukla; cami-okul faaliyetleri, ziyaret raporları, olay-haber, istek-sorun, istenilen-yapılan, malî raporlar, gözüaltı raporları, askerî işler ve örgüt liderine gitmesi gereken özel notları içerir. Bu notlar açılmadan aktarı ve günlükler şeklinde tasnif edilir (Yılmaz, 2009: 63; Örsdemir, 2007a: 41). Bilgi işlem merkezinde kalan ve bilgisayarlara doküman girişi yapan örgüt mensupları bilgi işlem merkezinin güvenliğinden de sorumludur. Çevre güvenliği için hücre evinin etrafına kamera sistemi yerleştirilir ve sadece belli kişilerin bileceği eşya simge olarak konulur. Genellikle silahlı nöbet tutulur. Ev sahipliği yapan örgüt mensubu her Hizbullah militanı gibi kurye olarak kullanılabilir. Bilgi işlem merkezinde, dini vecibelerin yerine getirilmesini sağlayacak, dinî

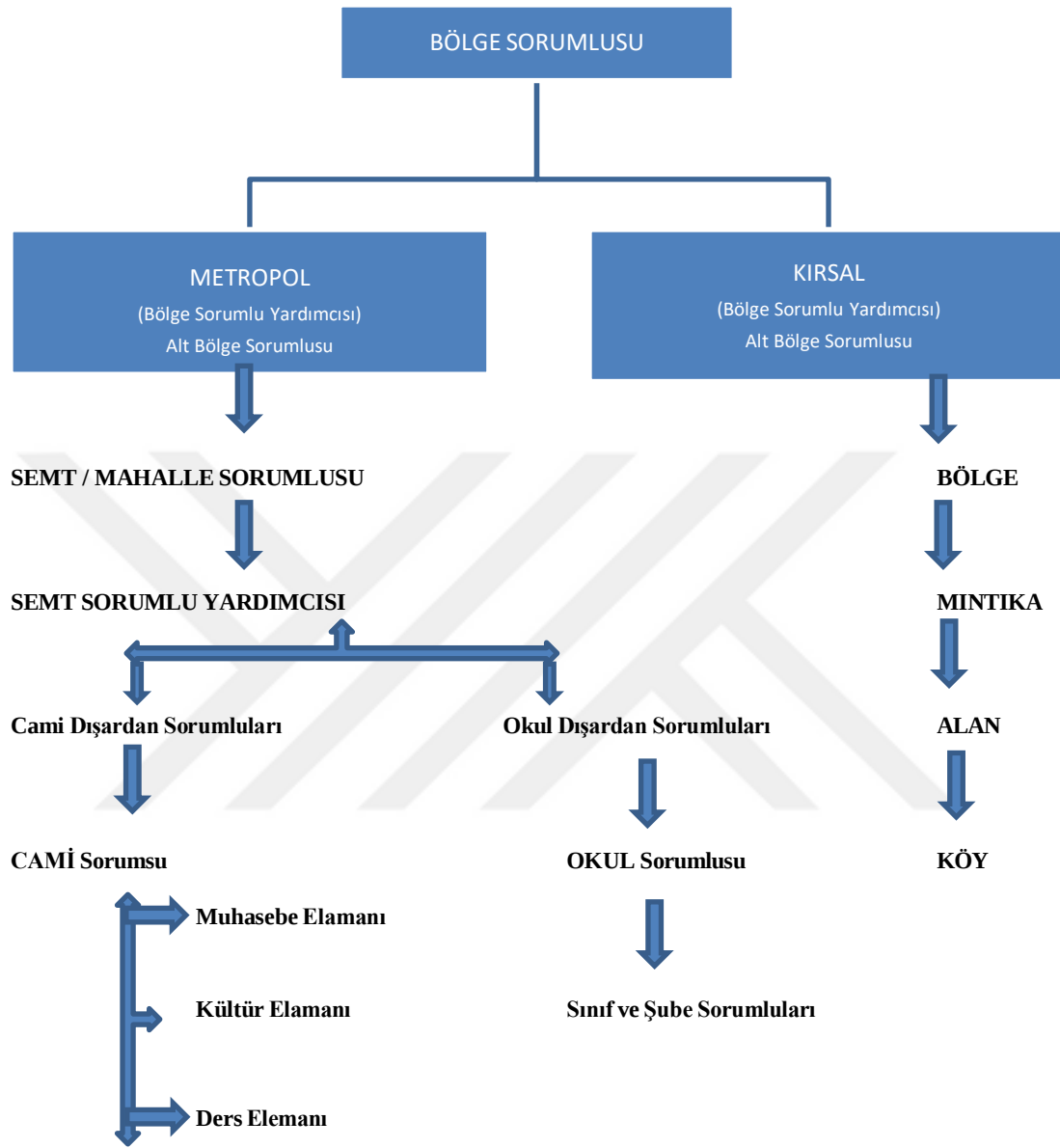
konularda istişare yapılabilecek bir örgüt mensubu da bulundurulur (Örsemir, 2007b: 39; Yılmaz, 2009: 64 Örsemir, 2007a: 42).

3. Bölge Sorumluları

Faaliyet yürüttüğü bölgeden sorumludur. Bölge, bir ilden oluşabileceği gibi birden fazla il ve ilçeden de oluşabilir. Bölge sorumlusu kuryesi aracılığıyla kendi alt bölgelerinden ve askerî kanat sorumlusundan gelen örgütsel raporları, eylem raporları, mali raporlar, olay haber, cami-okul-esnaf bilgilerini kapalı notlar şeklinde tasnifini yaparak bilgi işlem merkezine götürüp dokümanları teslim eder. Rehber ile görüşmesi gerekirse görüşür, talimatları açık ve kapalı olarak alır ve alt birimlerine ulaştırır. Sorumlu gerekirse bilgi işlem merkezinde veri girişi yapar. Ayrıca, yakalandıklarını öğrendikleri örgüt mensuplarının, ilişkili olduğu şahıslara haber ulaştırarak adreslerinin değişimini ayarlar. Deşifre olan veya yakalanan örgüt mensubu bölge içerisinde sorumlu düzeyde ise, güvenlik kuvvetleri yakalanan şahsın evine aramaya gelmeden, cemaate ait doküman veya varsa askerî malzemelerin yerinin değişimini sağlamak veya yok etmekle görevlidir (Örsemir, 2007b: 39, Yılmaz, 2009: 64 Örsemir, 2007a: 42).

Bölge sorumlu yardımcısı, bölge sorumlusunun siyasî örgütlenmedeki kuryesidir. Sorumlu ile birlikte çalışır, alt bölge sorumlularına notları iletir, hazırlanan raporları getirir, bölge sorumlusu ile birlikte değerlendirme yapar. Bölge kendi içerisinde alt bölgelere ayrıldığı için *alt bölge sorumluları* vardır. Her bölge sorumlusu tasnifini yaptığı dokümanları kamufle ederek diğer bölge sorumlusuna ulaştırır, talimatları alır. Bütün dokümanlar bir bölge sorumlusunda toplanarak kurye aracılığıyla merkeze ulaştırılır (Yılmaz, 2009: 66; Örsemir, 2007a: 44).

Semt Sorumlusu ise, bölgede oluşturulan semtin sorumlusudur. Cami-okul-esnaflardan sorumlu şahıslardan aldığı notları sorumlusuna ulaştırır. Bu şahıslar aynı zamanda bölge sorumlusu yardımcısıdır. Doğrudan okullardan ve camilerden sorumlu kişiler ise *semt sorumlu yardımcılarıdır*. Sorumluluk alanındaki okul veya camilerin hesaplarını toplayarak cami sorumlusuna getirir, Hizbullah merkezinden gelen talimatları altındaki örgüt mensuplarına götürür. Semt sorumlusu ile birlikte semtin değerlendirmesini yaparak haftalık ve aylık raporları hazırlarlar (Örsemir, 2007b: 41, Yılmaz, 2009: 66; Örsemir, 2007a: 44).

Kaynak: (Örsemir, 2007b: 40; Yılmaz, 2009: 65; Örsemir, 2007a: 43).

Semt sorumlu yardımcısına bağlı olarak faaliyet yürüten *camii dışardan sorumluları*, birden fazla camiden sorumludur. Camii sorumlularından aldığı raporları semt sorumlu yardımcısına götürür. Üstten gelen talimatları da camii sorumlularına verir. Okullar da aynı kategori içerisinde değerlendirilir. Yani dışardan bir haberci, bir gözlemci mutlaka okulu veya camiyi gözlemler, herhangi bir olağanüstü durumda ise tedbir alır ve gerekli yerlere haber salar (Örsemir, 2007b: 41; 2007a: 44).

4. Cami Sorumluları

Genelde caminin *seydası* olarak kabul edilir. Cami muhasebesini yapar, camideki ders gruplarını ayarlar. Bu anlamda, camideki tüm faaliyetleri yürütme kendisinin sorumluluğu altındadır. Cami gurupları ise -küçükler, -Ortaokul, -Lise veya gençler, -büyükler veya esnaf şeklinde ayrılmışlardır (Yılmaz, 2009: 66; Örsdemir, 2007a: 44). Bunun yanında ise, özelde *camî sorumlusu* vardır. Cami disiplinini sağlamanın yanında caminin iç ve dış temizliği, koku dağıtımı, cemaat ayakkabılarının düzeltilmesi, takke-sarık giyimi, cami cemaatine iyi davranılması gibi fiziksel aktivitelerden taziye evine ziyaret ve mevlüt vermeye kadar uzanan bir sorumluluk alanı vardır. Camiye gelen çocukların ailelerinin sempatisini kazanmak adına ziyaret gruplarını oluşturur ve bu yolla da örgüte katılım beklenilir. Aynı zamanda fitre, zekât, aidat ve infakları toplar. Kültür derslerini yaptırır. Şehitlik olarak adlandırılan yerlere ziyaret yapılmasını sağlar ve elemanları özendirmek amacıyla piknikler ve birtakım sosyal faaliyetler düzenler (Örsdemir, 2007b: 41, Yılmaz, 2009: 66; Örsdemir, 2007a: 44).

Kendisine bağlı *camî muhasebe* elemanı ve *camî kültür elemanı* ise, genelde Hizbullah örgütünü benimsemiş bu konuda bilinçlenmiş kişilerdir. Cami sorumlu yardımcılığını yaparlar, cami sorumlusu ile mescidin durumunu değerlendirerek cami çalışmalarını yapar. Onun olmadığı zamanlarda ise camiye bakarlar. Camilerde, özellikle ‘çocuk yaştaki sahabilerin ve tabiinlerin İslam adına yaptıkları fedakârlıkları, bu dava için ödedikleri bedelleri ve şehadet kültürünü’ nakış nakış işlendiği bilinmektedir. Camide Kur’an dersi almaya gelenler arasından seçilen kişilere örgütün ideolojisi doğrultusundaki kitaplar okutulur ve Hizbullah öğretisini aşılır. Belli bazı aşamalardan sonra seçilen kişiler cami sorumluluğuna veya askerî birime seçilirler. Ayrıca camiye devam etme yönünden işin takipçisi olan “camî ziyaret elemanları” ve yardım toplayan “camî zekât ekipleri” de bulunmaktadır (Örsdemir, 2007b: 42; Yılmaz, 2009: 67; Örsdemir, 2007a: 44-45).

Cami ders elemanları ise, camiye gelen Elif-ba, Amme, Namaz ve Kur’an öğrenmeye çalışan kişidir. Bu şahıslara Peygamberler Hayatı, Siyer, Fıkıh vs. dersler verilir, basit dini roman ve hikâyeler ile takviye edilir (Örsdemir, 2007a: 45). Özellikle Mehmet Sudan’ın örgütlenme aşamasında çokça emeğinin geçtiği düşünülen

camii çalışmaları Hizbullah örgütünün en önemli eleman kazanma yeridir. Cemaat bu anlamda camii teşkilatlanmasına; a) Hz. Peygamberin (sav) de camii merkezli çalışmalar ana ekseninde olduğu ve b) Hizbullah en fazla ve en iyi eleman teminini buradan sağladığı için oldukça önem verilmiştir.

İbadet yerleri sadece bir takım dini ritüellerin yapıldığı yerler değildir. Bu mekânlar kimi zaman toplumsal amaçlar için de kullanılır. Ancak bu durum salt İslam dinine özgü değildir (Wiktorowicz, 2004: 10). Hizbullah örgütünde *irtibat, eğitim ve eleman temini*, dahası bireylerin birbirleriyle tanışma yerleri ve eleman kazanma yeri en başta camii ve mescidlerdir. İl ve ilçelerde hücre tipi şeklinde örgütlenen Hizbullah, bu mekânların yanında aile, aşiret, akrabalık, arkadaşlık ve ticari ilişkileri de eleman temininde etkili olmuştur. Tüm bu hususlar örgütün eleman temininde *birincil* dediğimiz *samimi* ilişkilerden daha çok yararlandığını göstermektedir (Örsdemir, 2007b: 45; Faraç & Bulut, 2000: 6, 8). Hizbullah örgütüne eğilimi olan ve sempati besleyen kimselerin çay evi, dükkân, kitabevi gibi iş yerleri kimi zaman irtibat noktaları olarak kullanılmaktadır (Yılmaz, 2009: 71; Örsdemir, 2007a: 48). 1990’larda özellikle örgütün çok etkin olduğu Diyarbakır/Mardin İmam Hatip Liselerinde olduğu gibi, tüm okulun bir sorumlusu olur. Onun hemen altında örneğin tüm lise bir şubesinin (4. Sınıfların) sorumlusu, onunda hemen altında sınıf sorumluları (4-A, 4-B gibi) gelmektedir. Pansiyonlu okullarda ise pansiyon ve yemekhane sorumlusuda mevcuttur.

E. ASKERİ KANAT KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Hizbullah örgütünün tüm istihbaratı değerlendirdikten sonra fiili olarak eylemleri gerçekleştiren silahlı birimdir. Askerî kanat sorumlusu aynı zamanda üst şûranında üyesidir. Silahlı faaliyetlerde tecrübeli olan Hizbullahın eylem timleri, aynı eylem grubu içindekiler hariç genelde birbirlerini tanımamaktadırlar. Bu koordinatörlük, *birim sorumluları ve eylem timleri* olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Yılmaz, 2009: 61; Örsdemir, 2007a: 38-39; Örsdemir, 2007b: 36).

Askeri kanadın asıl görevi, örgütün hücreler şeklinde yapılanan tüm silahlı birimlerinin arasındaki koordinasyonu sağlamaktır. Dolayısıyla, silahlı eylem timlerinin her türlü ihtiyacını karşılamak, bu birimler arasında kuryeler aracılığıyla

haberleşme ve bilgi akışını sağlamak, alt birimlerin talep, faaliyet ve eylem raporlarını bilgi işlem koordinatörlüğüne iletmek gibi görevleri vardır. Aynı şekilde, liderden gelen her türlü tavsiye, talimat ve emirleri ilgili eylem birimine ulaştırmak, eylem birimleri arasında disiplini ve gizliliği sağlayacak önlem ve tavsiyeleri lidere sunup, liderin çözüm önerileri veya talimatlarını yerine getirilmesini sağlamakla yükümlüdür (Çoban, 2008: 17-18).

1. Birim Sorumluları

Kendilerine bağlı eylem timleri olan birim sorumluları ildeki askerî kanat sorumlusuna direkt bağlıdır. Askerî kanat sorumlusundan aldıkları eylem talimatlarını kendi ekiplerine icra ettirmektedirler. Her birim sorumlusuna bağlı eylem grupları olduğu görülmektedir. Bu *eylem timleri*, birim sorumlularına bağlı olarak faaliyet yürütür ve aldıkları eylem talimatlarını sorgusuz sualsiz yerine getirmekle yükümlüdür. Bu timler 2 ile 6 (genelde üç) arasında değişen eleman sayısından müteşekkildir. (Örsdemir, 2007b: 36-37; Yılmaz, 2009: 61; Örsdemir, 2007a: 39).

Hizbullah Ana Davası gerekçeli karara göre; askerî koordinatör örgüt liderine direkt bağlı olarak ülke genelinde örgütçe mahrem sayılabilecek, deşifre olmaması gereken eylem ve faaliyetleri yürütür. Bu faaliyetler Hizbullah örgütünde belli bir yer edinmiş birinin örgütten kopmaya çalışması, örgütün hareket tarzını reddeden şahısların kaçırılması, sorgulanması sonucunda hakkında verilen infaz ya da salıvermeyi gerçekleştirmektedir. Örgütün hedefinde olan diğer dini grup liderlerinden kaçırılmasından tutun da usulsüz zengin olan kimselerin kaçırılması, sorgulanması, salıverilmesi veya takdir edilen cezanın infazını gerçekleştirir. Birim sorumluları eylem talimatlarını direkt olarak örgüt liderinden alır. Bu eylem faaliyetlerinin rahatça icra edilebilmesi amacıyla ülke genelinde; kaçırma, sığınak, gardiyan, sorgulama ekipleri, öldürme ve gömme dediğimiz infaz ekipleri oluşturulur (Örsdemir, 2007b: 43-44; Yılmaz, 2009: 68-69; Örsdemir, 2007a: 46).

Bölge sorumlu yardımcısı, bölge sorumlusunun askerî örgütlenmedeki kuryesi ve askerî birimlerin sorumlusudur. Bölge sorumlusu ile birlikte çalışır. Askerî birimler sorumlularına örgütten gelen talimatları kapalı veya açık olarak iletir. Hazırlanan raporları getirir ve bölge sorumlusu ile birlikte değerlendirmeyi yapar.

Ayrıca, kendisi de birimler sorumlusu ile birlikte askerî birim oluşturur. Bölgedeki kaçırma, sorgulama, infaz işlerini organize eder. *Askeri birimler sorumlusu* ise, kendisine bağlı 2-3 birimin sorumluluğunu yapar. Birimin sorumlusu ile görüşür, her birim sorumlusu da diğer birim sorumlusu ile görüşerek not alış verişini sağlar. Görüşmeler bir alttaki şahsın evinde veya randevu ile dışarıda gerçekleşir. Genelde evlerde olan bu görüşmelerde mutlaka işaret uygulaması yapılır. Bu işaretler genelde kapı, pencere, balkon vs. yerlere önceden kararlaştırılan bir nesne, oyuncak vs. konması veya ilk buluşmalarda önceden verilen şifre kullanılmasını içerir. Buradaki tüm birimler her daim silahlıdır (Örsdemir, 2007b: 42; Yılmaz, 2009: 67; Örsdemir, 2007a: 45).

2. Eylem Timleri (Askeri Birim Sorumlusu)

Esas sahada olan, genelde gözcü, koruma ve tetikçiden oluşan birimin sorumlusudur. Birimler, sorumlusundan aldığı talimatları yerine getirir. Eylemin istihbaratını yapar ve vaktini belirler. Eylem nihayete erince birim elemanlarından aldığı raporları sorumlusuna verir. Birim sorumlusu da eylemlerde görev alır. PKK terör örgütünün Hizbullah'a yönelik eylemlerinden sonra, birim elemanları birim sorumlusu ile birlikte kalmaya başlamışlardır. İhtiyaçlarının tamamı Hizbullah tarafından karşılanan bu sorumlular örgüt izni olmadan kolay kolay dışarıya dahi çıkmazlar. Günlük tutarlar, her biri katıldığı eylemin raporunu ayrı ayrı yazarak kapalı hale getirir ve öyle teslim eder (Örsdemir, 2007b: 42; Yılmaz, 2009: 68; Örsdemir, 2007a: 45). Silahlı eylem grubuna seçilecek elemanın seçimi kişinin örgüte girişinden itibaren başlar. Uzun süre sosyal hayatta hal ve hareketleri izlenerek bir takım değerlendirmelere tabi tutulur. Bunlar genelde örgüte bağlılığından emin olunan kişilerden, ailesi belli, güvenilir, ketum ve sır saklayabilen, hareketli, aktif, öfkeli ve gözüpek gençlerden arasından birkaç basit eylemle test edilerek silahlı kanada dâhil edilmektedir (Kurubaş, 2000: 251).

Örgütün değerlendirme, derin istihbarat ve uzun izlemelerden sonra işi nihayete erdirecek bir eylem yapılacak ise oraya genelde üç kişiden oluşan eylem timleri gönderir. Bunlar;

a) Gözcü: Daha önce elde edilmiş ve kendisine verilmiş her türlü istihbaratı değerlendirir. Alana hâkim, karalı ve soğukkanlıdır. Alanda nihai karar vericidir. Eylemde tetikçilik ve korumalık yapan arkadaşlarına belli bir mesafede durarak çevreyi gözetler, dışarıdan gelecek müdahaleye karşı uyanık olur, olumsuz bir durumda devreye girer, silahlıdır (Örsdemir, 2007b: 43).

b) Koruma: Silah kullanan kişinin korumalığını yapar. Eylemi güvenle tamamlanmasını sağlar. Çevreden gelebilecek saldırıya karşı her zaman tetikte bekler, saldırı olursa karşılık verir. Silah kullanan şahsın müdahalede yetersiz kalması veya silahının tutukluk yapması durumunda eylemin tamamlanmasını sağlar. Eylemin başarıya ulaşmasını, çevre güvenliğini ve tetikçinin eylemini rahat icra etmesini sağlar, kendisi de silahlıdır (Örsdemir, 2007a: 46).

c) Tetikçi: Eylemde silah kullanan, saldırıyı aktif olarak gerçekleştiren kişidir. Genellikle aile ve yakın çevresi örgüt içerisinde olan, örgütün tam anlamıyla güvenebileceği gözüpek şahıslar arasından seçilir. Derin inançlı aktif gençler arasından seçilen tetikçi, askerî kanat birim sorumlusu veya birimde faal olan örgüt mensuplarının referansı ile eylem timlerinin içerisine alınırlar (Yılmaz, 2009: 68). İlim gurubunun tetikçi-vurucu timleri genelde dini hassasiyeti olan sıradan cevval mütedeyyin insanlar olabildiği gibi kimi zaman tevbe etmiş eski kabadayılar (Faraç & Bulut, 2000: 164), Diyarbakır-Hançepik kırıkları, Bağlar'ın kulağı kesikleri, kekolar ve bir dönem kriminal olan kişiler de olabilmektedir.

Kimi zaman bulunulan mekana önceden silahları getiren yada eylem sonrası silahla toplayan yardım/yataklık anlamında lojistiği sağlayan bir örgüt mensubu nadir de olsa bulunmaktadır. Bu yapılacak eylemin problemlili oluşu, zaman ve mekanın uygun olmayışı, eylemin aciliyeti, eylem timinin rahatça kaçabilmesi yada icracı ekibin yakalandığında üzerlerinde suç aleti çıkmaması için alınan bir önlemdir.

Örgüt üyelerince yazılan 1.500 özgeçmiş raporundan 500'ünü rastgele seçerek analiz eden Özeren v.d. (2010: 156), örgüte katılım yaşı, eğitim seviyesi, meslek, Hizbullah'a katılmadan önceki dindarlık, örgüte girmeden önce dinî bilinç gibi silahlı kanada ilişkin veriler sunmuştur. Örgütün eleman kazanım sürecindeki dinamiklerini, *yetersiz din bilgisi* ve *PKK'dan mağdur olma* başlıkları altında

vermiştir. Bu çalışma Hizbullah’a katılımı, devletin din görevlisi atayamadığı yerlerdeki boşluğun daha çok Hizbullah taraftarı “melle”lerin doldurduğu, bunlarında dini hassasiyeti olan halk üzerine örgüte uygun, örgüt propagandasına yönelik dinî kimlik inşa ettiği iddiasını taşırlar. Yine bu yazarlara göre, PKK’nın baskı, yıldırma ve şiddet politikaları nedeniyle güvenlik ihtiyacı duyanlarla, yakınlarını PKK eylemlerinde kaybeden kimselerin intikam arayışı bu kimseleri devlet ve onun güvenlik güçleri yerine Hizbullah örgütünü tercih etmişlerdir. Özgeçmiş raporlarının içerik analizi sonucunda, örgüte katılımdan önceki inançların “İslam’a girmeden önce, Müslüman olmadan önce, cahiliye döneminde” şeklindeki ifade biçimleri göze çarpmaktadır (Özeren v.d., 2010: 159-166). Hizbullah’a katılımda bahsedilen bu çıkarımlar konunun tamamını kapsamasa bile cüzi bir kısmı için kısmen doğruluk payı vardır. Elbette geçmişine çizgi çizmiş, tevbe etmiş kimi müntesiplerinde var olması ve bunların kendini bu yola koyarak feda kültürüyle bir işe yarama, adanma, temize çıkma, geçmişte işlediği günahlar ve pişmanlık duyduğu işler için *kefare*t ödeme duygusu ağır basanlar da olacaktır. Ancak çok büyük çoğunluğu belli bir ideal anlatıya inanan kimselerdir.

Esasen, Hizbullah müntesiplerinde o dönemde yetersiz din bilgisinden ziyade usul, esas eksikliği olduğu bilinmektedir (Kurt, 2014: 128). Esasen Hizbullah’a katılım ile ilgili yukarıda zikredilen bu hususlar (yetersiz din bilgisi, devletin dini mesajları ön plana çıkarma politikası gibi...) ön plana çıksa da bölgede birçok medrese hocası, kanaat önderi, melle ve seydanın da bu örgüt üyesi ya da sempatizanı olduğu da bilinmektedir. Nitekim müntesipler arasında muhakkak yetersiz din bilgisine sahip kimseler vardır. Ancak gerçekten bu ideale inanan ve hala inanmaya devam eden birçok kimsenin var olduğu, örgüte katılımın ana omurgasını bu idealin oluşturduğu, bunun yanında en başat aktörün, bireyin ailesi ve arkadaş çevresi Hizbullah mensubu kişilerden müteşekkil ise katılımın daha yoğun olduğu mahkeme kayıtlarına girmiştir. Bunun yanı sıra örgütün prestij ve gücünü arkasında hissetmek isteyenler, PKK veya kolluk kuvveti mağduru olmuş ve intikam isteyenler, korkulan çekinilen dokunulmaz olmak isteyenler, ticari kaygı güdenler, şeri hüküm isteyenler, cihad etmek isteyip yol bulamayanlar, eski günahkar yaşamından tevbe edip din için gerçekten çalışıp bir şeyler yapmak isteyen tövbekârların olduğu

profiller de karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2009; Örsdemir 2007a, 2007b).

3. Askeri Kanat Birimlerinin Eylem Türleri

Eylemler, hücre mensubu ve kendini mücahit diye addedenler tarafından oldukça profesyonelce gerçekleştirilir. Eylemde kullanılan silahlar (takarof, makarov gibi), bazen örgüt elemanlarınca bireysel yollarla temin edildiğinden, değişik çap ve nitelikte olmaktadır. Silahların saklandığı güvenilir mekânlardan biri de zorunlu durumlarda kimi zaman cami ve mescitlerdir. Eylemde kullanılacak silah bir tek Hizbullah müntesibine zimmetli olmayıp aynı silah ayrı ayrı olaylarda farklı tetikçiler tarafından da kullanılmaktadır Örgüt evinde nöbet tutar ve burada dinî vecibeleri eksiksiz yerine getirirler, motivasyonlarını artırmak için şehadet üzerine risaleler okurlar (Örsdemir, 2007a: 50). Esasen, bir Hizbullahi için bulunduğu mekânın, örgüt evi olup olmaması da o kadar önemli değildir. Bütün bu ritüeller, kendi aile ve sosyal hayatları içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Hizbullah Ana Davası sonuç metnine göre, örgüt mensuplarının gerçekleştirdikleri eylem türleri genelde; a) Silahlı saldırı: Arkadan enseye takarof marka tabancayla tek kurşunla infaz veya silahla tarama, b) Kundaklama-molotof, c) Satırla vurma, zincir, bıçaklama, çivili sopa ve mançika kullanımı, d) Kezzap kullanma, e) Adam kaçırma, f) Darp/dövme, g) Tehdit, h) Sorgulama ve infaz, k) İple boğma-boğma teli (Örsdemir, 2007b: 47; Yılmaz, 2009: 72; Örsdemir, 2007a: 50). l) Bazen de hedefteki kişi uzun süre izlenerek yaratılan korku, kişinin direkt tehdit edilmesi ve hedefteki kişiye birkaç kişiden haber salarak ciddi psikolojik şiddet uygulandığında vakidir. Bu şiddet yöntemleri içerisinde darp, satırlama ve enseden takarof-makarof ile tek kurşunla infaz özellikle dikkat çekmektedir. Türkiye Hizbullahının şiddet konusunda rastgele olmadığı, iradeli ve bilinçli bir tercih olduğunu, yüksek güdülenmeyle ve gurup kararıyla yapıldığını biliyoruz. Eylemler, şahsın katledilip katledilmeyeceği, infaz edilecek ise kaç satır darbesi ile kaç mermi ile neresine nasıl ateş edileceği, infaz dilmeyecek ise nasıl ve ne şekilde zarar verileceği talimatla belirlenmiştir (Yılmaz, 2009: 68). Eylemi Allah rızası için yaptıklarına inandıkları için motivasyonları oldukça yüksek olan Hizbullah militanları, neredeyse her eylemden sonra şükür namazı kıldıkları kayıtlara geçmiştir (Örsdemir, 2007b: 43; Yılmaz, 2009: 68; Örsdemir, 2007a: 46).

Mahkeme kayıtlarına göre, “asıl amacı şiddet ve korku yoluyla gücünü, etkinliğini gösterip propaganda yapmak” diye zikredilen Hizbullah örgütünün (Örsdemir, 2007a: 50), özellikle 90’larda yaptığı eylemler için yazılı veya sözlü bir açıklama ihtiyacına girmedikleri ve bu anlamda propaganda yapmadıkları bilinmektedir. Cemal Tutar’ın “gerçek amacımız devamlı şiddet, cinayet, korku ve sabotaj olsaydı, çok değil yalnızca 20-30 kişilik bir yapılanma ile Türkiye’yi kan gölüne çevirebilirdik... Şimdi bile istersek yapabiliriz...” (Faraç, 2002: 148) şeklindeki beyanı mahkeme kayıtlarına reddiye niteliğindedir. Avcı’ya göre (2011: 204) bu açıklama, örgütün şiddet konusunda modern terör örgütlerinden farklı bir bakış açısına sahip olduğunun göstergesidir. Örgütün, modern terörizmin önemli özelliklerinden olan *şiddet eylemi yoluyla izleyicilere mesaj verme kaygısı taşımadığı* veya asıl amacının bu olmadığı anlaşılmaktadır.

Cemal Tutar, durumu bu şekilde ifade etmesine rağmen, gurubun az ama etkili eylemleri ile birçok kesim üzerinde korku ve dehşet yarattığı da bir gerçektir. Zaten bölge insanı, cinayetlerin tarzından ve hedef kitlesinden eylemi kimin yaptığını aşağı yukarı bilir. Hatta bu tavır ve tutum bir süre sonra grubun farklı bir *imzası* şekline evrilecek ve herkes tarafından öyle anlaşılabacaktır. Özellikle Güneydoğuda yarattıkları korku, dehşet, panik, tedirginlik o güne kadar, neredeyse bölgedeki diğer vahşi eylemleri dahi gölgede bırakmıştır.

Uzmanlar Hizbullah eylemlerinin, uzun bir hazırlık ve istihbarat sürecinden sonra gayet *ustaca* ve *titizlikle* gerçekleştirdikleri konusunda hemfikirdirler. Bilhassa kişilere yönelik silahlı saldırılarda, son derece profesyonelleşen ‘tetikçiler’ kullanan Hizbullah gerçekleştirdiği eylemlerde işi sonlandırmayı amaçlamış ve bunu başarmıştır. Saldırılarda en fazla kullanılan silah ise, takarof marka silah ve bölge dilinde ‘*sator*’ diye tabir edilen sallama yani kılıçvari, döner bıçaklarını andıran uzun satırlardır (Örsdemir, 2007b: 47; Yılmaz, 2009: 73; Örsdemir, 2007a: 50). Ekiplerde görevli örgüt mensupları, kesinlikle birbirlerine soru sormazlar, kendilerini açıklayıcı beyanda bulunmazlar. Her örgüt mensubu kendi zaviyesinden kendi bakış açısından günlüğünü hazırlar. Eylem ve faaliyet raporlarını ayrı ayrı yazarak kapalı halde örgüte yani bir üst sorumluya gönderir. Hiç kimse başkasının notunu açıp okuyamaz. İzinsiz hareket edemezler. Aksine davrananlar cezalandırılır. Ayrıca her bölge

sorumlusu askerî koordinatör ile irtibatlıdır (Örsemir, 2007b: 43-44).

Hizbullah örgütünün bir dönem araç olarak başvurduğu eylem yöntemleri olan ipe boğma, işkence ve sorgu, domuz bağı, satırlama, çivili sopa, mançika, kezzap atma gibi, mağdurla saldırgan arasında fiziksel olarak çok yakın ve uzun süreli bir ilişkiye dayanmaktadır. Hem istihbari rutini öğrenme ve bilgi toplama adına hem psikolojik baskı uygulama hem de eylem yapılacak konu ve kişiden emin olma adına, uzun süre militan tarafından içselleştirilen bu durum daha sonra yapılacak eylemin başarısı üzerinde oldukça etkilidir.

III. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN İÇ TEŞKİLAT YAPISI

Hizbullah Ana Davası mahkeme sonuç metninde, Türkiye Hizbullahı'nın en temel amacı; "ülkede mevcut anayasayı, nizamı, cihad yolu ile yıkararak, yerine şeriat düzenine dayalı bir İslam devleti kurmak" olarak geçmektedir (Yılmaz, 2009: 55; Örsemir, 2007a: 31; Örsemir, 2007b: 28; Çoban, 2008: 15). Bu karar metninde, cemaatin amaçlarına ulaşabilmek için ise *tebliğ*, (propaganda), *davet*, *cemaat* (teşkilatlanma) ve *cihat* (silahlı mücadele) üç aşamalı bir strateji benimsemiş ve bu strateji doğrultusunda faaliyetlerini yoğunlaştırdığı (Örsemir, 2007b: 28; Çoban, 2008: 15) iddia edilmiştir. Yine bu karar metnine göre Hizbullahın cihat anlayışı yeteri kadar güce ulaştıktan sonra, mevcut sistemin silah zoru ile değiştirilerek, şer'i hükümleri esas kılmaktır (Örsemir, 2007b: 30). İlk aşama bölgede tek hâkim güç oluncaya kadar, bölgede faaliyette bulunan diğer örgütleri engellemek üzerine kuruludur. İkinci aşamada ise, hemen hemen bütün örgütleri elimine ettikten veya yok ettikten sonra Hizbullah yegâne etkin güç olarak ortaya çıkmasıdır. Son olarak kolluk kuvvetlerine karşı halk ayaklanması hedeflenir Halkı devlete karşı kışkırtmanın yöntemi de silahlı eylemlerdir. Askeri kanat silahlı eylemler icra ederken, siyasi kanat ise bunu devam ettirecek altyapı ile ilgilenir. Ancak halk ayaklanması başlayıncaya kadar, devlet kurumlarına karşı bir eylem gerçekleştirmemeye özen gösterilmelidir. Bu süreç başlamadan resmi kurumların içine sızılmalı; devlet kurumlarının işleyiş biçimleri, teamülleri ve çalışma prensipleri öğrenilmeli, gerekirse ilerde buralarda düzenlenecek olan eylem provaları yapılması amaçlandığı (Çoban, 2008: 16; Örsemir, 2007a: 34) iddiaları tutanaklara

ve Hizbullah iddianamelerine girmiştir. Hizbullah Ana Davası mahkeme sonuç metninde kısaca, Hizbullah örgütü tarzı yapılanmaların yeterli sayı, güç, imkân ve kamuoyu desteği bulduklarında silahlı mücadele anlamında cihat aşamasına geçecekleri belirtilmiştir (Örsdemir, 2007b: 28; Çoban, 2008: 15).

Hizbullah örgütü kendi kaynaklarında amaçlarını, “varlık sebebimiz, gayr-ı İslamî laik, Kemalist zulüm rejimine karşı mücadeledir” (Bagasi, 2004: 37, 242) şeklinde ifade eder. Hizbullah Ana Davası mahkeme karar metinlerinde, Hizbullah’ın öncelikle tebliğ yoluyla başlayan ve “kıyam”a kadar uzanan “aşamalı bir strateji” benimsediği iddia edilse de, gerçek durum bundan biraz daha farklıdır. Hüseyin Velioğlu’nun kurduğu ve şekillendirdiği Hizbullah örgütü, esasen *eklektik ve pragmatik* bir yapıya da sahiptir. Bu anlamda örgütün sabit ve tekdüze bir stratejisi olmamıştır (Kurt, 2018: 133-134). Dolayısıyla Hizbullah, genel olarak “kervan yolda düzülür” mantığıyla hareket etmiş, bu sebeple denildiği gibi “aşamalı strateji” yerine, “güncel durumu iyi okuyup ona göre şekillenen” ve teoriden çok eylemsel bir yapı arz eden görünüm sergilemiştir.

‘Hizbullah Ana Davası’ karar metnine bir reddiye sayılabilecek olan ‘Savunmalar’ adlı eserde Hizbullah, bu iddiaların daha çok; a) kolluk kuvvetleri ve savcılık makamlarının Hizbullah’ı, fikri yapısı olmayan sıradan bir terör örgütü gibi göstermeye çalıştığını, b) gerekçeli kararın somut vakıayla uyumsuzluğu ve herhangi bir dayanaktan yoksun olduğu, c) iddia ve karar metinlerinin masa başında hazırlandığını yönündedir. Yine bu metne göre emniyet ve yargının, Hizbullah’a kadar hep sol (DHKP-C, TİKKO, MLKP, PKK) terör örgütleri ve onların teşkilat yapısına aşina olduğu henüz böyle bir yapıyla karşılaşmadığıdır. Bundan dolayı, “sol örgüt düzenine göre şema çıkarıp yazan ve çalakalem işler yapan savcılar derslerine iyi çalışmadığı gibi; olayları, olguları anlamak için çaba da harcamamış” diyerek, bu karar metinlerinin kasıtlı olarak masa başında üretildiği ve bu şekliyle karar verildiğini iddia etmişlerdir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 67, 166, 286-289). Esasen, “Hizbullah Ana Davası Karar Metinleri”, 1992’de kaleme alınan ve 1996’ da biraz daha genişleterek *Emniyet Terörle Mücadele* birimi tarafından yazılan “Hizmete Özel” kitapçığından esinlendiği, bu kitapçığı ana iskelet olarak aldığını, bu kaynaklarda da bulabilmekteyiz.

Kimi yazarlara göre, esin kaynağı 1400 yıllık İslam olan, *İslam'ı yayma, anlatma anlamında tüm faaliyetler* “Hizbullahi yapılanmadır” ve bu tüm dinci guruplarda her zaman yaşayan bir “ruh”tur. Bu yazarlara göre, din referanslı bu ruhu taşıyan örgütlerin silahlı mücadeleye girmemeleri sadece konjonktür meselesidir ve fırsat bulduklarında anda laik-Kemalist rejimi yıkacaklardır (Bulut & Faraç, 1999; Demirel, 2001: 33). Neredeyse cihad vurgusunu biraz ön plana çıkaran tüm dinsel yapılanmaları karşı devrimci ve potansiyel düşman olarak gören bu yazarlara göre birçok *Hizbullahi* (İlim; Menzil; Vahdet; Fecir; İrfan Çağrıcı-Kasımpaşa Hizbullahi; Gaziantep Şahmerdan Sarı-Vasat Gurubu; İbda-C; İslami Hareket; Selam Tevhid; Malatyalılar Gurubu gibi) gurup bulunmaktadır. Yine bunlara göre demokrasi, Hizbullahi guruplar için sadece bir araçtır (Demirel, 2001: 30, 44; Bulut & Faraç 1999: 92, 125, 135). Ancak İ. Ortaylı (2002: 10)’nın laik tutumu dolayısıyla bu tarz eğilimlere giren yazar veya kişileri ilmi açıdan büyük bir yanlışın içinde bulunduklarını ve bundan dolayı da onları budala olmakla nitelemektedir. Kanaatimizce, radikal olsun olmasın tüm islam referanslı hareketleri hedef alan bu yaklaşımlarda temel unsur, bu gruplar üzerinden bizzat İslam dinini hedefe koymak amacı taşımaktadır. Genelde bulunduğu toplum, şart ve zamandan dolayı ciddi tepki çekeceklerini düşünen bu yazarlar İslam dinine doğrudan saldırı yerine, çoğu zaman bu tarz dolaylı yolları tercih etmektedirler.

Teskilatlanma modeli olarak *hücre tipi* örgütlenmeyi benimseyen Hizbullah örgütü, özellikle 90’lı yıllarda öne çıkan “iç teşkilat yapısı” yani onun “örgütsel yapı özellikleri”nden bazılarını aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür (Yılmaz, 2009: 71; Örsdemir, 2007a: 48).

A. ÖZGEÇMİŞ RAPORLARI ve BİLGİ NOTLARI

Örgütten gelen talimat doğrultusunda cemaati benimseyen şahıslardan alınan kendi el yazıları teferruatlı, kronolojik olarak düzenlenmiş hayat sürecidir. Özgeçmiş raporu güvenilir kişiler tarafından alınır. Raporda sorulacak sorular, örgüt yani lider tarafından belirlenmiştir. Bu raporda: a) Adı, soyadı, doğum yeri, tarihi, oturduğu yerler, becerileri, işi, varsa silahı, b) Önceden başka gruplara girip girmediği, giriş çıkış nedenleri, c) Hizbullah kimin vasıtasıyla girdiği, d) Hangi camilerde, kimlerle

ders yaptığı, e) Anne, baba, kardeş bilgileri ve yakın akraba bilgileri, f) Ekonomik durumu, g) Emniyet ile varsa sorunu, h) İkameti, okuduğu okullar, aile fertlerinin siyasi düşünceleri gibi, k) Daha önce yaptığı veya girdiği faaliyetleri en ayrıntılı şekilde kendi el yazısı ile yazar ve fotoğraf ile birlikte örgüte gönderilir (Örsdemir, 2007b: 40; Örsdemir, 2007a: 43).

2000 yılında İstanbul ili Beykoz ilçesinde, güvenlik güçlerince yapılan operasyonda, örgüte ait evdeki bilgisayar disk ve disketlerinde binlerce şahsa ait özgeçmiş raporlarının kayıtlı olduğu tespit edilmiştir (Yılmaz, 2009: 65-66; Avcı, 2011: 194). Esasen, örgüt bu şekilde kişinin tüm her şeyini bilerek, ona hâkim olduğu ve onu kuşattığı fikrini vermektedir. Dolayısıyla örgüt bu şekilde kişinin tüm her şeyini bilerek, ona hâkim olduğu ve onu kuşattığı fikrini vermektedir. Özgeçmiş raporlarının sosyal bir araştırma olduğu ve üyelik formu olmadığını iddia eden Yılmaz & Tutar & Varol (2011: 98)'a göre, bu herkes için bilgi toplama şeklinde cereyan ettiğini iddia etmiştir.

Beykoz operasyonunda ele geçirilen belgeler sadece öz geçmiş raporları değildir. Burada yalnız örgüt mensuplarının değil, ilgili ilgisiz herkes raporlanmıştır. Hizbullah örgütü kendi istihbaratı için topladığı tüm verilerde bu havuzda toplanmıştır. Bu raporlarda bulundukları yeri, mahalleyi, komşuları, arkadaşlar, akrabalar, güvenlikçiler, bakkal, kasap, rutin ve rutin olmayan her şey-herkes hakkında istihbari bilgi içerir (Doküman Çözümlemeleri). Raporlanan her şey, kuryelerle merkeze akar ve kararlar ona göre alınır. Beykoz operasyonunda tahrip edilmiş disklerden çıkan dökümlere göre örgüt üyeleri karşılaştıkları, gördükleri, tüm yaşam çevrelerini, kişi kurum ve benzerlerini üst makamlarına yazılı raporlar olarak sunmuşlardır (Doküman Çözümlemeleri).

Kısaca, cemaat üyeleri, bilgi notlarında sadece kendileriyle ilgili değil, bulundukları yer, çevre, mekân, sorumluluk alanı, bazı kişiler gibi alakalı alakasız her şeyi raporladıkları bilinmektedir. Elbette daha sonra cezaevi faaliyetleri başlığı altında göreceğimiz üzere bu durum “Beykoz Operasyonu (17 Ocak 2000) sonrası, devlet Hizbullah arşivini ele geçirecektir.

B. GÜVENLİK, GİZLİLİK ve HİYERARŞİ

Güvenliğin en üst düzette önemsendiği örgütte, Hizbullah müntesiplerinin hepsinin sürekli tetikte ve dikkatli olmaları istenilmekte, pratik yaşamda bunu keskin bir şekilde uygulamaktadır. Örneğin, buluşmanın gerçekleşeceği hücre evinin güvenli olup olmadığını anlamak için balkon, kapı veya pencereye belirgin bir saksı koyma, havlu asma, oyuncak koyma gibi rutin olmayan önceden kararlaştırılmış şifreler kullanılır. Örgüt mensubu buluşma yerine gideceği zaman eğer takip edildiği izlenimine kapılırsa, sokağı arkayı görecek (duraksama, hızlanma, sokağı geniş alma, ayakkabıyı bağlamak için eğilme, bakkala giriyor gibi yapma vs.) şekilde temkinli davranır. Bir başka Hizbullah elemanı ile görüşülecekse, randevu yerine zamanında gitmeye özen gösterilir. Tüm bunların hepsini, her şeyi mesul kişilere raporlama; yakalanma ihtimali üzerine yanıltıcı bilgi ve senaryolar, sahte profil ve eşkaller önceden çalışılmıştır. Bu yüzden bir Hizbullah militanının gündelik yaşamında katı, gergin, stresli ve herşeye hazırlıklı bir hayat sürer. Bu anlamda örgüt, kendi müntesibinin tüm hayatını belli rutinlere bağlayarak onu her alanda ve her anlamda hiç boşluk kalmayacak şekilde kuşatmıştır (Kurt, 2018: 107-116; Bulut & Faraç, 1999: 66- 67).

Örgüt, 2004 yılına kadar kitap, broşür veya doküman yayımlamamıştır. Bazı dokümanlar 1998-1999 yıllarında Diyarbakır, Mardin ve Batman'da güvenlik güçlerince gerçekleştirilen operasyonlarla elde edilmiştir (Aras & Bacık, 2002: 153). 1999 yılında Diyarbakır'da güvenlik güçlerine teslim olarak Hizbullah'la ilgili önemli bilgiler veren itirafçı *Abdülaziz Tunç*, örgütün birçok sırrının deşifre edilemediğini belirtmiştir. Uzun yıllar Velioğlu'yla birlikte faaliyette bulunan Tunç, onun birçok sırda sahip olduğu için Beykoz'da çatışmadan kaçmayarak ölmeyi tercih ettiğini ileri sürmüştür (Çakır, 2001: 162; Avcı, 2011: 177).

Katı bir disiplin ve emir komuta zincirinin mevcut olduğu hiyerarşik yapıda *Örgüt Genel Emiri*, yani Rehber Hüseyin Velioğlu, hemen her şeyi belirleyen kişidir. Hemen akabinde örgütün en üst idare makamı Şûra meclisidir. Şûra üyeleri genelde Tebliğ, İçtimai, Askerî ve İstihbarat sorumluları olarak dört ana kısımdan oluşmaktadır (Örsdemir, 2007a: 48; Yılmaz, 2009: 71). Bu çerçevede Hizbullah'ta gündelik yaşam katı bir *hiyerarşi, güvenlik ve gizliliğin* merkezde olduğu bir şekilde

sürdürülmektedir. Gündelik yaşam pratikleri, örgüt tarafından şekillenmiş ve programlanmıştır. Kısaca Hizbullah'ta grup aidiyeti, *gündelik yaşamın kontrolü ve düzenlenmesi* aracılığıyla sağlanmakta (Kurt, 2018: 112, 166) bu ise, Hizbullah kimliğinin esas belirleyeni olmaktadır. Hizbullah açısından cemaat, hiyerarşik ve dikey ilişkilerin, emir ve komutanın geçerli olduğu, ast üst ilişkilerinin belirlendiği, tebliğ yoluyla örgüte katılan ve onu benimsenmesi olarak tanımlamıştır (Örsdemir, 2007b: 29-30).

Birey için örgüt, artık hayatın her alanını kuşatan *aile* yerine geçmiştir. Bu yüzden, guruptan şu veya bu sebepten dolayı ayrılan bir örgüt mensubu için “sudan çıkmış balık” tabirini kullanmak yanlış olmayacaktır. Bu konuda Kurt (2018: 112-120) Hizbullah'tan kopuşu, aidiyet ve benlik algısını önemli oranda etkilediği ve sosyal dışlanma/psikolojik travmalar şeklinde ortaya çıktığı tespitinde bulunmuştur.

C. İSTİHBARAT ve HABERLEŞME

Her türlü haber alma, istihbari bilgi toplama, izleme faaliyetlerini Hizbullah tarafından güvenilir bulunan elemanlarca rapor edilir. Aslında her örgüt mensubu bir istihbarat ve oto kontrol elemanıdır. Dolayısıyla kişi, çevresinde gördüğü duyduğu her şeyi örgüte yazmak/bildirmek zorundadır. Tüm bu istihbaratın toplandığı, değerlendirildiği ve nihai kararların çıktığı birimdir (Yılmaz, 2009: 57; Çoban, 2008: 19; Kurt, 2018: 107).

Çoğu zaman örgüt tarafından gelen talimatlar doğrultusunda Hizbullah mensupları; çevresinde bildiği hırsız, torbacı, serseri vs.; toplum düzenin bozacak şekilde hareket edenleri; PKK'lı olarak bilinenleri; güvenlik kuvvetleri ile ilgili bildiklerini, duyduklarını, ikametlerini; güvenlik kuvvetleri ile ilişkili olan şahısları, örgüt mensuplarını; diğer cemaat veya gruplar içerisinde yer alan şahıslarla ilgili bildiklerini detaylı bir şekilde rapor etmek zorundadırlar (Örsdemir, 2007b: 33). Her Hizbullah bu şekilde gelen bilgileri arşiv olarak nitelendirdiği sığınaklarda çalıştırdığı örgüt mensupları tarafından bilgisayar kaydına aktardığı, böylece örgütün tek elden yönetilmesini kolaylıkla sağlamıştır. Kimi zaman Hizbullah örgütü, istihbarat faaliyetlerinde özellikle küçük çocukları kullandığı da kayıtlara geçmiştir

(Yılmaz, 2009: 57-58; Örsdemir, 2007a: 36, 49).

Bilindiği üzere, 90'lı yıllar da internetin henüz yaygınlaşmadığı, iletişim için daha çok sabit telefon ya da ankesörlü telefonlar kullanılırdı. Örgüt mensupları arasındaki haberleşmede kesinlikle *kurye* sistemi kullanılmakta; dinlenebilir ya da gözlenebilir teknolojik cihazlar, elverdiğince kullanılmamaktadır (Yılmaz, 2009: 72; Örsdemir, 2007a: 50). Bu çerçevede, 90'lı yıllarda Hizbullah örgütü kendi grubuna veya dışarıya yönelik dergi, gazete, broşür, tv, radyo vb çıkarmadığından iletişimi genel olarak şu yollarla sağlamaktaydı.

Kitle iletişim araçlarından *telefon*, Hizbullahın üst düzey örgüt mensupları arasında daha yaygın kullanılmıştır. Telefon ile konuşulacak mevzular daha öncesinden şifrelenmiştir. Şifreler kim tarafından, nasıl kullanılacağı, ne zaman irtibata geçileceği, ve ne anlama geldiği önceden belirlenmiştir (Yılmaz, 2009: 59-60; Örsdemir, 2007a: 37; Örsdemir, 2007b: 34-35).

Genelde şifreler veya kapalı not yazımı şeklinde, önceden belirtilen yerlerde buluşma şeklinde ayarlanan *randevular*, iletişimin yüz yüze ve en etkili kullanıldığı yöntem olmuştur. Randevuların bir amacı da, birlikte faaliyet yürütecek örgüt mensuplarının buluşturulmasıdır. Bu randevular sağlanırken, randevu yeri, zamanı, kiminle görüşeceğinin şifreli bir şekilde parolasıyla birlikte örgüt mensuplarına önceden bildirilir. Buluşma yerine gelen örgüt elemanı işarete/alamete dikkat eder. Bir sorun yoksa genelde karşılıklı diyaloga girmeden doküman alış veriş yapılır. Ancak, dokümanların ele geçirilme riski varsa bilgiler şifahi olarak verilir. Eğer işaret farklı veya yok ise randevu gerçekleşmez, alternatif buluşma ayarlanır. (Yılmaz, 2009: 59; Örsdemir, 2007a: 37; Örsdemir, 2007b: 35).

Strateji olarak *haberleşme* özellikle *kuryeler* üzerine kuruludur. Kuryeler vasıtasıyla, tüm alt birimlerinden bilgi işlem merkezine ulaşan bilgiler burada tasnif edilir. (Örsdemir, 2007b: 38; Yılmaz, 2009: 62-63; Örsdemir, 2007a: 41). Hizbullah mensupları, mahallede, camide okulda bazı sorumluluklara sahiptir. İlgilenilen kişilerin (alaka) takibi, cami ve okul çevresinde bulunan işyeri, ev ve kişilerin izlenmesi, çevresinde ne olup bitiyorsa anlatmasının beklendiği *raporlar* önce *pelür kâğıda* yazılır sonra *kurye* ile örgüte ulaştırılır. *Her Hizbullah mensubu aynı*

zamanda kuryedir. Bu yüzden örgüt mensubunun en önemli özelliği, başta ‘sıra dışı’ olmak üzere, çevresinde ne olup bitiyorsa ‘hemen hemen her şeyi’ belli periyodlarla pelür kâğıda yazması ve bu şekliyle örgüte *rapor* etmesidir (Doküman Çözümlemeleri; Örsdemir, 2007b: 39; Yılmaz, 2009: 64 Örsdemir, 2007a: 42; Kurt, 2018: 106-107).

Kuryeler bulundukları bölgeler ile ilgili dokümanları bilgi işlem merkezine veya örgütün liderine bizzat kendileri götürür ve buradan talimatları alır. Ev sahipliği yapan örgüt mensupları da bir kuryedir, eve gelecek kişiler randevu yerinden alarak getirir. Ayrıca, faaliyet alanı içerisindeki şahıslara haber ulaştırmak amacıyla kurye kullanılır (Yılmaz, 2009: 59; Örsdemir, 2007a: 37; Örsdemir, 2007b: 35).

Görüldüğü üzere, 90’larda Hizbullah örgütünün en önemli haberleşme özelliği *not yazımlarıdır*. Örgüt içerisinde sorumlu olan kişiler günlüklerini yazar. Bu askeri, mali, istihbari veya sıradışı herşey not edilir, raporlanır ve üst mercilere kuryelerle iletilir (Yılmaz, 2009: 58; Çoban, 2008: 19). Sorumlular, haftalık ve aylık faaliyet raporlarını yani mali raporlardan eylem raporlarına kadar, istek ve sorunlarda dahil sorumluk alanındaki değerlendirmeleri yaparak örgüte ulaştırırlar (Örsdemir, 2007b: 34; Yılmaz, 2009: 58). Örgüt mensupları iş değişikliği, yeni bir işe girme, evlilik kararında, askere gitmede, mal alım satımı gibi ticari ilişkilerde, ikametini değiştirmede; kazandığı üniversiteyi okuma konusunda *izin* istemek zorundadır. Kısaca örgüt mensubu hayatıyla ilgili her konuda istişare etmek veya izin istemek zorundadır (Örsdemir, 2007a: 36).

D. MİTÇİ’LER ve GÖZALTI SORGU EKİPLERİ

Hizbullah, örgüt içerisinde faaliyet gösterirken durumlarından şüphelenilen şahıslar, MİT (kendi deyimleriyle mit’ler) olarak adlandırılır. N. Tutarın “Eşreften Esfele” (2020) adlı eseri, cemaat mensubu kişilerin zaaflarından yararlanılmaya çalışılarak nasıl ajanlaştırıldıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Özellikle, örgüt mensupları güvenlik güçleri tarafından yakalandıktan sonra örgüt iç dönerek çok sayıda mensubunu MİT olarak fişlemiştir. Örgütün yaptığı faaliyetleri sorgulayan veya sebebini araştırmaya çalışan her mensubu için “en küçük şüphesi olan, anormal davranışlar sergileyenlere MİT’çi muamelesi yapılacaktır” anlayışını ikame etmiştir

(Örsdemir, 2007b: 33; Yılmaz, 2009: 58; Örsdemir, 2007a: 36).

Hizbullah, 1995-2000 yılları arasında da, ilk önceleri içerisindeki sızmaları tespit edip ayıklamak amacıyla *gözüaltı sorgu ekipleri* oluşturmuş ve birçok mensubunu burada sorgulayıp bir kısmını infaz etmiştir. Yine aynı dönemde Türkiye'deki diğer İslami grupların öncelikle lider kadrosunda yer alan şahısları kaçırp sorguladıktan sonra kendi örgütlerine tabi kılmaya çalışmıştır.

Mitleştirme operasyonlarının hakikati olmasına rağmen, kimi zaman Hizbullah, muhaliflerini MİT'e çalıştığı bahanesiyle lider ve müntesiplerini sorguladığı, tasfiye etmeye çalıştığı ya da bu bahane ile ortadan kaldırdığı da raporlara yansımıştır. Bununla muhaliflerini sindirmek ve bölgede tek etkin, hâkim güç olma yönünde bir eğilim sergilemiştir (Yılmaz, 2009: 56-57).

Bu anlamda kaçırma ve alıkoyma eylemlerini de genelde askeri birim eylem timleri gerçekleştirir. Kaçırılacak şahıslar önceden şifrelenir, şahıs kaçırıldığında telefon veya not ile şifre yazılarak örgüte ulaştırılır. *Sorgucular*; örgüt liderinin veya cemaatte önde gelen kimselerin bizzat sorgulaması gereken şahısları birlikte sorgularlar. Bunlar örgüt liderinin talimatıyla, diğer sorgu birimleriyle başka bölgelere de sorgu amacıyla veya önemli konular için görevlendirilirler. Genelde bölgede örgüt liderinin veya koordinatörün sorumluluğunda sorgulanacak şahıslar farklı yöntemlerle kaçırlır ve askerî koordinatörün kaçırma ekibine teslim edilir. Bekletilip randevuya gelen ekibe teslim edilen ve sorgulanan şahsın el yazısı ile ifadesi alınır. Sorgulanan her kişinin sorgu kaseti direktifler doğrultusunda, hazırlanır. Ayrıca, bu ekipler silah ve mühimmat naklini de yaparlar. Gelen şifreli cevaba göre şahıs sorgulandıktan sonra ya infaz edilir ya da serbest bırakılır (Yılmaz, 2009: 69-70; Örsdemir, 2007a: 45, 47; Örsdemir, 2007b: 43-44).

Özellikle, muhaliflere ve örgüt içinde ajan olarak gördükleri şahıslara karşı, Hizbullahın şiddet kullanma konusunda oldukça aşırıya gittikleri görülmektedir. Sorgular, bu iş için oluşturulmuş, "sorgu ve infaz" birimlerince toprak altında özel olarak inşa edilmiş sığınaklarda gerçekleştirilmekte ve sorguda yapılan görüntü kayıtları üst düzey sorumlulara ulaştırılır. Sorgu, çoğu zaman psikolojik ve fiziki baskı nedeniyle itiraf ettirme noktasına kadar devam edebilmektedir. Sorgulamalarda

kullanılan bu yöntemde kişiler, “domuz bağı” tâbir edilen şekilde elleri ve ayakları aynı noktadan bağlanarak sığınaklarda bekletilmekte ve infaz emri geldiğinde genelde boğularak öldürülmektedirler. Sığınaklarda yapılan sorgulamalar sonucunda Türkiye genelinde aynı yöntemle infaz edilen 100’e yakın insan cesedi bulunmuştur (Aydıntaşbaş, 2000: 15-22; Çetinkaya, 2011; Yılmaz, 2009: 58; Çoban, 2008: 19).

Emniyet birimleri tarafından izlenen, yakalanan, sorgulanan, tutuklanıp salıverilen Hizbullah militanı *deşifre* oldukları kabul edilir. Bu yüzden bu kişilerin örgütle ilgili tüm bağları ya sınırlandırılır ya mahkum edilir yada koparılır. Yine de bu kimselerin birey olarak Hizbullahçı kalmaları sağlanır. Ancak ciddi bir sorgulamaya tabi tutulmakta, verdiği ifadeler değerlendirildikten sonra konumuna karar verilmektedir (Yılmaz, 2009: 72; Örsdemir, 2007a: 50).

Bölgenin durumuna göre, gözaltına alınan şahısların serbest kaldıktan sonra hal hatırını sormak, moral verme amacını güderek gözaltında neler anlattığı, kendisine gözaltında nasıl davranıldığı hususlarında şahsın durumuna göre, yazılı veya sözlü olarak örgüt tarafından ifadesi alınır. Hizbullah mensubunun verdiği ifadeye göre, diğer örgüt mensuplarının geçici olarak başka bir yerde kalması sağlanır veya ikametleri değiştirilir. Hazırlanan gözaltı ifadeleri bölge sorumlusuna verilir, bölge sorumlusu ifade sahibinin durumunu değerlendirerek örgüte ayrıca rapor yazar (Yılmaz, 2009: 65; Örsdemir, 2007a: 42).

Örgüt içerisinde deşifre olan, aranır duruma düşen şahısların yakalanmaması amacıyla ya *hicret* ettirilir ya da *mahkum* edilir. Emniyet tarafından yakalanan veya sorgulanan örgüt mensuplarının Hizbullah tarafından ifadesi alınıp sorgulandıktan sonra bulundukları bölge dışarısına çıkartılarak kontrol altında tutulmasına veya duruma göre başka yerde yeniden görevlendirilmesine hicret denir (Örsdemir, 2007b; 34, Yılmaz, 2009: 58-59; Örsdemir, 2007a: 36-37, Çoban, 2008: 19).

Mahkûm ise, örgüt içerisinde aktif faaliyet içerisindeyken deşifre olması nedeniyle, kolluk kuvvetlerinin tarafından ele geçirilmemesi için, örgüt ile ilintili bir şahsın evine/yanına bırakılmasıdır. Mahkûm edilen kişi dışarı çıkamaz, yakınları ile görüşemez. İhtiyaçları örgüt tarafından karşılanır. Mahkum, sorunlarını örgüte yazılı ve kapalı notlar olarak gönderip çözümünü bekler. Emniyet operasyonlarında, bazı

hücre evlerinde beş altı yıldır mahkum hayatı yaşayan Hizbullah mensuplarına rastlanmıştır (Örsdemir, 2007b; 34, Yılmaz, 2009: 59; Örsdemir, 2007a: 37).

E. ÖRGÜT EVLERİ ve SİĞİNAKLAR

Gerek Hizbullah faaliyetlerinin daha rahat yapılması, örgüt üyelerini barındırma amacıyla gerekse de eylem planlama amacıyla satın alınan veya kiralanan konutlar örgüt evleri olarak isimlendirilir. Satın alımında genelde deşifre olmamış cemaat mensupları kullanılır. Bunlar bölgelerde örgüte ait evlerin inşasını sağlarlar. Evde yapılacak gizli bölümler, faaliyetlerde bulanacak kişiler tarafından veya sığınakçılar tarafından yapılır. Kimi zaman bu evlere mutaassıp aile görünümü deşifre olmamış ancak örgütü benimsemiş aileleri ev sahibi olarak yerleştirilir ve tapusu çıkartılır. Bu evlere önemli kişilerin sorgulanması, silah ve mühimmat depolaması yapılır. Bu tür evler, başta Diyarbakır, Mardin ve Batman olmak üzere İstanbul, Gaziantep, Şırnak, Bingöl, Silvan, Adana, Konya gibi merkez üslerdedir (Örsdemir, 2007b: 44; Yılmaz, 2009: 69; Örsdemir, 2007a:47). Kimi zaman ise kendi akrabaları veya Hizbullah'a sempatisi olan güvenilir insanların gerçek kimlikleriyle kendi adlarına kiraladıkları evleri, örgüt elemanlarına teslim ederek onların kullanımına sunmaktadırlar (Yılmaz, 2009: 71; Örsdemir, 2007a: 49).

Bu çerçevede oluşturulan *sığınaklar*, genelde militanların gizlenmesi, silah ve mühimmatın saklanması, kaçırılan kişilerin sorgulanması amacıyla güvenilir kişilerin evlerine veya örgütün kontrolünde olan açık araziye (Örsdemir, 2007a: 47) yapılan korunaklı ve son derece gizli mekânlardır. Genelde müstakil evlerin kimi zaman ise mescidlerin zemininin kazılması ile inşa edilen bu sığınaklarda; kaçırılan kişiler uzun müddet zincirlere vurulup saklanmakta, gerekli sorgulamalar burada yapılmaktadır. Sığınaklar, ilk kez Diyarbakır İli Silvan İlçesine bağlı Hizbullah üssü sayılan Yolaç Köyündeki bir caminin altında bulunmuştur (Yılmaz, 2009: 71).

Sığınakları ve zulaları yapan şahıslar, sığınakçı olarak adlandırılan kişiler tarafından yapılır. Sığınakçılar, sığınak yapılacak mahalleye gözleri kapalı olarak getirilip götürülür ve böylece nerede sığınak yaptıklarını bilmezler. Ses yalıtımı, rutubet, havalandırma gibi konulara özen gösterilerek yapılan bu sığınaklar ‘dikkat

çekip çekmemesi konusunda' üst sorumlular tarafından kullanılmadan önce kontrol edilir. Sığınaklar, gardiyan olarak adlandırılan kişilerin kontrolü altında tutulur. Bu tür şahıslar örgüt içerisinde aktif faaliyetleri dikkat çekmeyen güvenilir ailelerdir (Örsdemir, 2007b: 45; Yılmaz, 2009: 70). Sığınakların kullanım amacı farklılık göstermektedir. *Bu çerçevede sığınaklar;* Saklanmak amacıyla yapılan sığınaklar; Silah ve mühimmat sığınakları; Esir ve sorgulama sığınakları şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Kimi zamanlarda geçici sürelerle kullanım amacına göre zula ve kamuflaj için ahır, bahçe, araç, çay ocağı, depo, tanker, samanlık, bakkal, tarla, mescid, ev gibi çeşitli mekanlarında kullanıldığı tutanaklara geçmiştir (Yılmaz, 2009: 70; Örsdemir, 2007a: 48).

F. İŞARET, ALAMET ve KOD ADI

Bir örgüte dahil olan birey, mensup olduğu grupta yaşam amacını bulur, hayatını anlamlı kılmaya başlar ve buna uygun kimlik inşa eder. Kişi, hizmet edeceği bir dava/düşünceye kendini adayarak ne kadar çok geçmişinden, eski kimliğinden kopar ve bu benliğinden sıyrılır ise, yeni grubuyla bir o kadar daha çok bütünleşmiş olur. (Frankl, 2000: 125). İşte bireyin bu duygularla, adanmışlığı, davası için yaşama düşüncesi ve kendini ispatlama arzusu, Hizbullah örgütüne çok etkin olarak kullanılmıştır. Örgüt, bu argümanları kullanarak elemanlarını çok iyi motive edebilmiş ve eylemlerini sorgusuz bir şekilde icra ettirebilmiştir.

Örgütün kendi mensubuna verdiği bir kod adı ile yeni biri olan Hizbullah mensubu, artık örgüt ile hemhal olmuş, kendini örgüte vakfetmiş ve onun potasında erimiştir. Hizbullah üyeleri, örgüt içindeki faaliyetlerine göre birkaç kod adı kullanmışlardır. Diğer illegal örgütlerde görülen uygulamadan farklı olarak çapraz kod adı uygulaması da görülmektedir. Bu uygulama ile örgütte alttan üste kimse kimseyi kolay kolay tanımamakta ve ne iş yaptığına tam olarak vakıf olamamaktadır (Örsdemir, 2007b: 46; Örsdemir, 2007a: 49).

Türkiye Hizbullahının net belli bir bayrağı, arması veya sembolü bulunmamaktadır. Bununla birlikte genelde farklı renklerde (yeşil ve kırmızı tonlar); “La ilâhe illallah” ve “Allahü Ekber” yazılı bayrak, flama, kitabe veya rozetler

kullanılmaktadır (Örsdemir, 2007a: 49; Yılmaz, 2009: 71). Namaz kılarken ağırlığını bir ayağının üstüne verip ellerini göbeği yerine kalbinin altında bağlamak, kadınların siyah çarçaf giymesi ve erkeklerin siyah kısa çember sakal bırakması yine onların ayırt edici özellikleri arasındaydı (Kurt: 2018: 112). 90'lı yıllarda bölgede genelde PKK militanları Mekap marka ayakkabı giyerken, Hizbullah mensupları Leton marka ayakkabı giyerek buna geniş şalvar tipi pantolon eşlik etmiştir. Yine örgütün remzleri sayılabilecek işaretler arasında, her mensubun İslam tarihinde geçen bir kod adının olması (Mus'ab gibi...), eylemlerde kullanılan takarof-makarof marka silah, evlerin pencere ve balkonunda saksı, oyuncak, tavşan ve havlu gibi işaret ve semboller sayılabilir.

G. CEZAEVİ FAALİYETLERİ

Bu tarz örgütlenmelerde cezaevi faaliyetleri önemli yer tutmaktadır. Birçok örgüt gibi Hizbullahta 'eski tip koğuş sistemi' cezaevi kurumundan faydalanmayı bilmiş, buralarda dışarıdan daha çok sistematik bir biçimde örgütlenme imkânı bulmuştur. Ancak 17.01.2000 Beykoz Operasyonuna kadar, örgütün cezaevinde bulunan mensupları hakkında dikkat çeken ciddi bir görüş alışverişi yapıldığı tespit edilememiştir. Cemaat, cezaevindeki şahısları kontrolü altında tutabilmek ve örgüte sıkı sıkıya bağlılıklarını sürdürmek amacıyla dinî konularda eğitimlerini bir disiplin içerisinde sürdürmüştür. Cezaevinde yeni tutuklanan örgüt mensuplarının gözaltı, savcılık ve hâkimlik ifadelerinin tamamı, örgüt elemanı tarafından kendi üslerine raporlandığı veya kendi örgütü tarafından sorgulandığı bilinmektedir. Yine Hizbullah örgütü, kadın müntesipleri aracılığıyla, cezaevinde bulunan örgüt mensuplarının ailelerini sahiplendikleri, mali yardımlarda bulunarak ailelere yalnız olmadıkları hissini vermeye çalışmış, böylece örgüt bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır (Örsdemir, 2007b: 39; Yılmaz, 2009: 64 Örsdemir, 2007a: 42). Mayıs 2023 itibarıyla cezaevinde yatan Hizbullah hükümlüsü kalmadığı bilinmektedir.

N. Tutar, 39. *Koğuş* (2007) adlı eserinde 'cezaevleri yapılanmasını' ayrıntılarıyla işleyerek burada nasıl bir örgütlenme içerisine girdiklerini anlatır. Bu eserde çizilen portreye göre, dışarıda olanlar dahi cezaevine özenip mahkûm olmak istemekte ve örgüt içerisinde bedel ödemiş biri olarak nasıl perestij kazandığından

bahsedilmektedir. Cezaevini bir eğitim yuvasına çevirdikleri “Medrese-i Yusufiye” anlayışıyla, hem pozitif hem de dini ilimlerin tedris edildiği bir mekâna çevirdiklerini zikrederler. Cezaevi süreci Hizbullah kimliğinin korunması, oluşan yeni koşullara göre yeniden inşası ve grup aidiyetinin birçok aktivite ile sağlandığı bilinmektedir. Hatta ilmi açıdan daha kalifiye eleman yetiştirmesine, daha bir organize olmasına ve örgüt bağlarını güçlenmesine sebep olmuştur. M. Kurt (2018: 102-103) cezaevi sürecini, dini ve sosyal meseleler alanında ciddi eğitimlerin olduğunu, ayrıca seçkin zümre olan bedel ödeyenler anlamında “Cemaatin Çocukları” veya “Yusufler”in prestij kazandığı yerler (Bkz.: Tutar, 2013; Tutar, 2007) olarak yorumlamıştır.

Esasen sırf rıza-i ilahi için zındana düşmüş birisinin, burayı Medrese-i Yusufiye olarak görmesi, dinsel literatürde karşılığı olan bir konudur. Yusuf peygamberden Said-i Nursi’ye kadar örnek anlatılar ile “masum birinin Alah rızası için bedel ödeme” fikri, yani dava için fedakârlık algısı yaygındır. Böylelikle cezaevine girmiş bir Hizbullah militanı kendini dışardaki hayattan daha disiplinli ve kontrollü bir yerde bulacaktır.

Örgüt mensupları özgeçmiş raporlarında ve bilgi notlarında sadece kendileriyle ilgili değil, bulundukları yer, çevre, sorumluluk alanı, kişiler, mekânlar gibi ilgili ilgisiz herşeyi raporladıkları bilinmektedir. Beykoz Operasyonu (17 Ocak 2000) sonrası Hizbullah avukatları, emniyet güçleri hakkında “lehte ve aleyhte bunları doğru dürüst incelemenden ve tasnif etmeden cadı avı başlatmış, birçok günahsız insanın kanına girmiştir” iddiasında bulunmuşlardır. Onlara göre, “Hizbullah ile bağı ve alakası olmayan birçok kişi, sırf bu raporlarda adı geçtiği veya cami Kur’an dersine katıldığı için tevkif edilmiş, içeri alınmış” ve hüküm giymiştir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 27, 50-54, 364). Beykoz belgelerinde ilgili ilgisiz herkesin *devlet refleksi* ile gözaltına alındığını Hizbullah söyleşilerinden yola çıkarak anlatan Kurt (2018: 72)’a göre, “Hizbullah operasyonları ‘klasik devlet geleneğinin’ bir yansıması olmuş, binlerce kişi ‘sadece camide ders verdiği için’ uzun yıllar cezaevinde” kaldığını söylemiştir (Kurt, 2018: 70-72; Yılmaz, & Tutar & Varol, 2011: 86-88, 190-191).

Hükümet operasyonları ile cezaevlerini dolduran bu Hizbullah mensupları veya sempatizanlar, kimi zorunlu çoğu ise gönüllü olarak Hizbullah’ın öğretmenleri ile

daha çok cezaevlerinde kenetlenenlerdir. Bazıları Hizbullah mensubu değilken cezaevi süreci onları örgüt militanına çevirdiği de görülecektir. Bunun büyük mağduriyetler doğurduğu, lakin bu mağduriyetlerin kimi zaman Hizbullah lehine döndüğü gözlemlenmiştir. O dönemin devlet kurumları tarafından bilinçli veya bilinçsiz yaşatılan bu mağduriyetler ile cezaevi sürecine bu suçlamayla giren kişi; a) bir süre sonra kendisini sadece bu gurubun sahiplendiğini görünce otomatikmen buraya kaymıştır, b) dışarı çıktığında insanların onu ‘Hizbullahtan yatmış’ ‘Hizbullahtan dolayı içeri alınmış’ etiketiyle damgaladığı ve serbest kaldıktan sonra toplumsal hayatta bunun dışında kendine alan bulamamıştır. Kimi hükümlü sırf bundan dolayı bu örgüte otomatikmen üye olmuş kendini farkında olmadan bu gurubun içinde bulmuştur.

IV. HİZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN ŞİDDETİ MEŞRU GÖSTERME GEREKÇELERİ

İnsanın bu hayattaki en temel güdülerden biri olan “anlam arayışı” (Frankl, 2000: 97), hayat boyu devam edebilen bir süreçtir. Hayatının değersiz, işe yaramaz değilde bir anlamı olduğunu, bir gaye için varolduğunu hissetmesi onun yaşamını değerli kılmıştır. Buradan hareketle, *varoluşun anlamını* arama çabaları, amaçlara ulaşmaya kadar devam eder, böylece gayesine ulaşan insanın *hayatı anlamlı* kılınır. Kimi zaman ise ‘anlam’ sadece arayış içinde geçen ‘çaba’ olarak kalacaktır. Hayatının anlamını dinsel amaçlarda bulan insan, elbette ki yaptığı bir fiilin meşru dayanaklarını da yine dinsel kaynaklarda bulmak isteyecektir. Din de bu anlamda birey için en iyi meşruiyet ögesi (Geniş bilgi için bkz.: Okumuş, 2003) olacaktır.

Meşruluk, somut şartlar çerçevesinde zaman ve mekâna göre değişen bir kavramdır. Meşruiyyet, hukuki, siyasi, dini, kültürel veya toplumsal bir durumun, bulunulan toplumda ‘kabul edilebilir’, herkesin ‘ortak değerlerine uygun’ anlamı daha çok tercih edilmiştir (Tunçay, 2016). M. Webere göre meşruluk, *geleneksel, hukuki ve karizmatik otorite* olmak üzere üç kaynaktan doğmaktadır. Yani yasal bir yönetim toplumsal açıdan her zaman meşru görülmebilir (Oktay, 2003: 53; Turner, 1997; Weber, 2005; 2006). Dolayısıyla meşruluk, bir iktidara tâbi olan toplumda,

yaygın ve hâkim olan inanca işaret etmektedir. Bu yüzden ‘kamu vicdanında’ kabul görmeyen, salt güce dayanan iktidarlar veya örgütler uzun süre ayakta kalamamıştır (Weber, 2006:110; Kapani, 2004: 68-81; Duverger, 2007: 132). Düünden bu güne dini metinlerin yorumlanma biçimleri, insanın yapıp ettiği eylemleri *meşrulaştırmada* çok önemli fonksiyon icra etmişlerdir (Gündüz, 2002: 26; Salur, 2009: 293; Juergensmeyer, 2003: 7; Okumuş, 2005).

Tarihsel süreç içerisinde şiddeti pervasızca kullanan en despot yönetimler dahi eninde sonunda uyguladıkları şiddet için bir meşruluk dayanağı aramışlardır (Arendt, 1997: 57; Moses, 2005: 24). İnsanın şiddete başvurmasının haklı gerekçelerini genelde bulunulan zaman ve mekân içerisinde egemen paradigma/geçerli doktrin ile yapmaktadır. Bu yüzden dinsel görünümli birçok şiddet eyleminin arkasında genelde sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve benzeri sebepler bulmak mümkündür (Okumuş, 2014: 88-90). Bu anlamda Hizbullah hareketinin şiddet ile kurduğu bağ genelde; *meşru müdafa doktrini, mağduriyet söylemi, kozmik savaş: iyinin ve kötünün mücadelesi ve ahlaki çözülme mekanizmaları* ile açıklanabilir.

A. MEŞRU MÜDAFAA DOKTRİNİ

Dinsel şiddeti haklı ve meşru göstermenin en önemli kaynaklarından biri, “Meşru Müdafaa Doktrini”dir. Tarih boyunca, hemen hemen tüm ceza ve adalet sistemlerince kabul edilen *meşru müdafaa*, aslında insanın kendini koruma içgüdüsünün hukuken tanınması demektir (Toroslu, 2005: 103). Meşru müdafaa, haksız bir saldırıya karşı meşru bir tepkiyi veya savunmayı içerir. Saldırının bir hakka yönelmiş olması ve bu fiilin haksız olması gibi şartlar taşınması beklenir. Buna karşılık, karşı koyma ve tepkinin meşru olabilmesi için de, savunmanın zorunlu ve saldırı ile doğru orantılı olması şartları aranır (Toroslu, 2005: 104-108).

Hizbullahın uyguladığı şiddeti gerekçelendirirken kullandığı en önemli argüman işte bu “meşru müdafaa” söylemidir. Öncelikle kendisini “mazlum”, “zulme uğramış”, “baskı altında tutulan” gibi kavramlarla tanımlayan örgüt, gerçekleştirdiği tüm eylemleri karşı tarafın şiddet kullanması karşısında, “son çare” olarak

başvurduğunu vurgulamaktadır. Bagasi bu konuda “...cemaat, bu minval üzere Kürdistan ağırlıklı, Türkiye genelinde gizli cemaatleşme, açık davet esasına göre çok yoğun bir İslami faaliyet yürütüyorken, PKK tarafından kendisine dayatılan, kaçınılmaz ve zorunlu bir savaşın içine itildi. PKK, Kürdistan’da kendisi dışında hiç kimsenin örgütlü çalışma yapmasına ve varlık göstermesine tahammül etmiyordu. Bu anlayış ve tutumunun sonucu olarak, cemaate imha amaçlı bir savaş dayattı. Cemaat, ya o güne kadar *büyük emek vererek elde ettiği bütün başarı ve kazanımlarını*, ulaştığı teşkilati güç ve potansiyeli ile tüm İslami faaliyetlerini terk edip yok olmasına göz yumacaktı veya bunları korumak için savunma savaşına girecekti. İslami sorumluluğunun gereğini yerine getirip teslimiyeti kabul etmeyerek, varlığını, onurunu ve davasını korumak için meşru savunma hakkını kullandı ve direnmeyi tercih etti...” (Bagasi, 2004: 45) genişçe açıklama sunmuştur. Şiddet eylemlerine girişen İslamcı gruplara mensup kişiler, eylemlerini inançlarına göre yönlendirdikleri, genelde savunma uğruna gerçekleştirdikleri, çoğunlukla dinî zorunlulukları dikkate aldıkları ve şiddete “son çare” olarak başvurduklarını vurguladıkları yukarıdaki metinden de anlaşılmaktadır.

Bagasi (2004: 88-90), Hizbullah ile PKK arasındaki sürtüşmenin büyük kapsamlı bir çatışmaya dönüşmesini engellemek adına, yapılan eylemlere karşılık verilmediğini, hatta mahalli düzeyde sağlanan irtibatlar aracılığıyla çatışmanın durdurulması için her türlü imkânı zorladıklarını belirtmektedir. Buna rağmen PKK terör örgütünün saldırılarının devam ettiğini bu bağlamda “...Cemaat, bir elçisi vasıtasıyla PKK’nin bölgedeki sorumlularına gönderdiği mesajda; ‘bağımsız İslami bir hareket olarak bölgede sürdürdüğümüz İslami mücadelemizin esas hedefinin zulüm rejimi olduğunu, PKK’ye yönelik özel bir düşmanlık ve faaliyetimizin olmadığını, ... sürtüşme ve gerginliklerin PKK’nin baskı ve saldırılarından kaynaklandığını, cemaatin PKK ile çatışmak istemediğini, patlak verecek bir çatışmanın lokal olmaktan çıkıp bütün bölgeyi kapsayan bir savaşa dönüşeceğini, ... uzun süre devam edeceğini ve maliyetinin ağır olacağını, bunun her iki tarafın da zararına olacağını, özellikle şu anda fiili bir çatışma ortamı içinde olan PKK’nin kendisine yeni bir cephe açmakla daha fazla zarar eden taraf olacağını, ... bu savaştan TC’nin kazançlı çıkacağını, cemaate yönelik saldırılarını durdurmalarını,

aksi takdirde bizim de kendimizi savunmak zorunda kalacağımızı, bu mesajımızı iyi değerlendirmelerini, böyle bir çatışma başlarsa bunun sorumlusunun kendileri olacağını' ...” PKK tarafına net bir şekilde iletilmiştir (Faraç & Bulut, 1999: 183).

PKK, Hizbullah’a cevap olarak; “Biz, neyin çıkarımıza ve neyin zararımıza olduğunu sizden daha iyi biliyoruz. Sizin nasihatlarınıza ihtiyacımız yoktur. Eğer gerçekten devlete muhalifseniz gelin (a) PKK’ye katılın ve PKK’nin önderliğinde bu mücadeleyi sürdürün. Eğer bunu yapmıyorsanız (b) bu işi bırakın ve bölgeyi terk edin. Eğer bunu da yapmıyorsanız (c) size yönelir ve sizi imha ederiz. Buna göre, hangisini istiyorsanız kendinize tercih edin” teklifini sunmuştur. Hizbullah, kendilerini kabul edilemez üç seçenekten birini tercihe zorlanmış ve bunu reddettiklerini beyan etmişlerdir. Bunu “cemaati” yok etme, mücadele sahnesinden silme olarak görür ve PKK ile zorunlu olarak bir savunma savaşı içerisine girdiğini aşağıdaki sözlerle şöyle açıklar. “Hizbullahi hareketin, bu aşağılık baskılara boyun eğip böyle bir zilleti kabul etmesi elbette düşünülemezdi... Nitekim böyle bir onursuzluğu kabul etmeyip Allah’a tevekkül ederek, şereflice direnmeyi seçti”. İslam hassasiyeti olan hiçbir Müslümanın bu zorbalığa boyun eğmeyeceği ve bu onursuz teklifi kabul etmeyeceğinin açıklamasını oldukça geniş bir şekilde anlatan Bağasi, devamında da örgüt yapılarını anlatarak bunu gerekçelendirme yoluna gitmiştir. “...Cemaat, ...gerekli olan eğitimli insan gücü ve askeri teçhizat açısından, böyle bir silahlı çatışmaya hazırlıklı değildi. Ancak, varlığını korumak amacıyla direnmekten başka seçeneği de yoktu. PKK’nın dayatması sonucu, varlığını korumak ve kendisini savunmak amacıyla istemediği ve karşı olduğu, bu savaşın içine kaçınılmaz bir şekilde girmek zorunda kaldı...” (Bagasi, 2004: 45, 90-93, 107).

Aslında PKK gibi bir örgütten, amaç, ideal ve inanç yönünden hiçbir zaman hazzetmeyen Hizbullah, tüm bu açıklamaları “Türkiye Cumhuriyeti dururken neden Kürt bir örgüt?” ile savaştığını yine Kürt kamuoyuna izah etmesi olarak görülebilir. Yani PKK, her halukarda eninde sonunda bu gurubun markajına girecek ve çatışma her halukarda kaçınılmaz olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Yani PKK ile Hizbullah’ın aynı coğrafya, aynı zamanda ve aynı topluma yönelik faaliyet alanlarının olması hasebiyle zaten yolları kesişeceği ve bunun şiddet şeklinde ortaya çıkacağı, bulunulan bölgenin sosyolojik, tarihsel ve kültürel koşullarıyla paralellik

arzetmektedir.

PKK ile anlaşma zemini aranmasına rağmen, olumlu bir cevap alamadığı PKK'nın bu fırsatı iyi değerlendiremediğini söyleyen örgüt, mesajı götüren Hizbullah mensubunun da yaralandığını belirtmektedir. PKK, kendi gücüne dayanarak kibirli ve üstenci bir bakış ile Hizbullah'ın bu önerisini ikna edici bulmamış, anlaşmaya yanaşmamıştır (Bagasi 2004: 89).

Öncelikle kendisini “mazlum”, “zulme uğramış”, “baskı altında tutulan” gibi kavramlarla tanımlayan Hizbullah örgütü, gerçekleştirdiği tüm eylemleri, karşı tarafın başlatması karşısında, ‘son çare’ olarak başvurduğunu sıklıkla dile getirmektedir. Görüldüğü üzere, Hizbullah ve çatıştığı gruplar açısından *şiddet dilinin* (Karabağ, 2010; Assmann, 2010) ilk *meşrulaştırma* aracı, ‘kendini savunma’ söylemidir. Kurt’a göre (2018: 135-140), doksanlarda “herkesin kendini savunduğu” ama görüldüğü kadarıyla hiç kimsenin saldırıda bulunmadığı” on yıllık bu süreçte, yüzlerce insan öldürülmüş olması, savunmanın gerçek bir sebepten daha çok meşrulaştırıcı bir araç olarak ortaya çıktığının göstergesidir.

1990’larda güneydoğuda ortaya çıkan sorunları salt şiddet ile çözmeye çalışan devlet bazı hukuksuzluklara da sebep olmuş ve devlet otoritesi büyük zarar görmüştür. Denebilir ki bir dönem devlet otoritesinin sadece resmi kurumları koruma görevinden ibaret olmuştur. Bununla beraber PKK terör örgütünün şiddet ve korku ile halk üzerinde sağladığı baskı ve otorite ile onlarla aynı şekilde başedecek, kendi kitlesini koruyacak muhafazakâr camiadan da Hizbullah gibi silahlı bir gurubun ortaya çıkması şaşılacak bir durum değildir. Yani Hizbullah şiddeti, onun örgütlendiği coğrafyanın toplumsal ve tarihsel şartları çerçevesinde şekillenmiştir.

Birbirinden farklı dini inançların, *dine dayalı şiddeti meşrulaştırma* vakiasını çalışmasına konu edinmiş aynı zamanda dinsel şiddet kullanarak eylem icra eden militanlar ile röportajlar yapan Al-Khattar (2003)’a göre, örgütlerin bu eylemleri ‘rasyonalize etmek için kullandıkları argümanları’ nasıl kutsal kitaplarından arka plan sağladığını göstermektedir. Her ne sebeple olursa olsun meşru müdafaa doktrinine başvururken veya şiddeti gerekçelendirirken bir takım temel dayanaklara ihtiyaç vardır. Onlardan bazıları aşağıda zikredilmiştir (Avcı, 2011: 118-155).

1. Yüksek Bir Otoriteye Başvurma

Dinsel şiddetin haklı ve meşru göstermenin en önemli motivasyon kaynaklarından biri “yüksek bir otoriteye başvurma” durumudur. Dinî motivasyonla hareket eden örgüt mensuplarının başvurduğu en üst otorite din, yani ‘Allah’tır. Hatta örgütün birçok üyesi, şiddet eylemleriyle, sadece Allah’ı hoşnut etmeyi amaçlarlar. Yani, esas “rıza ilahî” ve “fî sebilillah”tır. Bazen bu davranış, Allah ve din adına kendini kurban etme şeklinde de olabilir. Böylece grup açısından kabul edilebilir tek ahlâkî sistem olarak görülen dinin, kimi zaman şiddet eylemi sayılacak fiilleri rasyonelleştirmede (Al-Khattar & Aref, 2003: 92) önemli rolü vardır. Hizbullah mensubu her şeyden önce eylemi Allah rızası için yaptıklarına inanır. Dolayısıyla dinî vecibeleri eksiksiz yerine getirir; hatta yaptıkları her eylemden sonra vazifelerini hakkıyla yerine getirdiği için Rablerine şükrettiği (Örsdemir, 2007b: 43; Yılmaz, 2009: 68; Örsdemir, 2007a: 46) emniyet ve mahkeme kayıtlarında zikredilmiştir.

2. Dinî ve Tarihsel Söylem

Dinsel şiddeti meşrulaştırma söyleminin bir diğer kaynağı da, *dinî ve tarihsel* bir söylem kullanılmasıdır. Şiddeti benimsemiş gruplar açısından “eylem yoluyla propaganda” çoğu zaman yalnız başına yeterli olmamıştır. Bazen kamuoyundaki tepkinin azaltılması ve şiddetin rasyonelleştirilmesi için, bazen de bu şiddetin meşru ve haklı gösterilmesi için bu meyanda yazılı veya sözel bir dilin kullanıldığı görülmektedir.

Her ne kadar Hizbullah 90’larda yaptığı eylemlerinden sonra herhangi bir açıklama yapma ihtiyacı duymadıysa da genel olarak örgütler, eylemlerinden sonra yazılı veya şifahi açıklamalarda bulunurlar. Çünkü, bu şiddet eylemlerinin sadece kamuoyu veya potansiyel sempatizan için değil, örgüt mensuplarına da rasyonel ve haklı gösterilmesi gerekmektedir. Esasen, başkalarını ikna etmek için önce militanın ikna olması (Cordes, 2001: 150, 164; Rapoport & Yonah, 1989) ve hala doğru yolda olduğuna inanması gerekmektedir. Lakin Hizbullah gurubu bu açıklamayı 2004’e kadar dışarıya dönük olarak yapmadığını, bu anlamda diğer gruplardan oldukça farklı bir yapı arz ettiğini de bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, meşruiyetini kendi içinden almakta, dışardan bir onaya ya da haklılığa ihtiyaç duymamasından kaynaklanmaktadır.

Hizbullah örgütü, diğer uç noktada bulunan İslamcı örgütler gibi söylemlerinde sıklıkla kullanılan tebliğ, cemaat, cihat, hicret, şehid gibi kavramları kendi davasına uygun olarak tanımlar ve uyarlar. Örneğin, deşifre olmuş veya takipte olan, sürgün edilecek veyahut da tebliğ ve hizmet faaliyetinde bulunacak birinin Batı illerine veya yurt dışına çıkış çabalarının, İslam tarihinde gerçekleşen *hicret* hadisesiyle ilişkilendirilmesi, dinî söylemin nasıl uyarlandığı konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dinî kavramlara yüklenen bu anlamlar ve ilişkiler sayesinde, kendi uyguladığı şiddeti de bu minvalde meşru gösterme çabası vardır.

Türkiye Hizbullah'ı, olayları tarihsel atıflarla yeniden kurgulayarak gelecek için de uygun altyapıyı hazırlama sürecinde oldukça başarılıdır. Bu anlamda, ideal anlatılarında, *nasıl yaşamaları ve nasıl ölmeleri* gerektiği anlatılmaktadır. İ. Bagasi, bugün yaşamakta oldukları coğrafyada, 3500 yıldır kesintisiz olarak var olduklarını belirttiği “Kürt ulusu”nun İslam dinine verdiği hizmetler konusuna özel vurgu yapar. Hizbullah, Şeyh Said'i, Said-i Nursiyi, Ahmedî Hani'yi ve özellikle Kudüs'ü Haçlı'lardan geri alan Selahattin Eyyûbi'yi Müslüman Kürtler için özel bir gurur kaynağı olarak sunmaktadır (Bagasi, 2004: 59-60). Hizbullah, mücadele sürecinde “korkusuzca ölüme giden şehidlerin kanı”nın kutsallığına farklı yollarla sıkça vurgu yapmıştır. Yolaç Köyü başta olmak üzere, PKK ve Menzil saldırılarında hayatını kaybeden örgüt üyeleri ile “şehid rehber” olarak nitelendirilen örgüt lideri Hüseyin Velioğlu'nun anısını yaşatmak için ezgi ve marşlar bestelemiş, “şehitlikler” düzenlemiş, açtığı internet sitelerinde onların resimlerine ve kahramanlık hikâyelerine yer vermiştir. Şiddeti meşrulaştırıcı anlamında dilin zenginleştirilmesi ve yaygınlaştırılması genelde bu yollarla sağlanmıştır (Kurt, 2018: 136; bkz.: <https://huseyni-sevdam.tr.gg/>).

İdeolojik altyapısını tarihsel arkaplan başlığında aktardığımız fikirlerle ören Türkiye Hizbullahı, bu konuda İslam tarihindeki özellikle direniş ve cihad anlamında örnek şahıslarını ön plana çıkarmıştır. Elbette tarihsel olaylara yapılan atıflar, geleceğin inşasına yönelik çabalar olarak görülebilir. Bunun yanı sıra, yayınladıkları kitap, broşür ve müzik albümleri bunlara yardımcı kaynak olarak destek olacaktır. Özellikle, Mehmet Baran'ın kaleme aldığı “Şahitler (2020a)”, “Tanıkların Diliyle Yakın Tarih Katliamları (2017)” ve “Susa-Cami Katliamı (2020b)” gibi eserler,

geçmişte nasıl İslam için bedel ödendi ise, şimdide aynı şekilde, bu dava için bedel ödeyenlerin var olduğunu, genç militanların zihninde hep taze ve diri tutmaya yönelik ‘cemaat bilinci ve kimlik inşası’ üzerine eserlerdir.

Hizbullahi bir kimse için cihad, zaten doğal görevdir. Bu çerçevede, “emri bil maruf nehyi anil münker” doktrinini düstur edinen Hizbullah, durumdan vazife çıkarmış ve buna göre de davranışlar sergilemiştir. Örgüt, “canın, malın, ırzın ve düşmanlara karşı vatanın müdafaası” ve “Allah’ın dinine yapılan davetin önündeki engellerin kaldırılması” şeklinde, iki durumda cihada başvurduklarını belirtmektedir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 157-159). Yine bu anlamda dini ritüel içinde bir başka doktrin olan Müslümanı ve mazlumu korumak, sahip çıkmayı da kendine görev addetmiştir. Nihayetinde bu öğretilerin 90’larda Hizbullahı getirdiği nokta ise genelde; “biz hak ve doğru yoldayız, liderimiz, şuramız yanlış yapmaz ve sorgulanmaz, kişisel menfaat yok, her şey Allah rızası için, onun dinini hâkim kılmak için” anlayışıdır. Neredeyse, birçok dini gurupta gördüğümüz bu olgu, kendilerinin biricik en doğru yolda oldukları, yol yöntem kaynak ve lider olarak en doğrusuna sahip oldukları, hatta buraya müntesip olanların kurtuluşa erdikleri, diğerlerinin ise, genelde hatalı metot ve yol izledikleri, aldandıkları, dünyevileştikleri hatta boşa kürek çektikleri fikri hâkimdir.

3. Misilleme ve Kısas

Hizbullah, kimi zaman kendilerine yapılan saldırılara meşruiyet zemini sağlamak için misillemeye başvurmuştur. Terörizm ile misilleme kavramları, birbirlerinin yerine kullanılabilen esnek araçlardır. Karşılıklı şiddete dayalı bir döngü boyunca, taraflar kendi eylemlerini, muarızlarının yaptığı şiddete genelde aynı ölçüde karşılık vermeyi misilleme olarak adlandırırlar (Chomsky vd., 1999: 43-45; Dursunoğlu, 2005: 266). Esasen misilleme, “ siz saldırırsanız bizde karşılık veriz”, “korkmadık sizden, bakın size cevap veriyoruz” demektir. Hizbullah örgütü, muarızlarına nazaran (genelde araç, imkân, para, silah, sayı vb.) daha küçüktür. Buna rağmen, misillemede bulunurken “bizden bir kişiye bir şey olursa sizden on kişiye olur” “siz vahşice saldırırsanız, biz daha korkunç saldırırız” anlayışıyla korkusuzca hareket etmiştir. Esasen, bölgede kendini dokunulmaz ve sözü dinlenen örgüt olmasının altında yatan faktörlerin en başında bu anlayış geliyor denebilir. Elbette ki

bu etmen, bazı kişi ve kesimleri ciddi anlamda terörize etmiştir.

Öncelikle bilinçli terör durumu yaratıp, kasıtlı olarak terörist taktik ve stratejilere başvurmak İslam dini tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak kendisini Müslüman addeden bir kimsenin ister zorunlu ister iradi olsun bu stratejiye başvurduğu (Geniş bilgi için bkz: Alperen & Salur, 2009: 41; Salur, 2009: 296-297, 310) durumlar da vakidir.

Hizbullah öğretilerinde ön plana çıkan ve gurupta oldukça fazla yer edinen kendince yorumladıkları üç temel anlayış, onu muarızlarına karşı konumlandırmada önemlidir. Birincisi, dinsel kültürde yer edinen *kıyas* (Bakara, 178-179; İsrâ, 33; Mâide, 45) öğretisi; ikincisi, yine İslam kültüründe yer edinmiş imanlı, sabır ve sebat sahibi az kimsenin, imansız (Enfal, 65-66) katbekat *çok* olan kimseleri Allah'ın izniyle *galebe* çalması; üçüncüsü ise, Allah yolunda ölmek (Bakara, 154) anlamında *şehadet* kavramının verdiği motivasyondur.

İslâm kültüründe *hayat hakkını* güvende tutmak amacıyla ve caydırıcılık etkisi olan *kıyas* müeyyidesi, fâilinin işlediği eylem cinsinden ve ona denk bir yaptırım ile cezalandırılması anlamına gelmektedir (Dağcı, 2022: 488-494). Kanaatimizce Hizbullah, bu konuda “ne cüret”, “ne cesaret” minvalinde kendilerine yönelik saldırıya daha şeddat olarak karşılık verirken, temelde caydırıcılığı esas amıştır. Örgüt bu konuda, özellikle karşılık vermeyi bir “izzet-i nefis” meselesi olarak görmüştür.

Savunmalar adlı eserde C. Tutar, PKK bizlere karşı giriştiği eylemlere son verince kendilerinin eylemlerine son verdiklerini ancak bu çatışmasızlık ortamını her ne zaman bozulacak olursa aynı şekilde karşılık vereceklerini ifade* etmektedir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 246).

* <https://dogruhaber.com.tr/haber/7909-cemal-tutar-evet-biz-seriatciyiz/> (D.T.: 23.05.2023).

B. MAĞDURİYET SÖYLEMİ

Hizbullah örgütünün şiddeti meşru göstermede kullandığı en önemli gerekçelerden bir diğeri ise, “mağduriyet” söylemidir. Kendi Dilinden Hizbullah eserinde İ. Bağasi, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan beri hem Kürtlere hem de Müslümanlara dolayısıyla Müslüman Kürtlere her zaman zorbalık uyguladığı düşüncesini ısrarla vurgulamaktadır. İ. Bağasi (2004: 49-54)’nin dillendirdiği, “Laik Kemalist rejim, kuruluşundan günümüze kadar, İslam’ı toplumsal alan dışına itmek ve etkisizleştirmek amacıyla İslam’a ve Müslümanlara karşı genel bir sindirme politikası izlemiştir.” “Özellikle Kürdistan ve Müslüman Kürt halkı söz konusu olunca, faşist, ırkçı, inkârcı ve asimilasyoncu karakterinden dolayı Kemalist rejimin zulmü daha da katmerleşmiştir” tarzında Hizbllahi düşünceler bu olguyu izah etmek için yeterlidir. Bağasiye göre Kürtler, hem inanç hem ırk hem inanç anlamında iki yönlü hukuksuzluğa uğramış ve mağdur edilmilerdir. Bu zorbalık ve asimilasyon politikaları, yapılan her türlü hukuksuzluğu ve insan hakları ihlallerini içermektedir (Bağasi, 2004: 70). Hizbullah örgütü, saydıkları tüm bu gerekçelerin cişddi ve ağır mağduriyelereee sebep olduğu ve şiddete zorunlu olarak bulaştıklarını ısrarla vurgulamaktadır.

Hizbullah örgütü, PKK ve Menzil örgütlerine karşı uyguladığı şiddet içinde benzer gerekçeler sunmaktadır. PKK ile girilen çatışmanın nedeni, PKK’ya karşı bir direniş olarak ifade edilmektedir. “Yılların birikimi olan İslamî mücadelesini, Marksist, Leninist ideolojinin Kürdistan’daki taşeronu, İslam düşmanlarının Kürdistan’daki piyonu, mülhid ve zalim PKK’nın keyfi arzuları için terk etmeme” adına böyle bir çatışmaya girmek durumunda kaldığını belirtir (Yılmaz & Tutar & Varol 2011: 232-233; Bağasi, 2004: 92). Hizbullah bu çatışmaları “PKK’nın başka bir alternatif bırakmaması sonucu cemaatin zorunlu olarak içine girdiği”, dayatma ve imhaya karşı bir savunma savaşı (Bağasi, 2004: 107) olarak tanımlamıştır. Hizbullahın, PKK’ya karşı yönelttiği şiddeti haklı göstermek için kullandığı en önemli söylem; a) inançlı Müslüman Kürtleri korku ve baskıyla sindirmesi ve b) PKK’nın ideolojisinden dolayı İslam inancına karşı gösterdiği tahammülsüzlük, karalama ve saygısızlığıdır.

Menzil grubuna yöneltlen şiddetin gerekçeleri biraz daha farklıdır. Bağasi

(2004: 173-212), İslam’a hizmet etsinler diye Menzil grubuna bırakılan alanlarda fitne ve bozgunculuk yaptıklarını iddia etmiştir. Başası, “bu grubun İran’a bağlı oldukları ve Hizbullah’la mücadele için cihad fetvası aldıkları...” ve ilk saldırılar onlar olduğu gibi nedenler sıralayarak telafisi mümkün olmayacak büyük zararlar verdikleri, sonuçta mağlup edildikleri; ancak İslam ve Müslümanlar için zararlı olan bu sürece üzüntüyle baktıkları, buna sevinmediklerinden bahseder. Örgüt bu durumda da kendini hem kandırılmış hem de mağdur edilmiş olarak görmüştür. Dolayısıyla Menzil örgütüne yöneltilen şiddetin gerekçeleri, “nifak tohumları ekme”, “fedakârlık ve dürüstlüğü ihanet”, “grup çıkarlarını gözetme”, “iftira ve ithamlar”, “mülhid ve zalimlerle aynı safta yer alma”, “karalama ve yıpratma”, “cemaat aleyhinde propaganda”, özellikle bu grubunun PKK ile görüşüp anlaşması gibi temalarla açıklanmaya çalışılmaktadır.

Türk örfünde olduğu gibi, Güneydoğu örfünde de silah bir ‘değer’dir, hatta neredeyse kutsaldır. Dolayısıyla, silahtan devşirilen güç ve bu güçten doğan otorite de böyle sayılır. Türkiye Cumhuriyeti’nin 90’larda terörle mücadelesi, salt *silahlı mücadeleye* indirildiği ve bu sebeple birçok hukuksuzluk yapıldığı, yine bu dönemde devletin bölgede otoritesinin ve hâkimiyetinin çok zayıf olduğu dönemdir. Bölgede devlet dahil güç mücadelesi genelde *kaba kuvvete* dayandığı için Hizbullah örgütü de bölgede ve özellikle halk üzerinde PKK kadar etkisi, korkusu ve otoritesi yani kısaca gücü olmasını istemiştir. Dolayısıyla kısa sürede bölgede etkisini ve nüfuz alanını artırmış, bu meyanda muhatap alınıp kaale alınmıştır. 2004’te “*Hizbullah ve Mücadele Tarihinden Önemli Kesitler*”, 2011’de “*Hizbullah Ana Davası: Savunmalar*” ve 2012’de yayımladığı 37 maddelik “*Hizbullah Manifestosu**” eserlerin analizinden çıkan sonuç, rejimin katı ve hukuksuz uygulamalarını ile PKK’nın baskı ve şiddetine maruz kalan Hizbullah örgütünün *mağdur* olmasından dolayı şiddete son çare olarak, meşru müdafaa temelinde başvurduğu ve bununda artık bir izzet-i nefis meselesi olduğudur.

Hizbullah örgütünün ortaya çıkmasındaki bir başka gerekçesi olarak sunulan

* Hizbullah Manifestosu, örgütün resmi web sitesi olan “huseynisevda.biz” adresinde yayımlandı. “Habernas.com” tarafından ilk olarak 5 Haziran 2022 ve sonrasında güncellenmiş haliyle 22 Ekim 2022 tarihinde tekrar yayımlanmıştır.

<https://www.habernas.com/hizbullah-cemaatinin-manifesto-serhi-yayinlandi>

ve dinsel literatürde de yer edinmiş prensiplerinden olan “...içinizde hayra çağıran bir topluluk...” ya da “emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker” anlayışıdır (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 129-134). Bu anlayış “insan bir kötülüğü görünce eliyle düzeltsin...” hadisiyle de birleşince “*örgüt, durumdan vazife çıkarmış*” dinin yegâne ve biricik savunucusu olarak kendilerini görmüşlerdir. Bu durum örgüt mensubu tarafından çoğu zaman dinin bekçiliği gibi algılanmıştır. Geri kalanlar ise fasık, günahkâr, münafık, berduş, yanlış yolda, yanlış cemaatte gibi gerekçelerle onların ıslahını kendi üzerlerine vazife edinmiş görünümündedirler. Bu yüzden 1990’larda Hizbullah, kimi zaman insanların özel hayatlarına, kot giymesi, makyaj yapması, hırsızlık ve zina isnadı gibi kimi durumlarda ise, ibret olsun diye satırlı saldırılar yaptığı, kezzap attığı, demir sopalarla şiddet uyguladığı dönemdir. Bu dönemde Hizbullahın insanları sindirip bunalttıkları, insanların da örgüte direkt “size ne kardeşim” diyemedikleri bir süreç olarak geçmiştir. Özellikle, Hizbullah baskısına boyun eğmek istemeyen mütedeyyin insanlara yapılan eziyetler ise muhafazakar-mütedeyyin camia arasında bile nefretle karşılanmıştır.

Buradan hareketle Hizbullah’ın bulunduğu zaman ve bölgede, PKK ve hatta Menzil, hatta güvenlik güçleriyle çatışmasını bölge halkı açısından bir nebze anlaşılabilir bir durumdur. Lakin “*insanların yaşam tarzına zor kullanarak müdahale etmesi*” bu örgüte karşı bazen nefreti ve kimi zaman ise korkuyu genişletmiştir. Çoğu kimse, bu açıdan da *terörize* edilmiştir. Esasen bu korkunun içten içe, zaman zaman “*çekinilen korkulan biri olmaları*” Hizbullah müntesiplerinin hoşuna gidecektir.

Dolayısıyla Hizbullah’ın mağduriyet söylemi, PKK terör örgütü ve kısmen Devlet için geçerli olsa bile, diğer dini muhafazakar guruplar (Vahdet, Med-Zehra, Nur, MGV gibi) ve insanların (genel halkın) özel hayatı, giyim kuşam, yeme içme vs., anlamında; kısaca yaşam tarzına yönelik şiddet veya psikolojik baskı için bu söylem pek de geçerli değildir. Bilakis, örgütün burada kendi saldırgan tutumundan dolayı, diğer insanlara dehşeti yaşatmış, vatandaşın bir kısmını *terörize* etmiştir. Bu yönüyle Hizbullah örgütü, mağduriyet yaşayan değil, bizzat bunu yaşatan olmuştur.

C. KOZMİK SAVAŞ: İYİNİN VE KÖTÜNÜN MÜCADELESİ

Dini referans gösteren şiddet eylemlerinde dünya, iyi ile kötü arasında ezeli ve ebedi ‘kozmetik savaş’ alanı olarak görülmektedir. (Juergensmeyer, 2003: 165). Hizbullahi öğretinin Müslümanlara; Allah’ın askeri olarak O’nun davasına hizmet etmek ya da Şeytan’ın hizmetkârı olmak şeklinde iki seçenek sunduğunu belirten Uslu (2007: 134-136), örgütün hedeflerinin tağutlar, zalimler ve münafıklar olduğunu belirtmektedir.

Hoffman (2006: 94), ilahi irade emir gereği gerçekleştirilen ve kutsal bir görev olarak görülen dinsel şiddet eylemlerini, seküler terörden daha yıkıcı bir şiddet türü olduğunu iddia sürer. Çünkü şiddetin aşkın bir nitelik kazanması, eylemcinin önündeki siyasi, ahlaki, toplumsal sınırları ortadan kaldırır. Böylelikle dini referanslarla motive olan eylemci, ayırım yapmaksızın şiddet kullanmayı amaca ulaşmada bir zorunluluk olarak görür. Dolayısıyla inanışlar, eylemi meşrulaştıran, eylemciyi kutsayan çok güçlü argümanlar sunabilmektedir (Hoffman, 2006: 95). İyi ve kötü arasında ezelden ebede kadar süren ‘kozmetik savaş ve eskatolojik yaklaşımları’ dile getiren Juergensmeyer (2000: 158-160), bu terörizm türünün tarihin her döneminde ve neredeyse her dinde ortaya çıkabileceğini dile getirmektedir.

Kendi Dilinden Hizbullah (2004: 255-256) eserinin “Son Söz” kısmında yer alan şu açıklamalar bunu doğrular niteliktedir. “...Allah’ın kelamı en üstün olsun, yeryüzünde şirk ve zulüm olmasın dediğimiz için, Zalim ve Tağut’ların hışmına ve saldırılarına maruz kalıyoruz... Adaletsizlik, zulüm, küfür ve şirk var oldukça, Müslümanlar kendi topraklarında insanlık dışı baskı ve muameleye tabi tutulup esaret ve zillet içinde bir hayat yaşamaya mahkûm edildikçe, İslamî inançlarını öğrenme, yaşama ve tebliğ etme hakkından mahrum bırakıldıkça İslami mücadele var olmaya devam edecektir. Cemaatin mevcut varlığı yok edilse dahi, *bu mücadeleyi onların çocukları ve onlardan sonra gelen nesiller devralıp devam ettirecek* ve zulüm rejimi hiçbir zaman rahat yüzü görmeyecektir...”. Hizbullah’a göre nesiller boyu devam edecek olan bu durum ilelebet devam edecektir. Bu fikre iman edip hayatlarını bu yola adayan bir Hizbullah mensubunun dolayısıyla muarizlarına karşı tarafa neler yapabilecekleri konusunda da oldukça kararlı ve

tehditkârdır. Jurgensmeyer (2003: 148-150)'in iyi ile kötü arasındaki 'Kozmik Savaş' olarak nitelendirdiği bu savaş, dünya var oldukça devam edecek bir mücadele şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yaşam boyu devam edecek olan bu kozmik savaş (Walzer, 2010; Büyükkakıncı, 2015), Hizbullah'a göre *taraf* olmayıda zorunlu kılmaktadır.

Eylemlerinde hançer kullanan Haşhaşinler ile kurbanlarını iple boğan Thuglar (Rapoport, 1984) ya da Hariciler (Akyol, 2000) dışında, terör eylemlerinde, saldırgan ile kurbanın yakın temasına pek rastlanmaz. Eylemci ve mağdur arasındaki yakın ilişkinin gerçekleştirilecek olan operasyona zarar verebileceği ihtimaline rağmen (Avcı, 2011: 202-203), Türkiye Hizbullahı'nın kullandığı eylem yöntemleri (enseye tek kurşun, sator, mançika, çivili sopa kullanma, iple boğma gibi) mağdurla terörist arasında fiziken hem yakın hem de uzun süreli bir ilişkiye (izleme, gözleme, istihbarat gibi) dayanmaktadır. Genelde bu durum iki şekilde izah edilmektedir. Failin, mağduru '*insanlık dışı*' haline getirmesi (Bandura, 1998: 180) ve *kutsal* eylemini bizzat '*Allah'ın izlediğine*' (Rapoport, 1984: 660) inanmasında yatmaktadır. Örgüt mensubu kurbanını 'şeytan', 'tağut', 'zalim', 'din düşmanı' olarak nitelendirdiğinde, ona karşı uyguladığı şiddet meşruiyet kazanmaktadır. Dolayısıyla birtakım ahlâki ve vicdani engellemeler de ortadan kalkacaktır. Militan, eylemini 'Allah rızası' inancı içinde zaten kutsallaştırmakta ve uyguladığı şiddeti adeta ibadetle eşdeğer görebilmektedir. Hizbullah ana davasına yansıyan şekliyle örgüt militanı eyleminden sonra görevi tam ve başarılı bir şekilde yerine getirdiği ve davaya hizmet ettiği için şükür namazı kılmakta ve bundan sürur duymaktadır (Örsdemir, 2007b: 43; Yılmaz, 2009: 68; Örsdemir, 2007a: 46).

Kuşkusuz bu olgu sadece bir dine ait bir mesele değildir. 11 Eylül sonrası ABD hükümetinin, halkı Müslüman birçok devletli şeytani ülkeler şeklinde tanımlamış, bunun *iyi ve kötünün savaşı* olduğunu tüm dünyaya ilan etmiştir. Bu açıklamaların yoğun dinsel içerik taşıması ebette tesadüf değildir (Cirhinlioğlu, 2004: 177-178; Fisk, 2001: 349). "... Tanrı bizden yana ve Tanrı ABD'yi korusun..." gibi sloganlarla, dinsel sembollere dayalı bir savaş çıkırtkanlığı (Chomsky, 2003: 107, 111; Ali, 2002) her dönem her coğrafya ve birçok inanç müntesiplerinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, "iyinin kötüye karşı mücadelesinde

öldürülen hep sıradan insanlar olmuştur” diyen Galeano (2001: 280) genelde haklı çıkmıştır.

En yakın örneğini, Hamas’ın Aksa Tufanı operasyonu (7 Ekim 2023) sonrası İsrail Siyonist Hükümeti başbakanı Netanyahu’nun ağzından tüm dünyaya ilan edilen savaş söyleminde bulmaktayız. “Bu iyyinin kötüye, ışığın karanlığa, yaşamın ölüme karşı bir zaferi olacak...” , “Yahudi halkının ebediliğine olan derin inancımızla Hamas’a karşı Yeşaya kehanetini göreceğiz...”. Yahudi ve Hristiyan teolojisine yoğun atıflar içeren ve *evanjelik* vurguların olduğu bu konuşmalar kendilerince ne kadar haklı ve meşru olduklarını ilan etme amacı taşır. O kadar ki, hastane, ambulans, okul, mülteci kampı gibi en savunmasız ve tamamen sivil hedefleri vurup çiğnenmedik bir insanlık değeri bırakmayan İsrailin hükümetinin bu söylemleri artık dünya kamuoyunda da destek bulamamaktadır. Tarihte bu tür söylem kullanan liderlerin aslında bu isteğin ilahi planın bir parçası olduğu, Tanrı’nın iradesiyle bu işleri yapmaya soyunduğunu; dolayısıyla bu savaşta olabildiğince acımasız olmak gerektiği, kadın, çocuk, ihtiyar, yaşlı, hatta hayvan, bitki ne varsa katledilip, yakılıp yıkılmasının haklı ve meşru olduğu, bunun da kendi iradesinden ziyade Tanrının iradesi olduğunu söylerler.

Bu sebeple rakiplerin şeytan olarak tanımlanması, düşmanın ne denli kötü ve zararlı olduğunu gösterdiği gibi, onunla mücadele edenlerin ne kadar kutsal bir dava güttüğünü ve haklılığını da vurgulamaktadır (Arıboğan, 2005: 71). R. White (2000: 54), ilahiyata ait eskatolojik fikirlerin siyasi inançlarla meczedilmesiyle “kozmik” sonuçlara dikkat çeker. Tıpkı Hoffman gibi, White’de dini terörün “şeytanlaştırma” ve “insanlıktan çıkarma” mekanizmalarıyla düşmanı kozmik şer ilan ettiğini ve dolayısıyla onun yok edilmesini kolaylaştırdığını söylemektedir. Yukarıda zikredildiği üzere bir militan, dünyayı “iyi ve kötü” olarak görüp ayırmış ise (Bandura, 1998: 181) potansiyel kurbanların da “insanlık dışına” (ötekileştirme, insanlıktan çıkarma) itmişse, bu kişileri daha kolay hedef hâline getireceği gibi muarızlarına yönelttiği şiddeti elbette meşru görecektir.

Dolayısıyla inanca dayanan bir sembolizmle beslenen dinsel şiddetin mücadelesi şeytandır. Dini metinler haricinde dışarıdan herhangi bir onaylanma ihtiyacı hissetmeyen birey, bu kötülük ile mücadele etmek, savaşmak ve gerekirse

yok etmek ile yükümlüdür (Juergensmeyer, 2003: 220). Meşruiyetini ve kaynağını dini referanstan alan *dinsel terör*, seküler terörün aksine genelde düşmanı insan olma vasfından çıkaran bir terminoloji üretir. Bunun için kendi camiası dışındaki diğer grupları çoğu zaman ‘kafir’ ‘şeytan’ ‘kötü’ ‘murdar’ ‘tağut’ gibi olumsuz tabirlerle zikretmesi olağandır (Hoffmann, 2006: 95; Al-Khattar & Aref, 2003: 91).

Bu doğrultuda Hizbullah örgütünün kullandığı argümanlar bu şiddet gerekçesine uygun olarak ‘aşağılayıcı veya ötekileştirici’ kavramları tercih etmiştir. Örneğin, devlet için “TC”, “tağuti zulüm rejimi”, “Gayr-ı İslamî Laik Kemalist zulüm rejimi”, “Faşist” ve “ırkçı” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Hizbullah, Menzil örgütü için “geçimsiz ve arabozucu” anlamına gelen “Nifak Grubu”, dinî kurallara inanmadığı hâlde inanmış gibi görünen anlamındaki “Münafık” kavramını kullanmaktadır. Örgütün hedef aldığı diğer şahıslar için ise, “işbirlikçi” veya “ajan” olarak nitelemektedir. Türkiye Hizbullah’ı, PKK için “mürted örgüt”, “zalim”, “işbirlikçi”, “taşeron”, “kafir”, “Marksist-Leninist”, “Şeytani” gibi ifadeler kullanmaktadır. Hizbullah örgütü, Vahdet grubunu Rabıta’yla, Rabıta’yı ise, Vahhabilik ve İngiliz ajanlığıyla ve dolayısıyla Amerika ve İsrail yandaşları olarak nitelemiştir (Kurt, 2018: 137; Avcı, 2011: 212). PKK ise, Hizbullah için “Hizbul-kontra” demektedir ve Hizbullah’ın devlet destekli paramiliter bir örgüt olduğu iddiasında bulunmaktadır. Vahdet ve Menzil grupları ise ‘Hizbullah’ yerine, şeytanın taraftarı ve grubu manasında ‘Hizbuş-Şeytan’ tabirini kullanmaktadır (Örsdemir, 2007b: 48; Yılmaz, 2009: 73; Örsdemir, 2007a: 51; Bagasi, 2004: 151).

D. AHLÂKİ ÇÖZÜLME MEKANİZMALARI

Hatalı davranışın ahlâken haklı gösterilmesi, eylem ve etkilerinin gizlenmesi, eylemin sonuçlarını çarpıtma veya sadece kendi açısından değerlendirme, sorumluluğun reddi, zararın reddi ve mağdurun suçlanması, birer ahlaki çözümme mekanizmasıdır (bkz.: Avcı, 2011: 124-135). Bandura (1998: 161), “ahlâkî çözümme mekanizmaları” tanımlamasıyla kişilerin bu şiddet davranışlarını genel olarak kurbanın suçlandığı “kendini onaylama” süreci ile açıklar.

Türkiye Hizbullahının şiddete ilişkin söylemi, ahlâkî kısıtlamaların

kaldırılmasında Bandura (1998)'nın öngördüğü birçok süreci doğruladığını söyleyen Avcı (2011: 213)'ya göre örgüt, “örtmecî etiketleme” yoluyla kendisini İslamî bir “cemaat” olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, Çelen (2016) gibi birçok çalışma, Hizbullah'ı bu anlamda “dini istismar eden radikal örgütlenmeler” sınıfında zikretmektedir. Esasen bu değerlendirmeler ve iddialar doğru olmaktan çok uzaktır. İddia edildiği gibi burada *örtmecî etiketleme* geçerli değildir, çünkü gurup dini bir örgüttür.* Dini grup denildiği zaman genellikle dini yönelişlerden kaynaklanan gruplaşmalar kastedilmektedir (Wach, 1990: 131). Dini gruplar, çoğu zaman dinin daha yoğun bir yaşanışını ifade etmektedir (Freyer, 1964: 47). Bu çıkarım şu sebeplerden dolayı realiteye dayanmaktadır: a) örgüt kendini bu şekilde yani cemaat olarak tanımlar, b) diğer dini guruplar tarafından nasıl algılandığı, c) devlet kayıtlarında ne şekilde geçtiği, d) muhalif ve muarız gurupların onları nasıl tanımladığı e) genel amaçları ve reelde giriştiği faaliyetler ve f) en önemlisi halk nezdinde nasıl anlamlandırıldıklarıyla ilgilidir.

Bilindiği üzere Hizbullah ise ‘dini istismar eden örgüt’ kavramını kara propaganda olarak nitelemiş ve buna şiddetle karşı çıkmıştır (Yılmaz & Tutar & Varol: 2011: 90-91). *Din istismarı* genelde inanmadığı halde inanıyor gözüktüp bununla belli bir menfaat-rant sağlanması ve asıl bunun amaçlanması gerekmektedir (Hatiboğlu, 2000: 7–9; Çiftçi, 2000: 11–28; Sarıçam, 2000: 139–146). Dini referans alan ve yaşam amacını buna bağlayan Hizbullah hareketinin din yorumu ya da kendisi radikal olabilir. Ancak Hizbullah, dini istismar eden bir örgüt olmadığı kanısındayız. İstismar için en temel argüman dinin ‘araç’ olarak kullanmasıdır. Oysa burada *amaç* zaten dinin kendisidir. Ana omurgadan farklı olarak Hizbullahın dini anlayış ve yorumları katı, farklı veya eksik dahi sayılsa, geleneksel temel dini argümanlara göre yanlış yöntem ve araçlarla çabalasalar bile motivasyonunu dinden alan örgüt, dini bir oluşum dini bir organizasyondur.

* Geniş bilgi için **bkz.:** Cezayirli, G. (1997). Dini Grup ve Toplumsal Grup, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 3-4, s.: 365-376.

Bal, H. (2014). Din Sosyolojisi: Din olgusu, Dini Gruplar, Yöntem. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Akyüz, N. (2007). Dinin Örgütsel İklimi: Dini Gruplar. Ankara: Gündüz ve Eğitim Yayıncılık.

Çelik, C. (2011). Türkiye’de Dini Grupların Sosyolojisi. Kayseri: Erciyes Üniv. Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Kılıç, A. F. (2007). Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri, Değerler Eğitimi Dergisi, 5 (13), 37- 58.

Bandura (1998)'nın, her ne kadar *örtmecî etiketleme* konusu uymuyorsa da bir diğer maddesi olan “*sorumluluğun yer değiştirmesi*” prensibi bu guruba oldukça uymaktadır. Buna uygun olarak, şiddetin yöneltildiği hedeflerin çatışmaları başlatan taraf oldukları, örgütün ise, sabır göstererek son çare olarak şiddete başvurduğu vurgulanmaktadır. Yani, öldürülenlerin gerçek sorumluları örgüt yani kendilerinin değil de, devletin güvenlik güçleri, PKK ve Nifak grubu olarak sunulmaktadır (Yılmaz & Tutar & Varol: 2011: 213-279; Bağasi, 2004: 180-201). Örgüt, *şûra* sistemine göre alınan karar mekanizmasını işletmesi ve eylemlerini küçük gruplar halinde gerçekleştirmesi ise “*sorumluluğun dağıtılması*” hususunda güzel bir örnek teşkil etmektedir (Bandura, 1998: 162). Eylem emrini veren, kararı uygulayan, gözcülük yapan, cesedi yok edenin farklı kişiler olması, örgüt üyelerini bireysel sorumluluktan kurtarmaktadır. Başka bir deyişle, ‘herkesin sorumlu olduğu yerde hiç kimse tek başına sorumlu’ olmamaktadır.

Girdiği çatışmaların gerçek sorumlusunun kendisi değil, “TC”, “PKK” ve “Nifak grubu” olduğunu söyleyerek sorumluluğu reddeden örgüt, Zehra Vakfı Başkanı İzzetin Yıldırım'ın öldürülmesi olayında da güvenlik güçlerinin düzenlediği operasyonlarla ilişkilendirmeye çalışarak “*sorumluluğun reddi*” yoluna gitmektedir (Al-Khattar, 2003: 87-90). Çatışmalar sonucunda ortaya çıkan zararları reddetmeyen örgüt, bu zararları da çoğu zaman diğer aktörlere yükleme yolunu seçmiştir. Bunu yaparken de, özellikle, PKK ve Menzil ile girilen çatışmanın durması için çok çaba sarfettiğini vurgulayarak, şiddet mağduru olanları suçlamayı tercih etmektedir. Menzil'in hem PKK ile hem devlet ile işbirliği yaparak İslamî harekete zarar verdiğini, PKK'nın ise, “Kürt Davası”na zarar verdiğini belirterek Hizbullahı suçlayan bu örgütleri kınamaktadır (Kurt, 2018: 137; Örsdemir, 2007b: 48; Yılmaz, 2009: 73; Örsdemir, 2007a: 51; Bağasi, 2004: 151).

Sykes ve Matza (1957) tarafından ortaya atılan *nötrleştirme teknikleri* genelde herkes gibi suçluların veya şüphelilerin giriştikleri bazı suçları doğru bulmadıkları, vicdanlarını rahatlatmak veya kendilerini rahatlatmak için için bir takım savunma mekanizması geliştirdiklerini ortaya koymuşlardır. Bu yazarlara göre suçluların birçoğu, “sorumluluğun reddedilmesi”, “zararın reddedilmesi”, “mağdurun varlığının reddedilmesi”, “suçlayanları suçlama / kınayanları kınama”, “kendi değerlerini

diğerlerinden yüksek görme” şeklinde beş adet nötrleştirme tekniği kullanılmaktadır. Cromwell ve Thurman (2003) da bu tekniklere ilave olarak, “karşılaştırmalı mazeret” ve “erteleme” olmak üzere iki ayrı nötrleştirme tekniği daha eklemişlerdir (Çalı, & Tombul, 2014: 312-313; Geniş bilgi için bkz.: Dolu, 2011; Önder, 2020). Türkiye Hizbullah’ı şiddetin gerekçelendirilmesinde, yukarıda bahsedilen nötrleştirme tekniklerinin birçoğunu pratik uygulamalarında fiili olarak göstermiştir (Avcı, 2011: 214).

1. Toplumsal Çürümüşlük Söylemi

Meşruluk arayışının iki sonucu vardır. Muhaliflerin kullandığı şiddeti, zulum içeren haksız fiil haline dönüştürürken, kendi kullandıkları şiddeti meşru, haklı ve zorunlu gösterilir (Barkun, 2000: 203). Zaman zaman örgütün toplumda reddedilemeyecek kadar su yüzüne çıkan, kabul görmeyen, nefret edilen veya yanlışlık yapılan durumlarda ise genelde son çare olarak ‘...seninki benden daha kara...’ tarzı söylemlere giriştiği de görülmektedir. ‘...yaptık ama onlar da bunu yaptı...’, ‘...onları da konuşsanıza; onları niye söylemiyorsunuz...’ minvaldeki ifadeleri Hizbullah kaynaklarında bulabildiğimizi ve buna en uygun başlık olarak “*pascal prensibi*” ile izah etmeyi uygun bulduk.

Fizik biliminde *Pascal Prensibi* olarak bilinen *Birleşik Kaplar Teorisine* göre, alt kısımları birbirine bağlı, değişik yükseklik, değişik biçim ve hacimlerdeki kapların içine konan sıvı, her kabın içinde aynı seviyeyi buluncaya kadar yükselmesi ya da aynı oranda tüplere dağılmasıdır (Şengöz, 2020). Buradan hareketle birleşik kaplar teorisini sosyolojik anlamda kullanırsak alt gelir grubu bağnaz ve cahil olup ta, zengini çok kültürlü ve aydın değildir. Devlet, Hukuk vb. bozuk ya da ağır aksak işliyor da STK’lar çok mu iyi çalışıyor. Öğretmen kendini geliştirmiyor da, akademisyen alanında çok mu yeterli? esnaf sahtekâr ise politikacıların da dürüst olması beklenemez. Şehirleşme ve mimarimiz iyi de sanat ve edebiyat kötü olamaz. DİB ve MEB bozukta, TSK ve Bürokrasi iyi olması beklenmez. Her tüpün, yani sınıf, zümre veya kurumun aralarında farklı ve bağlantılı olmadığı sanılabilir. Ancak meseleye içeriden, aşağıdan ve derinden bakınca, tüpler arası bağlantı fark edilecektir. Hangi tüpe hangi tür sıvı dökülürse sonuç olarak bütün tüplerdeki sıvı

seviyesi ve o sınıfın içeriği oransal olarak aynı olacaktır*.

Toplumun bir kesimi, bir alanı veya bir kurumu diğerinden çok daha iyi ya da çok daha kötü olamaz veya aralarında çok az bir fark olacaktır. Örneğin, Türkiye’de uzunca bir süre terörle mücadele, sadece salt silahlı mücadeleye indirgenmiş; bu anlamda sanat, siyaset, ekonomi ve kültür ihmal edilmiş, insani en temel hak ve hürriyetler bile bir dönem problemlili konu haline gelmiştir. Fizik, doğada boşluk kabul etmez. Sizin boşaltacağınız alan, başkaları veya başka şeyler tarafından mutlaka doldurulur. “Bir kavim kendini bozmadıkça Allah onları bozamaz” (Rad, 13/11) ayetinin verdiği sosyal mesaj gibi bir takım delilleri de naslarda bulmak zor olmayacaktır. Bu manada zayıf olduğu rivayet olunan ama İslam kültüründe yer edinen hadise göre “her toplum layık olduğu hükümette yönetilir”, “nasılsanız öyle yönetilirsiniz” anlayışı bu duruma bir nevi kaynaklık etmiştir.

Kendi Dilinden Hizbullah (2004) eserinde ‘o zaman sanki herkes iyiydi de bir biz mi kötüydük’ minvalinde sıklıkla atıflar yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla kimi Hizbullah savunmalarında, bu anlamda yapılan hatalar veya yanlışlar varsa bile ‘muarızların daha büyük yanlışlar yaptığı üzere kurulu söylem’ az da olsa yer ettiğini ifade edebiliriz. Bu anlamda Hizbullah örgütünü diğerlerinden farklı kılan ve ‘durumdan vazife çıkararak kendi camiasını koruyan’ silahlı bir yapının nevş-ü nema bulması gerçekten bizlere de sosyolojik olarak garip gelmemektedir. Yani herkesin silahlandığı ve herkesi temsil edip koruyan bir yapının var olduğu zamanda, muhafazakâr camia arasından da silahlı bir yapının çıkması hiç şaşırtıcı değildir. Legal, meşru ve silahsız mütedeyyin bir sürü yapının var olduğu bir yerde *silahsız, legal ve meşru ‘yeni bir’ yapının* yer edinmeyeceğini ya da bu kadar dikkat çekmeyeceği muhakkaktır. Zaten Hizbullah örgütünü diğerlerinden farklı ve görünür kılan siahlı bir grup olması ve uyguladığı şiddettir.

Kısaca bileşik kaplar teorisi çerçevesinde göre, bulunulan dönem ve şartlarda “Hizbullah ne kadar kirli ise PKK, Menzil ve dönemin devlet politikaları o kadar

* <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/oztin-akguc/toplumda-birlesik-kaplar-kurali-329482>

Öztin Akgüç (23 Mart 2012 Cuma).

<https://www.veryansintv.com/yazar/yavuz-alogan/kose-yazisi/birlesik-ve-ayrisik-kaplar-teorisi/> Yavuz Alogan (27.06.2021)- (D.T.: 19.05.2023).

<https://www.sozcu.com.tr/2023/yazarlar/egge-cansen/birlesik-kaplar-kurami-7640626/> Ege Cansen (02.04.2023)- (D.T.: 19.05.2023).

kirlidir” anlayışı örgüt müntesipleri arasında ara ara dillendirdiği bilinmektedir. Özellikle, 90’lı yılların sosyo-kültürel yapısını ve bu teori çerçevesinde olayı bağlamında düşündüğümüz zaman, Hizbullah vakiasına haklılaştırma adına değil, ancak vakıayı doğru anlama adına bize yardımcı olacaktır. Esasen kendi ahlaki dinamiklerini kendi inanç sisteminden aldığını söyleyen Hizbullah gibi bir yapının bu ‘haklılaştırma’ seçeneğini az da olsa söylemlerinde zikretmesi kendi açısından ciddi anlamda tutarsızlıktır. Bu durum teşbihte hata olmasın ‘başkasının günahını öne çıkararak kendi günahını kapatma’ olarak algılanmaktadır.

2. Amacın Aracı Meşru Kılması

Neredeyse her terör eylemi, faileri tarafından meşru bir zemine oturtulmaya çalışılır (Akyol, 2000: 174). Yoksa militanın yaptığı eylemin psiko- sosyal baskısına başka türlü tahammül etmesi imkânsızlaşır. Bundan dolayı kimi zaman eylemcinin kendisini kahraman ve fedakâr olarak tanımlaması doğaldır (Bal, 2003: 281-282). Bu yüzden dinsel şiddetin haklı ve meşru göstermenin en önemli yollarından biri de ‘sonucun aracı meşru kılması’ durumudur (O’Boyle, 2002: 24). Bu yolla militan, eylemlerinin meşruluğu duygusunu, *amacın yöntemi meşru kıldığı* inancından alır (Candansayar, 2002: 411-424). Belirli şartlarda, temel ahlâkî ve vicdani durumları açıkça ihlal eden bu “sonuç odaklı yaklaşım”a göre; gerçekleştirilecek eylem en iyi sonucu üretebileceği gibi, eylemi gerçekleştiren aktörü korkunç eylemler işlemeye de yöneltebilir (O’Boyle, 2002: 25).

Esasen Hizbullah örgütü, PKK’dan farklı olarak kitlesel eylem yapmamıştır. Bunun yerine sonuç odaklı, işi nihayete erdirecek, nokta hedeflere eylem yapmıştır (Demirel, 2001: 63). Hizbullah, bu anlamda kendi örgütünü koruma adına şiddete başvurduğunu kabul etmekle beraber, hiçbir şekilde “amaca giden her yol mubahtır” anlayışını kabul etmemektedir. Bu anlayışın meşruiyetini yine dinin kendisinden aldığını söyler. Hizbullah gayri İslami araçlar üzerinden İslam tebliğ edilemez fikrindedir (Yılmaz & Tutar & Varol: 2011: 55-57). Bu konuda C. Tutar’ın ifadesinde ‘inancımızda hedefe götüren her yol mübah değildir’ diyerek gerçek amaçlarının devamlı şiddet, cinayet, korku olsaydı bunu sadece çok küçük bir grupla gerçekleştirebileceklerini, hatta ülkeyi isterlerse kan gölüne çevirebileceklerini ifade etmiştir (Faraç, 2002: 148). Örgütün, modern terörizmin önemli özelliklerinden olan

şiddet eylemi yoluyla izleyicilere mesaj verme kaygısı taşımadığı veya asıl amacının bu olmadığı anlaşılmaktadır. “*Netice sonucu haklı kılar*” şeklinde “*sonuç odaklı*” bir yaklaşım (O’Boyle, 2002: 25) benimsenmediğinin vurgulanması da eylemin kendisinin ve yapılan işin “kutsal” görüldüğüne (Rapoport, 1984: 674) işaret etmektedir.

Hülasa, Hizbullah gibi yapılar elbette uyguladığı şiddeti gerekçelendirmek için birtakım meşruiyet dayanakları kullanacaktır. Ancak Hizbullah şiddetinin meşruiyet kaynakları, kamuoyu, devlet ya da diğer guruplar olmayıp; doğrudan doğruya dini anlayışından aldığını bize göstermektedir. Dinden aldığı bu meşruiyyet dayanağını, var olduğu toplumun sosyolojik koşullarının bir tezahürü olarak sunar.

Diğer taraftan, kapalı birçok örgüt, mensup olduğu grubu kutsama ve hatadan münezzeh kılma yoluna giderler. En doğru yol ve en doğru yorum, en doğru mücadele şekli kendisine aittir. Esasen, bir gurubun mensubu böyle düşünmeyip, bu şekilde inanmıyorsa o gurupta kendini tutan ne olabilir ki? Bu yüzden, genelde “biz yapmışsak haklıyız, vardır bir sebebi” tarzında, üyeler üzerinde hâkim söylemler örgüte toz kondurmama çabaları olarak değerlendirmekle beraber sahip oldukları ruh halini de yansıtır. Hizbullahın kimi eylemleri toplumda ve vicdanlarda infial yaratmıştır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda Hizbullah militanları olay ve olguları kritik etme veya günah çıkarma yerine, “içimizdeki ajanlar yaptı, derin devletin işi” gibi savunmacı açıklamalar, ya da en iyi ihtimalle “yanıldık ama başka seçeneğimiz yoktu, konjöktür bunu gerektirdi, yapmak zorundaydık” gibi söylemlerle durumu normalleştirme, aklileştirme ve haklılaştırma yoluna girmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HIZBULLAH ÖRGÜTÜNÜN GEÇİRMİŞ OLDUĞU EVRELER

Hizbullah örgütünün kuruluşundan günümüze kadar beş farklı evre geçirdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar bu dönemler kesin hatlarıyla birbirinden ayrılmasalar bile, vakıayı anlama açısından bize oldukça yardımcı olacaktır. Örgüt kendi tarihi için kuruluşu olan 1979'dan 1991'e kadar olan birinci dönem için tebliğ, davet ve cemaatleşme ifadelerini kullanırken, 1991'den 2000'e kadar olan ikinci dönem için ise varoluş mücadelesi verdiklerini ifade eder (Bagasi, 2004: 40-41). Bunlara, 2000 yılı Beykoz Operasyonu sonrası parçalanma, mevcudu koruma, dernekleşme ve sivilleşme eğilimleri, böylelikle legal alanda daha çok görünür olma çabaları diyebileceğimiz üçüncü dönem sayılabilir. Hizbullah hareketinin toplumsal ve ulusal anlamda bir nevi sempati kazanmasına sebep olan 6-8 Ekim olaylarını dördüncü dönem olarak niteleyebiliriz. Son olarak, 15 Temmuz darbe girişimi ile onun sisteme protest ama devlete ve topluma entegre olunan sürecini de beşinci dönem olarak ele alabiliriz.

I. BİRİNCİ DÖNEM

KURULUŞ ve VAROLUŞ MÜCADELESİ

Örgüt bu dönemi silahlı mücadelenin fiili olarak pek olmadığı, tamamen tebliğ, davet, cemaatleşme ve eğitim ağırlıklı dönem (Bagasi, 2004: 40-41) olarak tanımlar. Hizbullah, kendilerine yönelik baskı, şiddet ve öldürme eylemlerinin 1989 yılında Şırnak ilinde katledilen Hasan Tekin ile başladığını kendilerinin ise buna 1991 sonunda karşılık verildiğini iddia etmektedir.* Bu dönemde genelde 'öldürme' olaylarının değil, diğer taşlı sopalı satırlı kavgaların ve *psikolojik* gerginliklerin yoğun olduğu süreç olarak nitelenmiştir. İsa Altsoy (Bağasi), 1979 yılında kurulan Hizbullah'ın birinci evresi olarak tanımlanan dönemi, 1991 yılında sona erdiğini belirtmiştir. Bagasi, her ne kadar bu süreci, "şiddetsiz bir dönem olduğunu ve diğer İslami gruplarla Hizbullah'ın barışçıl ve yakın bir ilişki" geçirdiğini iddia etse de (Bagasi, 2004: 35), 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Hizbullah, baskı, korku,

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-7> (D.T.: 20.05.2023).

yıldıрма, tehdit, satırlı bıçaklı saldırılar ve özellikle psikolojik şiddete başvurmuştur. Hizbullah örgütü, agresif yapısı ile psikolojik-fiziksel şiddeti yine de kendinde mevcut olarak her zaman barındırmıştır (Elitsoy, 2013: 90).

Esasen bu durum (heyecanlı, atik, dinamik), birçok Hizbullah mensubu içinde geçerlidir. Daru'l-Erkam olarak nitelenen bu süreç, yani davet, tebliğ ve cemaatleşme süreci temkinli, çoğu zaman gizli şekilde yürütülmüştür. Örgütün temel stratejisinin hazırlık safhası olarak nitelendirebilecek bu süreçte (Bagasi, 2004: 41) asıl amaç, ileride öncü görevi üstlenecek kadroların oluşturulması ve eğitilmesi olmuştur. Örgüt, birçok dini gurup ve hareketi incelemiş; nihayetinde Hz. Peygamberin Mekke dönemi Daru'l-Erkam stratejisinde karar kılmıştır. Kısaca, gizli davet ve hücrel örgütlenme modelini benimsemiştir.* Her dönemde sürdürülmesi gereken önemli faaliyetler olarak görülen tebliğ, davet ve cemaatleşme daha çok, tanınan ve güvenilen aile ve kişilere, fert bazında birebir yapılan tebliğler yoluyla davet götürülmüştür (Örsdemir, 2007b: 28-30; Çoban, 2008: 15; Yılmaz, 2009: 57-58).

Tebliğ ve davet yolu ile bu harekete katılanların oluşturduğu topluluk “cemaat” olarak adlandırılır. Bu süreç, davetin yavaş yavaş topluluklara ulaştırıldığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çoğu il, ilçe, köy ve mezraya tebliğ götürerek yoğun bir cemaatleşme çalışması yürütüldüğü aşamadır. Kendi deyimleriyle ‘öyle ki Velioğlu ve ekibinin gezmediği yer neredeyse kalmamış’tır. Özellikle, bulunulan mahallerdeki seyda, mürşid, mollalar bir yana, cami ve medreselerde okuyan talebe anlamındaki “fehi-faki”ler dahi görüşme kapsamına alınmıştır. Kısaca, Güneydoğu bölgesinde, eğitimlerinde Arapça, fıkıh, usûl, tefsir, hadis ve mantık gibi dersler yürüten ve geçmişteki tüm baskılara rağmen asla kaybolmayan “medrese”ler başta olmak üzere, cami ve okullar ile paralel olarak toplumun birçok kesimi çalışma kapsamına dâhil edilmiştir (Bagasi, 2004: 40-41; Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 182-212).

H. Velioğlu 1980-1990 arası bölgede birçok yeri ve birçok din adamını ziyaret etmiş ve kendini ve örgütünü anlatıp taban toplamıştır. Örgüt, 1979- 1991 yıllarında çalışmalarını daha çok cami, medrese ve okullarda yürütmüştür. Öncelikle

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-4> (D.T.: 21.05.2023).

eğitimli, dindar ve İslam dinine meyilli insanların kazanılması planlanmış, böylece cemaatleşme çalışmalarının hızlandırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmalarda, dinî konular dışında kültürel, siyasi, ahlâkî ve diğer eğitim konularına da yer verilmiştir. Ayrıca eğitim, tebliğ ve davet içerikli kitapların satılmasını sağlamıştır. Bölgede varlığını sürdüren medreselerle de ilgilenen örgütün, onların öğretim programlarının geliştirilerek yeni kitaplarla desteklenmesi için çalışmalar yaptığı; medreselerde yürütülen program çerçevesinde, çoğu kişinin davetlere olumlu yanıt vererek örgüte katıldığı, bir kısmının da sempatican olarak kaldığı ileri sürülmektedir (Bagasi, 2004: 43-45).

Daha sonra, örgüt kendi fertlerinin yetiştirilmesi için de özel eğitim programları uygulamıştır. Genel davet ve tebliğ çalışmaları sonucunda Hizbullah'a sempati besleyerek örgüt faaliyetlerine katılmaya uygun hâle gelenler eğitim programlarına alınmışlardır. Örgütün yoğun cemaatleşme çalışmaları nedeniyle güç kazanmaya başlaması, onu PKK terör örgütü ile karşı karşıya getirmiştir (Bagasi, 2004: 44-45). Esasen bu yıllar, PKK örgütünün de kendilerini “birkaç sofık” diye küçümsediği dönemdir (Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 228; Kurt, 2018: 61). Kısaca bu dönem (1979-1991), hareketin kendini kabul ettirmeye çalıştığı, kuruluş sancılarının olduğu ve toplum nezdinde yer edinmek istediği, yoğun propaganda ve adam kazanma dönemi olarak da tanımlanabilir.

II. İKİNCİ DÖNEM

KENDİNİ KABULLENDİRME ve GÜN YÜZÜNE ÇIKMA

Hizbullah örgütünün 1991-2000 yılları arasındaki dönemde, bir yandan tebliğ, davet ve cemaatleşme çalışmalarına devam ederken; diğer yandan kazandığı tabanı kullanarak, bölgedeki diğer aktörlerle güç mücadelesine girdiği, silahlı mücadelede tecrübe kazanarak hareketi Türkiye'nin diğer bölgelerine yayma çabasına giriştiği söylenebilir. Bu dönem, 17 Ocak 2000 tarihinde İstanbul Beykoz'daki operasyonla sona ermiştir. Kısaca, bölgedeki diğer dinsel guruplara baskısı, genelde onları kendi çatısı altında birleştirmek; böylelikle, özellikle bölgede İslamcı kesimin tek temsilcisi olmak, belki de büyük bir devrim için büyük bir güç olma isteğinden geldiği düşünülmektedir. Bu dönem gruplar arası güç mücadelesiyle

başlayıp çok şiddetli çatışmaların yaşandığı ve aynı zamanda örgütün diğer bölgelere de yayılmak istediği süreci anlatır.

1991'den 2000 yılına kadar devam eden ikinci dönem; PKK, Menzil ve devletin güvenlik kuvvetleriyle çatışmaların yaşandığı dönemdir. Bunun yanında, ilk dönem başlatılan cami ve okul ağırlıklı tebliğ, davet ve eğitim çalışmalarına da ara verilmeden devam edilmiştir (Bagasi, 2004: 45).

İç içe geçmiş bu dönemi beş ayrı başlık altında incelemeyi uygun bulduk.

A. PKK İLE ÇATIŞMA

Hizbullah, çatışma sürecinin bölgede kendisi dışında hiçbir grubun örgütlü çalışma yapmasına ve varlık göstermesine müsamaha göstermeyen PKK tarafından dayatıldığını ileri sürmektedir (Bagasi, 2004: 45). Kendisini PKK karşıtı ve Müslüman bir örgüt olarak tanıtan Hizbullah, PKK'yı Ermenilerle işbirliği yaparak Müslümanları öldürmek, komünizme hizmet etmek ve Müslüman toplumu bölmekle suçlamış (Aras & Bacık, 2002: 150), hatta PKK'yı "*Partiyi Kâfirin Kürdistan*" (Kürdistan Kâfirler Partisi) olarak adlandırmıştır (Çakır, 2001: 58; Avcı, 2011: 179).

İki örgüt arasındaki gerilim, PKK'nın 17 Mayıs 1991'de Hizbullah yöneticilerinden Şerif Karaaslan'ın İdil'deki evine saldırarak ebeveynleri olan Sabri ve Hayriye Karaaslan'ın, yaklaşık altı ay sonrasında ise kendisinin (28 Aralık 1991) öldürmesiyle iyice su yüzüne çıkmıştır (Çakır, 2001: 55; Bagasi, 2004: 93). Hizbullah bu olayın, bardağı taşıran son damla olduğunu, oysa PKK'nın bu olaydan önce de, kendilerine yönelik oldukça fazla baskı, aşağılama, şiddet ve öldürme eylemlerine giriştiklerini iddia eder. Haziran 1989'da bombalı saldırıda Hasan Tekin'inin ağır yaralanması, bir yıl sonra yine aynı gün PKK'lılarca öldürülmesi ile Hizbullah, cemaatinin de ilk şehidi olduğunu söyler. Hizbullah tüm bunlara karşılık vermeden önce, Velioğlu'nun talimatıyla iki yıl boyunca mahalle mahalle, köy köy, örgüt sorumlusundan sempatizanına kadar PKK hakkında her türlü *istihbaratı* toplar*. 3 Aralık 1991 tarihinde PKK'nin üst düzey bölgesel bir sorumlusu olarak kabul ettiği Süryani asıllı Mihail Bayro'yu öldürerek karşılık verir. İdil'deki olaydan sonra, Hizbullah ile PKK çatışması şiddetlenmiştir. Bayro'yu öldüren Ata Zengin ise,

* <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-7> (Doğrulama Tarihi: 21.05.2023).

güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada ölür. Bu olay, Hizbullah-PKK çatışmasını kamuoyu gündemine taşıyıp alenileştirmiştir* (Çakır, 2011: 67-69; Faraç, 2002: 54). Esasen PKK bir dağ kadrosudur, kır yapılanmasıdır. Hizbullah ise, kır faaliyetleriyle başlasa bile, şehir örgütlenmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hizbullah, PKK ile ilk sürtüşmeleri de bu anlamda ilk olarak kır yapılanmaları üzerinden olmuştur.

Çatışmalardan mümkün mertebe kaçındığını, bunun Türkiye Cumhuriyeti devletine yarayacağı ve Kürt davasına zarar vereceğini ısrarla belirten Hizbullah örgütü (Yılmaz, & Tutar, & Varol, 2011: 225-246) beklediği karşılığı hiç bir zaman alamayacağını görünce kendini de çatışmaları başlatan esas fail olmadığı konusunda haklı bulacaktır. Mihail Bayro'dan sonra PKK, varolan gücüne dayanarak tüm bu *sofikleri* ortadan kaldırma ve etkinliğini gösterme adına çok sert tepki verir. Elbette bu anlamda şiddet, artık geri dönülemez bir yola girecektir.

25 Haziran 1992'de asker kılığına gimiş PKK militanlarca, Diyarbakır'ın Silvan İlçesi Yolaç (Susa) Köyü Camiine yaptığı gece baskınıyla 10 Hizbullah üyesinin katletmesini, Hizbullah örgütü bir dönüm noktası olarak kabul etmiş (Baran, 2020b; Zerey, 2013; Jenkins, 2008: 190) ve *öldürülen her bir elemanı için üç katıyla karşılık vermeyi* prensip edinmiştir. Bölgede 1991–1995 yılları arasında, iki taraftan yüzlerce insanın öldürüldüğü ve birçoğunun kayıtlara bile geçmediği iddia edilmiştir. Bu ölenlerin 3/1'inin hizbullah, 3/2'sinin PKK elemanı ya da sempatatizanı olduğu (Çakır, 2016: 70) gerçeği sıklıkla dile getirilmiştir. Elitsoy (2013: 90), sayılar arasındaki bu dengesizliği Hizbullah gurubun agresif tavrı olarak yorumlasa da, realitede 'Hizbullah, karşısındaki muarızlarından daha sert karşılık vermediği sürece kaale alınmayacağı' gerçeğini erken farketmesi olarak yorumlamak ve bu şekilde okumak daha doğru olacaktır.

Hizbullah örgütünün bu kararlı ve orantısız karşılık verme tutumu, PKK ile bir savaş halinde olduğu, İslam hukukunda savaş durumunda bu tür eylemlerin meşru görüldüğü anlayışı ile hareket edildiğinden kaynaklandığını söyleyen Kurt (2018: 64-65)'a göre 1990'larda öldürülenler sadece PKK militanları değildir. Hizbullah

* <https://huseyni-sevdam.tr.gg/Huseyin-Velioglunun-hayati-ve-mucadelesi-9.htm> (D.T.: 21.05.2023).

tarafından öldürülenler arasında din adamları, kimi cemaat lideri, İslami yaşantı sürmeyen veya dini değerlere ters düşen kişiler, gazeteci, siyasetçi ve aydınlar, fuhuş iddiasıyla öldürülen veya vücuduna kezzap atılan kadınlar ve hatta Sur içindeki bir hücre evinin damına kaçan kuşlarını bulmak için oraya giden iki kuşbaz çocuğun da dahil olduğu bir çoğu masum yüzlerce kişi vardır. Hatta Diyarbakır, Mardin ve Batman illeri başta olmak üzere genelde bu şehirlerdeki İmam Hatip Liselerinde kendi aleyhine konuşan kimi hocaların kaçırılması, yaralanması, satırılanması, tehdit edilmeleri veya öldürülmeleri iddiaları da hala tazeliğini korumaktadır.

Bizim kanaatimiz yukarıdaki açıklamalarla kısmi olarak paralellik arzetsen bile tamamiyle aynı minvalde değildir. Öncelikle, bölge silah ve güç kültürünün yanında *himaye* ve *kan davası* kültürünü de taşır. Kendisinin tüm çabalarına rağmen haksızlığa uğradığı fikri bu gurubu adeta “içi bir türlü soğumayan hırçın çocuğa” dönüştürmüştür. Bu anlamda Hizbullah, yerel tabir ile “hayfini almak” istemiştir. Bu bağlamda Hizbullah kaynakları ve onlarla ilgili çalışmaları değerlendirdiğimizde ortaya olasılık olarak şu sebepler çıkmaktadır. a) Hizbullah, meşru müdafaa veya savunma amaçlı nitelediği bu misillemeleri kendinden kalabalık ve acımasız bir silahlı güce karşı varlığını ancak onlardan daha acımasız davranarak ortaya koyma eğilimine girmiştir. Kendisine yapılandan daha beter, sert ve vahşi cevap verilmediği takdirde, amiyane tabirle “kimse Hizbullah’ı takmaz” mantığıyla hareket ettiği düşünülmektedir. Nitekim “bizden 1 ölürse sizden en az 3 kişi zarar görür” söylemi ve uygulaması bize bunu göstermiştir. b) Yine, İslam kültüründe derin ve çok imanlı birkaç kişiyi imansız yülerce insana galebe çalabileceği inancı, Hizbullah mensupları tarafından (doğru-yanlış, eksik-tam) bu şekliyle yorumlanmış ve bu uygulamayı haklılaştırmıştır. Örgüt varolma mücadelesi verdiği bu dönemde, böylece az kişi ile en etkili korku ve dehşet yöntemini kullanarak kendinden korkulan, çekinilen, dokunulmaz kılan bir hüviyete bürünmüştür. c) Böylelikle güç kazanmış kendi deyimleriyle “Müslümanların izzeti nefsi ve şerefini” korumuşlardır. Elbette bu tavır kimi zaman, diğer dini guruplara “üstenci bakma” şeklinde de kendini göstermiştir. Yani kendilerini diğer dini guruplardan daha onurlu-haysiyetli olarak görme algısına kapılmalarına yol açtığı gibi onlar olmasa diğerlerinin bölgede barınamayacakları fikri yaygınlık kazanmıştır.

Bu anlamda, kimsenin Hizbullah şiddetinden muaf veya dokunulmaz olmayacağı ve hiç kimsenin ulaşılmaz olmadığı (Yılmaz, & Tutar, & Varol, 2011: 235), hele hele ‘bizim markajımıza girmişse kurtulamaz’ anlayışına ve özgüvenine sahiptirler. Hizbullah’ın söylediği herşeyi yerine getirmesi ‘söz verdi mi yapar’ anlayışı esasen bu bölgenin genetik kodlarına da uygundur.

E. Çitlioğlu (2001: 92-93) gibi terör konusunda yazan-çizen kimi yazarlar Hizbullah Cemaatini, OHAL Bölgesindeki şehir (Bingöl, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak gibi), kasaba ve köylerde, “*terörle mücadele için dinî mesajları ön plana çıkaran devlet politikası*” olduğuna dikkat çekmişlerdir. “Ölümü bile göze alarak vahşice saldırılara girişen insanların, düşman oldukları bir zihniyetin tekeline girmesi örgütün dayandığı temelleri kökünden yıkacak bir hareket olurdu” diyen Gezgin (2000: 26)’e göre bu iddia doğu gözükmemektedir. Esasen bu durum, Hizbullah örgütünün içinden neşet ettiği sosyo-kültürel durumdan bihaber olmaktır. Bu örgütü, tek bir etmenle ve tek bir nedene indirgeyip olayı basit bir iddia ile açıklamak bilimsellikten uzak bir yaklaşımdan öteye geçmeyecektir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, Hizbullah’ın öncelikli hedefi PKK ile mücadele olduğu, dolaylı veya direkt olarak bundan en çok yararlanan devlet olduğu ve kimi zaman ve yerlerde de sırf bunun için Hizbullah örgütünün faaliyetlerine göz yumulduğu durumlar olacaktır. Ancak bu, gurubun ortaya çıkışıyla ilgili değil, daha sonraki durum ile ilgilidir.

B. MENZİL VE DİĞER GURUPLARLA ÇATIŞMA

PKK ile çatışma devam ederken 1993-1994 yıllarında Menzil grubuyla da bir çatışma sürecine girilmiştir. İ. Bagasi (2004: 46)’ye göre; “örgütün Menzil’le çatışması PKK ile çatışmasından daha pahalıya mal olmuştur. Çünkü PKK ile çatışma döneminde “devletin cemaat hakkında bildikleri çok fazla değil iken, Menzil’in doğrudan devlete veya propaganda amacıyla basına verdiği bilgiler sayesinde, Hizbullah’a yoğun operasyonlara başlanmıştır”. Birçok üyesi deşifre olan ve yakalanan örgütün buna rağmen PKK ve Menzil’ ile yaşanan çatışma sürecini başarıyla atlatarak bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Elbette bu durum Güneydoğuda var olan şiddete dayalı terör ortamını daha da alevlendirmiştir.

Hizbullah örgütünün PKK ile çatışmasının en temel nedeni, her ikisi de aynı tabana ancak farklı ideolojilerle hitap etmesi sebebiyle ortaya çıkan güç mücadelesidir. Ancak İlim (Hizbullah) ve Menzil gruplarının aralarındaki en temel problem, Hizbullah'ın bir dönem bütünleşip birlik içerisinde yol arkadaşlığı yaptıkları Menzil gurubunun bunu suiistimal etmesi, çalışmaları kendine mal etmesi, İlim gurubundan adam devşirmek istemesi, münafıkça tutumları, aleyhte yoğun iftira, hakaret ve propaganda yapması gibi nedenler sayılmıştır (Bagasi, 2004: 176-180). Menzil grubu ile İlim grubunu yol ayrımına sokan en temel fikir ayrılıkları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

a) Hizbullah'ın Diyarbakır'daki örgütlenme 'başarısı' ve örgütün gençler arasında rağbet görmesi Menzil dahi birçok dini grubu rahatsız etmiştir. Hizbullah'ın kendine yapılan her şeye misliyle karşılık vermesi, gençler arasında ciddi çekim yaratan nedenlerden biri olmuştur. Menzil dahil birçok İslamcı gruptaki bazı gençlerin Hizbullah saflarına kayması, diğer dini grupları oldukça rahatsız etmiştir. Bu durum, iki grup arasında liseler başta olmak üzere çeşitli ciddi satırlı bıçaklı kavgaların yaşanmasına sebep olmuştur. Böylece bazen gönüllü bazen zoraki gönüllü Hizbullah'ın diğer grupları saf dışı bırakma gayretine girmiştir (Çakır, 2016: 154-181; Kurt, 2018: 51-52).

b) Bir başka fark ise İran ve mezhep konusundaki fikir ayrılığıdır (Çakır, 2001: 62). Menzil grubu, bir İslam devleti nasıl olmalıdır sorusuna İran devrimi örnekliliği üzerinde ısrarcıdır. Ancak İlim grubu (Hizbullah) bu konuda İran'ı değil de İhvan-ı Müslimin çizgisinde olmayı tercih etmiştir (Jenkins, 2008: 187). İlim gurubu İran hükümetini, diğer İslami grupları Şiileştirme ve onları kendi rejimini ihraç etme aracı olarak gördüğü için şiddetle eleştirmiştir. İran'ın 'Humeyni gibi büyük zatlara yetiştirmesine rağmen, mezhepçilik yaptığını ve Hizbullah'ın İran'dan uzaklaşmasına bunun neden olduğunu' sonraki Hizbullah beyanlarında sıklıkla dile getirilecektir. Özellikle 1982 yılında, Baas Rejimi ve Nusayri kökenli Hafız Esad yönetiminin Müslüman Kardeşler'in Suriye koluna, Hama şehrinde gerçekleştirdiği katliama Şii

İran'ın destek* vermesi, bölgede bulunan dini guruplar arasında ciddi tartışmalara ve ayrışmalara neden olmuştur. Böylece Velioğlu'nun İran'la bir dönem ilişki kurduğu, ancak bu tür durumlardan sonra bir daha açılmamak üzere İran dosyasını kapatmasına sebep olmuştur (Kurt, 2018: 53-54, 122; Çoban, 2008: 16; Örsdemir, 2007a: 34).

Bazı bilgi ve raporlar çerçevesinde ülkemizdeki bir takım radikal örgütlenmeleri genelde İran istihbarat servisi 'Pasdaran' ile ilişkilendiren (Avcı, 2011: 199-200; Faraç, 2002: 22, 42-43; Çitlioğlu, 2001: 249) bir takım yazarlar, Hizbullah örgütünü de bu bağlamda değerlendirmişlerdir. İ. Herdem (2020) gibi kimi araştırmacılar Hizbullahı, İran destekli bölgede istikrarsızlığı artıracak, rejim ihracını kolaylaştıracak, İranla sürekli dirsek teması olan ve İran'ın dış politikasına uygun pragmatik ilişkiler kurmuş bir terör örgütü olduğunu iddia etmektedir. Hizbullah, en azından başlangıçta İran rejimine karşı sempati ile baktığı, özellikle devrimi gerçekleştiren Humeyni'ye saygı duyduğu bilinmektedir (Aras & Bacık, 2002: 149).

Oysa izah edildiği üzere guruplar arası çatışmanın en önemli nedeni İran İslam Devrimine biat edip etmeme üzerine olduğudur. Buradan hareketle Sünni İslam geleneğini referans alan İlimciler, İran Devrimi'ni desteklemekle birlikte, hem mezhep kaygısı, hem de yükselen Acem Milliyetçiliği nedeniyle İran konusunda her zaman mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. Bu doğrultuda, Sünnî gelenekten gelen "İhvan-ı Müslimin" ile onun Suriye'deki uzantısı olan Said Havva'nın hareketine yakın olmuşlardır (Çakır, 2001: 62). Açıkça İran yanlısı bir duruş sergileyen Menzilciler, Ayetullah Humeyni'nin tek İslam önderi olarak tanınması ve Şiilerle

* Esasen bu desteği, Lübnan Hizbullah'ı vasıtasıyla, Suriye'de rejim askerlerinin yanında ve İran devrim muhafızlarıyla tekrar etmiştir. Tüm bu gurupların daha çok Sünni Türkmen ve Araplardan oluşan direniş örgütlerine karşı fiili savaştığı, Sünni köyleri yakıp yıktıkları, kimi yerde kimyasal silah kullandıkları malumun ilanidir. Şia merkezli mezhepçi taassubu ve bunun politik yansıması olarak, düşman kategorisinde, genelde Sünni dünya özelde ise Türkiye vardır. Bu anlamda İran'ın tarihsel olarak, derdi ne Hristiyan, ne Yahudi, ne ABD, ne de Rusya vb. olmuştur. Daha doğrusu, İran'ın İslam gibi bir derdinin de olmadığı, daha çok Şia merkezli rejim ihracı peşinde olduğu bölgesel nüfuzunu genişletme çabası tarihsel bir vakia olarak günümüze kadar gelir. Kısaca, bugün çok net olarak şunu söyleyebiliriz. İran İslam devrimi tanımlamalarından ziyade *İran Şii-Şia Devrimi* denmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Tezimiz bittiği süreçte Aksa Tufanı operasyonu başlamış, Gazze yoğun bombardıman altındayken İrana bağlı Şii Lübnan Hizbullahı " Hamas ve onun Aksa Tufanı operasyonu ile hiçbir ilgilerinin ve desteklerinin olmadığını" canlı yayında tüm dünyaya bildirmiş ve bu konuda Sünni dünyayı bir kez daha şaşırtmamıştır.

Sünnîlerin birleşmesi (Dâru'l-Takrib) görüşünü savunmuşlardır (Avcı, 2011: 183).

Türkiye Hizbullah'ının kuruluşu, gelişimi ve mücadele seyrinde İran hükümetinin hiç bir fiilî girişimi, maddi desteği veya müdahalesinin söz konusu olmadığını vurgulayan Bagasi, dünyadaki birçok dini grupta olduğu gibi kendilerinde de büyük sevinç yarattığını belirtmektedir (Bagasi, 2004: 240-241). İran Devrimi'ne duyarsız kalınmadığı, İmam Humeyni'nin fikirlerinin esas alındığı, İran inkılabı çizgiden sapsa bile kendilerinin Humeyni'nin çizgisine bağlı kalacakları vurgulanmaktadır (Bağasi, 2004: 242).

Hizbullah Ana Davası karar metninde, mahkemece Hizbullahın önemli ölçüde yurtdışı örgütlenme faaliyetlerine rastlanılmadığı belirtilmiştir. Örgütün, sadece İran İslam Devrimi'nin yarattığı heyecanla, 'model olur mu' tarzında sınırlı İran ziyaretleri yapılmış bu anlamda bir dönem belli bir bağı olmuştur (Yılmaz, 2009: 57). İran Devrimi, muhafazakâr kesim üzerinde bir heyecan (Kepel, 2001: 133-153) yarattığı, İran ise bu sempatiyi kullanarak Şia öğretisine bağlı rejim ihraç etme arzusu daha sonra ortaya çıkacaktır. Ancak yukarıda zikredildiği üzere, Menzil gurubu ile İlim gurubunun çatışmasının en önemli nedenlerinden biri "İran" meselesidir. Neredeyse bugün dahil, ancak özellikle doksanlı yıllarda ülkemizde ortaya çıkan her dini görünümü İran'a bağlamak, ideolojik yobazlıktan öte, propaganda amaçlı sığ bir görüş olarak ortaya çıktığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

c) Yurtdışındaki örgüt üyelerinin organize ettiği çeşitli etkinlikler yoluyla dinî hassasiyetleri kullanarak toplanan paralar (Bulut & Faraç, 1999: 175; Gürtekin, 2008: 27) ve bunların paylaşılması konusundaki anlaşmazlıkların, İlim ve Menzil çatışmasında rol oynadığı (Bulut & Faraç, 1999: 124) iddiaları da bulunmaktadır. Esasen, bu maddede zikredilen maddi mevzular zoraki te'villerden öteye geçmemektedir. Neredeyse tüm gelirlerini üyelerden karşılayan örgütün (Demirel, 2001: 65), mahkeme kayıtlarına göre yurt dışı bağlantısı oldukça zayıf bulunmuştur (Yılmaz, 2009: 57; Hizmete Özel, 1996). H. Çetinkaya (2011: 179-182) Hizbullah ile Rabita (bkz. Mumcu, 2007) bağından bahsederek, onların buradan yüklü miktarda dış yardım aldığını söylerken; Hizbullah ise, Rabıtacılıkla suçladığı Vahdet ve diğer guruplara savaş açtığı (Kurt, 2018: 100) bilinmektedir.

d) İlim ve Menzil grupları arasındaki çatışmanın Hüseyin Velioğlu ile Fidan Güngör arasındaki Liderlik ve Strateji mücadelesine dayandığı da iddiaları başka bir ayrılık sebebi olmuştur (Çitlioğlu, 2001: 81; Çakır, 2001: 147). Menzil grubunun liderleri Fidan Güngör, “İlim grubunun âlimsiz olduğunu” söyleyerek, Velioğlu’nun dinî yönden yetersiz olduğu için eleştirmiştir. (Çoban, 2008: 16; Örsdemir, 2007a: 34; Çakır, 2001: 147). Bu tartışma eyleme öncelik veren Velioğlu ile entelektüel birikimlerden faydalanma taraftarı olan Fidan Güngör arasında çözülemez problem olarak devam edecektir.

Kimi zaman çatışmaların, iki liderin kişisel hırsları sebebiyle vuku bulduğunu iddia edenler de olmuştur. Menzil grubu mensupları, henüz cihat aşamasına gelinmediği, tebliğ ve davet çalışmalarına devam edilmesi gerektiği, kadrolaşma tamamlanmadan yapılacak askerî kanat faaliyetlerinin davaya zarar vereceği fikrini savunmuşlardır. İlim gurubu ise cami faaliyetleri çerçevesinde, silahlı mücadeleye ağırlık verilerek kurtarılmış bölgelerin oluşturulması ve cihat ilan edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Halk ayaklanması (kıyam) başlayana kadar devlete karşı eylem yapmamayı prensip edinen örgüt, devlet içi istihbarata önem vermekte; “Cemaat”ın bölgede tek güç hâline gelmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedir (Aras & Bacık, 2002: 150; Çakır, 2001: 62; Örsdemir, 2007a: 34-35; Çoban, 2008: 16-17).

e) Hizbullah ile Menzil arasında, İran modelini benimsemeyi yanı sıra, *Kürtçülük* konusunda da bariz fikir ayrılıkları olmuştur. 1980’lerin ortalarında gruplar, birbirleri hakkında olumsuz propagandalara başlamış hatta birbirlerini münafıklıkla itham etmişlerdir. Hizbullah, 1990’lardan itibaren Menzil grubunun artık ümmetçi çizgiden ayrıldığı, hatta Kürtçülük yapmasından çok PKK’yı desteklediğini iddia edecektir. Gruplar arası çekişmenin yansıması daha çok cami faaliyetleri ve lise örgütlenmesindeki rekabet üzerine olduğu görünür. Hizbullah, PKK ile çatışmaların zirveye ulaştığı yıllarda, Menzil ile kanlı çatışmalara girmekten de çekinmemiştir (Çoban, 2008: 16; Örsdemir, 2007a: 34; Kurt, 2018: 55)

Esasen İlim ve Menzil gurupları, PKK konusunda ciddi fikir ayrılıklarına sahip olmuşlardır. 1991 yılında PKK’nın İdil’de Hizbullah’a karşı gerçekleştirdiği saldırı sonrasında PKK’ya karşılık verilip verilmeyeceği konusunda gruplar

uzlaşmaya varamamıştır. Menzil grubu, PKK ile silahlı mücadeleye girmenin yarar değil zarar getireceği konusunda ısrarcı olmuştur (Çakır, 2001: 62-63). İki grup arasındaki ayrılığın PKK ile çatışmaların başlamasından önce gerçekleştiğine işaret eden Bağasi (2004: 191-195) ise; iddiaların zamansal açıdan tutarsız olduğunu, ayrılığın Menzilcilerin en başından beri “münafıkça” basit grup çıkarlarını gözetmelerine ve birlikteliği baltalamalarına bağlamaktadır. Hizbullah, özellikle Menzil gurubunun tüm arabuluculara rağmen çatışmayı başlatan taraf oldukları ve bunun sonucunda kaybettikleri; ancak yine de buna sevinmedikleri çünkü İslami davanın büyük zarar gördüğünden bahsederken (Bağasi, 2004: 188-213); özellikle “cihat” kavramına yer vermemiş ve bu çatışmaları, genel anlamda son çare olarak başvurulmuş *meşru müdafaa* eylemleri olarak sunmuştur. Kanaatimizce bu grup, yer yer başvurduğu şiddet dili ve çatışmaları, konjoktürel ve zorunlu olarak nitelemiş; onu da belli şartlara bağlamıştır.

Güneydoğuda Hizbullah’ın diğer grupları hızlıca sindirmesi ve saf dışı bırakma sürecini bu bölgede tek güç olmak isteyen örgütün kendi tercihidir. Öncelikle, tehdit ve baskı yoluyla daha sonra sallama (satır-sator) tabir edilen büyük bıçaklar ve ateşli silahlarla Menzil Grubu tabanını sindirmeye ve kendi yanında yer almaya zorlamıştır. İlim ve Menzil çatışmasının durması konusundaki arabuluculuk girişimlerine karşın (Çoban, 2008: 16; Örsdemir, 2007a: 34), 24 Kasım 1993 günü İlimciler, hem Menzil Kitabevi’ni hem de Fidan Güngör’ün işyerini silahla taramışlardır. 06 Aralık 1993 tarihinde ikinci saldırıdan sonra, Menzil lideri Fidan Güngör’ü barış talebi ile İstanbul’da bir hücre evine davet eden Hizbullah, 11 Eylül 1994’te Güngör ile koruması Sabahattin Talayhan’ı kaçırmışlardır. Talayhan’ın cesedi Kocaeli’nde bir yerde gömülü vaziyette bulunmuş (Çakır, 2001: 63-64), Fidan Güngör’ün çok sonra bulunacak cesedi için ise örgüt, “öldürülmesinde parmağının olmadığını” ısrarla vurgulayacaktır.

İki grup arasındaki çatışmalarda ölenlerin yüzlerce olduğu tahmin edilmektedir. İlim-Menzil çatışmasının şiddeti 1993 yılında yoğunlaşmış, saldırılarda birçok üyesini kaybeden Menzilciler, bölgede ve özellikle Diyarbakır’da “İlimcilerin gerçek Hizbullah olmadığı, çünkü onların Müslümanları öldürdükleri”ni vurgulayan broşürler dağıtmış, devlet ile dokunulmazlığına dikkat çekmiş ve ilim gurubunun

arkasında karanlık güçlerin olduğu ileri sürülmüştür. Bu çatışmalar Menzilcilerin etkinliğini kaybetmesine kiminin şehri terk etmesine kiminin ise Hizbullah'a katılmasına sebep olmuştur. Sonuçta Menzil grubu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde etkinliğini kaybetmiş ve 1996 yılında dinî lideri Mansur Güzeysoy'un tedavi amacıyla gittiği İran'da ölmesiyle dağılma sürecine girmiştir. Dolayısıyla liderlerinin vefatından sonra grup var olan etkinliğini daha da kaybetmiştir (Aras ve Bacık, 2002: 150-151; Çakır, 2001: 63-64).

Özellikle PKK ile çatışması nedeniyle Türkiye'deki pek çok İslamcı kesim tarafından bir nevi hüsn-ü kabul gören, hatta bu konuda bazen maddi destek gören Hizbullah'ın, Menzil ile çatışmaya başlaması, onun birçok dini grup tarafından dışlanmasına ve yalnızlaşmasına yol açmıştır. Menzil grubu, ideolojik olarak İlim grubuna daha yakın olmasına rağmen sırf bu 'Hizbullah-PKK çatışmasında', PKK'nın galip gelmesini istediği (Kurt, 2018: 126) iddia edilmiştir. Gruplar arasındaki ayrılığın ve çatışmanın nedenlerine ilişkin tartışmaları örgütün yıpratılması için ortaya atılan mantıksız iddialar olarak nitelendiren Bağasi (2004: 191-195), iki grup arasındaki ayrılığın PKK ile çatışmaların başlamasından önce gerçekleştiğini söylemektedir. Dolayısıyla Menzil gurubunun zaten PKK ile anlaştığını iddia eden Bağasi, durumun kronolojik sıraya bile uymayan uydurmalar olduğunu iddia etmektedir.

Hizbullah şiddetinin hedefi sadece PKK, Menzil ya da güvenlik güçleriyle sınırlı kalmamıştır. Örgüt, zamanla ötekileştirdiği ve kendisi için tehdit olarak gördüğü her fikirden, cemaatten veya gruptan kişilere yönelik eylemler gerçekleştirmiştir. Özellikle, kamuoyunda infial ve Güneydoğu'da tepki yaratan Said Nursi'nin Kürt yönünü öne çıkaran Zehra Vakfı (Med-Zehra) Başkanı *İzzettin Yıldırım*'ın kaçırılması, sorgulanması ve akabinde öldürülme iddiası en dikkat çekici olaylardan biridir. Uzun süre istihbarat için çalışan İbrahim Sarialetun'u yakalayıp sorgulayan Hizbullah, onun ifadeleri doğrultusunda İzzettin Yıldırım'ı da sorguya almıştır. Açıklamada, İzzettin Yıldırım'ın devletle işbirliği yaparak "Cemaat"e karşı bir oluşum içinde bulunduğunun tespit edildiği vurgulanarak, kendisiyle Beykoz'da Velioğlu'nun bulunduğu evle irtibatlı bir yerde görüşme yapıldığı belirtilmiştir. Görüşme esnasında güvenlik kuvvetlerinin örgüt liderinin bulunduğu eve yönelik

operasyona başlamaları üzerine, örgüt üyelerinin İ. Yıldırım'ı orada bırakarak evi terk ettikleri, daha sonra da eve dönemedikleri belirtilmektedir (Bagasi, 2004: 235-236). Fakat 2009 yılında Elazığ'da yapılan bir operasyonda ele geçirilen 05 Ocak 2000 tarihli video kaydında ve dokümanlarda, 29 Aralık 1999'de iki örgüt üyesi tarafından ikna edilerek evinden götürülen İzzettin Yıldırım'ın İstanbul Kartal'da bir evde sorgulandığı ve daha sonra “domuz bağı” ile boğularak öldürüldüğü ortaya çıkmıştır* (Bkz.: Tekin, 2013).

İzzettin Yıldırım, *Nûbihar* ve *Zemin Dergisi*'ni çıkarmıştır. Velioğlu'nun öldürülmesinden 14 gün sonra hem MİT ile işbirliği yaptığı hem de PKK'ya yakın Kürtçü diye katledildiği iddia edilmiştir. Onun öldürülme haberi muhafazakâr kesimi paralyze etmiş, Hizbullah'a karşı keskin bir şekilde mesafe konulmuştur. Hizbullah mensupları ise, görüşmelerde bunu kabul etmediğini defalarca zikretmiş “maden böyle bir kayıt var gösterin millete” diyerek olayın aslının ortaya çıkarılmasını istemiştir. İzzettin Yıldırım'a bir metin üzerinden defalarca tekrar ettirerek MİT'e çalıştığına dair itirafı içeren öncesi ve sonrası olmayan video kaydı bir süre sosyal medyada yayınlanmıştır. Sorgulayanların kim olduğunun belli olmadığı bu videoda işkence ve sorgu görüntüleri yoktur. Sadece kendisine dayatılan metni defalarca ezbere bir şekilde doğru okuyuncaya kadar ‘zorla’ tekrar ettirilmesi üzerinedir.

C. TAKTİK DEĞİŞİKLİĞİ VE GÖÇ

Örgüt bu dönemde, silahlı çatışmalar nedeniyle kendisine geniş bir askerî faaliyet alanı yaratmıştır. Önceki döneme oranla daha gelişmiş, güçlü ve daha aktif bir silahlı kanada sahip olurken, gizlilik prensibi daha da önem kazanmaya başlamıştır (Bagasi, 2004: 45-46). PKK ve Hizbullah çatışmasında her iki taraftan yüzlerce taraftar ve sempatizan öldürülmüş ya da yaralanmıştır (Çakır, 2001: 58). Örgütün değerlendirmelerine göre, PKK ile yaşanan çatışmanın gerçek kazananı devlet olmuştur (Bagasi, 2004: 108). PKK saldırılarının örgütü yer altına inmeye

* <https://www.timeturk.com/tr/2010/03/26/izzettin-yildirim-cinayetini-aydinlatan-goruntu.html>;
<https://www.risalehaber.com/izzettin-yildirim-cinayetinde-sir-cozuldu-72968h.html>.
<https://www.tevhidhaber.com/velioglu-hizbullahini-zora-sokan-belge-65716h.htm> (E. T.: 27.11.2022).
https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/02/21/hizbullahcilar_degil_ergenekon_oludurdu (D.T.: 21.05.2023 & Nasıl ve Kim tarafından öldürüldüğü konusunda iddialar için bakınız).

zorladığını belirten Uslu (2007: 126)'ya göre bu zorlama, örgütün bölgede ve daha sonra Türkiye'nin Batı'daki illerinde taban bulmasına ve genişlemesine de imkân sağladığı iddiasıdır.

PKK, Menzil ve kısmen güvenlik güçleriyle girdiği çatışmalardan sonra Hizbullah örgütü, İstanbul ve diğer Batı illerine göç safhası da bu dönemde başlamıştır. Yeni üs olarak İstanbul seçilmiş ve 1999 yılı ortalarında harekete geçilmiştir. Önce Gaziantep'e, sonra Adana ve Mersin'e, daha sonra da Bursa merkezli olarak Marmara Bölgesi'ne açılmışlardır. Hüseyin Velioğlu ile şûra üyeleri Cemal Tutar ve Edip Gümüş öncü olarak gitmişlerdir. Askerî faaliyet alanları olarak Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Adana ve çevresine yerleşilmesi talimatı verilmiştir. Göç süreci de, örgütün gizlilik prensibine uygun yürütülmüş, hiçbir ekip diğerinin nereye yerleştiği konusunda bilgilendirilmemiştir (Faraç, 2002: 87-90; Avcı, 2011: 185- 186). Elbette Batı illerine göç etmenin stratejik bir takım hedefleri olduğu bilinmekle beraber örgütünde bu anlamda bir zihniyet değişikliğine gittiğinin de göstergesidir. Örgütü göçe zorlayan nedenlerden birisi PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra, okların PKK'dan daha çok Hizbullah'a yöneldiği, örgütün etkin olduğu bölgelerde güvenlik güçlerinin kontrolü sağlama konusundaki ısrarıdır. Büyük şehirlerdeki gecekondu bölgeleri, kendisini Türkiye'nin Doğusuyla sınırlandırmak istemeyen örgüte sosyal bir taban sağladığı, insan ve finans kaynakları açısından da yeni imkânlar sunduğunu dile getiren kimi araştırmacılar (Aras & Bacık, 2002: 151-152) olmuştur.

Oysa OHAL bölgesinden çıkmak, örgüte kısmi rahatlama sağlasa da, yeni imkânlar sunmak bir yana onları bu bölgelerde daha da marjinalleştirmiştir. Bir strateji değişikliği olan *göçün* en önemli nedenleri, OHAL şartları dışına çıkmak, yaygın ve rahat bir davet aşamasına geçmek ve üzerlerindeki baskıyı azaltıp içlerindeki ajanları temizlemek, Hizbullah'ı tüm ülkeye yaymak gibi bir takım niyetleri sayabiliriz. Lakin Hizbullah ülkenin farklı coğrafyalarında, Güneydoğu'da bulunduğu tabanı bulamamıştır. Buralarda ekonomik ve sosyal olarak zorlanmıştır. Örgüt, göç ettiği yerlerde farklı kültür ve insan tipleriyle karşılaşmış çok daha büyük dini gruplarla karşılaşmıştır. Güneydoğu'da diğer dini gruplara uyguladığı baskıyı buralarda uygulayamamış hatta ülkenin diğer bölgelerinde oldukça marjinal bir örgüt

olarak kalmıştır. Esasen, kaba bir tabirle “realiteye toslamış”lardır.

Uslu, Avcı, Aras ve Bacık gibi birçok yazarın iddiaları olan “Türkiye’nin Batı’daki illerinde taban bulmasına ve genişlemesine imkân sağlamış” görüşünün hiçbir gerçekliği olmadığı da zamanla anlaşılmıştır. İlk defa deniz gören eski bir Hizbullah mensubu görüşmecisinden örnek vererek durumu açıklayan M. Kurt’un (2018: 42) deyimiyle “*taşradan ümmet hayali kuran*” ve şeriatın çok yakında geleceğine inanan müntesipler, özellikle Beykoz operasyonu sonrası ve büyük şehirlere göç edince ütöpik bir masaldan uyanır ve gerçeklikten ne kadar kopuk olduklarını görürler (Kurt, 2018: 64) diyerek bu trajik durumu izah etmiştir.

D. HİZBULLAH-DERİN DEVLET İLİŞKİSİ

Bu konuda birçok farklı yaklaşım ve teori ortaya konmuştur. JİTEM’in varlığı resmi olarak hiçbir devlet yetkilisi tarafından kabul edilmemiştir. Ancak JİTEM’in faaliyetleriyle ilgili oldukça geniş bir literatür mevcuttur (Bkz.: Duran, 2006; Doğan, 2011; Yalçın, 2006; Avcı, 2008; Avcı, 2010). Bir dönem karanlık ilişkileri su yüzüne çıkan Veli Küçük gibi JİTEM’in kurucularından Binbaşı Cem Ersever, Hizbullah ile bağlantılarının itirafçılar Alaaddin Kanat ile Adem Yakın tarafından sağladığını aktararak şunları söylemiştir: “...Hizbullah, PKK’nin düşmanıdır. Düşmanımın düşmanı benim dostumdur. Güvenlik güçleri kesinlikle Hizbullah ile uğraşmasın”. Dönemin MİT Müsteşarı Teoman’ın kendisine Hizbullah örgütü hakkında soru yönelten gazeteciye “Hangi Hizbullah? Bir İran’daki Hizbullah vardır bir de PKK’nın baskılarına karşı kendini koruyan, dini inançları kuvvetli vatandaşlar” diye cevap vermiştir. Aynı minvalde dönemin iç işleri bakanı İsmet Sezgin, bir gazetecinin “Hüseyin Velioğlu aranyor mu?” sorusuna “ne sen sormuş ol, ne de ben duymuş olayım”* şeklinde cevap vermesi o günün çetrefilli ilişkileri hakkında bize bazı fikirle sunmaktadır. MİT’in Hizbullah’ı akladığı rapordan, onların çevik kuvvette eğitim aldıkları; kayıp silahların bu örgüte verildiğinden, örtülü ödenek ile desteklendiğine kadar birçok iddia hala tazeliğini korumaktadır (Geniş bilgi için bkz.: Çiçek, 2000; Perinçek, 2011; Duran, 1993; Kor, 2000).

* <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ne-sen-sormus-ol-ne-de-ben-duymus-olayim,ilVffg29IEyQ4BeP0NqQtw> , (Serhat Alaattinoğlu-06.01.2011) (D.T.: 21.05.2023)

Hizbullahı devletle ilişkilendiren iddialar gündeme geldiği ve “Hizbulkontra” tâbiri, esasen PKK ile çatışmaların başlamasından sonradır. Güvenlik güçlerince 1990’lı yıllardan başlayıp günümüze dek sürdürülen örgüte yönelik yoğun operasyonlara rağmen, bu iddialar gündemde kalmaya devam etmiştir. Doğu Perinçek’in *İkibine Doğru* dergisi (1987-1993) ve PKK ilintili *Özgür Gündem* (1992-1994) Gazetesi bunu her zaman işlemiştir. Bazı görüşler bu iddiaları, 1980’lerden sonra etnik ayrılıkçı PKK terörizmine karşı *devletin din unsurunu ön plana çıkarmasıyla* ilişkilendirirken (Çitlioğlu, 2001: 92-93), bazıları ise, devletle örgütün doğrudan ve derin bir ilişkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Bulut & Faraç, 1999; Gorvett, 2000; Avcı, 2008). Bu iddiaları, ara ara o dönem Arif Doğan gibi bölgede komutanlık yapan askerler de dile getirmiştir (Doğan, 2011). Velioğlu ile Temel Cingöz’ün karanlık ilişkide olduğu iddiaları bir yana, dönemin özellikle, Halit Güngen’in 2000’e Doğru dergisinde “Hizbullah Çevik Kuvvet’te Eğitiliyor” iddası (16 Şubat 1992) ve bundan dolayı öldürüldüğü kanısı bu haberlerin kaynağını teşkil etmiştir. Bu iddialara rağmen, devletin örgütle organik bir ilişkisi olduğu konusunda somut bir delil ortaya çıkmamıştır (Yılmaz, 2009; Örsdemir, 2007a-b; Avcı, 2010: 530-535; Kurt, 2018: 69).

Dönemin asker adına karanlık işler yapan ve özellikle PKK’ya karşı illegal itirafçı-tetikçi yetiştiren Binbaşı Cem Ersever anıları niteliğinde kitabında böyle birşeyden net olarak bahsetmez (Yalçın, 2006). Hizbullah’ın, devlet desteği olmadan şehrin en kalabalık yerinde kimi zaman ulu orta infazlar işleyemeyeceği iddiasına ve devletle işbirliği ithamlarını hiçbir surette kabullenmediği bilinmektedir (Kurt, 2018: 66-68). Gözaltı ve hapisanede uygulanan sistematik işkence ile ilgili bolca örnekler sunulan “Konuş Yoksa” (Tutar, 2020) kitabında örgüt bir nevi ‘eğer devlet adına çalıştıysak bunca işkence, mitleştirme operasyonu ve hukuksuzluk niye...’ diyerek reddiyede bulunmuştur. Örgüt, ‘Hizbullah-Devlet, Hizbullah-Jitem’ iddialarının bölgede güç kaybeden PKK tarafından, etkinliği artan Hizbullah’ı karalamak amacıyla ortaya atıldığını ileri sürmektedir (Bagasi, 2004: 94, 156). Dolayısıyla tüm bu açıklamaları oldukça çelişkili ve tutarsız olduğunu söyleyen Hizbullah örgütü, “kendinden katbekat küçük bir guruba yenilmiş olan ve bunu gururuna yediremeyen PKK, ‘arkalarında devlet var’ iftirasına sığınmıştır”. O günlerde güvenlik güçleri

‘gündüz gözüyle bile kendilerini korumaktan aciz’ durumdayken, elbetteki kendine düşman iki unsurun çatışmasından memnun olmuş, provoke etmiş ve kendisinin rahat nefes aldığı dönemler olmuştur” açıklamasını yapmıştır (Bagasi, 2004: 94; Yılmaz & Tutar & Varol, 2011: 298-314).

R. Çakır’ın ifade ettiği gibi devlet, Hizbullah’ın PKK ve diğer gruplarla çatıştığı dönemde örgüte dokunmamış ama Hizbullah’ın tekrar yapılandığı süreçte ona karşı operasyonlarını arttırmıştır. Bu durumdan anlaşılan devletin Hizbullah’ı yönlendirmese bile, onun şiddet eylemlerine kendi menfaatleri çerçevesinde göz yumduğu (Çakır, 2016: 86-92; Bagasi, 2004: 108; Kurt, 2018: 69-70) anlayışı şu ana kadar en geçerli açıklamadır. Hizbullah, toplumda infial yaratan infazları için; “biz öldürmedik içimize sızan ajanlar öldürdü, bizde onlara gereğini yaptık”; “biz Hizbullah’ız diyerek ve adımızı kullanarak, cinayet işleyen derin şebekeler olmuş” olabileceği açıklamalarına da zaman zaman yer vermiştir. Bu minvalde, bir dönem Menzil gurubu dağıttığı bildirilerde de buna değinerek grubun Hizbu’ş-Şeytan olduğunu ve Müslümanlara zulmettiğini hatta Menzil kanadının çıkardığı dergi ve broşürlerde “devlet mi sizi, siz mi devleti kullandınız” gibi iddiaları dile getirmişlerdir.

Kanaatimize göre; *ilk olarak*, PKK ile mücadele altında Hizbullah öğütün bir dönem kısmi göz yummalar yaşanmıştır. Hatta dönemin derin yapılarının, PKK ve Hizbullah çatışmasını daha da alevlendirmek için bu yapıların içindenmiş gibi cinayetler işlediği iddiaları hala devam etmektedir. *İkinci olarak*, Hizbullah, bütün bir örgüt olarak devlet desteği almamış, içindeki bir takım kişiler bu anlamda ihale almışlardır. *Üçüncü olarak*, eski PKK ve Hizbullah itirafçıları JİTEM altında, bölge halkından devlete ters düşmüş kim varsa operasyonda kullanılmıştır. *Dördüncü olarak*, bölgede yaygın olan Hizbullahçı kılığında PKK’lı, PKK’lı kılığında asker, asker kılığında PKK’lı tarzında eylemler anti-propaganda amacıyla bir dönem oldukça yaygın şekilde kullanılmıştır. *Altıncı olarak*, devlet içi farklı fraksiyonlar, bu tarz yapılanmalara her zaman adam koyar, ya da devşirir ve bunlarda örgüt adına kullanarak devlet için elzem operasyonlar yapar, nitekim birçok faili meçhul bu şekilde icra edilmiştir. Bu madde altında, siyasi iradenin (“devlet adına kurşun atanda...” gibi) bir takım söylemleri de kimi kolluk kuvvetlerince hukuk dışı

insiyatif (“hakim lojmanlarının yakınında bomba patlatıp onları hizaya sokmak” gibi) almasına sebep olmuştur.

E. KOLLUK KUVVETLERİ İLE ÇATIŞMA VE İÇ İNFAZLAR

Bu dönemde örgüt, güvenlik güçleriyle de kendi deyimleriyle “zorunlu olarak” çatışmaya girmiştir. Devlete karşı ilk silahlı saldırı 1996 yılında operasyon için Diyarbakır Pirinçlik Beldesi Hatuni Köyü’ne giden özel tim elemanlarına yapılmıştır (Faraç, 2002: 55-56). Devletin 1995-1996 yıllarında, örgütün PKK ve Menzil ile girdiği çatışmalardan istifade ettiğini ve örgüte yönelik operasyonları artırdığını belirten Bagasi (2004: 48), bu süreçte Beykoz operasyonuna kadar “*devlet ile derinden, sessiz ve şiddetli bir çatışma*” süreci yaşandığını vurgulamaktadır. Özellikle, bölgede devlet için çalışan kişilerin yakalanarak sorgulandığını ve devlet hakkında önemli bilgilere ulaşıldığını belirtmektedir. Hizbullah, 1995-2000 arasında ajan olduğundan şüphelendiği mensuplarını kaçırmaya ve hücre evlerinde sorgulamaya başlamıştır. Bu ağır psikolojik baskı ve şiddet içeren sorgulamalardan sonra kimini salıvermiş kimini ise infaz etmiştir. Hizbullah, bu anlamda şiddeti daha çok örgüt içine çevirmiştir.

Emniyetin operasyonları genelde PKK ağırlıklı iken, G. Okkan’ın göreve başlamasıyla bu operasyonlar yön değiştirir. G. Okkan, PKK ağırlıklı operasyonları geri çekip, ağırlığı “casuslar şebekesi” dediği Hizbullah’a yöneltmiştir. Bugün gelinen noktada Hizbullahın kolluk kuvvetlerini hiçbir zaman direkt hedef alacak saldırılara girmediği bilinmektedir. Devletin güvenlik güçleriyle girdikleri yaşanan çatışmalar ya tesadüfi olarak ya da kendilerine yönelik yapılan operasyonlardan kurtulmak için giriştikleri çatışmalar şeklinde olmuştur.

Yine bu dönemde, Hizbullah şiddeti içe çevirmiş, teşbihte hata olmasın, iç kıyım sürecine girmiştir. 1996-2000 arası MİT’çi diye birçok elemanını sorgulayarak işkenceden geçirip infaz etmiştir. İ. Bagasi bu konuda “Şehid Rehber diyordu ki: ‘Rejim güçleri, Cemaati kuşatarak kontrol altına almak istiyor ve merkeze ulaşmaya çalışıyorlar. Henüz üst düzeydekilere ulaşmamışlar, fakat alt düzeydekiler faaliyet alanlarında bulunduklarından ve ulaşılabilir olduklarından, oradan sızmaya ve ilerlemeye çalışıyorlar... Hedefleri burasıdır, yani merkezdir... Biz bunlara karşı

onların anladığı dille mücadele etmez, yakalayıp sorgulamaz ve gerektiğinde cezalandırmazsak, onlar Cemaatimizi yok edecekler” nakleder*.

Hizbullah, PKK ve Menzil ile olan çatışmaları bitirdiği 1990’ların ikinci yarısından 17 Ocak 2000 yılında H. Velioğlunun öldürüldüğü döneme kadar örgüt, bir iç infaz (1995–2000) süreci yaşamıştır. Bu dönemde sayıları tam belli olmamakla beraber onlarca mensubunu mitçi iddiasıyla katletmiştir (Bulut & Faraç, 2000; Kurt, 2018: 67-68).

Mardin’den 1995 yılında çıkan Velioğlu, 1997’ye kadar Adanada ikamet etmiştir. 1997 yılında Konya iline geçen Velioğlu 1999 yılına kadar burada kalmış, nihayetinde İstanbul’a taşınmıştır. 17 Ocak 2000 Beykoz operasyonunda öldürülene kadar İstanbul’da yaşamıştır.** Burada ele geçirilen belgelerden yola çıkılarak, başta Konya, Adana ve Diyarbakır olmak üzere, pek çok yerde toplu mezarlar, işkence ve sorgu hücreleri, sığınaklar ve örgüt evleri ortaya çıkarılmıştır. Beykoz operasyonu sonrası kısmen Velioğlu’nun tek adamlık hükmü bitmiş, farklı açıdan Hizbullah örgütü farketmeden rahat nefes almış, az da olsa kendini tanımaya ve tanıtmaya başlamıştır.

Bu anlamda *değişimin* itici gücü; karizmatik liderin ölmesi; örgütün Batı’ya açılmasıyla farklı kültür, coğrafya ve dini algılarla karşılaşması; araç olarak silahın ve tepeden inme bir devrimin günün şartlarında artık mümkün olmayışı ile açıklanabilir. Velioğlu faktörü dolayısıyla farklı fraksiyonları içeren örgüt onun ölümünden sonra ana gövdeden kopuşlar yaşamıştır. Daha önce sosyal alanda neredeyse hiçbir varlık göstermeyen Hizbullah örgütü, artık tv, gazete, yazılı ve görsel medyayı kullanmaya, daha doğrusu bu alanlarda daha bir görünür olmaya başlamıştır. Bu dönem: a) cemaatin varoluş mücadelesi verdiği ve kendini kabullendirme sürecinin olduğu, b) su yüzüne çıkıp kendinden söz ettirdiği, c) aynı zamanda ilk iç bölünmenin yaşandığı, d) devletin kendilerine bir süre göz yumup yol verdiği, e) PKK ve Menzil ile şiddetli çarpışmalar yaşadığı azda olsa güvenlik güçleriyle de çatışması, f) 1996-2000 arası şiddetin içe döndüğü iç infazların yaşandığı yıllar olarak nitelenebilir. Daha sonra süreç, 2000 yıllarında Beykoz villa

* <https://huseyni-sevdam.tr.gg/Huseyin-Velioğlunun-hayati-ve-mucadelesi-13.htm>

** <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-3>. (D.T.: 21.05.2023)

operasyonu ile dağılma sürecine girip 2003 yıllarında “mustaz’af-der” çatısı altında ve “peygamber sevdalıları” platformu ile tekrar toparlanmaya çalıştığı yıllar şeklinde devam edecektir.

Öncelikle, ilk dönem ütopyik anlamda bir Asr-ı Saadet devri ve neredeyse cihat-şehitlik-cennet üçgeni dışında söylemleri bulunmayan Hizbullah, şeriatın geçerli olduğu bir İslam Devleti tahayyülü bulunmakta, ancak örgütün yerleşik bir taktik ve stratejinin olmayışını o döneme ait usul, esas eksikliğine bağlamaktadır. Örgütün stratejisi, rıza-i ilahi kelamı içerisinde Hüseyin Velioğlu ile günü birlik değişen ve ufku olmayan bir stratejidir. O günün şartlarında bile, oldukça ütopyik ve afaki olan bu strateji, reelde “kervan yolda dizilir” mantığıyla “söylem/teoriden çok, eylem/pratik” “önce yık sonra düşünürüz-önce yık sonra yap” “şimdi fıkıh zamanı değil, şimdi iman ve ülke kurmak” gibi günü kotarmaya çalışan bir yol izlenmiştir. Yani denildiği, yazıldığı, çizildiği gibi, amaç olarak bir halk hareketi stratejisi gütmemiştir. Özellikle, ilk dönemlerinde belki İran inkılabının heyecanıyla tepeden inmece, zora dayalı devrim hayali kurdukları bir gerçektir. Cezaevi süreci ve kısıtlı okumalar hariç, kadro oluşturma, nesil yetiştirme önceliği olmadığı belki kendi deyimleriyle ‘sadece o gün var olmaya çalışma’ Hizbullah örgütünün temel argümanı olmuştur. Beykoz operasyonu öncesi örgütün düzenli ve sistematik bir akademik, ilmi, dergi, tv, okul vb gibi faaliyetlerde bulunmadığı hatta ‘entel-dantel’ işi denilerek bu alanlarda çalışan diğer dini gurupların küçümsendiği sadece gününbirlik eylemler gerçekleştirdikleri görülmektedir.

III. ÜÇÜNCÜ DÖNEM

KOPUŞ, YENİDEN TOPARLANMA ve SİVİLLEŞME ÇABALARI

28 Şubat 1997 yılında post-modern askeri darbeye dönemin MGK’sı Türkiye Cumhuriyeti’ndeki en büyük tehlikenin *terör* değil, *irticai* faaliyetler olduğunu ve bununla her alanda ve her anlamda şiddetle mücadele edileceğini beyan etti. Başta basın olmak üzere, hem özel hem kamu kurumları bu doğrultuda hareket edip muhafazakâr/mütedeyyin insanlara karşı birçok hukuksuzluğa girdi. Toplumun bir kesimine *cadı avı* başlatıldı ve halkın birçoğu bu konuda sindirildi. Mütedeyyin kesimin tepesine çökmek için bahane aranan tam da bu dönemde “mezar evleri,

domuz bağı” gibi vahşet uygulamalarıyla gündeme gelen Hizbullah örgütü, bu irtica ile mücadele yöntemi için bulunmaz fırsatları sunmuştur. Dolayısıyla Hizbullah nefretinin tırmanışa geçtiği bir dönem olan bu süreç, yeniden toparlanma ve sivilleşme çabalarıyla devam edecektir. Yine bu süreçte, legal alanda daha bir görünür olan grup, kendine yakın dernek, dergi, parti, tv gibi alanlara da el atacak ve tüm bunlar çoğu çevreye göre legalleşme çabalarına örnek sayılacak değişimler ve dönüşümler olarak okunacaktır.

A. DAĞILMA VE TOPARLANMA

H. Velioğlunun Beykoz operasyonu ile öldürülmesi, Hizbullahta derin travma yaratmış, kitlesel kopuşlar başlamış ve kısmen örgüt dağılma sürecine girmiştir. Devamında birçok yönetici kadronun da yakalanması, kısa sürede bir yeniden toparlanmayı da mümkün kılmamıştır. Kolluk kuvvetlerinin operasyonları devam ederken, örgüt mensupları güvenlik güçleri ile iki kez silahlı çatışmaya girmişlerdir. 14 Şubat 2000 tarihinde Van’da iki hücre evine düzenlenen operasyonda beş polis memuru hayatını kaybetmiş, altı polis memuru yaralanmış, beş Hizbullah militanı öldürülmüş, biri ise yaralı olarak yakalanmıştır. 01 Nisan 2000 tarihinde Şanlıurfa’nın Birecik ilçesindeki bir örgüt evine yapılan operasyonda ise bir komiser hayatını kaybederken, iki örgüt üyesi yaralı olarak ele geçirilmiştir (Faraç, 2002: 136, 140; Avcı, 2011: 187).

1999 yılında Diyarbakır, Mardin ve Batman’da yapılan operasyonlarda ele geçirilen binlerce sayfalık örgüt dökümanları (Aras & Bacık, 2002: 152) ve 17 Ocak 2000 tarihinde gerçekleşen ve Hizbullah lideri Hüseyin Velioğlu’nun öldürüldüğü ve üst düzey iki yöneticinin yakalandığı Beykoz operasyonu sonucunda ele geçirilen dokümanlar (Çözümlenen Belgeler), birçok örgüt üyesinin deşifre olmasına neden olmuştur. Bunun üzerine yoğunlaşan operasyonlar sonucunda Hizbullah çok büyük darbeler alsa da, onu hem fikri hem fiziki olarak ortadan kaldıracak kadar etkili olamamıştır.

Örgütün operasyonlara verdiği ilk tepki, adli makamlarca gözaltına alınan ya da tutuklanan ve daha sonra serbest bırakılan örgüt üyelerini sorgulayarak, devlete

bilgi verdiklerine inandıkları şahıslar ile itirafçı olanları infaz etmek olmuştur. İtirafçı Şaban Elaltunterin'i öldürmek suçundan tutuklu bulunan üç sanık, Hizbullah Ana Davası sonucunda, eylemleri sabit görülerek cezalandırılmışlardır. Beykoz Operasyonu'nun yıldönümünden kısa bir süre sonra Diyarbakır İl Emniyet Müdürü Ali Gaffar Okkan, beş korumasıyla birlikte, 24 Ocak 2001'de uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir (Faraç, 2002: 149-155; Gürtekin, 2008). N. Tutar (2010b) "*Cemalim*" adlı romanında H. Velioğlu'nun yol arkadaşlarından Cemal Uçar'ın kaçırılıp uzun süre işkence ile sorgulandıktan sonra şüpheli ölümünü ve onun Velioğlu üzerindeki etkisini konu edinir. Bu kitaptaki dolaylı iddia odur ki, Beykoz operasyonundan çok önce Velioğlu, Gaffar Okkan ve iki Hizbullah itirafçısının öldürülmesine karar vermiş, örgütüne de bunu vasiyet etmiştir.

Beykoz Operasyonu'ndan sonra Hizbullah'tan kitlesel kopuşlar yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye Hizbullahı'nın birçok üyesinin İran'a ve Irak'ın kuzeyine kaçtıkları ve orada *Ensar El-İslam* gibi İslamcı yerel örgütlerle ve El-Kaide ile irtibata geçtikleri ileri sürülmüştür (Yavuz & Özcan, 2006: 107; Avcı, 2011: 188). Bir kısmı ise Şia eğilimlerinden dolayı Caferi mezhebine geçerek örgütten ayrılmıştır. Hizbullah'tan ayrılan ve Selefi eğilimli başka bireylerle, Suriye'deki iç savaşta *El-Nusra* ve *Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD)* yada El-Kaide bağlantılı yapılarla birlikte savaştıkları da iddialar arasında yerini almaktadır (Kurt, 2018: 78). Bununla birlikte, başta Mısır olmak üzere birkaç Arap ülkesine gönderilen bazı Hizbullah üyeleri, gittikleri ülkelerde Selefi hareketlerin etkisi altına girmiş ve bunun sonucu olarak Hizbullah ile ideolojik bir ayrışma içine girmişlerdir. Bu ayrışma üzerinden kopuşlar özellikle Suriye'de yaşanan iç savaşta belirginleşmiştir. Bu iç savaş sürecinde herhangi bir tarafa destek vermemeyi tercih eden Hizbullahın ana omurgasına karşı, kendi içindeki bazı Selefi kişi ve küçük gruplar Hizbullah'ı tekfir etmek suretiyle örgütten fiili olarak ayrılmışlardır (Kurt, 2018: 127-129).

Örgütün lider kadrosundan Edip Gümüş, Hacı İnan ve Cemal Tutar'ın da aralarında bulunduğu birçok mahkûmun, 04 Ocak 2011 tarihinde tahliye sonrası kalabalık bir grup tarafından ateşli sloganlarla karşılanması bu örgütün tabanının

olduğu ve bunu hala muhafaza ettiğini tüm kamuoyuna göstermiştir*. Liderlerinin tahliyelerinden aşağı yukarı bir yıl sonra, 19 Aralık 2012’de Türkiye Hizbullah’ı ile ilintili ister strateji olarak, ister siyasi ihtiyaç olarak kısa bir süre içinde de HÜDA-PAR’ın kurulduğunu görüyoruz.

H. Velioğlunun yeğeninin dile getirdiği üzere, Velioğlu “partileşme” yani “sistemin kendi araçları ile mücadele etme” fikrine her zaman karşı durmuştur. Bu karşı duruşun Velioğlu ile merhum Erbakan Hoca arasında geçtiğini iddia ettiği konuşmayı örnek göstermektedir.** Lider merkezli bir hareket olarak ortaya çıkan Türkiye Hizbullah’ı kurumsallaşma ve legalleşme çabalarının ya da yasal araçlarla legal alanda faaliyet yürütme, Velioğlu’nun ölümünden sonra gerçekleştiğini görmekteyiz. Esasen, Velioğlu öldükten sonra, sesi pek çıkmayan örgütün üst düzey yöneticilerinde, bu anlamda farklı fikirler ve sesler çıkmaya başlamıştır.

Kanaatimizce Hizbullah, mensuplarının davaları sürerken cezaevine giren/çıkan, özellikle Mazlum-Der ve İnsan Hakları Derneği ile (İHD) ‘dernekleşmeyi’, DEP- HADEP-HDP ile siyasi arenada, hem devlet nezdinde hem de uluslararası camiada muhatap alındıklarını, siyasal alanda legal olarak seslerinin nasıl daha yüksek ve haklı çıktığını gözlemledikçe bu anlamda ‘partileşmeyi’ öğreniyordu. Böylelikle, legal alanda kendi adlarına konuşacak ve kendilerini temsil edecek oluşumların peşine düşen Hizbullah, zamanı yakalamak adına hangi araçlar “dava”ya hizmet edecekse, onda karar kılmışlardır. Bu, zaten Hizbullah’ın eklektik yapısına da uygundur. Beykoz Operasyonu’ndan sonra dağılma riski yaşayan ve iletişim ağı sekteye uğrayan örgüt, değişen konjoktüre göre, kimi zaman yasal aktivitelerde bulunmak, kitap ve dergi yayımlamak, internet siteleri kurmakla meşgul olmuştur. Zorunlu olmadıkça silaha sarılmama yönünde bir strateji izlemiştir. Böylece daha geniş alanda etkinliklerini arttırmayı öğrenen Hizbullah örgütü, silahla yapamadıklarını bu yolla daha kolay yapacaklarını öngördüler. Liderlerin tahiyesinden sonra, her türlü legal faaliyetlere girişen Hizbullah, istişare mekanizmasıyla, yeniden toparlanma çabalarına bölge insanını, kanaat önderlerini ve

* <https://www.milliyet.com.tr/gundem/hizbullah-liderlerine-halayli-karsilama-1334594> (04.01.2011); <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hizbullah-uyeleri-tahliye-oldu-16675670>, Cem Emir-Serdar Sunar/Diyarbakır (DHA) (04.01. 2011). (D.T.: 21.05.2023).

** <https://www.youtube.com/watch?v=rNe9dAuvMyI&t=4647s> (D.T.: 21.05.2023).

diğer dini gurupları da ilave etmiştir. Onlarla sürekli görüşerek ve istişare ederek varolan kamuoyundaki imajlarını düzeltme ve birlikte hareket etme konusunda hüsn-ü kabul zemini aramıştır.

Hizbullahın yasal alanda, özellikle sivil toplum kuruluşları ve faaliyetleri içerisinde yer alma çabası (Demir, 2009: 43-44), genelde polis operasyonları ve dernek kapatmalarıyla sonlandırılmıştır. Batman’da Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nca düzenlenen bir panelde konuşan Hizbullah Davası’nın avukatı Hüseyin Yılmaz, Hizbullah’ın terör örgütü değil, bir cemaat olduğunu, geçmişte savunma amaçlı eylemler gerçekleştirdiğini, fakat on yıldır kimseye şiddet uygulamadığını, bu nedenle, örgütün terör örgütü listesinden çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir (Avcı, 2011: 190-191).

M. Kurt (2018: 71-94), Hizbullah’ın faaliyetlerinin şiddetten çok sivil/legal alana yönlendirdiğini, bunu da “örgütten sosyal harekete Hizbullah’ın dönüşümü” olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Hizbullah, 90’larda devlet nezdinde illegal silahlı bir örgüt iken de ideolojik tabanı olan (Çetinkaya, 2011: 214; Çelen, 2016: 161) sosyal bir hareket olduğu gibi, şimdi de tabanı olan sosyal bir harekettir. Bu anlamda araçlarda değişikliğe gidilse bile amaçlarda herhangi bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Elbette tüm dünyanın hızlı bir şekilde değişip dönüştüğü küresel bir dönemde, bu gurubun da bundan muaf olması beklenemezdi. Bize göre ise, bu alanlarda eskiden varlık göstermeyen ve buna konjöktör gereği pekte ihtiyaç duymayan Hizbullah, Beykoz operasyonu sonrası şartlar gereği neredeyse tüm faaliyetlerini hızlıca bu alanlara kaydırmıştır.

B. MEZAR EVLERDEN MUSTAZAF DER’E

2000 yılındaki operasyondan sonra ortaya çıkarılan “*mezar evler*” “*domuz bağı*” ve bir kısım görüntüler kamuoyunda başlarda şaşkınlık ve dehşet yaratmış sonrasında ise Hizbullah sempatanlarında dahil toplumun her kesiminden oldukça sert tepkiler almıştır. Kimi yerlerde ve yörelerde çekinilen, belki saygı duyulan hatta kendilerine imrenilerek bakılan durumdayken Beykoz Operasyonu ve sonrasındaki gelişmeler, bu imajı kendi içlerinde bile neredeyse tersine çevirmiştir.

Çağlar (2001: 35)'ın Beykoz'daki operasyonu takip eden süreçte ulusal gazetelerin Hizbullah ve diğer din temelli örgütler konusundaki haberlerine dayanarak yaptığı içerik analizi, bu durumu ortaya koymaktadır. Araştırmada, merkezdeki gazetelerin resmî söyleme uygun paralel bir dil kullanırken, İslamcı olarak sınıflandırılan gazetelerin din temelli örgütler konusunda daha ılımlı bir yaklaşım benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Konuya ilişkin en çok haberin yer aldığı sol basının laik rejim bağlamında önemli tehdit olarak gördükleri örgüte ilişkin olumsuz bir dil kullandıklarını tespit etmiştir. Resmî söyleme yakın bir dil kullanan sağ basının sergiledikleri genel olumsuz bakışa ilâve olarak, din ve terör/İslam arasında bağlantı kurulmaması gerektiğini vurguladıkları; din temelli örgütlere ilişkin çok az habere yer veren sosyalist basının ise, resmî söylemden uzak bir retorikle örgütü devlet kaynaklı olarak tanımladıkları sonucuna varmıştır. Kısaca, her gazete olayları kendi ideolojik süzgecinden geçirerek okuyucusuna aktarmıştır (Çağlar, 2001: 68-73). Olaylardan kısa bir süre sonra yapılan bu çalışma bile, o dönemde Hizbullah'a hala olumlu bir bakış açısı taşıyanların var olduğuna işaret etmektedir (Avcı, 2011: 191).

Böylesi bir süreçte, 2004 senesinde Hizbullah ile iltisaklı *Mustazaflarla Dayanışma Derneği* kurulmuştur. Ezilmişler/Mazlumlar anlamına gelen *mustazaf*, literatürde zalim bir yöneticinin iktidarında güçsüzleştirilmiş kimseler için, *müstekbir* kelimesinin zıttı olarak kullanılmaktadır (Topaloğlu, 2006: 138-139). Kavram, İran İslam Devrimi'nin fikri öncülerinden Ali Şeriatî ile birlikte, Marksist bir jargonla muhafazakar kitle arasında yer edinmiştir. A. Şeriatî terminolojisinde proleter için *mustazaf* kavramını tercih ederken, burjuva için ise *müstekbir* kavramını tercih etmektedir (Taheri, 1987: 217).

Mustazaflar derneği özellikle Hizbullah davalarında adı zikredilmemiş veya örgüt konusunda isimleri dikkat çekmemiş kimseler tarafından kurulur. Çalışma alanlarını eğitimden, gıda yardımlarına, sosyal aktiviteler düzenlemekten hak ihlallerine uğrayanlara hukuki destek vermeye, kişisel anlaşmazlıkların çözümü ve cenaze işlerine kadar geniş bir alan olarak tanımlayıp bu yöne faaliyetler icra etmişlerdir. Mustazaflar, kurulduğu 2004'ten 2006 yılına kadar birçok konferans ve etkinlik olmak üzere yukarıda tanımlanan çerçevede çeşitli aktiviteler düzenler

(Jenkins, 2008: 195). Ancak Mustazaf Derneğini kamuoyunda görünür kılan, 2006 yılında Danimarka’da, Hz. Muhammed’e hakaret edildiği gerekçesiyle pek çok ülkede gösterilere neden olan *karikatür krizinin* Diyarbakır’da da katılımcı sayısı yüz bin civarında olan ‘*Peygambere Saygı*’ mitingidir.

C. PEYGAMBER SEVDALILARI

2005 yılında Danimarka’da yayın yapan “Jyllands-Posten” isimli gazetenin Hz. Muhammed’i tasvir eden aşağılayıcı on iki farklı karikatür yayınlaması ve sonrasında 2006 yılında Fransız mizah dergisi “Charlie Hebdo” düşünce ve fikir hürriyeti adı altında ağır hakaretlerle devam etmiştir. Bunun üzerine 12 Şubat 2006 tarihinde Mustazaf-Der’in öncülüğünde düzenlenen “Peygamber Efendimize Saygı Mitinginde” Diyarbakır İstasyon Meydanında ilk defa yüz binlerce insan Hz. Muhammed (sav) sevgisi ile bir araya gelmiştir. Katılanların çoğu örgüt üyesi ya da sempatizanı olmayan bu etkinlik, dünyanın en kalabalık Kutlu Doğumu olarak tarihe geçer. Daha sonra “*Her Müslüman Peygamber Sevdalıdır*” fikriyle dini kimlikli sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek, herhangi bir gruba bağlı olmaksızın “*Peygamber Sevdalıları*” adlı bir platform oluşturulmuş; kısa süre sonra ise vakıf olarak faaliyetlerine devam etmiştir.*

Hz. Muhammed’e hakaret karikatürlerini protesto etmek için Diyarbakır istasyon meydanında düzenlenen gösteriye yüzbinden fazla bir katılım olduğu**, katılanların çok büyük çoğunluğunun örgüt üyesi ya da sempatizanı olmadığı (Kurt, 2018: 75), bölgenin din konusunda hala hassas olduğunun göstergesidir. Hatta PKK ve onunla ilintili olan birçok STK, dernek ve yayınların “mitolojik kök algısı ile eş zamanlı olarak atalar dini Zerdüşlük üzerine yaptığı vurgu” yani “Kürt halkının aslında Zerdüş olduğu” ile ilgili 30 yılı aşkın yoğun propagandası bile (İmıl, 2016) bu coğrafyada İslam dinini zedelememiştir. Esasen, aradan geçen 30 yılda çok şey değişmiştir. Ne bölgede geçerli olan töre, örf, birincil ilişki, feodal yapı eskisi gibi caydırıcı normlardır; ne de devletin bölgede uyguladığı politikalar eski politikadır. Dolayısıyla sosyal ortam, toplumsal yapı gibi dini ve kültürel düşünce de değişip

* <https://www.peygambersevdalilari.com/wp/2021/10/08/hakkimizda> (D.T.: 21.05.2023).

** <https://www.yenisafak.com/gundem/peygambere-saygi-mitingi-2069054> (D.T.: 21.05.2023).

dönüşmüştür. Özellikle dönemin insan nesli ve zihin dünyası ile şimdiki düşün dünyası aynı kalmamıştır. Bölge şu an geçmişe nazaran daha çok sekülerleşmesine ragmen din eskisi kadar olmasa bile hala baskın değer olarak varlığını sürdürmektedir.

Mustazaflar Derneği'nin açılmasıyla birlikte legal ve sivil alanda faaliyetler icra etme alanı bulan Hizbullah tabanı, bu alanın imkânlarından faydalanmayı bilmiş ve birkaç yıl içerisinde Hizbullah bağlantılı olduğu iddia edilen radyo, yayın evi (*Dua Yayıncılık*), televizyon kanalı (*Rehber TV*), gazete (*Doğru Haber Gazetesi*), haber ajansı (*İlk-Ha*), Kürtçe ve Türkçe dergi (*İnzar, Kelha Amed, Nisanur*) açılmıştır. Kimi zaman konferans, miting ve gösterilerle görünür olan Hizbullah tabanı kimi zaman ise Kur'an Kursu, talebe yurdu, öğrenci evi açmaya, medrese kurmaya, bir takım ticari ilişkiler kurma gibi birçok toplumsal alanda kendinden söz ettirmeye başladı. Bu anlamda Hizbullah tabanı, geçte olsa diğer dini guruplara benzer bir değişim ve gelişim gösterdiğini ancak hala hâlihazırda silahlı bir örgüt olması yönüyle ise diğer dini gruplardan ayrıldığını söyleyebiliriz.

Mustazaflar kurulduktan kısa bir süre sonra, Güneydoğu illerinin pek çoğu ile İstanbul, İzmir, Adana, Konya gibi metropollerde de teşkilatlanmıştır. 2007 yılının Şubat ayında İstanbul, Diyarbakır ve Batman şubelerine yapılan polis baskınları sonucunda sekiz Mustazaflar Derneği üyesi, Hizbullah üyeliği iddiasıyla tutuklanmıştır (Jenkins, 2008: 195). Dernek, Hizbullah'ın amaçları doğrultusunda faaliyet gösterdiği gerekçesiyle kapatıldığı 2012 yılına kadar faaliyetlerine ve sosyal etkinliklerin devam etmiştir*.

D. MUSTAZ'AF DER ve HÜDA-PAR İLİŞKİSİ

Hizbullah örgütünün ilk kuruluş aşaması Velioğlu'nun Batman Petrol-İş sendika seçimlerini kaybetmesi ile başlar. Daha sonra eniştesinin desteğiyle Diyarbakır Melik Ahmet Caddesi Avrupa pasajında Diyar Ticaret İthalat ve İhracat Ltd. Şirketini açar. Büro tipi bu iş yeri, bir masa ve birkaç sandalyeden oluşan, esasen bir buluşma yeri olarak açılır. Birkaç ay gibi kısa süren bu büro, yapılan

* <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyarbakir-merkezli-mustazaf-der-kapatildi> (D.T.: 19.05.2023).

yoğun örgütlenmeler karşısında yetersiz kaldığı ve gereken fonksiyonu icra edemediği için hiçbir ticari faaliyet yürütmeden kapanmıştır. Bu nedenle, 1983 yılının sonbaharında Diyarbakır'da İlim Kitabevi açılır. Burası mektepli ve medreselilerin biraraya geldiği, sohbet ettiği bir irtibat noktası görevi görmüştür. Kitabevi aynı zamanda dışardan şehre okumaya gelen gençlere ve çevre yerleşim yerlerinden Diyarbakır'a akraba ziyaretinden hastaneye gidecekler kadar herkes için buluşma yeri işlevini de görür*. İlim Kitabevi 1992 yılında, yani Velioğlu'nun Diyarbakır'dan Mardin'e geçtikten aşağı yukarı bir sene sonra tasfiye edilmiştir**. Böylece Velioğlu hayattayken legal alanda mücadele verilemeyeceği fikri oluşmuş***, kendisi ölünceye kadar da bu düşünce içerisinde kalmıştır.

Beykoz operasyonunda H. Velioğlunun öldürülmesiyle ele geçirilen arşivden sonra, Hizbullah'ın hemen hemen birçok üyesi deşifre olmuş, teşkilat yapısı ortaya çıkmıştır. Örgütün artık gizli teşkilatlanmanın bir anlamı kalmadığı dolayısıyla zorunlulu olarak sivil/legal alanda daha bir görünür olma yolunu seçmiştir. Hizbullahın daha çok toplumsal alanda görünür olduğu bu faaliyetler ona yeni fırsatlar sunmuştur. Bu imkânlardan biri yıllardır şiddet ile anılan örgütün, daha önce oluşmuş söz konusu olumsuz algı ve kötü imajı değiştirmeye fırsatı vermiştir.

Hizbullah şiddet ile anılmadan önce sohbetler, yardımlar, düğünler, kitapevleri ve piknikler gibi sınırlıda olsa da sivil/legal alanlarda varlık göstermiştir. Sivilleşme, dernekleşme ve partileşme sürecinin yeni bir gelişme olmadığını belirten Kurt'a göre (2018: 130), 1992'den 2004 yılına kadar şartların elverişsizliği yüzünden legal alanda faaliyetlerde bulunamamıştır. Esasen 90'lı yılların Türkiye'sinde sivil alan çalışmaları hemen hemen her grup ve kesim için henüz olgunluğa erişip yaygınlaştığı bir dönem değildir. Buna rağmen Hizbullah örgütü yukarıdaki zikredildiği üzere sivil/legal alanda fırsat bulamadığı için bu alanlarda faaliyet göstermemiş değildir. Örgüt bilinç bir tercih sonucu silahlı mücadele dışındaki alanları tercih etmemiş hatta diğer faaliyetleri bir dönem küçümsemiştir.

Sivil toplum kuruluşları, politik olarak kapalı sistemlerde çoğu zaman devlet

* <https://huseyni-sevdam.tr.gg/Huseyin-Velioglundun-hayati-ve-mucadelesi-8.htm>

<https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-6>. (D.T.: 21.05.2023).

** <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-8>. (D.T.: 19.05.2023).

*** <https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-3>. (D.T.: 19.05.2023).

baskısından kaçmanın bir aracı olarak kullanılmaktadır (Wiktorowicz, 2004: 12). Türkiye gibi ülkelerde sivil toplum ya da derneklerin büyük çoğunluğu bağımsız olmaktan çok birilerinin güdümünde (Tufan, 1995; Çaha, 2017; Aslan, 2010) olduğu fikri yaygındır. Hizbullah ile ilintili ilk yasal kuruluş olduğu söylenen Mustazaf-Der gibi, Hüda-Par'ın kuruluş aşamasında da özellikle cezaevinde olan Hizbullah müntesiplerinin bir kısmında tartışmalar yarattığı iddia edilmiştir. 09 Şubat 2010 tarihinde; “Mevcut anayasal düzeni yıkarak şer’i esaslara dayalı teokratik bir devlet kurmayı amaçlayan yasadışı Hizbullah terör örgütünün amacı doğrultusunda faaliyetlerde bulunduğu..., Mustazaflar ile Dayanışma Derneği’nin Feshine” yargı karar vermiştir (Çelen, 2016: 122).

Hizbullah örgütü ile iltisaklı olduğu gerekçesiyle Mustaz’aflar Derneği’nin kapatılma kararı sonra, 27 Mayıs 2012’de yaklaşık 30 bin kişinin katılımıyla Diyarbakır’da, *Ahde Vefa Mitingi* düzenlendi.* Bu mitingde, kapatılan Mustazaf-Der’in Başkanı Hüseyin Yılmaz, yeni bir siyasi oluşumun kurulacağı sinyallerini vermiştir**. Bu süreci özellikle Hizbullah tabanının sosyal şartlar gereği dönüştüğü ve kısmen değiştiği, toplumda legalleşme çabaları ile kendini kabul ettirme süreci, geçmişe ait olumsuzlukları bertaraf etme ve daha geniş kitlelere ulaşma adına sivilleşme çabaları olarak tanımlamak elbette mümkündür.

Sivilleşme-legalleşme gayretleri genel olarak: a) Beykoz operasyonu sonrasında devletin, Hizbullah arşivine hakim olduktan örgütün deşifre olduğu, artık gizli bir yapılanma olarak faaliyet yürütme imkânının kalmaması, b) Değişen ve dönüşen küresel dünyaya intibak sağlama, c) Meşru, yasal ve legal alanın daha da geniş kitlelere ulaşmadaki kolaylığı, d) Yeni faaliyet alanlarının kendilerine yeni fırsatlar sunması, e) Velioğlunun ölümünden sonra işletilen istişare mekanizması ve bu konuda Hizbullah tabanlı olmayan ulemadan da destek alınması, f) Cezaevi sürecinde, STK’ların silahtan bile daha etkili, nasıl baskı aracı olduğu ve kaale alındığı gerçeği ile ilgili edinilen deneyimler g) Uzun yıllar şiddet ve korku söylemleri ile zikredilen örgütün söz konusu algıyı değiştirmeye yönelik bir çabası

* <https://dogruhaber.com.tr/haber/35420-ahde-vefa-mitingi-ajanslara-boyle-yansidi/> (D.T.: 23.05.2023).

** <https://www.bismilhaber.com.tr/ahde-vefa-mitingi-ajanslara-boyle-yansidi-3424h.htm> (D.T.: 23.05.2023).

olarak da değerlendirilebilir.

Hüseyin Yılmaz, bir programda kendisine hitaben ‘sizi parti kurmaya sevk eden sebepler nelerdir?’ şeklindeki soruyu üç kısımda cevaplamıştır. “*Birincisi*, kendi camiamızın ihtiyacıdır. Mustazaflar camiasının gelmiş olduğu kitleselleşme ve etki boyutu göz önüne alındığında, bu hareketin siyasal alanda bir temsilcisinin olmaması bir eksiklikti. Meydanlarda yüz binleri toplayacak gücü olan bir hareketin muhakkak siyasal alanda da temsil edilmesi gerekiyordu. *İkincisi*, bölgesel ihtiyaçlar. Bölgemizde özellikle muhafazakâr insanların temsil edilme sorunu var. Kimse bu insanların taleplerini göz önüne almıyor. Biz bu boşluğu doldurmak amacıyla parti kurduk. *Üçüncüsü* ise, Türkiye çapında ötekileştirilen, dışlanan birçok kesim var. Siyaseten temsil edilmiyorlar. Biz bunları da temsil etmek adına bu yola çıktık” diyerek açıklama getirmiştir*

Hüda-Par’ın kuruluş aşamasında parti sözcüsü Said Şimşek ise aynı soruyu şu şekilde yanıtlamıştır. “Mustazaf-Der’in kapatılmasından sonra yönetim merkezli yaşanan mağduriyetlere karşı siyasal anlamda mücadele verecek bir organizasyonun olmayışı, dolayısıyla kendi kitlelerinin buna ihtiyaç duyması; ülke idaresine etki etme isteği; Kürtlerin temsil edilememe sorunu; İslam’ı referans alan ve sorumluluk mücadelesi veren bir partinin olmayışı ve İslam coğrafyasının içinde bulunduğu durum” diyerek Hüda-Par’ın kuruluş felsefesini açıklamıştır (Yaşaroğlu, 2015: 123).

Kurt (2018: 127-129)’a göre legal siyasal anlamda varlık gösterme isteği, Hizbullah davasının kimi mahkûmları tarafından, uğruna savaştıkları ideallerinde bir sapma olarak değerlendirilmiş ve yoğun olarak tartışılmıştır. Çelen ve Kurt gibi daha birçok yazar, yukarıda zikredilen ‘dernek ve partileşmede cezaevi mahkûmlarının yoğun itiraz ve tartışması’ iddiasını Hüda-Par kurucularından ve GİK üyesi Şeyhmus Tanrıkulu’na “Yaşamış olduğunuz cezaevi tecrübeleri parti kurmanızda etkili oldu mu? sorusu yöneltmiştir. Tanrıkulu, “Cezaevi süreci bizim parti kurmanızda binde bir oranında dahi etki etmedi..... devletin PKK ile görüşmesi, HDP ile görüşmesi, bölgeyi HDP’ye tamamen bırakıp onları Kürtlerin tek temsilcisi olarak görmeye başlaması bizi ciddi ciddi parti kurmaya sevk etti” şeklinde cevap

* “Türkiye’nin Nabızı”, <https://www.youtube.com/watch?v=vjyd-5hnpC>

vermiştir. Bu yüzden hem ulus içi hem uluslararası legal alanda muhatap alınabilmek için siyasi parti kurduklarını ifade etmiştir (Koç & Palabıyık 2016: 508).

Hüda-Par kurucuları, ‘partinin İslami davayı ulaştırma ve tebliğde amaçlarını kolaylaştıran bir araç olduğu’ özellikle vurgulamaktadırlar. Hüda-Par sözcülerinin açıklamalarında özellikle ‘değişmeme ve prensiplerde herhangi bir sapma olmadığı’ sıklıkla vurgulanmıştır. Dolayısıyla partinin aslında bir araç olduğu, asla amaç olmadığı parti programında* özellikle altı çizilmiştir. Bu bağlamda, resmi düzeyde ve grup adına yapılan konuşmalarda Hizbullah tabanının değişmediği ama bugünün şartları çerçevesinde hareket ettiği ısrarla vurgulanmaktadır.

Hizbullahi tabanın, 2010’da Mustazaf Der’i kurduktan ve 2012 yılında kapatılmasından sonra, sivilleşme, dernek ve parti çalışmalarıyla, “*Hür Dava Partisi*” adında bir parti kurarak siyaset arenasına dahil olduğu fikri oldukça yaygındır. Tüm bu gelişmeler, Hizbullah tabanının süreç içerisinde bir kısım değişim ve dönüşüm geçirdiğini göstermektedir (İrat, 2017: 147-166; Aktaş, 2022: 29-52). Bu anlamda özellikle Hizbullah hareketinin sosyal tabanı, dernekler, vakıflar ve platformlar marifetiyle, sivil toplum kuruluşu hüviyetine sahip olduğu (Çelen, 2016: 161) söylenebilir.

HÜDA-PAR, Türkiye’deki Hizbullah örgütüyle ilişkili olduğu gerekçesiyle 2012’nin Mayıs ayında kapatılan Mustazaflar ile Dayanışma Derneği’nin (Mustazaf-Der) eski Genel Başkanı Mehmet Hüseyin Yılmaz tarafından yine aynı yılın Aralık ayında kuruldu. “*Hizbullah bağlantısına şiddetle itiraz ederek, yeni bir sayfa açtıklarını*” zikreden H. Yılmaz, Hüda-Par’ın uzun bir hazırlık sürecinin ardından kurulduğunu, siyasi parti kurma fikrinin ilk defa, 2009-2010 yılında Suriye’de Hamas liderlerinden Halid Meşal ile yaptıkları bir görüşmede gündeme geldiği söylemiştir. 1. Olağan Kongre sonucunda Genel Başkanlığa Zekeriya Yapıcıoğlu getiilmiştir**.

Elitsoy (2014: 48-55)’a göre, Hizbullah’ın silahlı radikal bir terör örgütünden,

* Parti Tüzüğü ve Parti Programı için bkz.: <https://hudapar.org/>

** <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hur-dava-partisi-kuruldu-22177260> (D.T.: 21.05.2023).

<https://hudapar.org/parti/parti-tuzugu-4/genel-merkez/> 23-12-2020 (D.T.: 21.05.2023).

Ayrıca Parti Tüzüğü ve Parti Programı için bkz.: <https://hudapar.org/>

sivil alanda siyaset yapan legal bir partiye dönüşmesinin, demokrasi açısından oldukça önemli bir kazanım olarak görülmesi gerekir. Ona göre 1990'lı yıllarda işlediği cinayetler ve mezar evler ile toplumsal hafızaya kazınan Hizbullah, '*silahlı terör örgütünden sivil siyaset yapan legal bir partiye dönüşüm sürecinin*' son aşamasını temsil etmektedir.

Güneydoğuda tabanı olan Hüda-Par'ın kuruluşundan çok kısa sürede teşkilat yapısını tamamlayarak, 30 Mart 2014 yerel seçimlerine katılmıştır. Kemalizm ve Apoizm'e karşı bir hareket olarak siyaset sahnesine çıktığını ifade eden Hüda-Par'ın, bölgedeki siyasal dengeyi köklü bir şekilde değiştirebileceği kimi çevrelerce ifade edilmektedir. Hüda-Par, bir taraftan İslami değerlere, diğer taraftan da Kürt kimliğine vurgu yapan bir siyaset tarzı benimsemiştir. Bu siyaset ile hem dindar Kürtlere, hem de BDP/HDP'ye oy veren laik-milliyetçi Kürtlere, hem de muhafazakâr kesime hitap etmeye çalıştığını söylemek mümkündür (Aktaş, 2022: 43)*. Özellikle özgül ağırlığının çok ve bu anlamda etkili olduğunu düşündüğümüz partinin, henüz olmasa bile bölgedeki siyasi dengeleri derinden etkileyecek ve değiştireceği konusunda bir potansiyeli mevcuttur. Bugün geldiği süreç içerisinde (2023) Ak Partinin oluşturduğu Cumhur ittifakında yer alıp meclise dört milletvekili ile girmiş ve orada temsiliyet elde etmiştir.

Partinin ideolojisi ve geçirdiği dönüşümleri üç ana dönemde ele alan Koç ve Palabıyık (2016: 505-511), *Hüda-Par'ı direkt Hizbullahtan evrilen bir yapı* olarak görmüşlerdir. Bunlar Hüda-Par'ı; *İlk dönem* olarak, a) Tebliğ ve Davet Dönemi 1979-1991 ve b) Şiddet Dönemi 1991-2000 olarak ikiye ayırmaktadırlar. *İkinci dönem* olarak, gizli bir yapı özelliği taşıyan Hizbullah, 2000 yılından sonra devlet tarafından deşifre edilmiştir. Bu tarihten sonra devlet ve kamuoyu ile legal olarak iletişime geçmek, kendini daha iyi ifade edebilmek için kurumsal yapıya bürünmüştür. İkinci dönemi de; a) 2004 yılında ülkenin birçok yerinde etkinlikler düzenleyen, insani yardım faaliyetlerinde bulunan Mustazaflarla Dayanışma Derneğini kurar. Aynı minvalde 2005 yılında eğitim, sağlık, insani yardım alanlarında faaliyet gösteren İhya-Der, Yetim-Der, Hür-Der, Umut-Der, İlim-Der

* https://www.ntv.com.tr/turkiye/hizbullah-parti-kuruyor,1l77wiUfV0K_MAUrnPqmMg
(D.T.: 3 Kasım 2025).

gibi derneklerle de faaliyetlerde bulunur. 4 Ocak 2011'deki tahliyelerden sonra, Hizbullah'a yakın Mustazaf-Der, Umut-Der, Doğru Haber gazetesi, İnzar ve Kelhaamed dergisine baskınlar yapıldı, birçok yönetici ve üye gözaltına alındı. Tüm bu nedenlerden dolayı Hizbullah tabanının bir kısmı, mücadele şeklini daha bir üst aşamaya taşıyacaklardır. b) Derneklerinin ve diğer faaliyetlerinin kapatılması, aynı zamanda gerek bölgede gerekse ulusal ve uluslararası kamuoyu ile iletişim ağına yeni zemin hazırlayacak bir araç ihtiyacına binaen *parti kurma* sürecine girildiği dönemdir. 45 kurucu üyeden 8 kadının yer aldığı Hür Dava Partisi 17 Aralık 2012'de dilekçesini İçişleri Bakanlığına sunduktan iki gün sonra 19 Aralık'ta 2012'de resmen kurulmuş. *Üçüncü olarak* ise partinin ideolojik temellerini İslamcılık ilkesinden aldığını söylemektedir (Koç & Palabıyık 2016: 504-528).

Partinin kuruluş aşamasında, genelde Hizbullah davasına yakın olanlar ve yine Hizbullah avukatlarının oluşturduğu göz önüne alınarak; a) Meşru derneklerin bile kapatıldığı ortamda bir takım temel hak ve hürriyetleri daha ulusal ve küresel ölçekte dile getirebilme kaygısı ve bu anlamda kaale alınma, b) Hamas ve İhvan-ı Müslimin'in parti olarak ulaştıkları sosyal taban ve toplumsal meşruiyet başarısı, c) Özellikle, bölgede mütedeyyin Kürt halkının, kendi camiasını ve kendini daha iyi ifade etmek, yasal meşru zeminde haklarını savunabilmek, d) dernek, vakıf belki cemaatler nezdinde, bölgedeki muhafazakâr inançlı insanları yeteri derecede hakkını savunamıyor ya da hepsini temsil edemiyor kaygısı ile bir çatı örgüt inşa etme, e) bölgenin kanaat önderleri başta olmak üzere ileri gelenler ile görüşme, f) dönemin şartları üzerine İslami davayı bu günün araçlarından biri olarak din referanslı siyasi parti anlamında da temsil etme fikri, g) kendilerinden daha üst bir otoritenin onlara bu yolda mücadele vermeleri gerektiği fikri, h) H. Velioğlu gibi parti fikrine karşı duracak bir otoritenin artık var olmaması gibi *faraziyeler* sayılabilir. Dolayısıyla Hüda-Par, anadil problemleri de dahil, bölgede ekonomi, din ve inanç hürriyeti anlamında, halkın sorunlarını çözmek amacıyla ve özellikle temel hakların pazarlık konusu ya da seçim malzemesi olmaması esası üzerinden hareket ettiklerini beyan ederler.

Yukarıda da uzunca zikrettiğimiz hemen hemen bütün çalışmalar (Elitsoy, 2014; Bekaroğlu, 2015; İrat, 2017; Kurt, 2018; Topçu, 2019; Koç ve Palabıyık, 2016:

505-511; Aktaş, 2022 gibi), Hizbullah örgütünün değiştiği, dönüştüğü, sivilleşme ve legalleşme çabaları içine girdiği nihayetinde *'siyasal sisteme eklemlendiği'* yönünde bir eğilim gelişmiştir. Araştırmacıların çoğu bu durumu bir nevi *'silahlı bir yapıdan legal siyasal partiye geçiş'* olarak ortaya koymuşlardır. Ancak bizim izlenimimiz durumun tam da bu şekilde cereyan etmediği üzerinedir. bu anlayış aşağıda açıklayacağımız üzere partinin en yetkin isimleri tarafından ısrarla red edilmekte ve her platformda da bunu dile getirmektedirler.

Bir televizyon programında, *"Hüda-Par'ın Hizbullah'ın siyasi kanadı olup olmadığı"* sorusuna parti sözcüsü sıfatı ile katılan Said Şimşek, "Hizbullah Cemaati, yapısal olarak bir değişime uğradı diyemeyiz. Yani Hizbullah parti kurmadı. 2000 yılından sonra dernekler aracılığıyla faaliyet yürüten kişilerin çoğunlukta olduğu ve içerisinde Hizbullah davasından yargılananların da bulunduğu kişiler tarafından kurulan bir parti dememiz daha doğrudur. Hüda-Par, Hizbullah'ın partileşen bir yapısı değildir" açıklamasını yapmıştır*. Aynı şekilde 3 Kasım 2014 tarihinde Fadime Özkan'ın Zekeriya Yapıcıoğlu ile yaptığı röportajda 'Hüda-Par ile Hizbullah arasında nasıl bir bağ var?' sorusuna Yapıcıoğlu, "Organik bir ilişkimiz yok. Aynı geleneklerden geldiğimiz için bazı olaylara bakışımız benzer olabilir, tabanlarımız kesişiyor olabilir ama biz Hizbullah'ın siyasi kanadı değiliz" şeklinde yanıtlamıştır**.

Buradan hareketle, a) Hizbullah örgütünden olmayıp onlara aşırı sempati besleyenler, b) Yine bu örgütten olmayıp ancak bu yapılanmanın amaçları konusunda aynı düşünenler, araç olarak silah vb. illegal yapılanmalar ile değil farklı araçlarla mücadele etmeye inanmış kimseler, c) İlgili-ilgisiz Hizbullah davasından yargılananların da içinde bulunduğu kişiler, d) başta Hizbullah davalarına giren avukatlar olmak üzere bu kesimin haklı olduğu ve mağdur edildiğine inanan örgüt dışındaki kimseler, e) Hizbullah örgütüne mensup olmayıp onlarla bir şekilde akrabalık, arkadaşlık ve ticari ilişkileri olanlar, f) Yurt dışında İhvan-ı Müsliminin ve Hamasın siyasi anlamda kazandıkları tecrübe ve zafer deneyimleri ve son olarak g)

* Türkiye'nin Nabızı: <https://www.youtube.com/watch?v=vjyd-5hnpCs&t=2356s> (D.T.:22.05.2023)
Ankara-İstanbul: <https://www.youtube.com/watch?v=koeFGzG8P-o&t=83s> (DT.:22.05.2023).

** "İşid Bizi Tekfir Ediyor PKK da Bahane Ediyor" (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2022)
<https://www.star.com.tr/yazar/isid-bizi-tekfir-ediyorppk-da-bahane-ediyor-yazi-960534> (D.T.: 23.05.2023).

Hizbullah davaları sürerken cezaevine giren çıkan, özellikle Mazlum-Der ve kısmen İHD ile dernekleşmenin önemini, HDP ile siyasi arenada temsil edilmeyi tecrübe edip gözlemleyenler, parti kurma fikrine sıcak bakmış ve burada aktif rol almışlardır.

Yukarıdaki kimi çevrelerce dile getirilen söylem perspektifinde Hüda-Par'ın kurulması, Hizbullah tabanının ılımlaşması olarak değerlendirilmektedir. Bu normalleşme ve sisteme entegre olma çabaları Hizbullah tabanının kendi isteğiyle mi yoksa başka bir alternatif kalmadığından dolayı mı gerçekleştiği ayrıca tartışılması gereken bir konudur. Belki de değişen ve dönüşen ortamda tüm bunları Hizbullah tabanının mevcut sistemi benimsemeleri olarak değil de şartlar gereği buna zorunlu kalmaları olarak okumak gerekir. Ya da son dönemlerinde bölgede sıklıkla yaptıkları geniş çaplı istişare sonucu 'bir üst aklın' onları yönlerdiği hususu da dikkate değer bir diğer iddiadır. Dolayısıyla, özellikle Hizbullah tabanının ılımlılaşmasında, içsel faktörle kadar dışsal faktörlerin de etkili olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak hem bölge halkı hem de Türkiye kamuoyunun ekserisi, Hüda-Par'ı Hizbullah'ın devamı olarak görmektedir. Konunun özellikle Hüda-Par'ın muarızları tarafından, yanlış veya doğru, bu şekilde algılandığı da bilinmektedir. Özellikle bu tarz düşünce ve açıklamalar kimi DEP/HADEP/HDP tabanında yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Şu ana kadar hiçbir Hüda-Par yetkilisi, Hizbullah ile bağları olduğunu kabul edecek beyanda bulunmamıştır. Lakin aynı kitleye hitap ettikleri, birçok konuda aynı minvalde düşündüklerini de ifade etmişlerdir. Birçok eski Hizbullah hükümlüsünün partide çalıştığı veya üye olması bu algının oluşmasında en büyük etken olarak gözükmektedir.

Parti genel başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu, çıktığı hemen hemen her televizyon programında bu durumu tekrar tekrar anlatıp izah etmekten sıkıldığını ve özellikle akademik çevrede "bizleri önce örgüt sonra dernekleşen yapı sonra ise parti olarak görenler (Hizbullah-Mustazaf Der-Hüda Par) ve sık sık bu yanlış düşünelere söylemek istediğimiz şudur: Bunlar kasıtlı olarak yapılan ve bizleri kriminal göstermeye çalışan çevrelerin iftiralarından ibarettir. *Biz kimsenin devamı değiliz, biz kimsenin siyasi kanadı değiliz, biz kimsenin arka bahçesi değiliz, hiç kimse bizim silahlı kanadımız değildir. Biz ayrı müstakil dini referans almış legal siyasi bir*

partiyiz” demiştir*. Özellikle 14 Mayıs 2023 genel seçimlerinde Hüda-Par, ‘Cumhur İttifakı’ saflarında yer almış aynı minval üzere bu soru defeatla tekrar edilmiş, her seferinde aynı şekilde cevaplar verilmiştir. Parti yetkilileri kamuoyu önüne tartışılan tüm arenalarda ısrarla bu ortaklığı reddetmişlerdir**. Bu durum daha çok *Hüda-Par gibi legal bir yapıyı illegal gösterme gayreti* olarak niteleyen parti sözcüsü Said Şahin, bir TV programında daha kesin ve net bir dille “Hizbullah yerli yerinde, Mustazaflar hareketi yerli yerinde, biz yerimizdeyiz” diyerek*** Hüda-Par adına son noktayı koymuştur.

Hizbullah örgütü, Velioğlu’nun öldürülmesinden sonra, özellikle büyük değişim ve dönüşüm geçirdiği muhakkaktır. Esasen örgüt, 90’lı yıllar gibi silahla anılmaktansa kendini daha çok sosyal politikalara vermiştir. Zaten, Hizbullah için esas olan *amaç*’tır, *araç*’lar ise, günün şartlarına göre değişebilir anlayışı hâkimdir. İşte, bu süreçte eğitimden sosyal yardımlaşmaya kadar, TV, internet, haber kanalı vb. alanlarda varlık göstermeye çalışan grup, kendilerinin fiili saldırı olmadığı sürece çatışmasızlık içerisinde olduklarını belirtmektedirler. Yine bu durum, *Hizbullah’ın silahlı bir örgüt olduğu gerçeğini* değiştirmez. Daha doğrusu Hizbullah’ın birçok faaliyet alanları vardır, bunlarda birisi de silahlı bir güç olmasıdır. Bölgenin kültürel kodları değişmedikçe veya herkesin üzerinde ittifak edeceği üst bir otorite bunu istemedikçe, kolay kolay kimse silahtan ve bu güçten vazgeçmesi mümkün gözükmemektedir.

Hüda-Par çevresinden gelen bu beyanlar geçmişin kritiğe tabi tutulması gerektiği ama sürekli geçmişte takılıp kalınmaması gerektiği konusunda da ısrarcıdırlar. Zikredildiği gibi, “beyan esastır” prensibiyle söyleyecek olursak *Hizbullah örgütü partileşmemiş, bugün olduğu gibi yerli yerinde durmaktadır*. Yani Hizbullah örgütü şu ana kadar ne kendini fesh etmiş ne silah bırakmış ne de bir siyasal pariye dönüştüğünü deklare etmemiştir. Ancak Hizbullah ile aynı tabanı paylaşan mütedeyyin kimselerin HÜDA-PAR’ı kurması ve parti içinde Hizbullah davasından yargılanmış birçok kişinin burada çalışması ‘Hizbullah Hüda-Par’a

* <https://www.youtube.com/watch?v=HXHPix8bZ2I> (TV100, Pınar Işık Ardor, D.T.: 23.05.2023).

** <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/hudapar-genel-baskani-yapicioglu-biz-sirtimizi-kimseye-dayamadik-kimsenin-devami-ya-da-siyasi-kolu-degiliz-4532483> (21.05.2023).

*** <https://www.youtube.com/watch?v=9RI-YKfeedk>(Ne oluyor Programı? D.T.: 23.05.2023).

dönüştü’ söylemlerini beslemektedir. Esasen Hizbullah’ı besleyen tabanın ve hemen hemen bu örgütle aynı zihniyeti taşıyan çevrelerin böylesi bir ortamda ve dönemde, silah ile değil de parti kurmakla İslami davet ve bulunulan topluma daha faydalı işler yapılacağı kanaati hâsıl olmuştur. Böylece Hizbullah ile iltisaklı kimselerin kendilerini burada konumlandıkları, *kendilerini bu partinin temsil edebileceği fikri yaygınlık* kazanmıştır. Çoğu zaman eski Hizbullah mensuplarından eski hükümlü ve yükümlüleri kendilerinin burada mağdur edilmeyeceği, kendini siyasi anlamda burada ifade edebilecek bir platform olarak uygun gördüğü düşünülmektedir. Böylelikle ‘*her Hizbullah mensubu neredeyse Hüda-Par’lıdır. Lakin her Hüda-Par’lı Hizbullahçı değildir*’ önermesi doğru bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır.

IV. DÖRDÜNCÜ DÖNEM

6-7 EKİM (2014) OLAYLARI VE YASİN BÖRÜ CİNAYETİ

Bu dönemde Hizbullah tabanının öncelikle mağdur ve mazlum konuma itecek bir takım olayların vuku bulması ile başlayıp kamuoyunda kabul görme ile sonuçlanan süreci yani bir nevi *toplumsal meşruiyyet* veya toplumsal sempati kazandığı bir dönem olarak bahsedilebilir. Süreci iki dönem şeklinde ele alabiliriz.

A. ÇÖZÜM SÜRECİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Güneydoğu bölgesindeki problemleri kökünden çözmek için geniş istişare toplantıları düzenlemiş ve hükümet politikası olarak öncelikle “*akil adamlar*”, sonrasında ise, “*çözüm süreci*” projeleri geliştirilir. Çözüm süreci, 2009’da Oslo görüşmeleriyle başlar, 2011’de çatışmalar yüzünden sekteye uğrar. Akabinde çıkarılan “çözüm yasası” ile süreç devam eder. 2013 Newroz’unda tüm olumsuzluklara rağmen bir ivme kazanır, lakin yükselen rahatsızlıktan dolayı sonuca ulaşamayarak 2015 yılında bu politikadan vazgeçilir. PKK ve Hizbullah ile iltisaklı gruplar da aralarında ara ara saldırı ve taşkınlıklar meydana gelmesine rağmen, çözüm sürecinde birbirlerine ılımlı çağrılarda bulunmuşlardır. HÜDA-PAR, özellikle parti programında “Kürt kimliği” ile ilgili vurguları artırırken HDP ise, Din Adamları Yardımlaşma Derneği (DİAYDER), Demokratik İslam Kongresi ve Cuma Namazı çıkışları daha önce ötelemediği

muhafazakâr Kürt seçmeni kazanma stratejisi uygulamaya çalışmıştır. 6-7 Ekim olaylarıyla bu süreç tamamen nihayete ermiştir (Geniş bilgi için bkz.: Kılıç, 2014; Koç, 2015; Çiçek, 2018).

Bu süreçte, o günden bu güne kadar kamuoyunda PKK'nın siyasi uzantısı sayılabilecek HDP'nin süreci iyi yönetmek yerine sadece provoke ettiği, çoğu zaman da Kürtlerin yegâne temsilcisi gibi davrandığı algısı bölgede farklı aktörler tarafından oldukça fazla rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle HDP, illegal silahlı unsurluları ülke dışını çıkarmak için üzerine düşeni yapmamış, hatta çoğu zaman zafer kazandık edasıyla azgımlaşmış, taraftarları ara ara Hizbullah'a yakın derneklere ve HÜDA-PAR'a saldırarak nabız yoklamıştır. Bu anlamda, Hüda-Par sözcüsü Sait Şahin katıldığı bir programda sırf çözüm süreci zarar görmesin, bunu siz bozdunuz dememeleri için tüm bunları sineye çektikleri birçok hadisenin olduğundan bahseder. “Hele on yıllık süre içinde bölgede daha çok HÜDA-PAR’lı veya bize yakın dernek vb. 400’ün üzerinde saldırı olduğunu”; bunun hiçbir şekilde izah edilemeyeceğini söyler*. 2022 itibari ile geline nokta ise, bu çözüm sürecinin PKK terör örgütü ve onunla iltisaklı her STK, dernek ve parti açısından bunun ne kadar büyük nimet ve fırsat olduğu anlaşılmaktadır. Yokolma eşiğine gelen PKK ve bu örgüt ile iltisaklı yapılar tekrar o günlere dönme arzusunu sıklıkla dile getirmektedirler.

Yurt içinde *Hendek Operasyonları* ile başlayan “*Eren Bülbül ve Pençe Kilit*” ile devam eden bu süreç, sırasıyla “*Fırat Kalkanı, Zeyrin Dalı, Barış Pınarı*” harekâtlarıyla PKK örgütünü bitirme noktasına getirmiş ve onu kısmen marjinalleştirmiştir. Bölge insanı daha önce zorla dağa kaçırılan, kandırılan ya da kendi isteğiyle dağa çıkan ve sonrasında pişman olup geri dönmek isteyen ama dönemeyen kişiler için sesini çıkaramazken bugün “*Diyarbakır Anneleri*” gibi oluşumlarla PKK örgütünden bırakın korkmayı, onlardan hesap sorar hale getirmiştir.

Hizbullah tutukluların, 04 Ocak 2011 tahliye sonrası örgütün askerî kanat sorumlularından Hacı İnan'ın kendisine “pişman mısınız?” diye soran gazetecilere

* https://www.youtube.com/watch?v=g_WOcYlwxQk. (Kanal A: Sınır İhlali, D.T.: 23.05.2023).

“Neden pişman olalım. İslam’da pişmanlık olmaz***” şeklinde cevap vermiştir. Henüz iç muhasebesini tam anlamıyla yapmadığı, daha sonra ise, bu mekanizmayı çok yavaş ta olsa işlettikleri bir sürece girilecektir. O dönemlerde Türkiye Hizbullahı’nın bir strateji değişikliğine gidip gitmeyeceği ya da nasıl bir strateji izleyeceği konusu oldukça merak konusu olmuştur. Bugün gelinen süreçte, bu tahliyeler sonrasında kendilerine fikir ve eylem olarak yakın derneklere desteklerini vermiş birçok üyesi, kendi ile aynı istikamette yürüdüğüne inandığı partide (Hüda-Par) hizmet etmeye ve çalışmaya başlamıştır. Yine, kendi sesini duyuracağı endişesi gütmmediği “kitle iletişim araçlarına” (Dergi, Tv, Radyo, İnternet vb) sahip çıkmış, sosyal yardım ve cami dersleri gibi alanlar başta olmak üzere, daha çok sivil ve legal alanlarda kendini ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu anlamda Hizbullah, fiili saldırıya uğramadığı sürece de silahla karşılık vermemiştir.

Beykoz Operasyonundan 6-8 Ekim olaylarına kadar kitlesel anlamda silah kullanmadıkları bir 15 yıl var. Ancak yinede de Hizbullah ile iltisaklı görünen Hüda-Par ile PKK arasında gerginliği endişe verici seviyeye çıkaran olaylar kısaca; 2014 yerel seçim sürecinde Mardin-Dargeçit’te HÜDA-PAR bağlantılı bir kişi öldürülmüş, yine HÜDA-PAR Diyarbakır Dicle ilçe başkanı kaçırılmıştır. Bunun bir savaş ilanı olduğunu ifade eden HÜDA-PAR Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu’nun açıklamaları ve aralarında İnsan Hakları Derneği (İHD) ve MAZLUM-DER’in olduğu birçok sivil toplum örgütünün çağrısıyla karşılıklı çatışma büyümeden aşılmış rehin alınan ilçe başkanı serbest bırakılmıştır.

Özellikle, açılım sürecinde “bir zafer kazanmış edasıyla” PKK ve yanlılarının bu tarz aşırı taşkınlıkları ve sanki Kürtlerin yegâne temsilcisi PKK imiş gibi muhatap alınması, Hizbullah taraftarları arasında aşırı tepki ve öfke ile karşılanmıştır. Nitekim 6-8 Ekim 2014 tarihinde başlayan Kobani Eylemleri sırasında Yurtsever Devrimci Gençlik Harekâtı (YDG-H) üyesi bir grup, Hizbullah’a yakınlığıyla bilinen KÖY-DER üyesi üç kişiyi öldürmüş ve bu baskınla HÜDA-PAR büroları ve Hizbullah’a yakın dernekler basılmıştır. HÜDA-PAR Diyarbakır şubesi Twitter hesabı üzerine sokaklara inen silahlı Hizbullah mensupları başta Diyarbakır, Mardin, Kızıltepe,

*** <https://www.haberturk.com/gundem/haber/590013-neden-pisman-olalim-islamda-pismanlik-olmaz> (D. T.: 23.03.2023).

Mazıdağı, Batman’da karşı karşıya gelmiş, onlarca kişi ölmüş ve yaralanmıştır.

Yine, 27.12.2014 Cizre’de PKK’lılar ile HÜDA-PAR’lılar arasında ciddi silahlı çatışma çıkmış ve güvenlik güçleri olaya müdahale etmemiştir. Bu ve bunun gibi olaylarda PKK’nın, bu şekilde Hizbullah’ı ve onunla iltisaklı yapıları ara ara yokladığı bilinmektedir. Tüm bunlar olurken, devlet müdahalesinin olmamasının olası birkaç nedeni şudur; a) Çözüm sürecinin zarar görmesini engellemek, b) Hizbullah-PKK arasında doksanlı yıllardan beri süregelen kavgaların derin güçler tarafından devam ettirilme isteği, c) Bölgede devlet artık bir denge unsuru değil, bunların üzerinde bir güç olduğunu hissettirmeye çalışması yani “biz olmasak siz birbirinizi yersiniz” anlayışını göstermek, d) Özellikle polis teşkilatında yer etmiş Fetö gibi örgütlerin mevcut hükümeti zor duruma düşürme istekleri, e) belki de sadece güvenlik güçlerinin çözüm sürecine zarar verir endişesi ile insiyatif alamaması ve olaylara müdahale etme isteksizliği gibi bir takım faraziyeler ile açıklanabilir.

Hüda-Par çözüm süreci ile eleştirileri dört kısımda toplanmıştır. Bunlar; **a)** Çözüm sürecinin PKK’yı azgınlıştırmaması (devlet dize geldi, özerklik ilanı yakındır vb. söylemler) ve ona yakın grupların ara ara taşkınlıkları, **b)** PKK, silah bırakmak yerine olmayacak talepler iletip süreci tıkaması, c) Devlet içindeki bir takım kliklerin de bu süreci tıkayan ve çatışmaların dinmesini istemeyen çıkar gruplarının varlığı, **d)** Çözüm sürecinin en büyük hatası Kürtlerin muhatapı sanki PKK ya da HDP imiş gibi sadece onlara indirgenmesi ve diğer tüm kesimlerin (cemaat, dernek, STK, parti vb.) yok sayılması. Bu konuda İ. Bagasi Hizbullah adına verdiği demeçte kısaca “*PKK Kürtlerin, İŞİD İslam’ın temsilcisi değildir*” demiştir*. İşte bu yüzden **e)** sadece kendilerinin muhatap olarak görüldüğü zeminde PKK ve taraftarları, bazen HÜDA-PAR’a, bazen mütebedeyyin insanlara saldırarak, (Cizre çatışması, Aytaç Baranın öldürülmesi, bazı Hüda-Par ilçe başkanlarının kaçırılması gibi) diğer camiaları sindirme yoluna gitmiştir.

Esasen “çözüm sürecinde Kürtleri temsilen sadece PKK ve HDP’nin muhatap alınması ve diğer birçok STK’nın görmezden gelinmesi” durumu HÜDA-PAR

* Hürseda haber(<https://hurseda.net/gundem/133529-hizbullah-pkk-kurtlerin-isid-islam-in-temsilcisi-degidir.html>) (24-11-2014). (D.T.: 23.05.2023).

yetkililerin ağzından sıklıkta dile getirilecektir. Hatta Zekeriya Yapıcıoğlu bir konuşmasında mealen ‘çözüm süreci bu yanlış tutumdan dolayı başarıya ulaşamadığı ve 6-8 Ekim olaylarına sebep olduğunu’ iddia etmiştir**.

B. YASİN BÖRÜ VAHŞETİ

DAEŞ/İŞİD’in Suriyedeki Ayn el-Arab (Kobani) kentini kuşatması sonrasında, Irakta bulunan YPG militanlarının Türkiye üzerinden bu kente girmek istemişlerdir. Buna izin vermeyen Türkiye Hükûmeti’ne tepki olarak HDP Merkez Yürütme Kurulu’nun Twitter sosyal paylaşım sitesinden *“Şu anda toplantı halinde olan HDP, MYK’dan halklarımıza acil çağrı, Kobani’de durum son derece kritiktir. İŞİD saldırılarının ve AKP iktidarının Kobani’ye ambargo tutumunu protesto etmek üzere halklarımızı sokağa çıkmaya ve sokağa çıkmış olanlara destek vermeye çağırıyoruz”* şeklindeki provokatif çağrı yayımlandı. HDP Merkez Yürütme Kurulunun ve Eş Başkan Selahattin Demirtaş’ın çağrısı üzerine 6-7 Ekim 2014’te, terör örgütü YPG/PKK iltisaklı YDG-H militanları öncülüğünde saldırılar başlamıştır. HÜDA-PAR taraftarlarının çatışmaların içine çekilmesi ve ardından kolluk kuvvetlerinin müdahaleleriyle ciddi bir kaos ortamı oluşmuştur*.

Selahattin Demirtaş başta olmak üzere diğer HDP yetkililerinin sosyal medya açıklamaları, anında PKK ve onunla ilintili tüm yayın organlarında karşılık buldu. Bu anında karşılık bulması ise ‘daha önceden palanlanmış bir kalkışma mı?’ sorusunu da akıllara getirmiştir. Bunun üzerine İŞİD ile ilintilendirilen HÜDA-PAR büroları ve bir kısım Hizbullah bağlantılı kurumlar başta olmak üzere birçok muhafazakâr dernek ve vakıflara sistematik bir şekilde şiddetli saldırılar başlatıldı (Kahraman, 2016).

HDP’nin çağrısı, Türkiye genelinde 36 ilde PKK/PYD yandaşlarının karıştığı ülke çapında sokak ve şiddet olayları meydana geldi. Çıkan olaylarda 2 polis memurunun da olduğu 53 kişi hayatını kaybetmiş, bine yakın insan yaralanmıştır. Çatışmalarda birkaç PKK militanı öldürülmüş beşbine yakın şüpheli gözaltı

** <https://ilkha.com/gundem/yapicioglu-6-8-ekim-cozum-sureci-dedikleri-yanlislar-silsilesinin-bir-sonucuydu-172046> (D.T.: 23.05.2023).

* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54292879> (D.T.: 23.05.2023)

sürecinde bine yakını tutuklanmıştır. Yüz binden fazla göstericinin katıldığı bu protestolar sonucu Türkiye genelinde 3 bin civarında olay meydana geldi. 27'si kaymakamlık binasına, 52'si emniyet binasına, 283'ü okul binalarına, 73'ü siyasi parti olmak üzere üç bin civarında binaya saldırıda bulunulduğu ve zarar verildiği tespit edilmiştir. PKK militanları ve onun yandaşlarının saldırıları sonucu, çok sayıda ev ve iş yeri ile okul, Kur'an Kursu, park, kültür merkezi, müze ve yurt binasında ağır hasarlar oluştu*. Sıradanmış gibi verilen tüm bu istatistik bilgileri, bölge halkının 'her an ne olabileceğini bilmediği bir korku iklimi ile birkaç gün geçirdiği', "şehir eşkıyalarının evlerinin ne zaman nasıl basılacağını bilmeden" "güvenliği hiçbir şekilde sağlanamamış" vatandaşlar için daha farklı anlamlar içermektedir. Bu korku, kaos ve belirsizlik durumu, özellikle bölge halkını fazlasıyla terörize etmiştir.

Serhildan adı altında yapılan vahşet çağrısından dolayı pek çok ilde sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Diyarbakır'da, Kurban Bayramı dolayısıyla yoksullara kurban eti dağıtan *Yasin Börü* ve üç arkadaşının da aralarında bulunduğu pek çok kişi taş, sopa, kesici alet ve yakılmak suretiyle hunharca katledildi. Cani grup, Yasin ve arkadaşlarını ateşli silahla vurup üçüncü katın penceresinden aşağı attılar. Birini de sürükleyerek binadan çıkardılar. Atıldıkları yerde can çekişen Yasin ve arkadaşları aşağıda bekleyen grup tarafından, satır, taş, sopa ve tekmelerle vahşice linç edildiler. Cesetleri yakılan ve tanınmayacak hale gelen çocuklar, aileleri tarafından güçlüklerle teşhis edilebildi. Üstlerindeki değerli eşyalar alınan 16 yaşındaki Y. Börü arabayla ezildi A. Dakak'ın başı taşla ezildi. Evi arayan saldırganlar, yaralı halde tuvalette buldukları Yusuf Er'i döverek binadan dışarı çıkardı. Yerde yatan dört cesede işkence edilirken, kaçmayı başaran ve yaralı kurtulan Yusuf Er, arkadaşlarının vahşice öldürülmesine tanıklık ettiği için psikolojisi bozulmuş uzun süre hastanede tedavi görmüştür. Ahmet Dakak'ın vücudunda 22, Hasan Gökgöz'ün vücudunda 20, Yasin Börü'nün vücudunda 15 kesici ve ateşli silah yarası tespit edildi. Vücudunda çok sayıda delici kesici alet yarası olan Riyat Güneş ise kafatası ezildiği için beyin kanamasından öldü. Tüm bunlar olurken yardım çığlıkları 112 servisin kayıtlarına

* <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/6-7-ekim-olaylarinin-8-yili/2702968>, Erişim: 9 Kasım 2022.
<https://www.trthaber.com/etiket/6-8-ekim-olaylari> <https://www.yenisafak.com/gundem/selahattin-demirtasin-kanli-tarihi-6-7-ekim-3400345> (06.10.2018). (D.T.: 23.05.2023).

düştü. İnsanların şehirlerde, korku, kaos ve dehşeti birkaç gün boyunca yaşaması, ses ve görüntü kayıtları ülkenin tüm haber kanallarında yayınlanmasından sonra toplumda kısa sürede büyük ses getirmiştir. Hizbullah aynı anlarda bu olaylara *Şeyh Said Seriyeleri* ile misillemede bulunmuştur. Daha sonrasında örgüte yakın bir yayınevinin çıkardığı kitapla bunları tek tek anlatmıştır* (Kahraman, 2016). Tüm bu yaşananların bir çoğunun ayrıntılı ses ve görüntü kayıtları daha sosyal medyada yayımlanmış ortaya çıkan kaos ortamı ve dehşet sahnelerinden dolayı ülkemiz kamuoyunda infial yaratmıştır.

İlhami Güler, Ülke Tv ‘Ankara-İstanbul’ programında “yirmi yıldır silahlanmaya direnen, silahsızlanan, tüm saldırılara rağmen silah kullanmamaya özen gösteren Hizbullah’a, Kobani provakasyonu, meşru müdafaa hakkı ile silahlanma olanağı sağlandı” ve bunun Hizbullahın tekrar silahlanmasını meşrulaştıran olay olduğunu söyler. Said Şahin ise, PKK’nın zaten silahlı olduğu bu süreçte de alabildiğine silahlandığını söyledikten sonra, devletin vatandaşını bir daha ve tekrar koruyamadığını, bu yüzden Hizbullah’ın değil, artık herkesin, müteaddiyinlerin de silahlandığını söyler ve akabinde Şeyh Said Seriyeleri’nin 6-8 Ekim Olayları üzerine sahneye çıktığını dile getirmiştir**. Dolayısıyla uzun bir süre silah kullanmaya direnen ve mümkün mertebe silaha başvurmayan Hizbullah, daha önce silah bırakmayı düşündüyse bile, bu durum ve şartlar karşısında silah bırakmayı asla düşünmeyeceği bir aşamaya geçmiştir.

Esasen 6-7 Ekim Olayları PKK’nın *meşruiyetini halk nezdinde oldukça zayıflattığı* gerçeği bir yana, genelde mezar evleri, domuz bağı, satırlı ve silahlı kavga ve bir takım vahşet uygulamaları ile gündeme gelen Hizbullah Örgütü, 6-7 Ekim olayları ve özelde Yasin Börü nezdinde, tüm ülkede kendilerini *mazlum* konumuna getirmiş, tüm Türkiye’de *sempati* kazandırmış ve bir nevi meşruiyet elde etmiştir. Ayrıca, Hizbullah’ın bölge gerçeği olarak tabanı bulunduğu ve burada *meşru bir güç ve denge unsuru* olduğu, böylesi zaaf ortamlarda var olması gerektiği gibi konular sıklıkla kamuoyunda konuşulur olmuştur.

* <https://ilkha.com/guncel/6-8-ekim-olaylari-toplumsal-hafizadan-silinmeyecek-139474> erişim -9 kasım 2022 ; (<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/16757>).
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-7-ekim-in-aci-bilancosu-50-olu-27525777-> (DT.: 23.05.2023).

** <https://www.youtube.com/watch?v=koeFGzG8P-o&t=98s> (D.T.: 25.05.2023).

Bölge halkının büyük çoğunluğu, PKK ile ilişkilendirdiği HDP'ye oy verir ve ona sempati besler. Çünkü özellikle geçmişte birçok temel insani haklarının yok sayılması ve bu konuda mağdur edildiklerini düşünürler. Bundan dolayıdır ki, birçok hakkı *güç* kullanarak *zor* ile gündemde tutanın PKK olduğunu siyasi anlamda ise HDP/DEM olarak bilir. Yani kazanımlarını kaybetmek istemez; bu yüzden onu devlete/rejime karşı ciddi bir baskı unsuru olarak görür. Elbette kimileri psikolojik veya fiziksel şiddet korkusundan dolayı, zorunlu olarak destek verdiği ve istemediği halde bu siyasi görüşe oy vermek zorunda kaldığı durumlar da vardır. 6-8 Ekim Olayları ya da Hendek Olaylarından dolayı, bazı kesimler Hizbullah'ın yok olmasını istemediği, onları PKK'ya karşı bir tampon vazifesi olarak görme eğilimi oluşmuştur. Bu anlamda Hizbullah, en azından kendi camiasına koruma kalkanı sağladığı için kimilerince sığınılacak bir liman yeri olarak görülmüştür.

Doğrusu bölgede din gerçeği vardır ve insanlar dini inancına dokunulmasını da istemez. Yeri gelmişken bölge halkı, Hizbullahtan katbekat daha fazla PKK zulmünden çekmişse bile yine de Hizbullah örgütüne daha da kızgın gözükmektedir. Bunun en önemli nedeni, PKK'nın seküler ve komünist bir ideolojiyi benimsemesidir. Dolayısıyla PKK esasen din ile de savaşta olduğu için anlaşılabilir bu durumdur. Lakin Hizbullah, dini bir örgüt olarak kendini ifade eder. Din adına hareket edenler ise böyle hatalar yapamaz, din adına insanlara zulmedemez, en azından dindar kürt halkı bunu hazmedemez. Olumlamadığı fiilleri “Müslüman bunu yapar mı?” diyerek yakıştırmaz. Halk nezdinde Hizbullahın diğer örgütlerden daha çok aşırı tepki aldığı konuların en başında bu anlayış gelmektedir.

C. BİR DÖNÜŞEMEME SÜRECİ

Birçok çalışma, Hizbullah örgütünün sivilleşmesini, legalleşmesi ve partileşme sürecini organik bağlarla birbirine bağlar ve Hizbullah'tan Hüda-Par'a evrilme süreci olarak görür. Legalleşme söylemleri, özellikle 2000 sonrası Beykoz Operasyonu'ndan sonra ivme kazandığından bahsedilir. Eğer bu politika değişikliğini baz alacak olursak, o da 'legalleşme', 'sivilleşme', ve 'şiddete bulaşmama' üzerinde somutlaşmıştır. Bu yöntem değişikliğinin ise genelde, a) geçmiş tecrübeler şiddetin amaca ulaşmada o kadar da etkili bir yol olmadığı, b) asıl amacın zaten şiddet

kullanmak olmadığı, c) sosyo-kültürel faaliyetler sonucu daha geniş ve daha çok kitleye ulaşıldığı, d) Velioğlu sonrası örgütün arşivinin devlete geçmesi ve gizli olan yapının artık bilinmesi, böylece zorunlu olarak farklı bir çıkış yolunun aranması, e) enformasyon çağında legal alanın sağladığı imkânları başka hiçbir illegal alanın sağlamadığı gibi nedenler sayılabilir. Esasen değişen ve dönüşen Türkiye şartlarının, sivilleşmeyi/legalleşmeyi zorunlu hale getirdiği söylenebilir. *Hizbullah Manifesto'nun* beşinci maddesinde izah edildiği üzere, Hizbullah günün şartları hangi meşru araçları gerektiriyorsa ona göre hareket etmektedir.

Beykoz operasyonu sonrası Hizbullah örgütü değişip dönüşmüş ve bir takım sivil alanlarda faaliyet yürüttüğü ancak *hala yerli yerinde ve silahlı bir yapı olarak varlığına devam etmektedir*. Hizbullah tabanı sıradan vatandaşdır. İçinde bulunduğu bölge halkıyla içiçe olan Hizbullah örgütüne mensup kimseler, kendi açılımını yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Hüda Par, onun sadece içinde kendini rahatlıkla ifade edip temsil bulduğu, gerekirse kendince şekillendirebildiği bir legal araç olarak ortaya çıkmıştır. Doğrusu bölgede geniş bir tabanı bulunan Hizbullah, bildiğimiz üzere silahlı dini bir örgüt olarak *kendini fesh etmemiş veya silah bırakmamış*, bugün olduğu gibi yerli yerinde durmaktadır. Bu anlamda ülkemizde henüz uygulanmayan ama uygulanma yönüyle en azından tartışılması gereken bazı yöntemler vardır. Şartlar elverdiği zaman ve zeminde Hizbullah türü kitlesel silahlı örgütlerin de silah bırakma ve yaşadıkları toplumla daha çok bütünleşme önem kazanmaktadır. Geçmişte ‘akil adamlar’, ‘demokratik açılım’ ve ‘çözüm süreci’ tecrübesi ile artı-eksi bir takım deneyimler kazanan devlet, bu tarz yeni metodları da denemesi gerektiği düşünülebilir.

Literatürde, ister uluslararası düzeyde, ister ulusal sınırlar içinde olsun, herhangi bir nedenden dolayı taraflar arasında yaşanan silahlı çatışmaları, barışçı yollarla çözmeye çalışan uygulamaya “*Silah Bıraktırma, Tasfiye ve Bütünleştirme*”

* 17 Ocak 2012 tarihinde kamuoyuna duyurulan 37 madde şeklinde ‘**Hizbullah Cemaati** Manifestosu’na ait şerh, cemaatin resmi web sitesi olan "huseynisevda.biz" adresinde yayımlandı. Habernas.com tarafından ilk olarak 5 Haziran 2022 ve sonrasında güncellenmiş haliyle 22 Ekim 2022 tarihinde kendi sitesinde yayımladığı tam metindir. **MADDE 5:** Hizbullah Cemaati; içinde bulunduğu ortam ve şartları gözeterek, faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu ve çağın gerektirdiği her türlü meşru vasıtayı kullanır. İslami hedeflere ancak meşru vasıtalarla ulaşılması gerektiğine inanır. Gayri İslami yol ve vasıtalarla tevessül etmez. Hedef, yol ve yöntemlerinde nebevi çizgiyi esas alır. Erişim Tarihi: (1 Kasım 2022). <https://habernas.com/hizbullah-cemaatinin-manifesto-serhi-yayinlandi>.

denilmektedir. STB programları, tasfiye edilen örgüt müntesiplerinin yalnız silah bırakmalarını değil, aynı zamanda bu kişilerin sosyal hayata adaptasyonu ile ilgilenmektedir. Çünkü çatışma sürecinden barış sürecine geçişte ortaya çıkabilecek ciddi bir problem, bütün bir barış sürecini tehlikeye atacaktır. Bu program her ülkenin veya çatışmanın, kendi toplumsal şartları dâhilinde yeniden şekillendirilmektedir. Resmi STB programları, 1989'da Birleşmiş Milletler'in Orta Amerika'daki çalışmaları ile başlamıştır. Oğünden bugüne bir çok ülkede başarıyla uygulanmaya çalışılmıştır (Knight & Özerdem, 2004: 499-500).

Genel olarak sürecin önce silah bıraktırma, sonra tasfiye ve sonrasında bütünleştirme şeklinde gerçekleşmesi gerektiği şeklindedir. STB uygulamaları, sadece örgüt üyelerinin tasfiyesi ve onların gelecekleriyle ilgilenmez. Aynı zamanda toplumun pek çok kesiminin kaygı, beklenti, endişe ve ihtiyaçlarına cevap vermek üzere stratejiler geliştirir. Her ne kadar BM ve Dünya bankası gibi uluslararası kuruluşlardan, dost ve arabulucu ülkelerden destek sağlanabilse de STB programlarının başarısı genelde, yerel aktörlerin aktif katılımına ve geniş halk desteğine bağlıdır (Yılmaz, 2013: 328-340).

Ülkemiz *terörle mücadele* anlamında geliştirdiği en kapsamlı çözüm, bu işi sadece salt silahlı mücadeleyle olmayacağı fikrini uzun yıllar bedel ödeyerek öğrenmiştir. Dolayısıyla “*kanı durdurmak*” namına çözümler üretmeye çalışma yeni sayılabilir. Yine de ülkemizde açılımlar, pişmanlık yasası ve çözüm süreci dışında, şu ana kadar bu tarz bir kapsamlı program yürütülmemiştir. Daha önce etkin pişmanlık yasası, eve dönüş yasası gibi bir takım çözüm süreçleri de genelde PKK örgütü baz alınarak yapılmıştır. Uzun ve köklü bir devlet geleneği bulunan Türkiye Cumhuriyeti, geçmişten günümüze tarih içerisinde çıkan silahlı isyan hareketleri tecrübesini de arkasına alarak modern zamanlarda ortaya çıkan STB gibi yöntem ve stratejileri uygulamaya koyması hiçte zor olmayacaktır*.

Suriyede Colani diye bilinen HTŞ lideri Ahmet eş-Şara'nın Esed rejimini çökertmesi ve devlet başkanı olması, Kuzey ve Doğu Suriye'de ABD destekli

* Asıl adı “Din Referanslı Şiddetten Siyasal Partiye Dönüşüm: Türk Hizbullahı Örneği” olan doktora çalışmamız esas olarak 2023 tarihinde tamamlanmış olup bir takım mahkeme süreçlerinden dolayı 2025 yılının Ekim/Aralık ayında onaylanmıştır. Dolayısıyla paragrafta geçen öneriler henüz ‘Terörsüz Türkiye’ söylemlerinin gündem olmadığı zamanları içermektedir.

Mazlum Abdi liderliğinde Demokratik Özerk Yönetimi Bölgesi'nin meşruluk kazanması çabası, Irak ve İranda yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler, Ukrayna-Rusya Savaşı, 7 Ekim 2023'te Aksa Tufanı Operasyonu sonucu başlayan Hamas-İsrail Savaşı gibi dış ve iç politik nedenlerden dolayı ikinci çözüm süreci sayılabilecek 'terörsüz Türkiye' projesi konuşulmaya başlanmıştır. Ülke için bir risk mi görüldü yoksa hem PKK'ya hem de Türkiye Cumhuriyeti hükümetine ABD gibi hegemonik bir güç tepeden baskı mı yaptı bilinmez ama bu çağrı hiç beklenilmeyen bir yerden, 'MHP lideri Devlet Bahçeli' tarafından geldi. Devlet Bahçeli yaptığı basın açıklamasında PKK lideri A. Öcalan'ın TBMM'ye gelip bu konuda konuşma yapmasını dahi istemiştir. Sırrı Süreyya Önder gibi aktörlerin de daha önce büyük çabalar harcadığı bu duruma Devlet Bahçeli'nin 'Barış Süreci' adını verdiği, Recep Tayyip Erdoğan'ın 'Terörsüz Türkiye' diye tanımladığı bu süreci 'bir devlet politikası' olduğunu vurgulamışlardır. Bunun üzerine A. Öcalan sürece katkı vermek adına bir kısım siyasetçi ile basın açıklaması yapmıştır. Bir süre sonra PKK canlı yayında simgesel anlamda silah bırakmış/yakmış, ülke içinde çok az kalan silahlı militanlarını yurt dışına çıkarma kararı almış ve nihayetinde PKK aldığı karar gereği kendini fesh etmiştir*. Doğrusu bu tarihi sürecin nereye everileceği ve nasıl sonuçlanacağı büyük merak konusu olmuştur.

V. BEŞİNCİ DÖNEM

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

15 Temmuz 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kendilerini "Yurtta Sulh Konseyi" olarak tanımlayan dış destekli "Fetö" mensubu olduğu iddia edilen bir grup asker tarafından darbe teşebbüsünde bulunulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin resmî internet sitesi ve TRT'de yayınlanan bildiride ordunun yönetime el koyduğu, ülkede sıkıyönetim ilan edildiği ve sokağa çıkma yasağının

* <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-terorsuz-turkiye-ile-kazanan-86-milyonun-tamami-olacak,Wm-0lewwHUO8cS2tafHYAQ> (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025)
<https://www.bbc.com/turkce/articles/clyldk51pyo> (Bahçeli'nin 'muhalafetle yumuşama' açılımı: Nezaket mi, siyasi taktik mi?) (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025).
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/carpici-arastirma-bahcelinin-demlilerle-el-sikismasi-nasil-yorumlandi-42589275>(Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025).
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-genel-baskani-bahceliden-terorsuz-turkiye-cagrisi/3524517> (Erişim Tarihi: 3 Kasım 2025).

yürürlükte olduğu ifade edilmiştir. Darbe teşebbüsünde bulunan askerler tarafından, İstanbul'daki Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü kapatılmıştır. Yurdun birçok bölgesinde olduğu gibi İBB başta olmak üzere, Akom, TRT binası, Atatürk Hava Limanı, Jandarma, Genelkurmay, Akıncı Hava üssü ve Taksim meydanı bir gurup darbeci asker tarafından işgal edilmiştir. TBMM Başkanı İsmail Kahraman ve yaklaşık 50 milletvekilinin mecliste bulunduğu sırada F-16 savaş uçakları meclis üzerinde alçak uçuş yaparak parlamento binasını dört kez bombaladı. Cumhurbaşkanlığı külliye binası civarı iki kez bombalandı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a karşı suikast girişiminde bulunuldu. Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar ve birçok üst düzey komutan darbeyi gerçekleştiren askerler tarafından rehin alındı. Helikopter ile MİT yerleşkesi ve Ankara Emniyet binası vurulmuştur. Yine Ankara Gölbaşı Polis Özel Harekât Dairesi darbeye karşı koyar diye ağır şekilde vurulmuş, elliden fazla özel harekâtçı polis katledildi. Bu süreç içerisinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, CNN Türk'te *FaceTime* aracılığı ile gerçekleştirdiği çağrıda, darbecilere hiçbir şekilde imkân tanınmayacaklarını ifade ederek *halkı darbeye tepki göstermek için meydanlara ve havalimanlarına çıkmaya davet etti* (Bkz.: Fırat, 2016; Topaloğlu, 2016; Yazar & Bozkurt, 2016; Selvi, 2017).

Cumhurbaşkanının çağrısının ardından, Türkiye'nin birçok şehrinde darbe karşıtı protesto gösterileri düzenlendi. Birçok sivil toplum örgütü çağrıya cevap verdi. 16 Temmuz sabahı, halk desteğini arkasına alan Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü personelinin gerçekleştirdiği operasyonlar sonucunda askerî darbe girişimi bastırıldı ve yurt dışına kaçanlar hariç, çoğu darbeci asker silahları ile birlikte teslim alındı. ABD bilgisi dâhilinde *Gülen Hareketi* (Özkan, 2017) destekli askerî darbe girişimin sonucunda 21 Temmuz Millî Güvenlik Kurulu toplantısında, TBMM tarafından Anayasanın 120. maddesi gereğince üç ay süreyle olağanüstü hâl ilan edildi. Ancak OHAL iki yıllık olarak uzatıldı. 15 Temmuz tarihi, darbe girişiminde hayatını kaybedenleri anmak amacıyla *Demokrasi ve Millî Birlik Günü* ismiyle 29 Ekim 2016'da resmî tatil olarak ilan edildi. Darbe teşebbüsü, Türkiye siyasi tarihinde, 12 Eylül 1980 askerî darbesinden 36 yıl sonra gerçekleştirilen ilk fiili askerî darbe teşebbüsü olarak kayıtlara geçti (Bkz.: Yazar & Bozkurt, 2016; Duran & Altun, 2017; Acar, 2018; Gürakar & Doster, 2018).

Darbe teşebbüsü olduğu andan itibaren HÜDA-PAR'lılar ülkenin Doğusu başta olmak üzere tüm Türkiye'de 'protesto' için alanları doldurdular. Dönemin genel başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu, @HurDavaPartisi hashtaginde *"15 Temmuz 2016 tarihinde gece saatlerinde ordu içerisinde bir grup asker, darbe teşebbüsünde bulunmuştur"* #Yapıcıoğlu *"Bu girişimi lanetliyoruz, Hiçbir şekilde kabul etmediğimizi kamuoyuna duyuruyoruz"* diyerek tavırlarını duyurmuşlardır.

Genel merkezin tüm örgütlere çağrısıyla, Türkiye'nin birçok il ve ilçesinde alanları doldurup adeta gövde gösterisi yapan ve seçilmiş meşru hükümetin yanında olduklarını beyan eden HÜDA-PAR'lılar ilk defa ideolojik olarak kendilerinden farklı (MHP gibi) birçok grup ile aynı alanları doldurdular.

Kamuoyunda Hizbullah tabanı diye bilinen kişilerin 15 Temmuz gecesi birçok yerde alanları doldurduğu ve yine kritik birçok yerde sahaya boy gösterdikleri bir süreç olmuştur. Hüda-Par'ın çağrısına uyarak darbecilere karşı durmak için dışarı çıkan Bismil doğumlu Mehmet Karaaslan, 15 Temmuz akşamı Boğaziçi Köprüsünde darbeciler tarafından katledilir. Hüda-Par üyesi olan Karaaslan, büyük gösteri ve tekbirlerle İstanbul'da 16 Temmuz günü toprağa verilir. Hüda-Par çevrelerinin açıklamalarında; a) *"biz halk iradesine zor kullanarak tahakküm etme isteğine karşı çıktık"* dolayısıyla seçilmiş iktidarı zorla devirmeye ilke olarak karşısında oldukları, b) *"bir de bu FETÖ belasını biz uzun yıllardır tanıyor ve biliyorduk"* onlarından hele hele dış bağlantılarıyla ülkemizde darbe yapmasına gönlümüz razı olmaz şeklinde izah etmişlerdir. Bu anlamda *'sisteme protest ama sisteme entegre bir görüntü verdiklerini'* söylemekte bir sakınca olmayacaktır.

Çok önceleri FETÖ yapılanmasını deşifre ettiklerinden dolayı Hizbullah, Ağustos 2016 yılında Hürseda ve Doğru Haber sitelerinin, 22 Temmuz 2008 *hüseynisevda* adresini kaynak olarak göstererek yayımladıkları basın bildirisinde*

* *"Son günlerde özellikle Fethullah hoca grubuna bağlı basın yayın organlarında Hizbullah Cemaatini bu necis Ergenekon yapılanmasıyla ilişkilendirme çabaları görülmektedir. Bu grubun, aynı istikamette masa başında ürettikleri hayal ürünü yalan ve iftiralarına geçmişte de şahit olduk. Hizbullah Cemaati, böyle karanlık yapılanmalarla ilişkili olma bir yana, aksine bu tür şeytani şebeke ve örgütlenmelerin sürekli olarak hedefi olmuştur. Devlet nezdindeki konumunuzu güçlendirmek, maddi ve teşkilati varlığınızı korumak, efendilerinizin gözüne girmek ve kendinize bir yalancı meşruiyet ortamı bulmak için acımasızca ve hiçbir İslami ölçüye sığmayan bir şekilde dışınızdaki İslami gruplara saldırı ve düşmanlık hakkını nereden alıyorsunuz? Hizbullahi Müslümanlara bu şekilde saldırma ve onları karalamanın nedeni, gerçek kimliğinizin ve bağlantılarınızın ortaya çıkacağı telaş ve endişesi içinde*

“Gülen Örgütü’nün kendilerini Ergenekonvari operasyonlar yaptığı ve kendilerini de illegal derin devlet yapılarının içinde göstermeyi amaçladıklarını” dile getirmişlerdir.

Bu süreçte izlenimlerimiz bizleri şu sonuçlara ulaştırmıştır: a) 2006-2016 yıllarında AK Parti politikalarının sağladığı kısmi özgürlük ve ekonomik refah ile bölgede özellikle hem İslami kesim hem de Kürtçü kesimin devletle barışma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. b) Bu anlamda Hizbullah tabanı, Kemalist rejimle hesaplaşma ve Kürt kimliği gibi birtakım kavgaları bir süreliğine bir kenara bırakarak, huzur ve refah içinde kazanılmış veya kendilerine iade edilmiş bir takım hakları da kaybetmek istemediği süreçlerdir. c) Hüda-Par açısından ise, esas olan İslam’ın tebiği ve rizai ilahi olduktan sonra yani amaçlarda değişiklik olmadığı sürece, her türlü meşru araç kullanılabilir, mantığı bu dönemde iyice yer edinecektir.

olduğunuz gibi bir tedirginlik gözlenmektedir. İçeride derin devlet ve gayri meşru oluşumlarla, dışarıda ise uluslararası müstebir güçlerle var olan karanlık ilişkilerin ortaya çıkmasından en çok korkusu olanlar sizler olmalısınız. Sözde İslami bir grubun böylesine İslami ölçülerden uzak ve mesnetsiz yalanlarını, iftiralarını ve kabih davranışlarını tel’in ediyoruz. Yüce Allah her şeye kadirdir ve elbette bir gün bunları detaylı olarak ortaya çıkacaktır” (<https://hurseda.net/gundem/171525-hizbullah-fetoyu-yillar-once-ifs-etmis.html> ; <https://dogruhaber.com.tr/haber/217773-hizbullah-cemaati-2008de-paralelin-ipligini-pazara-cikarmisti/> ; <https://batmanrehbergazetesi.com/haber/7960/hizbullah-8-yil-once-fetonun-ic-yuzunu-ilan-etmisti.html>). (D.T.: 19.05.2023).

GENEL DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

1960-1990 arası İslam dünyasında ortaya çıkan dini hareketlerin ve onların eserlerinin Türkçeye tercüme edilmesi, Hizbullah'ın fikri altyapısını oluşturmada etkili olmuştur. Sünnî geleneğe bağlı olan Hizbullah hareketi, 1979 İran İslam Devrimi'ne sempatiyle bakmasına rağmen, *Şia Devrimi'ne* karşı her zaman mesafeyi korumuştur. Filistin direniş örgütü Hamas'ın ve Mısır'daki İhvani Müslimin örgütlenmesi anlamında Hasan El-Benna, Seyyid Kutup, Mevdudi gibi yazarların Türkiye Hizbullah'ı üzerinde derin fikri tesiri olmuştur. Hizbullah'ın kendi deyimiyle 'her türlü İslami doktrin ile hareket eden, onlardan faydalanan' eklektik yapı olduğunu söylemek gerekir. Bütün bunların yanında, iç dinamikler adına Şeyh Sait ve Said-i Nursi'nin mücadele hayatları Hizbullah için en önemli figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayetinde Türkiye Hizbullah'ı, yapı olarak 'yerel bir oluşum olup bu anlamda bölgenin kültürel kodları içerisinde neşet etmiştir' yargısına çalışmamız içerisinde ulaşabildiğini söyleyebiliriz. İster cemaat, örgüt, grup bağlamında ister dini hareket bağlamında olsun Hizbullah, her hâlükârda tabanı olan sosyal hareket olarak zikredilebilir. Nitekim Hizbullah örgütü, aynı amaç ve düşün etrafında başta çay ocağı, kitabevi, sohbet grupları şeklinde bir araya gelen kişilerin daha sonra ortak amaç uğruna zamanla şekillenmesi ile başlamıştır.

Hizbullah, PKK ve Menzil başta olmak üzere yeri geldiğinde örgütünün fikirlerine veya İslam'a ters düştüğü düşündüğü diğer kurum ve kişilere karşı şiddet kullanmıştır. Ancak yine de Hizbullah şiddeti, tamamen bilinçli bir tercih sonucudur. Hizbullah, esasen geçmiş dönemlerde uyguladığı şiddet için bu güne kadar kamuoyuna 'pişmanlık' yada 'özür' beyan edecek herhangi bir açıklama yapmamıştır. Türkiye Hizbullah'ı şiddeti, genelde '*meşru müdafaa doktrinine* ve *mağduriyet söylemi*' ile gerekçelendirmektedir. Bu söylem, Türkiye Hizbullah'ının geçmişte yaptıkları için 'sorumluluğu reddi' ve 'savunma refleksi' ile cevap verdiği ve bu konuda hala yeterince öz eleştiri yapmadığı söylenebilir. 2001 yılından beri izlenen süreç içerisinde, 1990'lara nazaran fiili şiddeti terk ettikleri esas olmakla birlikte, değerlendirmemiz şiddetin fiili olarak kendilerine dönmediği sürece karşılık vermedikleri yönündedir. Lakin henüz silah bırakmamış olan örgüt, neredeyse

kendisine yapılan her fiili saldırıya misliyle karşılık vermeye devam etmektedir.

Hizbullah'ın, 'din referanslı silahlı bir örgüt' olduğu ve hala sıkı sıkıya uyguladığı "hiyerarşik yapının" yanında "gizlilik prensibi" onun en belirgin özellikleri arasındadır. Örgüt bu şekliyle çözülmeyi önlediği gibi sızmaları da azaltmaktadır. Hizbullah örgütünün yeni üyelerin kazanımlarında ön plana çıkan dört husus vardır. Birincisi ve en önemlisi, kişilerle 'samimi ilişkiler' kurulması üzerindedir. İkincisi, hem 'din dilini' hem de 'şiddet dilini' iyi kullanmalarıdır. Üçüncüsü, ilahi, ezgi (şehidler kervanı gibi) başta olmak üzere yazılı, sözlü ya da görsel imajların etkili kullanılmasıdır. Dördüncüsü ise eylemi öncelediği, silahın vermiş olduğu 'güç' kimileri için çekim merkezi olmuştur.

Genelde mezar evleri, domuz bağı, satırlı ve silahlı kavga ve bir takım vahşet uygulamaları ile gündeme gelen Hizbullah Örgütü, 6-7 Ekim olayları sonrası özellikle basın yayın yoluyla kamuoyunda bir nevi 'meşruiyyet' kazanmış birçok kesimin kendilerine sempati ile bakmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Hizbullah'ın bölge gerçeği olarak tabanı bulunduğu ve burada *bir güç ve denge unsuru* olduğu, böylesi zaaf ortamlarda var olması gerektiği gibi konular sıklıkla medyada konuşulur olmuştur. Bu anlamda Hizbullah bölgede hala PKK ve ona benzer örgütlere karşı ciddi bir güç ve caydırıcı bir unsur olarak konumlandırılmaktadır.

Çalışma süresi içinde Türkiye'deki Hizbullah çalışmaları neticesinde ulaşılan genel bilgi, belge, analiz ve değerlendirmeler meyanında oluşan genel kanaat ve bulguları, kısaca genel olarak yedi (7) kategoride ele alabilir ve sonuçlandırabiliriz. Çünkü ele alınan Türkiye Hizbullah'ı olgusu tek bir veçheden ele alınıp değerlendirme yapılabilecek ve de Türkiye şartlarında somut gerçekliklere, objektif verilere ulaşabilmek mevcut şartlarda tam anlamıyla mümkün gözükmemektedir. Tesbit edilen yedi madde de bunun sebepleri açık bir şekilde görülecektir.

Birinci Kategori: Hizbullah örgütünün kendini tanımlaması ve anlatmasını içermektedir. Bu kısım genelde örgütün veya ona yakın gazete, dergi, kitap, basın bildirisi, web sitesi ve sosyal medya yayınlarından oluşmaktadır. Bunlardan en önemlisi Hizbullah'ın ilk yayımladığı eser olması hasebiyle İ. Bağasi (İsa Altsoy, 2014)'nin yazdığı "Kendi Dilinden Hizbullah" ve M. Hüseyin Yılmaz, Cemal Tutar

ve Mehmet Varol'un (2010) ortak çıkardığı "Hizbullah Ana Davası: Savunmalar" adlı eserlerdir. Hizbullahın resmi internet sitesi hüseynisevda ve habernas web sitelerini de bu grupta ele alabiliriz. Özellikle, bu internet sitelerinde yayımlanan "Hizbullah Manifestosu" gurubun mottosunu oluşturur. Bu çerçevede, twitter gibi sosyal medya alanınları (@y_isaretler gibi) gibi kitap neşriyatında da "etiket ve dua yayıncılık", önem arz etmektedir. Bu kaynaklar bizim için çok önemli bilgiler içerselerde, çoğunlukla subjektif ve yanlı olduklarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu kaynaklar çoğu zaman örgüt propagandasını içermektedir. Bu kaynaklar kimi zaman ya talimat veren ya da savunma refleksi içeren; hatta çoğu zaman dini malumat veren bilgi kaynakları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yine de örgütün kendi camiasını anlatıp tanımlamaları açısından bizim için birincil kaynaklar olmuştur.

İkinci Kategori: Meseleyi akademik çerçevede ele alan ve araştırmalarında bizlere farklı bakış açısı kazandıran ilmi çalışmalardır. Bunların en başında "Din, Şiddet, Aidiyet: Türkiye'de Hizbullah" (2014) doktora teziyle şümüllü bir çalışma yapan Mehmet Kurt'u zikredebiliriz. Yine Engin Avcı'nın (2011) "Radikal İslamcı Terörizmin Meşru Gösterilmesi: Türkiye Hizbullahı Örneği" doktora tezlerini sayabiliriz. Z. Aslı Elitsoy'un (2014) "Silahlı Terör Örgütünden Legal Siyasi Partiye, Hizbullah'ın Hüda-Par'a Dönüşüm Süreci", Ahmet Aktaş'ın "Türkiye Hizbullahı'nın Siyasal Dönüşümü" ve Y. Koç & A. Palabıyık'ın (2016) "Türk Siyasal Yaşamında İslami Kürt Bir Muhalefet Partisi: Hür Dava Partisi Örneği"ni bu çerçevede sayabiliriz.

Üçüncü Kategori: Konuya yakın ve gazeteci kimliğiyle ön plana çıkmış, geniş çaplı araştırmaya dayalı ama bazı bilgilerin iddia olarak kaldığı eserlerdir. Ancak, örgüt hakkında yazılan, çizilen, konuşulan doğru veya bir kısım yanlış bilgiler dahi olsa tüm bunları bir arada genişçe bulabildiğimiz kaynaklardır. İlk baskısını 2001'de yapan şu an son baskısını 2016'da yapan Ruşen Çakır'ın "Derin Hizbullah" eseri ise Hizbullah'ın ideolojik yapısından bireylerin kimlik inşasına, Hizbullah eylemlerinden gurubun felsefesine, devlet aktörlerinden gelen bilgi birikiminden bizzat gurup içi en etkin itirafçısına kadar, çok geniş bir yelpazede ulaştığı tüm birikimleri bu eserinde bize sunmaktadır. Taha Akyol'un (2000) "Hariciler ve Hizbullah", Emin Demirel'in (2003) "Hizbullah" ve Ercan Çitlioğlu'nun (2001)

“Tahran Ankara Hattında Hizbullah” eserlerini de bu grupta zikredebiliriz.

Dördüncü Kategori: Hizbullah örgütü üzerinden İslam’ı ve Mütebedeyyin kesimlere saldırıyı, aşağılamayı, karalamayı esas almış, ideolojik, yanlı, hatta din karşıtı bakış açısını yansıtan yayınlar olup ve çoğu zaman gazeteci kimliğiyle neşredilen yayınlardır. Bu kimseler konuya oldukça sübjektif bir şekilde ele alır ve İslam dinine Hizbullah örgütü üzerinden düşmanca bir tavır takınırlar. Bunlardan en önemlileri, Faik Bulut ve Mehmet Faraç (2000) “Kod Adı: Hizbullah”, Mehmet Faraç (2002) “Hizbullah’ın Kanlı Yolculuğu”, Hikmet Çetinkaya’nın (2011) “İrticanın Kara Yüzü” ve “Hizbullah Vahşeti” (2011) eserleridir. Hikmet Çiçek’in (2000) “Hangi Hizbullah” eseri de bu bağlamda ele alınabilir. Bunlara göre, her türlü dinsel düşünce gericiliktir, bağnazlıktır, irticadır ve dolayısıyla rejimi tehdit ettiği için de tehlikelidir. En temel iddiaları ise, “MTTB, Türk solu ve aydınları; Hizbullah ise, Kürt solu ve aydınlarını yok etmeyi amaçlamış, Amerikan emperyalizmi menşeli, devlet destekli yeşil kuşak projesi” söylemidir.

Beşinci Kategori: “Terörle Mücadele Kapsamında” genelde resmi makamların hazırladığı biraz güvenlik kaygısı taşıyan yazılı/belgeli kaynaklardır. “Hizbullah Ana Davası” (Örsdemir: 2007a, 2007b, Yılmaz: 2009) mahkeme kararları, iddianemeler ve savunmalar bunun başında gelir. H. Gürtekin (2008) “Hizbullah Terör Örgütü: Yapılanması, Faaliyetleri ve Son Durumu” , Ö. A. Yurtseven’in (2006) “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Dini Bir Terör Örgütü Olarak Hizbullah” , İ. Yıldırım’ın (2012) “Hizbullah Terör Örgütünün Şiddet Eylemlerinin Betimsel Analizi” , Deniz Akdağlı (2010) “Türk Hizbullahı’nın Yakın Gelecekte Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkilerinin Analizi” tezi gibi daha çok güvenlik ve polis akademilerinde yapılan Yüksek Lisans Tezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar büyük oranda yayınlandığı yıllardaki resmi söylemi veya kamuoyunda yer alan algıyı ve yargıyı temsil eden çalışmalardır. Tam anlamıyla ve bütün boyutlarıyla olgu ve olayları açıklamada yer yer yetersiz kalmalarına rağmen bizler için değerli kaynaklardır.

Altıncı Kategori: Yabancı araştırmacılar, yurt dışında yapılan ve genelde İngilizce yayımları içermektedir. Gareth Jenkins’in Political Islam in Turkey (2008) adlı çalışması başta olmak üzere, oldukça sınırlı sayıda olan bu araştırmalar da,

genelde yukarıda saydığımız temel argümanları kaynak olarak kullanmışlardır. Bülent Aras ve Gökhan Bacık “The Mistery of Turkish Hizballah” (2002) çalışmaları, H. Cinoğlu (2008,)’nun An Analysis of Established Terrorist Identity in Political and Military Wings of Turkish çalışması ve Süleyman Özeren ve Cécile Van de Voorde (2011) “Turkish Hizballah: A Case Study of Radical Terrorism” , Gülsüm Küçüksarı (2016) “Kurdish Ulema and Religious Nationalism from Sheikh Said to Hizbullah” ve Z. A. Elitsoy (2017) “The Kurdish Hizbullah and its shifting attitude towards Kurdishness and the Kurdish issue in Turkey” çalışmaları gibi. Bu çalışmalar da Türkiye ile ilişki düzeyi, Türkiye’ye uluslararası hukuk, insan hakları ve özgürlükler açısından meseleye eleştirel bakan, durduğu yere göre ve pozisyona göre örgütü veya devleti hedef tahtasına oturtan çalışmalardır denebilir.

Yedinci Kategori: İslamî hassasiyeti olan genelde mütedeyyin muhafazakâr yazarlardır. Özellikle Diyanet ve İlahiyat camiası doğrultusunda yetişen akademisyenler, yazarlar, yayınlar ve bazı dini grup ve onların himayesinde yapılan yayınların bu doğrultuda olduğu söylenebilir. Bu araştırmacılara göre dini metinlerin bazen farklı okumalara konu olabildiği, özellikle politik olarak kimi zaman meşruiyyet kaynağı olarak dini metinlerin farklı yorumlandığı esasında bunun dinin genel ruhunu temsil etmediği hususunu vurgulayan kimselerdir. Bu araştırmacıların birçoğu İslamın özünde barış iklimini taşıdığını özellikle vurgular.

Literatürde genelde Türkiye Hizbullah’ı veya Kürt Hizbullah’ı olarak adlandırılan Hizbullah örgütü konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde genelde karşımıza çıkan kategoriler aşağıdaki gibidir. a) Kimi çalışmalar onun terör örgütü olduğu ön kabulüyle başlamaktadır. b) Kimi çalışmalar onu derin yapıların güdümünde bir marjinal örgüt önermesiyle hareket etmektedir. c) Kimi çalışmalar onu din istismarcısı radikal dinci terörist hareket olarak adlandırmaktadır. d) Kimi çalışmalar İslamın zaten savaş dini olduğu buradan hareketle örgütün şiddet içeren cihad anlayışı ile “şeriat” getirmeye çalıştığı önermesiyle hareket eder. e) Kimi çalışmalar onu sosyal, kültürel, siyasi boyutlarıyla bir toplumsal hareket olarak ortaya koymaya çalışırken kimi çalışmalar sadece olayı salt ‘şiddet ve terör’ boyutuyla ortaya koymaktadır. f) Kimi çalışmalar tek taraflı tek kaynaklı beslenirken kimi çalışmalar ise olguyu çok farklı kaynaklardan beslenerek araştırmışlardır. g)

Kimi çalışmalar da Hizbullah örgütünü olduğu gibi ortaya koymaya çalışırken birçoğu ise onun ne olması gerektiğini konu edinmiştir.

Son tahlilde, bir sosyal hareket olarak ortaya çıkan Türkiye Hizbullah, İslamcı ve tabanı olan silahlı bir örgüttür. Uzun bir süre silaha sarılmayan bu örgüt hala faaliyetlerine ve teşkilatlanmasına devam etmektedir. Bir takım değişim dönüşüm geçirerek faaliyet alanını farklı alanlara kaydırsa dahi, eldeki verilere göre başlangıçtaki *amaç*larında bir değişiklik olmayıp günün şartları içinde *araç*larında değişiklik yapmışlardır. Biz örgütün faaliyetlerini sivilleşme, legalleşme, meşru alan ve yollarda faaliyet yürütme ve görünür olma çabası olarak okuyabiliriz. Bu yönüyle Hizbullah örgütü, tarihsel ve sosyolojik olarak ortaya çıkan değişimlere göre kendini bir şekilde dönüştürmeyi bilen eklektik bir yapı arz etmektedir. Örgüt, hem gizli, hem açık bir hedef fikrine sahip olmasına rağmen, yapı olarak bölgenin kültürel kodları içinde biçimlenen yerel bir oluşum olarak faaliyetlerine başlamıştır. En temel varlık sebebi küfür ile eşdeğer gördüğü PKK ile mücadele olan Hizbullah'ın, PKK terör örgütünün kendini tasfiye etmesiyle nereye doğru evrileceği ve nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusudur. Modern dini ve siyasi hareketler gibi etnik kimlik üzerinden kültürel haklar mücadelesi veya din temelli iddialarının nerelere evrileceğini önümüzdeki yıllar gösterecektir. Hizbullah örgütünün, doğuşu, zaman içinde gelişimi, değişim ve dönüşümü, şiddet ile olan ilişkisini, yöntem olarak dinsel şiddeti kullanma sebeplerini ve onun kendince atfettiği meşruluk dayanakları veriler ışığında açıklanmaya gayret edilmiştir. Örgütün yapısı, mensuplarının tipolojileri, PKK ve Hüda-Par ile olan ilişkisi, politik, dini, toplumsal ve kültürel söylemleri din sosyolojisi imkânlarıyla tanınmaya çalışılmış, bilimsel anlamda Türkiye Hizbullah'ı hakkında kamuoyunda oldukça yaygın olan doğru bilinen yanlışları, yanlış bilinen doğruları objektif olarak ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2018). **Hizmetten Hezimete FETÖ**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Açıkgöç, A. (2007). “**İnsan Fıtratında Şiddetin Kökeni: Felsefî Bir Yaklaşım**”, Ed.:Mümtaz’er Türköne; *Siyasi, Tarihî, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet*, İstanbul: Ufuk Kitap, 255-289.
- Adams, Charles J. (1989). “**Mevdûdî ve İslam Devleti**”, Ed.: John L. Esposito; *Güçlenen İslam’ın Yankıları*, Çev.: Erol Çatalbaş, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 119-155.
- Adın, Y. (2016). **Islahatçı Bir Âlim: İbn Teymiyye, “İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler”**; İstanbul: Ekin yayınları, 30-60.
- Adıvar, A. & Arat, R. & Ateş, A. & Kafesoğlu, İ. & Yazıcı, T. (1997). **İslam Ansiklopedisi**, Eskişehir Anadolu Üniv. Güzel Sanatlar Fak., MEB Yayınları, Cilt: 3.
- Ahmed, İ. (2002). “**Terörizm: Bizimki ve Onlarınki**”, Der.: Yücel Demirel & Sibel Özbudun, İsyanın Adı: Filistin-İntifada Kazanacak, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Akarsu, B. (1988). **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akçakoyun, A. (2013). **Hizbullah’ta Yeniden Yapılanma Süreci: 2000 Sonrası Dönem**, T.C. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2000). **Siyasal İslam**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Akdağlı, Deniz (2010). **Türk Hizbullahı’nın Yakın Gelecekte Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkilerinin Analizi**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi.
- Akgül, M. (1999). **Türk Modernleşmesi ve Din**, Konya: Çizgi Kitap.
- Akgül, M. (2001). “**Politik Toplum - Sivil Toplum Teori ve Pratiği Bağlamında Din, Dini Farklılıklar ve Dini Gruplar Sosyolojisi**”, Tabula Rasa, 1/4 Mayıs-Ağustos, s.: 93-117.
- Akgül, M. (2002). **Türkiye’de Din ve Değişim**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akgül, M. (2004). “**Türkiyede Siyasal ve Toplumsal Merkezin Değişim Süreci ve Muhafazakarlık**”, Marife 4/2, ss.109-127.
- Akgül, M. (2008). “**Yeni Sosyal Hareketler Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Din Anlayışları**”, Adana: 1-3 Mayıs, Ç.Ü. İlahiyat Fak., “Günümüzde Dinin Anlaşılma Problemi” Sempozyumu.
- Akıncı, A. (2005). **Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü**, Değerler Eğitimi Dergisi, 3 (9), 7-24.
- Akkaya, A. H. (2014). **Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970’lerden 1990’lara Kürt Hareketi’nin Değişim Dinamikleri**. O. Günay (Ed.), *Toplum ve Kuram* (s.: 75–98), İstanbul: Türkiye: Toplum ve Kuram Yayınları.
- Akkır, R. (2019). **CHP’nin Din Politikaları**, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aksakal, E. & Yurttaş, S. (2019). **Sosyolojik Açından Din ve Dini Gruplar**, Ankara: Akademisyen Kitabevi.

- Akşin, S. & Tanör, B. & Boratov, K. (2003). **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1-2**, İstanbul: Milliyet Doğan Yayınları.
- Akşit, B. (2009). **Siyasal İslam ve Liberalizm**, Der.: Ayşen Uysal, İzmir: Yakın Kitabevi. Aktan, H. (2004). “**Kur’ân ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri**”, İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları, Der.: Ergün Çapan, İzmir: Işık Yayınları.
- Aktaş, A. (2022). “**Türkiye Hizbullahı’nın Siyasal Dönüşümü**”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29-52. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1070843>.
- Aktay, Y. (Ed.). (2014). **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık** (Cilt 6). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, T. (2000). **Hariciler ve Hizbullah; İslam Toplumunda Terörün Kökenleri**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyol, T. (2005). **Politikada Şiddet**, İstanbul: Truva Yayınları.
- Akyüz, N. & Çapçioğlu, İ. (2012). **Dini grupların Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Din Sosyolojisi, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Akyüz, N. (2007). **Dinin Örgütsel İklimi: Dini Gruplar**. Ankara: Gündüz ve Eğitim Yayıncılık.
- Alagha, J. E. (2007). **Hizbullah-Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine**, Çev.:Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap.
- Albayrak, F. M. (1997). **İslam Hukukunda Terör Niteliği Taşıyan Suçlar**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Albayrak, K. (2016). **Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi**, Ankara: Berikan Yayınları.
- Alıanak, Sonia L. (1998). “**Religion, Politics and Assassination in the Middle East**”, World Affairs, Cilt 160, Sayı 3, Kış, 163-175.
- Ali, 2002 T. (2002). **Fundamentalistler Çatışması**, Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Everest Yayınları.
- Alkan, N. (2002). **Gençlik ve Terörizm**, Ankara: TEMÜH Yayınları.
- Al-Khattar & Aref M. (2003). **Religion and Terrorism: An Interfaith Perspective**, London, Praeger Publishers.
- Alperen, A. & Salur, H. (2008). **Hannah Arendt’te Şiddet ve Şiddetin Kaynağı Üzerine Din Sosyolojik Bir İnceleme**, Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi 8 (1), 65-95.
- Alperen, A. & Salur, H. (2009). **Küresel Süreçte İslam ve Terörizm**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:14, Sayı: 22, Temmuz-Aralık, s.: 27-51.
- Alperen, A. (2000). “**Türkiye’de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma**”, Kayseri: Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9.
- Alperen, A. (2003). **Sosyolojik Açıdan Türkiye’de İslam ve Modernleşme**, Adana: Karahan Kitabevi.

- Altuğ, Y. (1995). **Terörün Anatomisi**, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Amin, S. (1992). **Üçüncü Dünya Demokrasisi ve Sosyalizm**, Çev.: Y. Bener, Fikret Başkaya, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Ankay, A. (2002). **Psiko-Sosyal Yönüyle Saldırganlık ve Terör**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aras, B. & Bacık, G. (2002). “**The Mistery of Turkish Hizballah**”, Middle East Policy, Cilt 9, Sayı 2, Haziran, 147-160.
- Arendt, H. (1997). **Şiddet Üzerine**, Çev.: Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıboğan, D. Ü. (2005). **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna & Nefretten Teröre**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Arslan, H. (2002). **Retorik, Hermeneutik ve Sosyal Bilimler**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Arslantürk, Z. & Amman, M. T. (1999). **Sosyoloji**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aslan, S. (2010). **Sivil Toplum-Civil Society In Turkey**, www.esosder.org, Electronic Journal of Social Sciences info@esosder.org Kış-2010, C.: 9, Sayı: 31 (260-283) ISSN:1304-0278, Dicle Üniv., Kamu Yönetimi Bölümü.
- Assmann, J. (2010). **Tek Tanrıcılık ve Şiddetin Dili**, Çev.: Mesut Keskin, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Atacan, F. (1993). **Kutsal Göç: Radikal İslamcı Bir Grubun Anatomisi**, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Ateş, A. (2002), **Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu**, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ateş, T. (2001). **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Der Yayınları.
- Atkinson, R. C. & Atkinson, R. L. & Smith, E. E. & Bem, D. J. & Hqeksema, S. N. (2002). **Psikolojiye Giriş**, Çev.: Yavuz Alagon, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Avcı, E. (2011). **Radikal İslamcı Terörizmin Meşru Gösterilmesi: Türkiye Hizbullah'ı Örneği**, Kara Harb Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Avcı, G. (2008). **Entrikalar Ağında Kürt Buhranı**, İstanbul: Metropol Yayınları.
- Avcı, H. (2010). **Haliçte Yaşayan Simonlar**, AnkaraAngora Yayınevi, Ankara.
- Aydın, E. (2017). **Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisine Dair Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
- Aydın, A. H. & Türkoğlu, M. E. (2011). “**Dini Motifli Terör Kavramı**”, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2007 Ankara Bildirileri, 38. ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. ss.: 163-173.
- Aydın, M. & Açıkmeye, S. (2008). **İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri**, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 5, s.: 18, 197–214.
- Aydınalp, H. (2008). **İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi**, T. C. Marmara

- Üniv. Sosyal Bilimler, Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim, Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- Aydıntaşbaş, A. (2000). “**Murder on the Bosphorus**”, Middle East Quarterly, Haziran 2000, 15-22, 26 Ağustos 2010.
- Aydıntaşbaş, A. (2000). “**Boğaz'da Cinayet**” Journal of Middle East Quarterly VII, No. 2, s. 15–22.
- Azzam, A. (1996). **Tevbe Suresinin Gölgesinde Cihat Dersleri. 1-2**, İstanbul: Burç Yayınları.
- Bagasi, İ. (2004). **Kendi Dilinden Hizbullah ve Mücadele Tarihinden Önemli Kesitler**.
- Bal, H. (2014). **Din Sosyolojisi: Din olgusu, Dini Gruplar**, Yöntem. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Bal, M. A. (2003). **Savaş Stratejilerinde Terör**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Baloğlu, A. B. (2014). **Yeni Dini Hareketlerin Anlamı ve Şiddet: Şiddetin Yeni Adresi Mi?**, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): Yeni Dini Hareketler, İstanbul, Açılım Kitap.
- Bandura, A. (1998). “**Mechanisms of Moral Disengagement**”, Ed.: Walter Reich, Foreword by: Walter Lequer, *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Washington: Woodrow Wilson Center Press., (161-191).
- Baran, M. (2017). **Tanıkların Diliyle Yakın Tarih Katliamları**, İstanbul: Etiket Yayınları. Baran, M. (2020a). **Şahitler**, İstanbul: Etiket Yayınları.
- Baran, M. (2020b). **Susa-Cami Katliamı**, İstanbul: Etiket Yayınları.
- Barkun, M. (2000). “**Violence in the Name of Democracy: Justifications for Seperatism on the Radical Right**”, Terrorism and Political Violence, Cilt 12, S.: 3-4, 193-208.
- Bauman, Z. (2017). **Cemaatler**. Çev.: N. Soysal, İstanbul: Say Yayınları.
- Baudrillard, Jean (2002). “**Amerikanın Terör Karşı Başlattığı Harekât**”, Haz.: Cemal Güzel, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, Ankara: Ayraç Yay.
- Bayraktar, M. (1995). **İslamda Düşünce Özgürlüğü**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yay. Bayraktar, K. (1982). **Siyasal Suç**, İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Bekaroğlu, E. A. (2015). **Türkiye’deki Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları-Araftaki Seçimler**, İstanbul: Vadi Yay. (Y. Koç & A. Palabıyık, s.: 259-290).
- Benna, H. (1976). “**Cihat Risalesi**” İslam’da Cihat. Der.: Akif Nuri, Çığır Yayınları.
- Berger, P. L. (1993). **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev.: Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berger, P. L. (2002). “**Sekülerizmin Gerilemesi**”, Haz.: Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Berkes, N. (2002). **Türkiyede Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beşe, E. (2002). **Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları**, Ankara: Seçkin Yayınları.

- Beysülen, Y. K. & Canlı, C. (2010). **Zaman İçinde Bediüzzaman**, İstanbul:İletişim Yay.
- Bilgenoğlu, A. (2018). **Uzlaşma mı Çatışma mı? Küresel Barışa bir Tehdit Olarak İslamofobi ve Temel Kaynakları**, Yeni Fikir Dergisi, 2018-Cilt: 10 - Sayı: 20, ss. 35-50
- Birişik, A. (1998). **Hizbullah Maddesi**, TDV İslâm Ansiklopedisi 18. Cild, s.: 183-184, İstanbul.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (1982). **El-Cami'u's Sahih**, İstanbul: Çağrı Yayınları, Cilt: I-VIII.
- Bulut, F., & Faraç, M. (2000). **Kod Adı: Hizbullah & Türkiye Hizbullah'ının Anatomisi**. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Bulut, N. (2016). **Hasan El-Benna, "İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler"**; 210-230, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Büyükkakıncı, E. (2015). **Savaş Kuramları - Temel Düşünürler ve Yaklaşımlar**, Ed.: Erhan Büyükkakıncı, Ankara: Adres Yayınları
- Büyükkara, M. A. (2008). **İlmî İslam Tartışmaları Zemininde Günümüz Türkiye'sinde Laikliğin Anlam ve Sınırları**. Usul İslam Araştırmaları, 9 (9). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usul/issue/16720/173868>.
- Byung, Chul Han (2018). **Şiddetin Topolojisi**, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Bruinessen, M. (2021). **Ağa, Şeyh, Devlet** Çev: Sabiha Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candansayar, S. (2002). **"Terörizm ve Psikiyatri"**, Haz.: Cemal Güzel, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Cangızbay, K. (2003). **Globalleştirme Terörü**, Ankara: Odak Yayınları.
- Cezayirli, G. (1997). **Dini Grup ve Toplumsal Grup**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 3-4, s.: 365-376.
- Changeux, Jean-Pierre & Ricoeur, Paul (2009). **Neden Nasıl Düşünürüz**, Çev.: İsmet Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Chomsky, N. & Herman, E. S. & Gerry, O. & George, A. (1999). **Terörizm Efsanesi**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Chomsky, N. (2003). **İmparatorluğa Karşı Durmak**, Çev: Nuri Ersoy, İstanbul: Aram Yayınları.
- Cinoğlu, H. & Özeren, S. (2009), **"ABD'nin Yeni Terörle Mücadele Konsepti: Savaş Yerine Uyumlu İşbirliği mi?"**, İhsan Bal ve Süleyman Özeren (Der.), *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya, Terörle Mücadele*, Ankara: Usak Yayınları.
- Cinoğlu, H. (2008). **An Analysis of Established Terrorist Identity in Political and Military Wings of Turkish Hizbullah** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Texas.
- Cirhinlioğlu, Z. (2004). **Terör ve Toplum**, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Civelek, M. A. (2001). **Küreselleşme ve Terör II; Terörizm, Saldırganlık ve Savaş**, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Clautswitze, C. V. (1999). **Savaş Üzerine**, Çev.: H. Fahri Çeliker, İstanbul: Özne Y.
- Coady, C. A. J. (2005). **"Terörün Ahlakı"**, İstanbul: *Cogito*, 6-7, Kış-Bahar, YKY.

- Cordes, B. (2001). **“When Terrorists Do the Talking: Reflections on Terrorist Literature”**, David C. Rapaport (Ed.), Inside Terrorist Organizations, London, Frank Cass Publishers, 150-171.
- Cüceloğlu, D. (1999). **İnsan ve Davranışı**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlar, A. (2001). **“Türk Ulusal Basınında Hizbullah: Bir İçerik Analizi”**, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Kış 2001, 35-76.
- Çağlar, A. (2006). **“Religion-Based Terrorism in Turkey”**, Robert W. Orttung and Andrey Makarychev (Eds.), National Counter Terrorist Strategies: Legal, Institutional and Public Dimensions in the US, UK, France, Turkey and Russia, Washington, IOS Press, 145-154.
- Çağlar, A. (2009a). **“Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz”**, Ali Çağlar (Ed.). Terör ve Türkiye, Ankara, Gazi Kitabevi, 5-36.
- Çağlar, A. (2009b). **“Türkiye’de Terör: Genel Bir Değerlendirme”**, Ali Çağlar (Ed.). Terör ve Türkiye, Ankara, Gazi Kitabevi, 37-88.
- Çağlayan, S. (2010). **Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılar’a İslamcılık**, Ankara, İmge Kitabevi.
- Çaha, Ö. (2017). **Sivil Toplum Sivil Topluma Karşı**, İstanbul: Mana Yayıncılık.
- Çakır, R. (2001). **Derin Hizbullah İslamcı Şiddetin Geleceği**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2016). **Derin Hizbullah İslamcı Şiddetin Geleceği**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalı, H. H. & Tombul, F. (2014). **Nötrleştirme Teknikleri Ve Kentsel Mekanda İşlene Hırsızlık Suçları:Erzurum Alan Araştırması Örneği**, Elektronik Sos. Bilimler Dergisi, www.esosder.org, Güz-2014 Cilt:13 Sayı:51 (307-328).
- Çelebi, R. G. (2014). **Asiye**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Çelen, M. S. (2016). **Eylemleriyle Türkiye Hizbullah’ı ve Legalleşme Süreci**, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çelik, C. (2011). **Türkiye’de Dini Grupların Sosyolojisi**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çelik, C. (2011). **Türkiye’de Dini Grupların Sosyolojisi**. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çelik, M. (2018). **İlmli İslam Eldiveni**, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Çeşme, A. (2005). **Psikolojik Hareket ve PKK**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Çetinkaya, H. (2011). **Hizbullah Vahşeti**, İstanbul: Cumhuriyet Kitap-Babil Yayınları.
- Çetinkaya, H. (2011). **İrticanın Kara Yüzü**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Çınar, B. (1997). **Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör**, Ankara: Sam Yayınları. Çınar, M. (2013) **Zarurati Diniyye**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cil: 44, s., 138.
- Çiçek, C. (2018). **Süreç-Kürt Çatışması ve Çözüm Arayışları**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiçek, H. (2000). **Hangi Hizbullah**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çiftçi, A. (2000). **“Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma–Sosyolojik Bir Yaklaşım”**, İslamiyat 3/3 (2000), s.: 11–28.
- Çiftçi, A. (2000). **“Din İstismarı: Kavramsal ve Kuramsal Bir Çalışma–Sosyolojik Bir Yaklaşım”**, İslamiyat 3/3 (2000), s.: 11–28.

- Çitlioğlu, E. (2001). **Tahran-Ankara Hattında Hizbullah**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Çitlioğlu, E. (2005). **Gri Tehdit: Terörizm**, Ankara: Ümit Yayınları.
- Çoban, Cengiz** vd... (Hakimler: Cüneyt Galip İpek ve Muharrem Dursun) (2008). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Batman-Adana-Antalya Eylemleri)**, Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi.
- Dawson, Lorne L. (2014). **Yeni Dini Hareketlerin Katılımcıları ve Nedenleri**, Çev.: Elif Emirahmetoğlu, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): Yeni Dini Hareketler, İstanbul, Açılım Kitap
- Deeb, M. J. (1992). “**Militant Islam and the Politics of Redemption**” Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol. 524, Political Islam, (Nov.1992), pp. 52-65, Published by: Sage Publications.
- Delibaş, K. (2004). “**İslam Fundamentalizmden İslam Fobisine: Batı Dünyasında Gelişmekte Olan Islamophobia, Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?**”, Sakarya: Bilgi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9.
- Demir, Erdi. (2024). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri Üzerine Betimsel Bir Çalışma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 313-328.
- Demirel, E. (2002-2001). **Terör**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Demirel, Emin (2003). **Hizbullah**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirel, Emin (2005). **Türkiye’de Radikal İslami Hareketler**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Denker, M. S. (1997). **Uluslararası Terör, Türkiye ve PKK**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Dilek, B. S. (2008). **Küresel Tuzak ılımlı İslam**, Ankara: Ulus Dağı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Raporu (2019). **Dini-Sosyal Teşekküller, Geleneksel Dini- Kültürel Oluşumlar ve Yeni Dini Yönelişler**, Ankara.
- Doğan, A. (2011). **Jitem’i Ben Kurdum**. İstanbul: Timaş Dolu, O. (2011). **Suç Teorileri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Doyran, E. (2008). “**Bir Direniş Hareketi Olarak: Hamas**” Ankara: Elips Kitap.
- Dökmeciyan R. H. (2003). **Arap Dünyasında Köktendincilik: Devrimci İslam**, Çev.: Muhammed Karahanoğlu. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Duran, B. & Altun, F. (2017). **Milletin Zaferi-15 Temmuz**, Ankara: Seta Yayınları.
- Duran, M. (2006). **Jitem Tarihi & Osmanlı’dan Şemdinli’ye**. Berçem Yayıncılık.
- Duran, R. (1993). **Devlet PKK ve Hizbullah Kim Neyin Peşinde**, EP Dergi, Mart, Sayı: 17, İstanbul.
- Duman, M. (2008). **Bediüzzaman Said Nursi Hayatı ve Davası**, İstanbul: Gelecek Yay.
- Durkheim, E. (2011). **İntihar**. İstanbul: Cem Yayınları.
- Duverger, M. (1974), **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Duverger, M. (2007). **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ebu Zehra, Muhammed (1983). **İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Çev.: Hasan Karakaya & Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınevi.

- Ecer, A. V. (2001). **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, Ankara: ASAM Yayınları.
- Eco, U. (2001). “**Tarih İki Uçlu Bir Kılıçtır**”, Der.: Mehmet Ali Civelek, Küreselleşme ve Terör II; Terör Kavramı ve Gerçeği, Ankara: Ütopya Yay.
- Efe, A. (2013). **Dini Gruplar Sosyolojisi**, Dönem Yayıncılık.
- EGM (1996). **Hizbullah Örgütleri: İlim-Menzil**, (Geliştirilmiş 2. Baskı), Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü İDB Yayınları No: 51, 1996
- El Benna, H. (1987). **Dava ve Davetçinin Hatıraları**, İşaret Yayınları.
- Elitsoy, Z. A. (2013). **The Changing Dynamics of Islamic and Nationalist Discourse Among the Kurds of Turkey**, Tel Aviv: Tel Aviv University Department of Middle East and African History (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Elitsoy, Z. A. (2014). **Silahlı Terör Örgütünden Legal Siyasi Partiye: Hizbullah’ın Hüda-Par’a Dönüşüm Süreci**, Birikim Dergisi, Sayı 301 - Mayıs 2014, s.: 48-55.
- El-Mevdudi, Ebü'l-Alâ (2019). **İslamda Cihad**. (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Buruc Yayınları.
- Er, İ. H. (2016). **Siyasal İslam**, İstanbul: Mevsimler Kitap.
- Ercan, F. (1997). **Dinsel Şiddet**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erdin, M. (1999). **Hizbullah ve Hamas**, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Ergil, D. (2001). “**Şiddetin Kültürel Kökenleri**”. Bilim Teknik Dergisi, Sayı 399, (40).
- Erkilet, A. (2004). **Orta Doğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler**, Ankara: Hece Yayınları.
- Erten, Y. & Ardalı, C. (2005). “**Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları**”, Cogito, 6-7, Kış-Bahar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Esposito, J. L. (2002). **İslam Tehdidi Efsanesi**, (Çev. Ömer Baldık, Ali Köse ve Talip Küçükcan), İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Esposito, J. L. (2003). **Kutsal Olmayan Savaş; İslamcı Terör**, Çev.: Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Evans, B. & Wilson, S. M. (2018). **Şiddetin Eleştirel Tarihi**, Çev.: Utku Özmakas, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Falk, Richard (2003). **Küreselleşme ve Din**, Çev.: Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Faraç, M. (2002). **Batmandan Beykoz’a Hizbullahın Kanlı Yolculuğu**, İstanbul: Günizi Yayınları.
- Ferro, M (2008). **İslamın Şoku**, Çev., İdil Engindeniz, İstanbul: İthaki Yayınları. Fırat, H. (2016). **24 Saat**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Fırat, 2023) Fırat, A. (2023). **Şeyh Sait Efendi**, İstanbul: Avesta Basım-Yayın
- Fisk, R. (2001). “**Bush ve Bin Ladin’in Söylemi Aynı**”, Der.: Mehmet Ali Civelek, *Küreselleşme ve Terör I; Terör Kavramı ve Gerçeği*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Frankl, V. E. (2000). **İnsanın Anlam Arayışı**, Çev.: Selçık Budak, Ankara: Edesos Yayınları.

- Freyer, H. (1964). **Din Sosyolojisi**, Çev.: Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara.
- Fromm, E. (1994). **Sevginin ve Şiddetin Kaynağı**, Çev.: Yurdanur Salman & Nalan İçten, İstanbul: Payel Yayınları.
- Fukayama, F. (2003). **Tarihin Sonu Mu?**, Der.: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Ankara: Vadi Yayınları.
- Fuller, G. (2005). **Siyasal İslam'ın Geleceği**, Çev., Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galeano, E. (2001). “**Şeytan ve Meleğin Dansı**”, Der.: Mehmet Ali Civelek, Küreselleşme ve Terör I; Terör Kavramı ve Gerçeği, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Gezgin Ö. A. (2000). **Güneydoğu, Terör, Hizbullah ve Özel Korucu Birliği Üzerine Bir Deneme**, Türk Yurdu, Sayı 156, cilt 20, Ağustos 2000, s.20-26.
- Giddens, A. (2000). **Sosyoloji**, Çev.: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Girard, R. (2003). **Şiddet ve Kutsal**, Çev.: Necmiye Alpay, İstanbul: Kanat Yayınları.
- Göçeri, N. (2004). **Dini Grupların Eğitim Anlayışı**, Adana: Karahan Kitabevi. Göka, E. (2004). **Topluluklar ve Zihniyetler**, İstanbul: Odak Yayınları.
- Gökçe, B. (1999). **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**, Ankara: Savaş Yayınları.
- Guelke, A. (1995). **The Age of Terrorism and The International Political System**, London, Tauris Academic Studies.
- Güçlü, A. & Uzun, E. & Uzun, S. & Yolsal, Ü. H. (2003). **Felsefe Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gümüş, A. (2006). “**Şiddet Türleri**” Eğitim-Sen Sempozyumu, “**Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet**” 20-21 Mayıs 2006, Bildiri Kitabı. Adana.
- Günay, Ü. (1998). **Din Sosyolojisi**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günbayı, I. & Sorm, S. (2018). **Social paradigms in guiding social research design: The functional, interpretive, radical humanist and radical structural paradigms**. Online Submission, 9(2), 57-76.
- Günbayı, I. (2020). **Action research as a mixed methods research: Definition, philosophy, types, process, political and ethical issues and pros and cons**. Journal of Mixed Methods Studies, (2), 16-25.
- Gündüz, Ş. (2002). **Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık**, Samsun: Etüt Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2016). “**Din ve Şiddet Paradoksu**”, Kültür ve Mitoloji Araştırmalı Dergisi, 13.
- Güner, N. Ş. (2015). **Seyyid Kutupta Cahiliye Kavramı ve Modernizmin Eleştirisi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Güngen, H. (1992). “**Hizbullah Çevik Kuvvet Merkezinde Eğitiliyor**” , 2000’e Doğru Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 7, (16 Şubat 1992).
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gürses, E. (1997). **Ayrılcı Terörün Anatomisi: IRA-ETA-PKK**, İstanbul: Bağlam Y.

- Gürtekin, H. (2008). **Hizbullah Terör Örgütü: Yapılanması, Faaliyetleri ve Son Durumu**, Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güzel, C. (2002). “**Korkunun Korkusu: Terörizm**”, Haz.: Cemal Güzel, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- H. Çalış (2014-2015). **Düşünceler ve Kavramlar Seminerleri**, Kmu.edu.tr.
- Haddad, Y. (1989). “**Seyyid Kutup: İslamî Güçlenişin İdeoloğu**”, John L. Esposito (Ed.), *Güçlenen İslamın Yankıları*, (Çev. Erol Çatalbaş), İstanbul: Yöneliş Yay., 83-118.
- Haldun, İbn-i (2005). **Mukaddime (1.Cilt)**, (Çev.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hamîdullah, M. (1962). **İslam’ın Hukuk İlmine Yardımları**, Haz., Salih Tuğ, İstanbul.
- Hamilton, M. B. (2000). “**Din ve Anlam**”, Çev.: Vahap Taştan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9.
- Hatiboğlu, M. S. (2000). “**İstismar**”, İslamiyat 3/3, s.: 7–9.
- Hazır, H. (2001). **Siyasal Şiddet ve Terörizm**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Hemingway, E. (2019). **Silahlara Veda**, Çev.: Belkıs Dışbudak, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Herdem, İ. (2020). **Decoding the nexus of Iranian hyperactivity and Turkish Hezbollah, İstikrarsızlıktan Yararlanmak: İran Hiperaktivitesi ve Türk Hizbullah Bağlantısını Çözmek**, Indiana University Bloomington, Yurtdışı Enstitü, Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Orta Asya bilim Dalı, Yüksek Lisans (80 sayfa).Yöksis Tez no: 769160.
- Heywood, A. (2006). **Siyaset**, Çev.: Bekir Berat Özipek & Bican Şahin & Mete Yıldız & Zeynep Kopuzlu & Bahattin Seçilmişoğlu & Atilla Yayla, Editör: Buğra Kalkan, Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2016). **Siyasi İdeolojiler**, Çev.: Levent Köker, Ankara: BB101 Yayınları.
- Hoffer, E. (1998). **Kesin İnançlar**, Çev.: Erkıl Günür, İstanbul: Toplum Bil-İM Yayınları.
- Hoffman, B. (1995). “**Holy Terror: The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative**”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Cilt 18, 271-284.
- Hoffman, B. (2006). **Inside Terrorism**, New York, Columbia University Press.
- Huntington, S. P. (2002). **Medeniyetler Çatışması**, Der.: Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları.
- İmıl, M. (2016). **Ulus İnşa Sürecinde PKK ve Din İlişkisi**, Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İğdi, A. (2019). “**Mevdudi**” “**İslam Düşünce Atlası**”, Ed.: İbrahim Halil Üçer, Konya Büyükşehir Belediyesi, İlmi Etüdler Derneği (İLEM), İstanbul.
- İnayet, H (1991). **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, İstanbul: Yöneliş Yayınları. İnsel, A. (2002). **Kemalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları (Derleme eser).
- İrat, A. M (2017). **Kimlik Zemini Olarak Dergiler, Anmalar ve Bildiriler: Tevhid Dergisi Örneği**, Mülkiye Dergisi, 41 (3),147-166.
- İsen, G. & Batmaz, V. (2006). **Ben ve Toplum**, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

- İşcan, M. Z. (2002). **Siyasal İslam: Dini ve Fikri Temelleri**, Ekev yay., Erzurum.
- İşcan, M. Z. (2006). **Selefilik: İslamî Köktencilğin Tarihî Temelleri**, İstanbul Kitap Yayınevi.
- Jenkins, B. M. (2003). **“International Terrorism: The Other World War”**, Charles W. Kegley (Ed.), *The New Global Terrorism, Characteristics, Causes, Controls*, New Jersey, Prentice Hall, 2003, 15-26.
- Jenkins, G. (2008). **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?**, USA & England: New York & Hampshire. <https://www.jstor.org/>
- Juergensmeyer, M. (2000). **Understanding the New Terrorism**. *Current History*, April 2000.
- Juergensmeyer, M. (2003). **Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence**, Berkeley, University of California Press, 2003.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul Matbaası: İstanbul. Kahraman, M. (2016). **6-8 Ekim Olayların Anatomisi**, İstanbul: Etiket Yayınları.
- Kalın, İ. (2007). **“İslam ve Barış: Temel Kaynaklara Bir Bakış”**, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyasi, Tarihî, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet*, İstanbul: Ufuk Kitap, 255-289.
- Kalın, İ. (2016). **Ben, Öteki ve Ötesi - İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2018). **Barbar Modern Medeni - Medeniyet Üzerine Notlar**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kapani, M. (2004). **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kara, İ. (2001). **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınevi.
- Karabağ, İ. (2010). **Dil ve Şiddet**, İstanbul: İkaros Yayınları.
- Karaca, M. (2005). **Evanjelizm ve Vahhabilik**, İstanbul: Nokta Kitap
- Karaman, H. (2007), **İslam’a Göre Savaş ve Barış, Siyasi Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, Ed.: Mümtazer Türköne, İstanbul Ufuk Kitap Yayınları.
- Karasar, Niyazi (1998). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karlsson, I. (2005). **Din, Terör ve Hoşgörü**, Çev.: Turhan Kayaoğlu, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Karpat, K. (2008). **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karslı, N. (2016). **"Psikolojik Açıdan Şiddet ve Çözüm Yolları"**, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 16, Sayı 3.
- Kaş, M. (2019). **“Şah Veliyyullah Dihlevi” “İslam Düşünce Atlası”**, Ed.: İbrahim Halil Üçer, Konya Büyükşehir Belediyesi, İlmi Etüdler Derneği (İLEM), İstanbul.
- Kaya, R. (2016). **İslama Adanmış Bir Hayat: Mevdudi, İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler**; 231-240, İstanbul: Ekin Yayınları
- Keane, J. (1998). **Şiddetin Uzun Yüzyılı**, Çev.: Bülent Peker, Ankara: Dost Kitabevi.

- Kehrer, G. (1992). **Din Sosyolojisi**, Çev.: Semahat Yüksel, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Keleş, R. & Ünsal, A. (2005). **Kent ve Siyasal Şiddet**, Cogito, 6-7, Kış-Bahar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kepel, G. (2001). **Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi**. Çev., Haldun Bayrı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Kepel, G. (2003). **Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharaoh**, University of California Press.
- Kılıç, A. F. (2007). **Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri**, Değerler Eğitimi Dergisi, 5 (13), 37-58.
- Kılıç, M. (2014). **Çözüm Süreci**, İstanbul: Parafiks Yayınları. Kılıç, M. (2015). **Kod Adı Hafize**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Kılıç, D. (2004). **Tespihin İpi Koptu**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kışlalı, M. A. (1996). **Güneydoğuda Düşük Yoğunluklu Çatışma**, Ankara: Ümit Yayınları.
- Kızılçelik, S. & Erjem, Y. (1994). **Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Ankara: Atilla Kitabevi.
- Kızılçelik, S. (1994). **Sosyoloji Teorileri 1**, Konya: Mimoza Yayınları.
- Kirman, M. A. (2004). **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kirman, M. Ali (2014). **Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam**, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): *Yeni Dini Hareketler*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Kirman, Mehmet Ali (2005). **Din ve Sekülerleşme**, Adana: Karahan Kitabevi.
- Knight, M. & Özerdem, A. (2004), “**Guns, Camps and Cash: Disarmament, Demobilization and Reinsertion of Former Combatants in Transitions from War to Peace**”, Journal of Peace Research, 41(4), 499-516.
- Knightley, P. (2001). “**Dezenformasyon Kampanyası**”, Der.: Mehmet Ali Civelek, *Küreselleşme ve Terör I; Terör Kavramı ve Gerçeği*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Koç, 2015 M. (2015). **Çözüm Süreci Nereden Nereye**, Bursa: Ekin Yayınları. Koç, T. (2005). **Din Dili**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Koç, Y. & Palabıyık, A. (2016). **Türk Siyasal Yaşamında İslami Kürt Bir Muhalefet Partisi: Hür Dava Partisi Örneği**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9, s.:504-528.
- Kongar, E. (2002). **Küresel Terör ve Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi. Kor, Z. (2000). **Hizbullah Masalları**, Sol Dergisi, Ocak, Sayı: 71, İstanbul. Korani, A. (1992). **İslami Mücadelede Hizbullahi Yol**, Bengisu Yayınları.
- Korkmaz, A. (2020). **Din-Siyaset İlişkileri: Kur'an-ı Kerim Örneği**, Toplum Bilimleri Dergisi-Journal of Social Sciences, June 2020 Cilt / Volume: 28, s.: 15-32.
- Koyuncu, A. (2016). “**Şiddetin İslamleştirilmesinin Yeni Aktörü Deaş'a Katılımlar Üzerinde Bir Profil Denemesi**”, İSSMC, 1.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslümanlar Kongresi:“Hegemonya-Karşı Hegemonya” 5-7 Mayıs 2016, Konya/Türkiye (s.: 58-65).

- Köroğlu, A. (2020). **Türkiye’de İslamcı Söylemin Oluşumunda Tercümelerin Etkisi (1960-1990)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Köse, F. (2014). **Ortadoğu’da İslamcı Siyasetin Rol Modeli: İhvan-ı Müslimin** - Müslüman Kardeşler, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kurt, M. (2014). **Din, Şiddet ve Aidiyet: Türkiye’de Hizbullah Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme**, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Kurt, M. (2018). **Din, Şiddet ve Aidiyet: Türkiye’de Hizbullah**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurubaş, E. (2000) **Türkiye’deki Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, A.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kutlu, Sönmez (2008). **Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları**, Ankara: Fecr Yayınları, pp: 80-81.
- Kutup, S. (2006). **Yoldaki İşaretler**, (Çev. Abdi Keskinsoy), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Küçükşarı, G. (2016). **Kurdish Ulema And Religious Nationalism From Sheikh Said To Hizbullah** (Laikliğin Gölgesinde: Şeyh Said'den Hizbullah'a Kürt Uleması ve Dini Milliyetçilik), Arizona University, Erişim Tarihi: 23/10/2022, <http://hdl.handle.net/10150/623166>
- Küng, H. & Kuschel, K. J. (1995). **Evrensel Bir Ahlâka Doğru**, Çev.: N. Y. Aşıkoğlu, C. Tosun, R. Doğan, (Takdim ve Sonuç: B. Bilgin), Ankara: Gün Yayınları.
- Laqueur, W. (2002b). **“Terörizmin Yorumlanması”**, Haz.: Cemal Güzel, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Laqueur, W. (2003). **No End to War: Terrorism in the Twenty-First Century**, New York, The Continuum International Publishing Group.
- Laqueur, Walter (1999). **The New Terrorism: Fanatism and Arms of Mass Destruction**, New York, Oxford University Press.
- Laqueur, Walter (2002). **A History of Terrorism**, New Brunswick, Transaction Publishers. Levitsky, O. (2011). **“In the Spotlight: Turkish Hezbollah”**, Center for Defense Information İnternet Sitesi, 10 Aralık 2003, 27 Mart 2011.
- Lewis, B. (2003). **İslam’ın Krizi**, Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Lewis, B. (2007). **İslam’ın Siyasal Söylemi**. Çev., Ünsal Oskay. Ankara: Phoenix Kitap.
- Lia, B. (1998). **The Society of The Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942**, Lebanon, Ithaca Press.
- Lombroso, C. (2021). **Suçlu İnsan**, Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz, Albaraka yay., İstanbul.
- Long, D. E. (2002). **“Terörist Davranışı Anlamak”**, Haz.: Cemal Güzel, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Lorenz, Konrad (2008). **İşte İnsan - Saldırganlığın Doğası Üzerine**, Çev.: Veysel Atayman, Evrim Tefvik Güney, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Luckmann, T. (2003). **Görünmeyen Din / Modern Toplumda Din Problemi**, Çev.: Ali Coşkun, Fuat Aydın, İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Mahmud, Kâşgarlı (2008). **Dîvânü Lugâtî't-Türk**, Haz., Şaban Kurt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Mamdani, M. (2005). **İyi Müslüman Kötü Müslüman**, Çev.: Sevinç Altınçekiç, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları.
- Manaz, A. (2005). **Türkiye'ye Yönelik Terör Odakları**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Manaz, A. (2008). **Siyasal İslamcılık**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mango, A. (2005). **Türkiye'nin Terörle Savaşı**, Çev.: Orhan Azizoğlu, İstanbul: Doğan Kitap.
- Mardin, M. S. (2023). **Yeni Bilgi ve Belgelerle Bediüzzaman Said Nursi**, İstanbul: Foliant Yayınları.
- Mardin, Ş. & Atalay, B. & Davutoğlu, A. (2001). **Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye**, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mardin, Ş. (1991). **Türk Modernleşmesi-Makaleler IV**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2003). **Din ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (2003). **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim-Sanat Yayınları.
- Martin, G. (2017). **Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar**, Çev., İhsan Çapcıoğlu-Bahadır Metin, Ankara: Adres Yayınları.
- Martin, R. C. (1989). **"The Study of Religion and Violence"**, David C. Rapaport ve Yonah Alexandre (Eds.), *The Morality of Terrorism Religious and Secular Justifications*, New York, Columbia University Press, 1989, 349-373.
- Meriç, C. (1995). **Bu Ülke**, İletişim Yayınları.
- Mitchell, R. P. (2010). **The Society of Muslim Brothers**, London, Oxford University Press, 1969. Mideastweb İnternet Sitesi. "Speech of Yasser Arafat Before the UN General Assembly", 19 Haziran 2010.
- Moin, B. (2005). **Son Devrimci Humeyni**. Çev., Osman Cem Öneroy. Ankara: Elips Kitap. Muhammed Hamîdullah (1962). **İslâmın Hukuk İlmine Yardımları**, Haz., Salih Tuğ, İstanbul.
- Moses, Rafael (2005). **"Şiddet Nerede Başlıyor?"**, *Cogito*, 6-7, Kış-Bahar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mumcu, U. (2007). **Rabıta**. İstanbul: Uğur Mumcu Vakfı Yayınları.
- Nebi, 1997 M. (1997). **Savaş Esintisi – Sömürünün Gerçeği**, Çev.: Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Newsweek Türkiye, **"Kürt HAMAS'ı mı?"**, Sayı 27, 03 Mayıs 2009, 40-44.
- Nisbet, R. (2013). **Sosyolojik Düşünce Geleneği**, Çev.: Yusuf Kaplan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Noth, Albrecht (1999). **Müslümanlıkta ve Hristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele**, Çev.: İhsan Çatay, İstanbul: Özne Yayınları.
- Nugent, J. T. (2004). **"Terörle Mücadele Stratejisi İçin Bir Model Olarak Türk Hizbullah'ının Yenilgisi."** Middle East Review of International Affairs VIII,

No. 1, s.:69–75.

O’Boyle, Garrett (2002). “**Theories of Justification and Political Violence: Examples from Four Groups**”, *Terrorism and Political Violence*, Cilt 14, Sayı 2, Yaz 2002, 23-46.

Oktay, C. (2003). **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, İstanbul: Alfa Yayınları

Okumuş, E. (2003). **Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet**, İstanbul: Pınar Yayıncılık.

Okumuş, E. (2005). **Dinin Meşrulaştırma Gücü**. Ark Kitabevi.

Okumuş, E. (2014). **Müslüman Toplumda Görülen Şiddet İçerikli Davranışlar**, Ankara: Diyanet İlmi Dergi, 50/3, s.:63-94

Onat, H. (1997). **Niçin Din Eğitimi?**, Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu (s.15-23), A.Ü.İ.F ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara

Onat, Hasan (2007), **İslam, Şiddet ve Terör, Siyasi Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet**, Ed.: Mümtazer Türköne, İstanbul: Ufuk Kitap Yayınları.

Ortaylı, İ. (2002). **Dünyada ve Türkiye’de Tarihte Terör**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.

Önder, M. S. (2020). **Kaçak Elektrik Kullananların Suçlarını Nötrleştirme Teknikleri: İki Yeni Teknik**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: Cumhuriyet Armağan Sayısı, ss.: 248 – 264.

Örsdemir, Dündar vd (Hakimler: Murat Sarıyıldız ve Mehmet Erdoğan) (2007a). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Diyarbakır Eylemleri)**, Diyarbakır 5. Ağır Ceza Mahkemesi.

Örsdemir, Dündar vd... (Hakimler: Mehmet Taştan ve Murat Sarıyıldız) (2007b). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Diyarbakır-Batman Eylemleri)**, Diyarbakır 5. Ağır Ceza Mahkemesi.

Özcan, N. A. (1997). **PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi**, Ankara: ASAM Yayınları.

Özel, A. (1993). “**Cihad**”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 7, s.: 527-531. DİA.

Özel, A. (2007). **İslam ve Terör: Fıkî Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul.

Özeren, S. & Cécile V. V. (2011). “**Turkish Hizballah (Hizbullah): A Case Study of Radical Terrorism**”, *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* Volume: 30 Issue: 1 Dated: Spring 2006, Pages: 75-93

Özeren, S. & Sever, M. (2011). **Terörizm Paradoksu ve Türkiye**, Ankara: Karınca Yayınları.

Özeren, S. & Sözer, M. A & Demirci, S. (2010). “**Terör Örgütlerinde Militan Kimlik Profili: Türkiye’de Hizbullah Örneği**”, Murat Sever, Hüseyin Cinoğlu, Oğuzhan Başbüyük (Eds.), *Terörün Sosyal Psikolojisi*, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 145-171.

Özgenç, İ. (2022). **Suç Örgütleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özkan, A. (2017). **Modern Zamanların Hasan Sabbahı - Fethullah Gülen**, İstanbul: Kopernik Yayınları.

Özkan, A. R. (2002). **Fundamentalist Hristiyanlık**, Ankara: Alperen Yayınları.

Özkan, Ali Rafet (2014). **Yeni Dini Hareketlerin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Karakteristikleri**, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): *Yeni Dini*

Hareketler, İstanbul, Açılım Kitap.

- Özkaya, Ö. (2017). **Zihin Kontrolü**, İstanbul: Pegasus Yayınları. Öztekın, A. (2007), **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, A. (2007-2008). “**Bir Haklı Savaş Tartışması: Şiddet Meşru Olabilir mi?**”, Doğu Batı Düşünce Dergisi 43.
- Öztürk, M. (2000). “**İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: ‘Ulu’l-Emr’ Kavramı Örneği**”, İslamiyat 3/3 (2000), s.: 79–98.
- Özyiğit, E. (2012). **Geleneksel İslam Karşısında Radikal İslam: Beden Politikaları ve Şiddet**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (6-251), Ankara.
- Pearce, S. (2006). “**Religious Sources of Violence**”, James J.F. FOREST (Ed.), *The Making of A Terrorist: Recruitment, Training and Root Causes*, Westport, Praeger Security International, 109-125.
- Perinçek, D. (2011). **MİT’in Hizbullah’ı Aklayan Raporu**, Aydınlık Dergisi, Ocak, Sayı: 1222.
- Polat, O. (2014). **Klinik Adli Tıp**, Seçkin Yayınları, S.: .112-117.
- Polat, O. (2016). **Şiddet**” Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları, Cilt 22, Sayı 1.
- Rapoport, D. C & Alexander, Y. (1989). **The Morality of Terrorism : Religious and Secular Justifications**, New York, Columbia University Press.
- Rapoport, D. C. (1984). “**Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions**”, *The American Political Science Review*, Cilt 78, Sayı 3, Eylül, s.: 658-677.
- Rapoport, D. C. (2004). “**The Four Waves of Modern Terrorism**”, Audrey Kurth Cronin ve James M. Ludes (Eds.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy*, Washington, Georgetown University Press, s.: 46-73.
- Rapoport, David C. (1998). “**Sacred Terror: A Contemporary Example From Islam**”, Ed.: Walter Reich, Produced by: Walter Lequer, **Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind**, Washington: Woodrow Wilson Center Press., (103-131).
- Riches, D. (1989). **Antropolojik Açıdan Şiddet**, Çev.: Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Roy, A. (2001). “**Sonsuz Adaletin Matematiği**”, Der.: Mehmet Ali Civelek, *Küreselleşme ve Terör II; Terörizm, Saldırganlık ve Savaş*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Roy, O. (1995). **Siyasal İslamın İflası**, Çev.: Cüneyt Akalın, İstanbul.
- Roy, O. (2003). **Küreselleşen İslam**, Çev: H, Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Rubin, B. (2002). “**İslam’ın Ruhu için Savaş**” **Radikal İslam**, Barry Rubin (Der) Çev., Rengin Gün. Ankara: Asam. 1-28
- Ruelland, J.G. (2004). **Kutsal Savaşlar Tarihi**, Çev.: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Runciman, S. (2005). **Haçlı Seferleri**, İstanbul: Nokta Kitap.

- S. Veli Rıza **Nasr** (2000). **Mevdudi ve İslami İhyanın Teşekkülü**, Çev.: Hasan Aktaş, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Said, C. (1995). **İslami Mücadelede Şiddet Sorunu**. Çev., Halil İbrahim Kaçar. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Saliba, John A. (2014). **Yeni Dini Hareketlere Disipliner Yaklaşım**, Çev.: Mehmet İlhan, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): *Yeni Dini Hareketler*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Salur, H. (2006). **Küreselleşme Bağlamında Din ve Terörizm**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Salur, H. (2009). **Küresel Çağda Din ve Terör**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sambur, B. (2004). “**Şiddet Dindarlığımızın Doğal Bir Boyutu Mudur?**”. Liberal Düşünce 34.
- Sancar, Faruk (2014). **Yeni Dini Hareketler ve Beyin Yıkama Olgusu: Kavramsal ve Tarihsel Analiz**, Ed., Süleyman Turan ve Faruk Sancar (2014): *Yeni Dini Hareketler*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Sarıbay, A. Y. (1997). **99 Soruda Siyasi Partiler**, Radikal Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2001), **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa: Alfa Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2000). “**Klasik Dönem İslam Tarihinde Din İstismarı–Dört Halife ve Emeviler Dönemi**”, İslamiyat 3/3 (2000), s.: 139–146.
- Sayyid, S. (2000). **Fundamentalizm Korkusu**. Çev.: Ebubekir Ceylan, Nuh Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları.
- Selvi, A. (2017). **Darbeye Geçit Yok**, İstanbul: Doğan Kitap.
- Sen, A. (2010). **Kimlik ve Şiddet**, Çev.: Adem Kardam, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Seyyid, R. (2016). **İslam’da Cemaatler Kavramı**, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- Sezen, Y. (1998). **Sosyoloji Açısından Din**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No: 22.
- Sivan, 2002 E. (2002). “**Radikal Müslümanlar Neden İktidarı Ele Geçiremiyorlar**”, Radikal İslam. Barry Rubin (der) içinde. Çev., Rengin Gün. Ankara: Asam. 29-42.
- Sivan, E. (1990). **Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics**, New Haven and London, Yale University Press.
- Stern, Jessica (2004). **Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill**, New York, HarperCollins Publishers.
- Subaşı, N. (2005). “**1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür**”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, Editör: Yasin Aktay, 2. Basım, pp: 217-35, İstanbul, İletişim.
- Sudan, M. (2015). **Mescid Gülleri**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Şehirli, A. (2000). **Türkiye’de Bölücü Terör Hareketleri**, İstanbul: Burak Yayınları.
- Şengöz, M. (2020). **Birleşik Kaplar Teorisi–“Göçmen Olgusu Üzerine Bir Kritik-Avustralyalı Türkler”**, Ankara: Astana Yayınları.

- Şeriati, A. (1987). **Dine Karşı Din**, Çeviren: Hüseyin Hatemi, İstanbul, İşaret Yayınları.
- Şerif, M. & Şerif, C. W. (1996). **Sosyal Psikolojiye Giriş I-II**, Çev.: Mustafa Atakay & Aysun Yavuz, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Şinnavi, F. (1998). **Siyasal İslam'a Doğru**, Çev.: İlyas Arslan. İstanbul: Şura Yayınları.
- Taheri, A. (1987). **Holy Terror: The Inside Story of Islamic Terrorism**, London: Sphere Books.
- Taplamacıoğlu, M. (1983). **Din Sosyolojisi**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 156.
- Tapper, R. (1993). **Çağdaş Türkiye'de İslam**, Çev.: Özden Arıkan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Tarhan, N. (2003). **Psikolojik Savaş & Gri Propaganda**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taş, K. (2018). **Sosyal Bilimlerde Paradigma Açısından Sosyolojik Metodoloji**, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- TDK (1998). **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tekin, O. (2013). **İzzetin Yıldırım Mazlum Bir Şehidin Adanmışlık Öyküsü**, İstanbul: Gündoğumu Yayınları.
- Testas, G. & Testas, J. (2003). **Engizisyon: Ortaçağ Hristiyan Dünyasında Dinsel Şiddet**, Çev.: Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tezcan, M. (1995). **Toplumsal Değişme**, Ankara: Feryal Matbaası Teziç, Erdoğan (1979). **Yüz Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınları.
- Thompson, I. (2004). **Odaktaki Sosyoloji-Din Sosyolojisine Giriş**, Çev.: Bekir Zakir Çoban, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Topaloğlu, B. (1993). **Cihad**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 7, s.: 531-534. DİA.
- Topaloğlu, B. (2006). **Müstekbir**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 32, s.: 138-139. DİA.
- Topaloğlu, Y. (2016). **ABD İsrail ve Fetö'nün Türkiye'yle Asimetrik Savaşı Son Darbe**, Ankara: Elips Kitapları.
- Topçu, E. (2019). **Türkiyede Ektremist Gruplardan Hizbullah**, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Torgerson, C. (2003). **Systematic reviews**. Bloomsbury Publishing.
- Toroslu, N. (2005). **Ceza Hukuku**, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Tufan, H. (1995). **Kamuoyu Kimin Oyu**, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Tuna, Hüsnü (2010). **Faili Meçhul Cinayetler ve Ergenekon**, Konya: Karatay Akademi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). **Türkiyede Siyasi Partiler 1-2-3**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncay, S. (2000). **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tunçay, M. (2003). **Mete Tunçay İle Kemalizm Üzerine** (Mülakat: Emrah Akkurt), Liberal Düşünce, Bahar-Yaz 2003, ss. 147-156.
- Tunçay, M. (2005). **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923- 1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Tunçay, M. (2006). **Eleştirel Tarih Yazıları**, Yayına Hazırlayan: H. Bahadır Törk ve H. Emrah Beriş, Ankara: Liberte Yayınları.
- Tunçay, M. (2016). **Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi 1-2-3**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, İ. (1993). “**Türkiyede Din ve Siyasal Kültür**”, Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye’de İslam*, Çev.: Özden Arıkan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Turan, Ö. (2002). **İslami Hareketler & Tarihi**, Fikir Örgüsü ve Metodları, İstanbul, (ISBN: 975-92554-0-5).
- Turan, S. & Sancar, F. (2014): **Yeni Dini Hareketler: Tarihsel, Teorik ve Pratik Boyutlarıyla**, İstanbul: Açılım Kitap.
- Turhan, K. & Özmen, İ. F. & Özmen, C. (2012). **Ilımlı İslam ve Misyonerlik**, İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Turner, B. S. (1997). **Max Weber ve İslam**, Çev.: Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları.
- Turner, B. S. (2002). **Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm**, Çev.: İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yayınları.
- Tutar, İ. (2020). **Konuş Yoksa...**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, N. (2009). **Hakikat Yolcuları**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, N. (2010b). **Cemalim**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, N. (2020). **Eşreften Esfele**, İstanbul: Dua Yayıncılık. Tutar, Naşit (2007). **39. Koğuş**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, Naşit (2010). **İmana Susayan Gönüller**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, Naşit (2013). **Yusufi Direniş**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tutar, Naşit (2016). **Eşreften Esfele - Muhibirler**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Tümer, G. (1995-96). **Dinin Toplum Hayatındaki Yeri ve Önemi**. “Tartışılan Değerler Açısından Türkiye Sempozyumu (s.137-145), Diyanet Yayınları, Ankara.
- Türçan, T. (2010). **Şûra**, TDV İslam Ansiklopedisi Cilt, 39: (s., 230-235), İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1996). **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türkmen, H. (2016). **Seyyid Kutub’un Mesajını Anlamak ve Geliştirebilmek, İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler**; 242-262, Ekin yayınları, İstanbul 2016.
- Türköne, M. (2011). **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Türkyılmaz, H. (2022). **Dini Gruplar ve Cemaatlerin Sosyolojisi**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Uçar, R. & Taş, K. (2004). **Üniversite Gençliğinin Din/İslam ve Terör İlişisini Algılayışı (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği)**, “Din ve Terör” Sayısı, Dini Araştırmalar C. 7, Sayı:20,ss.: 249-274. Ankara.
- Uçar, R. (2022). **Din ve Değişim Bağlamında Türk Toplumu**, “Toplum Bilimleri Dergisi”, Cilt 16, Sayı 33, ss.: 225-236.
- Uslu, E. (2007). “**From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey**”, Middle East Policy 14/1. (Bahar 2007), 124–141.

- Uludağ, S. (1998). **Hizb**, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 18, ss.: 182-183.
- Üngör, U. Ü. (2016). **Modern Türkiye'nin İnşası-Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet**, Çev.: Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünsal, A. (1996). “**Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi**”. Cogito, 6-7, Kış-Bahar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 29-36.
- Vergote, A. (1999). **Din inanç ve İnançsızlık**, Çev.: V. Uysal, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul.
- Volkan, V. D. (1999). **Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Volkan, V. D. (2005). **Körü Körüne İnanç**, Çev.: Özgür Karaçam, İstanbul: Okuyanlar Yayınları.
- Volkan, V. D. (2009). **Kimlik Adına Öldürmek**, Çev.: Medine Banu Büyükdal, Everest Yayınları.
- Wach, J. (1995). **Din Sosyolojisi**, Çev.: Ünver Günay, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları No: 98.
- Wallerstein, I. & Frank, A. G. & Arrighi, G. & Amin, S. (1984). **Genel Bunalımın Dinamikleri**, Çev.: F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004). **Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD**, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Walzer, Michael (2010). **Haklı Savaş Haksız Savaş-Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez**, Çev. : Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Ward, K. (2002). **Anlam Meselesi ve Din**, J. Runzo ve N. M. Martin (Eds.), **Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı**, (s.33-62). İstanbul: Say Yayınları.
- Watt, W. M. (1997). **İslami Hareketler ve Modernlik**, Çev.: Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Weber, M. (2005). **Bürokrasi ve Otorite**, Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (2006). **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.
- White, J. R. (2000). **Terrorism: An Introduction**, The Wadsworth Group, Toronto.
- Wiktorowicz, Q. (2004). **İslamic Activism: A Social Movement Theory Approach**, Indiana University Press, USA. (1-37).
- Wilkinson, P. (2002). “**Terörist İdeolojiler ve İnançlar**”, Haz.: Cemal Güzel, Silinen Yüzler Karşısında Terör, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Yalçın, S. (2006). **Binbaşı Ersever'in İtirafı**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yalom, I. D. (1999). **Varoluşçu Psikoterapi**, Çev.: Z. İ. Babayiğit, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yapıcı, A. & Albayrak, K. (2002), “**Öteki**”ni Algılama Bağlamında Dinî Gruplar Arası İlişkiler”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 5(14): 35- 61.).
- Yapıcı, A.(2004). **Biz ve Onlar: Din Kimlik ve Önyargı**, Adana: Karahan Kitabevi.
- Yarar, M. & Bozkurt, C. (2016). **Darbenin Kayıp Saatleri**, İstanbul: Desetek Yayınları.
- Yararlı, B. (2012). **Takip**, İstanbul: Dua Yayıncılık.

- Yaray, M. (2011). **Amine Sensin**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Yaşaroğlu, T. (2015). **Transformation Kurdish İslamist: The Case of Free-Cause Party of Turkey**, İstanbul: Şehir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yavuz, M. Hakan & Nihat Ali Özcan (2006). “**The Kurdish Question and Turkey’s Justice and Development Party**”, Middle East Policy, Cilt 13, Sayı 1, Bahar 2006, 102-119.
- Yazır, E. M. H. (1979). **Hak Dini Kuran Dili**: Yeni mealli Türkçe Tefsiri, İstanbul, I-X. (Hizbullah Yorumu). II/252.
- Yelken, R. (1999). **Cemaatin Dönüşümü**, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2012). **Hizbullah Terör Örgütünün Şiddet Eylemlerinin Betimsel Analizi**, Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yılmaz, A. (2004). **İkinci Küreselleşme Dalgası**, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yılmaz, H. & Tutar, C. & Varol, M. (2011). **Hizbullah Ana Davası – Savunmalar**, Dua Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, Menderes vd (**Hakimler**: Selahattin Menteş ve Ömer Sevgiliocak) (2009). **Hizbullah Terör Örgütü Ana Davası Gerekçeli Karar**, Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi.
- Yılmaz, S. (2013). **Silahlı Örgütler Üzerinde Çatışma Yönetimi: Silah Bıraktırma, Tasfiye ve Bütünleştirme**, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 20, Sayı: 1, Manisa, Sayfa: 328-340.
- Yurtseven, Ö. A. (2006). **Türkiye’de Faaliyet Gösteren Dini Bir Terör Örgütü Olarak Hizbullah**, Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yücekök, Ahmet (1997). **Dinin Siyasallaşması**, İstanbul: Afa Yayınları.
- Yüceoğlu, H. (2004). “**Terör Kıskaçında Şehitlik Anlayışı**” İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları. (Der.) Ergün Çapan, İstanbul: Işık Yayınları.
- Zeidan, D. (2002). “**Mısır’da Radikal İslam: İki Grubun Karşılaştırılması**”, Radikal İslam, Barry Rubin (der) içinde. Çev., Rengin Gün. Ankara: Asam. 43-61
- Zerey, F. (2013). **Susa Gülleri**, İstanbul: Dua Yayıncılık.
- Zülaloğlu, F. (2016). **Geleneksel Ulema ve Laik Aydınlar Arasında Ali Şeriatî, İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler**; 359-366, İstanbul: Ekin Yayınları.

Rapor ve Mahkeme Kararları

Diyanet İşleri Başkanlığı Raporu (2019). **Dini-Sosyal Teşekküller, Geleneksel Dini- Kültürel Oluşumlar ve Yeni Dini Yönelişler**, Ankara.

Doküman Çözümlemeleri: Beykoz Operasyonu sonrasında kurtarılan ve mahkemeye sunulan birtakım harddisk kayıtları.

EGM (1996). Hizbullah Örgütleri: İlim-Menzil, (Geliştirilmiş 2. Baskı), Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü İDB Yayınları No: 51, 1996.

Çoban, Cengiz vd...(Hakimler: Cüneyt Galip İpek ve Muharrem Dursun)(2008). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Batman-Adana-Antalya Eylemleri)**, Diyarbakır 4. Ağır Ceza Mahkemesi.

Örsdemir, Dünder vd (Hakimler: Murat Sarıyıldız ve Mehmet Erdoğan) (2007a). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Diyarbakır Eylemleri)**, Diyarbakır 5. Ağır Ceza Mahkemesi.

Örsdemir, Dünder vd... (Hakimler: Mehmet Taştan ve Murat Sarıyıldız) (2007b). **Hizbullah Terör Örgütü Davası (Diyarbakır-Batman Eylemleri)**, Diyarbakır 5. Ağır Ceza Mahkemesi.

Yılmaz, Menderes vd (Hakimler: Selahattin Menteş ve Ömer Sevgiliocak) (2009). **Hizbullah Terör Örgütü Ana Davası Gerekçeli Karar**, Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi.

Menteş, Selahattin vd... (Hakimler: Menderes Yılmaz ve Ömer Sevgiliocak) (2009). **Hizbullah Terör Örgütü Ana Davası Gerekçeli Karar**, Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi.

İnternet Siteleri, Sosyal Medya ve Tv Programları

“Türkiyenin Nabzi” <https://www.youtube.com/watch?v=vjyd-5hnpCs&t=2356s>

<http://www.ufkumuzhaber.com/diyarbakirin-ubeydullahi-28912h.htm>

Değirmen Dergisi, Sayı: 37-38, Temmuz- Aralık 2013. (D.T.: 21.05.2023).

<https://batmanrehbergazetesi.com/haber/7960/hizbullah-8-yil-once-fetonun-ic-yuzunu-ilan-etmisti.html>

<https://batmanrehbergazetesi.com/haber/7960/hizbullah-8-yil-once-fetonun-ic-yuzunu-ilan-etmisti.html>

<https://dogruhaber.com.tr/haber/35420-ahde-vefa-mitingi-ajanslara-boyle-yansidi/>

<https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-3>

<https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-8>

<https://habernas.com/hizbullah-cemaatinin-manifesto-serhi-yayinlandi>

<https://hudapar.org/>

<https://hudapar.org/parti/parti-tuzugu-4/genel-merkez/> 23-12-2020

<https://hurseda.net/gundem/133529-hizbullah-pkk-kurtlerin-isid-islamin-temsalcisi-degildir.html>

<https://hurseda.net/gundem/171525-hizbullah-fetoyu-yillar-once-ifsa-etmis.html>;

<https://dogruhaber.com.tr/haber/217773-hizbullah-cemaati-2008de-paralelin-ipligini-pazara-cikarmisti/>

<https://huseyni-sevdam.tr.gg/Huseyin-Velioglundun-hayati-ve-mucadelesi-8.htm>

<https://habernas.com/hak-davaya-adanmis-bir-omrun-mucadelesi-6>

<https://ilkha.com/guncel/6-8-ekim-olaylari-toplumsal-hafizadan-silinmeyecek-139474> erişim -9

<https://ilkha.com/gundem/yapicioglu-6-8-ekim-cozum-sureci-dedikleri-yanlislar-silsilesinin-bir-sonucuydu-172046>
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/16757>
<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/6-7-ekim-olaylarinin-8-yili/2702968>
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/mhp-genel-baskani-bahceliden-terorsuz-turkiye-cagrisi/3524517>
<https://www.bismilhaber.com.tr/ahde-vefa-mitingi-ajanslara-boyle-yansidi-3424h.htm>
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/590013-neden-pisman-olalim-islamda-pismanlik-olmaz>
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-7-ekim-in-aci-bilancosu-50-olu-27525777>
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hizbullah-uyeleri-tahliye-oldu-16675670>
 Cem Emir-Serdar Sunar/Diyarbakır (DHA) (04.01. 2011). (D.T.: 21.05.2023).
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hur-dava-partisi-kuruldu-22177260>
<https://www.milatgazetesi.com/haber/seyid-molla-ubeydullah-dalar-161034/> Ali Yalçın – 07.03.2014
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/hizbullah-liderlerine-halayli-karsilama-1334594>
 (04.01.2011)
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-terorsuz-turkiye-ile-kazanan-86-milyonun-tamami-olacak,Wm-0lewwHUO8cS2tafHYAQ>
<https://www.bbc.com/turkce/articles/clydlk51pyo>
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/carpici-arastirma-bahcelinin-demlilerle-el-sikismasi-nasil-yorumlandi-42589275>
https://www.ntv.com.tr/turkiye/hizbullah-parti-kuruyor,1l77wiUfV0K_MAurnPqmMg
<https://www.peygambersevdalilari.com/wp/2021/10/08/hakkimizda>
<https://www.yenisafak.com/gundem/peygambere-saygi-mitingi-2069054>
[https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/oztin-akguc/toplumda-birlesik-kaplar-kurali-329482-Öztin Akgüç \(23 Mart 2012 Cuma\).](https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/oztin-akguc/toplumda-birlesik-kaplar-kurali-329482-Öztin Akgüç (23 Mart 2012 Cuma).)
https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/02/21/hizbullahcilar_degil_ergenekon_oldurdu
 (D.T.: 21.05.2023).
<https://www.star.com.tr/yazar/isid-bizi-tekfir-ediyorpkk-da-bahane-ediyor-yazi-960534> “İşid Bizi Tekfir Ediyor PKK da Bahane Ediyor”
<https://www.timeturk.com/tr/2010/03/26/izzettin-yildirim-cinayetini-aydinlatan-goruntu.html>
<https://www.risalehaber.com/izzettin-yildirim-cinayetinde-sir-cozuldu-72968h.html>
<https://www.tevhidhaber.com/velioglu-hizbullahini-zora-sokan-belge-65716h.htm> (Erişim Tarihi: 27.11.2022)
<https://www.trthaber.com/etiket/6-8-ekim-olaylari>
[https://www.veryansintv.com/yazar/yavuz-alogan/kose-yazisi/birlesik-ve-ayrisik-kaplar-teorisi/-Yavuz Alogan \(27.06.2021\)- \(D.T.: 19.05.2023\).](https://www.veryansintv.com/yazar/yavuz-alogan/kose-yazisi/birlesik-ve-ayrisik-kaplar-teorisi/-Yavuz Alogan (27.06.2021)- (D.T.: 19.05.2023).)
[https://www.sozcu.com.tr/2023/yazarlar/eger-cansen/birlesik-kaplar-kurami-7640626/Ege Cansen \(02.04.2023\)- \(D.T.: 19.05.2023\).](https://www.sozcu.com.tr/2023/yazarlar/eger-cansen/birlesik-kaplar-kurami-7640626/Ege Cansen (02.04.2023)- (D.T.: 19.05.2023).)
<https://www.yenisafak.com/gundem/selahattin-demirtasin-kanli-tarihi-6-7-ekim-3400345>
<https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/hudapar-genel-baskani-yapicioglu-biz-sirtimizi-kimseye-dayamadik-kimsenin-devami-ya-da-siyasi-kolu-degiliz-4532483>
[https://www.youtube.com/watch?v=9Rl-YKfeedk\(Ne oluyor Programı? \)](https://www.youtube.com/watch?v=9Rl-YKfeedk(Ne oluyor Programı?))
[https://www.youtube.com/watch?v=g_WOcYlwxQk. \(Kanal A: Sınır İhlali\).](https://www.youtube.com/watch?v=g_WOcYlwxQk. (Kanal A: Sınır İhlali).)
[https://www.youtube.com/watch?v=HXHPix8bZ2I \(TV100, Pınar Işık Ardor\)](https://www.youtube.com/watch?v=HXHPix8bZ2I (TV100, Pınar Işık Ardor))
<https://www.youtube.com/watch?v=koeFGzG8P-o&t=83s>
<https://www.youtube.com/watch?v=koeFGzG8P-o&t=98s>
[https://www.youtube.com/watch?v=rNe9dAuvMyI&t=4647s \(D.T.: 21.05.2023\)](https://www.youtube.com/watch?v=rNe9dAuvMyI&t=4647s (D.T.: 21.05.2023))
<https://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/kardesinin-memleketinin-isminden-rahatsiz-olmak/Mehmet Ali Tekin - 25.12.2017>

Newsweek Türkiye, “Kürt HAMAS’ı mı?”, Sayı 27, 03 Mayıs 2009.

<https://acikerisim.selcuk.edu.tr/home>

<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr>

<https://kokludegisim.net>

<https://library.cu.edu.tr/>

<http://cumhuriyet.com.tr>

<http://dergi.kamu.edu.tr>

<http://hudson.org>

<http://isamveri.org>

<http://marmarailahiyat.com>

<http://trthaber.com>

<http://turkyurdu.com.tr>

<https://dergi.diyaret.gov.tr>

<https://dergipark.org.tr>

<https://dogruhaber.com.tr>

<https://habernas.com/>

<https://hudapar.org>

<https://hurseda.net/>

<https://huseynisevda.biz>

<https://huseyni-sevdam.tr.gg>

<https://ilkehaberajansi.com.tr>

<https://ilkha.com/>

<https://www.bismilhaber.com.tr>

<https://batmanrehbergazetesi.com>

<http://www.hegemvakfi.org.tr/>

<https://acikerisim.harran.edu.tr>

<https://www.diyarbakirsoz.com/>

<https://tesev.org>

<https://tepav.org>

<https://wikipedia.org>

<https://www.aa.com.tr>

<https://www.bbc.com>

<https://www.haberturk.com>

<https://www.hurriyet.com.tr>

<https://www.jstor.org/>

<https://www.milliyet.com.tr>

<https://www.ntv.com.tr>

<https://www.peygambersevdalilari.com>

<https://www.risalehaber.com/>

<https://www.sabah.com.tr>

<https://www.star.com.tr>

<https://www.tevhidhaber.com/>

<https://www.timeturk.com/tr>

<https://www.yeniakit.com.tr/>

<https://www.yenisafak.com>

<https://www.trthaber.com>

<https://www.youtube.com> “Ne oluyor Programı?”

<https://www.youtube.com> “Türkiye’nin Nabızı”

İkibine Doğru Dergisi (1987-1993)

Birikim Dergisi (1975-...)

Özgür Gündem Gazetesi (1992-1994)